

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ ЮРИДИЧНИХ КАДРІВ
ДЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару
(м. Харків, 27 травня 2016 року)

Випуск 7

Харків
«Право»
2016

УДК 342.951(477):351.746.1

ББК 67.9(4УКР)301.162

П68

Редакційна колегія:
С. О. Гриненко (голов. ред.),
І. М. Зеленська, О. Ю. Костін,
Д. І. Тарасенко, М. М. Юрлов

*Редколегія може не поділяти погляди, викладені у збірнику. Автори
опублікованих матеріалів несуть відповідальність за їх зміст.*

П68 **Правове** забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 року) / редкол.: С. О. Гриненко (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2016. – Вип. 7. – 382 с.

ISBN 978-966-937-026-6

Збірник містить тези доповідей і виступів науковців, практичних працівників та курсантів, присвячених проблемам реформування правоохоронної системи, соціального захисту працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, учасників АТО та осіб, звільнених з військової служби; проходження військової служби, забезпечення законності та відповідальності військовослужбовців; договірної роботи в Службі безпеки України; представництва інтересів СБ України та інших правоохоронних органів у судах; проблемним питанням правозастосовної діяльності, які виникають у практиці оперативних підрозділів та органів досудового розслідування; забезпечення інформаційної безпеки та боротьби з тероризмом й іншим питанням правового забезпечення оперативно-службової діяльності.

Для співробітників правоохоронних органів, науковців, викладачів, курсантів і студентів вищих юридичних навчальних закладів.

УДК 342.951(477):351.746.1

ББК 67.9(4УКР)301.162

Адреса Інституту: м. Харків, вул. Мироносицька, 71,

телефон/факс (057) 700-34-55

E-mail: lpuk.kharkov@gmail.com

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2016

© Інститут підготовки юридичних кадрів для
Служби безпеки України, 2016

© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ISBN 978-966-937-026-6

Зміст

<i>Єрмаков О. І.</i> Вступне слово	11
---	----

ДОПОВІДЬ

<i>Єрмаков О. І.</i> ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	14
---	----

1. ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ АТО ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, А ТАКОЖ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

<i>Гореліков В. В.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ	21
<i>Дмитренко Ю. П.</i> СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ-УЧАСНИКІВ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	26
<i>Костін О. Ю.</i> ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	29
<i>Котляренко Л. Т.</i> ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ	32
<i>Логінов О. А.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	36
<i>Мойсей Л. О.</i> ВИПЛАТА ГРОШОВОЇ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПІДНАЙОМ ЖИЛИХ ПРИМІЩЕНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ, НАПРАВЛЕНИМ НА НАВЧАННЯ ДО ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА	40
<i>Морозов С. В.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ВИСЕЛЕННЯ ЗІ СЛУЖБОВИХ ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ ОСІБ, ЯКІ ВТРАТИЛИ ПРАВО КОРИСТУВАННЯ НИМИ.....	43

<i>Мосейчук Т. А.</i>	ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ АТО	49
<i>Поляков С. Ю., Григоренко Є. І.</i>	ДЕЯКІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ	52
<i>Рябчун Д. С.</i>	ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ СІМЕЙ	56
<i>Форноляк В. М.</i>	ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	60
<i>Черниш Р. Ф., Назарчук Б. Ю.</i>	ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	63
<i>Шестерняк Р. В.</i>	СОЦІАЛЬНИЙ І ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ АТО.....	67

2. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ ТА ЇХ НАСЛІДКІВ

<i>Гриненко С. О., Юрлов М. М.</i>	ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ОСОБАМ, ДІЯННЯ ЯКИХ ШКОДЯТЬ ЖИТТЄВО ВАЖЛИВИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ	71
<i>Довганич А. А.</i>	ВХОДЖЕННЯ КРИМУ ДО РФ – АНЕКСІЯ ЧИ ВИПАДОК ПРАВОМІРНОСТІ НАБУТТЯ ТЕРИТОРІЇ?	75
<i>Дорошенко А. О.</i>	ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	80
<i>Кулик В. О.</i>	АНЕКСІЯ КРИМУ – ВИКЛИК МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВУ	83
<i>Поєдинок О. Р.</i>	РЕФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПРИЙНЯТТЯ ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВТРАТИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 2014–2016 рр.	87
<i>Сенаторова О. В.</i>	ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ КОМІСІЇ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ ЩОДО СИТУАЦІЇ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	91

3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

<i>Авдошин І. В.</i> ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЇ	102
<i>Антошко М. І.</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	104
<i>Бовт І. О., Зінченко Д. О., Сорока М. М.</i> ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ПОЗБАВЛЕННЯ АБО ОБМЕЖЕННЯ ФУНКЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СБ УКРАЇНИ	108
<i>Говоров О. В.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	112
<i>Гребенюк В. М.</i> РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ВИХІДНІ УМОВИ, МЕТА, ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ	114
<i>Давиденко М. О.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТНИМ ЗАГОСТРЕННЯМ НА РЕЛІГІЙНІЙ ОСНОВІ	117
<i>Демчук В. В.</i> ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ	120
<i>Драчук С. М., Хлань В. Г.</i> ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕФОРМУВАННЯ СБУ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ	124
<i>Смельянов В. П., Коростиленко А. В.</i> ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ	128
<i>Комісаров О. Г., Труш О. О., Белай С. В.</i> ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ	132
<i>Котляренко О. П.</i> ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ В УКРАЇНІ – ЗА ТА ПРОТИ	135
<i>Михайлов А. А.</i> РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ТА СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	140
<i>Мусієнко І. І., Коростиленко А. В.</i> ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ	145

<i>Настюк В. Я., Белєвцева В. В.</i>	
ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ОБІГУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	149
<i>Пальчик М. Л.</i>	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ.....	153
<i>Полевий В. І.</i>	
РЕФОРМА СБ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ	155
<i>Радіонова А. О.</i>	
ВІДПОВІДНІСТЬ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ РЕКОМЕНДАЦІЯМ ПАРЄ №№ 1402 (1999) ТА 1713 (2005).....	159
<i>Резнікова Г. І.</i>	
СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ – КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ	163
<i>Розвадовський О. Б.</i>	
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	169
<i>Романов М. С.</i>	
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУДОВИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ.....	171
<i>Святенко І. П.</i>	
ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	173
<i>Семенюк О. Г.</i>	
ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	177
<i>Сізьон В. С.</i>	
РЕФОРМА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ГОСТРІ ПИТАННЯ.....	182
<i>Строяновський В. В.</i>	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	184
<i>Сут Л. Г.</i>	
ПРИЗНАЧЕННЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	188
<i>Хотенець П. В.</i>	
ПРОЯВИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ.....	191

Чередниченко О. Ю.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	195
---	-----

Шилін М. О.

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СЛУЖБУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	199
---	-----

Шлапаченко В. М.

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....	202
--	-----

Щербина А. В.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ У СЕРЕДОВИЩІ МОЛОДІ.....	206
---	-----

4. ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СУДАХ

Дубняк Н. К.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ СБУ В СУДАХ У СПРАВАХ ЩОДО СКАСУВАННЯ ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ	210
---	-----

Зеленська І. М.

СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ – ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	223
---	-----

Зоркіна Ю. В.

СУЧАСНІ УМОВИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ	227
--	-----

Лічканенко А. В.

ЩОДО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВЗЯТТЯ НА КВАРТИРНИЙ ОБЛІК ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ	229
--	-----

5. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВАЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАКТИЦІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Бабаєва О. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ	238
---	-----

Ганга Д. Г.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	241
--	-----

<i>Давиденко С. В.</i>	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	243
<i>Дроздов О. М.</i>	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБОРОНИ ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАКТИКИ ЄСПЛ).....	246
<i>Зоренко Д. С.</i>	ДО ПИТАННЯ ВЧИНЕННЯ ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАННІСТЬ УКРАЇНИ ЗА ПОПЕРЕДНЬОЮ ЗМОВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ	256
<i>Капліна О. В.</i>	ПРОБЛЕМИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА РЕАБІЛІТУЮЧИМИ ПІДСТАВАМИ	261
<i>Кошель А. В.</i>	ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ З МАТЕРІАЛАМИ НС(Р)Д ДО ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	265
<i>Кропивка Р. О.</i>	ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ.....	269
<i>Курило О. М.</i>	СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	271
<i>Лазукова О. В.</i>	ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	283
<i>Леонов Б. Д.</i>	ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СТАТТІ 258–3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	286
<i>Лимаренко С. А.</i>	ЩОДО ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	290
<i>Маринюк К. П.</i>	ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	292
<i>Марочкін О. І.</i>	НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ДОСТУП ДО ТАЄМНИЦІ СЛІДСТВА.....	294
<i>Мейдич І. М.</i>	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 330 КК УКРАЇНИ.....	297

<i>Нізовцев Ю. Ю.</i>	ЩОДО ПРОБЛЕМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ЗА НЕЗАКОННІ ДІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПРОГРАМНИМИ ЗАСОБАМИ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ.....	301
<i>Носкова М. С.</i>	ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	304
<i>Панасюк О. А.</i>	ДО ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ НАДАНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЩО МІСТЯТЬ ПОКАЗАННЯ	307
<i>Парфило О. А.</i>	ПИТАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ	311
<i>Повзик Є. В.</i>	ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ.....	316
<i>Резнікова О. І.</i>	КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖЕРТВ (ПОТЕРПІЛИХ) ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ: СТОКГОЛЬМСЬКИЙ СИНДРОМ....	319
<i>Рибка Д. М.</i>	ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ОТРИМАННІ ДОЗВОЛУ ТА ПРОВЕДЕННІ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ	324
<i>Рубащенко М. А.</i>	ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЯНЬ ПОСАДОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ОСІБ НЕЗАКОННО СТВОРЕНИХ ОРГАНІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ	327
<i>Соколов О. В.</i>	УХВАЛА СЛІДЧОГО СУДДІ ПРО ДОЗВІЛ НА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	331
<i>Стецюк М. М.</i>	ВЗАЄМОЗ'ЯЗОК ФІКСУВАННЯ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМ ДОКУМЕНТУВАННЯМ	338
<i>Стонога О. А.</i>	ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОМУ, ОБВИНУВАЧЕНОМУ ПРАВА НА ЗАХИСТ	342
<i>Тарасенко Д. І.</i>	ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГЛАСНИХ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	345

<i>Тищенко Є. Ф.</i>	
ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ПРЕДМЕТА ДОПИТУ СПІВРОБІТНИКІВ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ В ЯКОСТІ СВІДКІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ	351
<i>Уманець Б. Б.</i>	
ЩОДО СУТНОСТІ КАРИ ЯК МЕТИ ПОКАРАННЯ.....	355
<i>Філін Д. В.</i>	
МЕЖІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЧАСІ.....	358
<i>Фомін С. Б.</i>	
ФІКСАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕНОЇ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.....	360
<i>Шаренко С. Л.</i>	
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	364
<i>Швидкова О. В.</i>	
НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО	367
<i>Шилін О. М.</i>	
МОЖЛИВІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КАНАЛАХ В'ЇЗДУ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНУ	371
<i>Шило О. Г.</i>	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	375
<i>Шингарьов Д. О.</i>	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОСОБА ЯКОГО НЕ ВСТАНОВЛЕНА	378

ВСТУПНЕ СЛОВО

Єрмаков Олег Ігорович

начальник Управління правового
забезпечення Служби безпеки України,
заслужений юрист України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТИМЧАСОВО НЕПІДКОНТРОЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Управлінням правового забезпечення постійно аналізуються всі аспекти проблемних питань, пов'язаних з врегулюванням суспільних відносин на тимчасово непідконтрольних територіях Донецької і Луганської областей.

У ході цієї роботи проведено комплексний аналіз цих проблем, який показав, що особливо гострою є проблема визначення правового статусу таких територій. Нині на загальнодержавному рівні ще не напрацьовано однозначного підходу для вирішення зазначеної проблематики.

Враховуючи зареєстровані у Верховній Раді України законопроекти з цього питання (зокрема, 2004а, 2004а-1, 2066а, 2109а, 2109а-1, 3593), іноді протилежного змісту, відсутній поки що такий підхід і в законодавця.

З огляду на актуальність та суспільну значимість питання щодо визначення правового статусу тимчасово непідконтрольних територій Донецької і Луганської областей, до його вирішення, на наш погляд, необхідно підходити зважено, з урахуванням усього комплексу можливих наслідків одного з таких рішень:

– визначення на законодавчому рівні таких територій тимчасово окупованими Російською Федерацією як державою-агресором (на сьогодні такі території визначено тимчасово окупованими територіями лише Постановою Верховної Ради України від 17.03.2015 №254-VIII, яка має лише політичний зміст та не створює жодних правових наслідків);

– визначення таких територій тимчасово непідконтрольними українській владі, на яких проводиться антитерористична операція по протидії російсько-терористичній діяльності та боротьбі з незаконними воєнізованими формуваннями, спонсорованими та керованими РФ.

Прийняття кожного з таких рішень тягне настання як позитивних, так і негативних наслідків для України.

1. Так, у разі визнання окремих частин території Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями такий їх статус потребуватиме законодавчого визначення. При цьому, при наданні такого статусу цим територіям з окремими його позитивними аспектами буде мати місце значно більша кількість негативних наслідків.

Так, АТО, насамперед на окупованій території, підлягатиме завершенню, оскільки перебування на окупованій території сил суб'єктів боротьби із тероризмом є неможливим у зв'язку з відсутністю правових підстав для застосування механізмів, передбачених Законом України «Про боротьбу з тероризмом».

Протидія терористичним й збройним угрупованням та повернення окупованих територій під контроль органів державної влади потребуватиме застосування Збройних Сил України та інших військових формувань в рамках здійснення комплексу заходів по протидії агресору, передбачених законами України «Про оборону» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», аж до введення режиму воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»), який матиме значні негативні наслідки для країни в різних сферах.

Кваліфікація дій РФ на території Донецької та Луганської областей як акту агресії та визнання РФ країною-агресором (окупантом) на національному рівні є визнаним фактом та не потребує ухвалення додаткових рішень, тоді як на міжнародному рівні РФ формально не визначена як держава-агресор у рішеннях відповідних компетентних органів (Рада Безпеки ООН, Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд) і прийняття таких рішень на сьогодні є малоімовірним.

2. Продовження проведення АТО на сході України також має як негативні, так і позитивні (здебільшого на міжнародному рівні) аспекти.

За існуючого національного законодавства є велика ймовірність покладання в майбутньому на державу Україна обов'язку відшкодування фізичним і юридичним особам шкоди, завданої внаслідок терористичних актів (незалежно від вини держави у її завданні) та проведенням АТО (у разі доведення позивачами, що шкоду завдано силами АТО).

Разом з цим, проведення АТО з протидії російсько-диверсійній діяльності та підконтрольним РФ терористичним угрупованням, незаконним військовим формуванням, з огляду на фактичні події та наявні свідчення й беззаперечні докази, дає можливість для кваліфікації дій Росії на сході України як акту непрямой агресії та втручання у внутрішні справи незалежної держави, зокрема шляхом здійснення терористичної діяльності, підтримки та фінансування тероризму тощо. Це є прямим порушенням

з боку РФ взятих на себе міжнародних зобов'язань за Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року, Міжнародною конвенцією про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 року, Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Усе це є підставою для звернення України до відповідних міжнародних судових органів із заявами про порушення норм міжнародного права РФ, зокрема, до Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини. Такі справи мають реальні судові перспективи притягнення РФ до юридичної відповідальності, хоча розгляд їх у часі є досить тривалим.

На сьогодні підготовча робота щодо звернення до Міжнародного суду ООН вже ведеться відповідними державними органами за безпосередньої участі СБУ та на теперішній час Україною вже подано 4 міждержавні заяви до Європейського суду з прав людини.

Маю надію, що обговорення вищенаведеної проблемної тематики на сьогоднішньому форумі дозволить знайти певні підходи до вирішення проблеми в цілому.

ДОПОВІДЬ

Єрмаков Олег Ігорович

начальник Управління правового
забезпечення Служби безпеки України,
заслужений юрист України

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Питання соціального та правового захисту учасників антитерористичної операції набули актуальності з початку проведення у квітні 2014 року широкомасштабної антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, в якій задіяні численні сили і засоби суб'єктів боротьби з тероризмом. На сьогодні в державі видано низку актів законодавства, якими детально врегульовані соціальні гарантії осіб, які захищали незалежність та суверенітет України на Сході нашої держави.

Згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України, уведеного в дію Указом Президента України від 14 квітня 2014 року №405, з 14 квітня 2014 року суб'єктами боротьби з тероризмом вживаються активні заходи з проведення антитерористичної операції (далі – АТО) на території Донецької та Луганської областей, спрямовані на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності в районі проведення. Проведення АТО триває, незважаючи на припинення активних військових дій та відведення окремих видів озброєння згідно з Мінськими домовленостями.

На сьогодні через АТО на Донбасі уже пройшли тисячі військовослужбовців Збройних Сил, Національної гвардії, співробітників СБУ, МВС, котрі заслужили право на соціальні гарантії, передбачені законодавством. І, виходячи з розвитку подій в районі проведення АТО, статус учасників бойових ще отримає значна кількість громадян.

Реалії та масштаби проведення АТО зумовили прийняття низки актів законодавства, якими передбачені державні соціальні гарантії для її учасників. Серед них можна виділяти такі, що регулюють порядок отримання статусу ветерана війни, та ті, що встановлюють перелік пільг задля покращення становища згаданих осіб. Основними нормативно-правовими актами з цих питань є такі:

1. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;

3. Порядок надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року №413 (далі – Порядок-413);

4. Питання надання статусу учасника війни деяким особам, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року №739;

5. Порядок надання статусу інваліда війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2015 року №685;

6. Порядок надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», деяким категоріям осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року №740.

Отже, перелік категорій учасників АТО з точки зору їх пільгового статусу включає: учасників бойових дій, інвалідів війни, учасників війни, осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон). Відповідний пільговий статус за визначених законодавством умов отримують як військовослужбовці, так і цивільні особи, а також бійці добровольчих формувань.

Починаючи з перших місяців проведення АТО, для значної частини її учасників з'явилися законодавчі механізми отримання статусу учасника бойових дій (далі – УБД) військовослужбовцями військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення.

З вересня 2015 року отримали можливість реалізації соціальних гарантій, передбачених для учасників війни, працівники державних та інших органів, підприємств, установ і організацій, що залучалися до проведення антитерористичної операції.

Особи, які отримали поранення під час АТО, тепер прирівнюються до інвалідів війни, а члени сімей загиблих під час АТО військовослужбовців,

бійців добровольчих формувань наразі входять до категорії осіб, на яких поширюється чинність Закону.

Державою затверджені чіткі механізми для отримання відповідного пільгового статусу. На сьогодні у Службі безпеки України (в тому числі за безпосередньої участі Антитерористичного центру при СБУ), Збройних Силах України та інших військових формуваннях налагоджено роботу комісій з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, а спірні та складні питання розглядаються міжвідомчою комісією, яка функціонує при Державній службі у справах ветеранів війни і учасників АТО.

Характер виконання завдань різними підрозділами суб'єктів боротьби з тероризмом та ступінь ризику життя, якому піддаються військовослужбовці та співробітники правоохоронних органів, обумовили дискусії щодо запровадження спеціальних критеріїв для отримання статусу учасника бойових дій. Так, проектом змін до Порядку-413 визначається мінімальний строк перебування в районі проведення АТО – 30 днів за винятком осіб, які отримали поранення в перші дні відрядження до району проведення АТО. Такий проект підтримано СБУ та іншими заінтересованими органами, але відповідний акт Уряду України ще не прийнято.

З наданням статусу інваліда війни та особи, на яку поширюється чинність Закону, ситуація інша, передусім, в частині чіткості механізмів його реалізації для певної категорії осіб. Всім бійцям добровольчих формувань, як таких, що були включені до складу Збройних Сил, МВС, Національної гвардії та інших військових формувань та правоохоронних органів, так і решти, у разі отримання ними поранення або каліцтва під час участі в АТО, а також членам загиблих бійців цих формувань держава надає рівні додаткові соціальні гарантії.

При цьому для бійців тих формувань, які не були включені до складу Збройних Сил України, МВС, Національної гвардії України, та членів їх сімей (у разі їх загибелі) отримання відповідного статусу неможливе без підтвердження АТЦ при СБУ або Генеральним штабом Збройних Сил України виконання добровольчими формуваннями завдань АТО у взаємодії з військовими формуваннями та правоохоронними органами, перебуваючи безпосередньо в районах АТО у період її проведення.

Водночас, законодавством не визначено процедури такого підтвердження. У зв'язку з тим, що у Генштабі Збройних Сил України, органах управління (центрального апарата) інших військових формувань та правоохоронних органів інформація про виконання добровольчими формуваннями завдань АТО може бути відсутньою, вбачається що умовою для

видачі АТЦ при СБУ або Генштабом відповідної довідки може бути письмова інформація, отримана від командирів військових частин, з'єднань, начальників підрозділів правоохоронних органів – суб'єктів боротьби з тероризмом.

До Служби безпеки України та Антитерористичного центру при СБУ неодноразово надходили звернення, до яких додані відповідні підтвердження від командирів військових частин про участь добровольчих формувань, що не увійшли до складу військових формувань, у виконанні завдань АТО, деякі із заявників навіть надавали рішення суду, винесені в порядку окремого провадження, про визнання юридичного факту загибелі добровольця під час участі в АТО.

Таким чином, на підставі отриманих Штабом АТЦ документів про виконання добровольчими батальйонами завдань АТО у взаємодії із суб'єктами боротьби з тероризмом видається наказ про залучення особи до участі в АТО в порядку, визначеному Законом України «Про боротьбу з тероризмом», із зазначенням конкретного періоду такої участі. На підставі такого наказу в подальшому має видаватись відповідна довідка, завдяки якій громадянам надається статус інваліда війни та особи, на яку поширюється чинність Закону, та органами соціального захисту населення видаються відповідні посвідчення.

Суттєвою соціальною гарантією є грошова винагорода військовослужбовцям за безпосередню участь в антитерористичній операції. З початку АТО порядок виплати цієї винагороди неодноразово змінювався. На першому етапі він був врегульований пунктом 2 постанови Кабінету Міністрів України від 04 червня 2014 року № 158 «Про перерозподіл деяких видатків державного бюджету, передбачених Міністерству фінансів на 2014 рік, та виділення коштів з резервного фонду державного бюджету», згодом – постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2015 року № 24 та наказом Міністерства оборони України від 02 лютого 2015 року № 49, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 05 лютого 2015 року за № 135/26580.

З 21 січня 2016 року порядок виплати грошової винагороди знову зазнав змін та на сьогодні він врегульований постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року № 18, а в системі СБУ – Порядком виплати винагороди за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду, затвердженим наказом Центрального управління СБУ «Про затвердження від 09 березня 2016 року № 115, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22 березня 2016 року за № 419/28549. Її розмір з 01 квітня 2016 року

становить до 50 відсотків місячного грошового забезпечення та збільшиться у разі безпосередньої участі у бойових діях на 1000 гривень за кожну добу такої участі. Що ж до інших військових формувань, то порядок виплати цієї винагороди і її розмір встановлено відповідними відомчими актами.

Отже, система надання учасникам АТО пільг та гарантій є в достатній мірі законодавчо врегульованою. Що стосується конкретних пільг, то можна дійти до висновку, що всі пільги, які надаються учасникам АТО і членам їх сімей, – лише доповнення до базових пільг, встановлених Законом: в галузі житлово-комунальних послуг (забезпечення житлом учасників АТО, пільгова оплата житлово-комунальних послуг, виділення їм земельних ділянок), охорони здоров'я (безоплатне медичне забезпечення та реабілітація), освітніх послуг, користування громадським транспортом, трудових відносин тощо (додаткові відпустки, заборона нарахування штрафних санкцій та пені за невиконання зобов'язань, а також процентів за користування кредитів) та інші. Закони України «Про боротьбу з тероризмом», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про волонтерську діяльність» гарантують особам, в тому числі представникам волонтерських організацій, які отримали поранення під час АТО, втратили працездатність або стали інвалідами, виплату одноразової грошової допомоги.

Разом з тим, законодавчі механізми соціального захисту учасників АТО в державі потребують подальшого розвитку та удосконалення. Це, насамперед, стосується питань захисту інформації про цих осіб як гарантії їх безпеки та безпеки членів їх сімей (в аспекті статті 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»), забезпечення їх захисту від можливого протиправного звинувачення за межами України, надання безоплатної правової допомоги та деяких інших питань.

Важливим кроком назустріч учасникам АТО є утворення в Центральному управлінні СБУ відповідно до Указу Президента України від 18 березня 2015 року № 150 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» Консультативно-дорадчого центру допомоги учасникам антитерористичної операції (наказ ЦУ СБУ від 21 жовтня 2015 року № 676), до основних завдань якого входить надання особам, які брали участь в АТО та членам їх сімей роз'яснень з питань соціального захисту, пільг і гарантій, передбачених законодавством. Фахівці, які входять до складу зазначеного центру, надають відповіді на запитання всіх відвідувачів: не тільки військовослужбовців та працівників СБУ, які виконували завдання у районі проведення АТО, а ще й військовослужбовців Збройних

Сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які залучались до проведення АТО, бійців добровольчих формувань, представників волонтерських та інших громадських організацій та членів їх сімей, яких турбують проблеми реалізації соціальних гарантій, встановлених законодавством для учасників АТО.

Слід також зазначити, що на сьогодні Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» передбачено фінансування бюджетної програми «Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням», яка реалізується під егідою Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції та поширюється також на військовослужбовців СБУ, які брали участь в антитерористичній операції.

Використані джерела:

1. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».
2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».
3. Закон України «Про боротьбу з тероризмом».
4. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016 рік».
5. Закон України «Про волонтерську діяльність».
6. Порядок надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року №413.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 739 «Питання надання статусу учасника війни деяким особам».
8. Порядок надання статусу інваліда війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 08 вересня 2015 року № 685.
9. Порядок надання статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», деяким категоріям осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 740.

10. Указ Президента України 18 березня 2015 року № 150 «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції».
11. Деякі питання грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та поліцейських, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 року № 18.
12. Наказ Центрального управління СБУ «Про затвердження Порядку виплати винагороди за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду» від 09 березня 2016 року № 115.

1. ПРАВОВІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ АТО ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, А ТАКОЖ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Гореліков Володимир Вікторович
консультант-експерт (з правових пи-
тань) 2 відділу 2 служби Управління
правового забезпечення Служби без-
пеки України

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ

На теперішній час, у зв'язку з подіями на сході нашої держави, в суспільстві з'явилось багато осіб, які мають пільги на отримання земельних ділянок – учасників бойових дій. Проте вони стикаються з тими ж проблемами при реалізації своїх прав, як і будь-який інший пересічний громадянин.

З розвитком новітніх технологій попит на деякі товари, що були відомі з давніх часів, постійно зменшується. Однак попит на земельні ділянки, як на товар, не вщухає, а навпаки з кожним роком стрімко росте, особливо це характерно для великих міст.

Чи не кожен громадянин прагне мати у власності земельну ділянку, але далеко не всі знають, що мають право отримати будь-де на території України безоплатно у власність земельну ділянку, визначеного законом розміру.

Земля, яка знаходиться в межах території України, є об'єктом права власності Українського народу і право власності на неї гарантується. Отже, згідно з Конституцією, кожен громадянин має право отримати у власність земельну ділянку, однак на практиці ситуація виглядає не завжди так, як в теорії.

Відповідно до Основного Закону України земля є основним національним багатством. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Отже, «слуги народу» від його імені розпоряджаються землями і зобов'язані реалізовувати право громадян на безоплатну приватизацію відповідно до закону.

Згідно із Земельним кодексом України (далі – ЗК) набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян проводиться у разі:

а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян;

б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;

в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом.

Норми безоплатної приватизації за ЗК такі:

а) для ведення фермерського господарства – в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

б) для ведення особистого селянського господарства – не більше 2,0 гектара;

в) для ведення садівництва – не більше 0,12 гектара;

г) для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,1 гектара;

г) для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 гектара;

д) для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 гектара.

Безкоштовна передача земельної ділянки. Отримати безоплатно у власність земельну ділянку можна декількома способами. Найпростіший із них – звернення до відповідних органів із заявою про надання земельної ділянки.

Відповідно до ЗК громадянин, громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або кому-

нальної власності для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до їх повноважень. У клопотанні зазначаються цільове призначення земельної ділянки та її орієнтовні розміри.

Отже, для написання клопотання, перш за все громадяни повинні знати, де знаходиться земельна ділянка державної або комунальної форми власності із земель запасу, яка нікому, крім держави, не належить і теоретично може бути передана будь-якому громадянину України. У заяві необхідно вказати її місце розташування. Пояснювати причину приватизації саме цієї ділянки немає потреби.

Такі земельні ділянки є навіть у Києві. Більше того, у Києві працюють спеціалізовані фірми, які взаємодіють з органами земельних ресурсів і займаються саме виявленням таких ділянок і «безоплатною» їх приватизацією. Вартість такої приватизації є дещо нижчою за ринкову вартість земельної ділянки.

Приклад. Громадянин вирішив скористатися правом безоплатної приватизації і має інформацію щодо «нічийної» ділянки. Інформацію отримана, скажімо, від знайомих, про те, що в їхньому кооперативі (приватному секторі) помер господар землі і ділянка відійшла державі, чи просто існує не приватизований «кляпоть» землі.

За підтвердженням такої інформації необхідно звернутися до відповідного органу земельних ресурсів для отримання кадастрового плану. Для цього слід сплатити державне мито. У випадку, якщо обрана земельна ділянка комусь належить, в кадастровому плані буде стояти прізвище власника. В іншому разі вказується, що ділянка є «землями міста» абощо. Якщо з земельна ділянка «вільна», то можна подавати заяву, додавши до неї кадастровий план та інші необхідні документи.

У місячний термін адміністрація розглядає клопотання і приймає рішення про надання дозволу на розробку проекту відведення ділянки або відмовляє заявнику.

Як показує практика, адміністрація відмовляє наївним «мисливцям за земельними ділянками» з різних підстав. Із відповідей Київської міської державної адміністрації найрозповсюдженими підставами відмови є надання не всіх необхідних документів (які саме документи відсутні не

вказується), і те, що Генеральним планом міста не передбачено виділення нових ділянок.

У разі відмови органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у передачі земельної ділянки у власність або залишення заяви без розгляду, питання вирішується в судовому порядку.

Отже, якщо було подано всі необхідні документи, є шанси оскаржити відмову в суді та зобов'язати відповідну адміністрацію надати рішення.

Однак немає ніякої гарантії, що за цей час обрана ділянка не стане чиясь власністю.

Приватизація землі на підставі добросовісного володіння. Відповідно до ЗК громадяни, які добросовісно, відкрито та безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які би свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади чи органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Розмір цієї земельної ділянки встановлюється у межах норм, визначених ЗК.

У даному випадку процедура звернення подібна, за винятком того, що необхідно довести користування земельною ділянкою протягом 15 років.

Якщо безхазяйна земельна ділянка розташована по сусідству з вашою, скоріш за все буде неважко довести, що ви безперервно та добросовісно з року в рік саджали на ній картоплю, вивозили сміття та наглядали за садом і знайти свідків, які би підтвердили ваші слова.

Якщо адміністрація вам не повірить, користування земельною ділянкою протягом 15 років доведеться доводити в судовому порядку. У цьому випадку результат буде залежати від достовірності та переконливості наданих доказів користування.

Узаконення самовільно зайнятої ділянки. Усім відомо, що для здійснення будівництва необхідно отримати низку погоджень компетентних органів. Слід відзначити, що здійснювати самовільне будівництво без отримання відповідних документів і погоджень категорично забороняється.

Відповідно до Цивільного кодексу України житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без належного дозволу чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил. Особа, яка здійснила чи здійснює самочинне будівництво нерухомого майна, не набуває права власності на нього.

Але в той же час кодексом встановлено, що право власності на самочинно збудоване нерухоме майно може бути за рішенням суду визнане за особою, яка здійснила самочинне будівництво на земельній ділянці, що не була їй відведена для цієї мети, за умови надання земельної ділянки у встановленому порядку особі під уже збудоване нерухоме майно.

Отже, умовою визнання власності у такій спосіб є рішення суду. Для того, щоб суд мав можливість прийняти рішення на вашу користь, при самочинному будівництві на «нічийній» ділянці слід здійснювати будівництво, не відхиляючись від встановлених будівельних норм і врахувати багато нюансів. Наприклад, правовий режим даної категорії земель повинен передбачати передачу ділянки під будівництво збудованого об'єкта.

В іншому випадку суд може постановити рішення про знесення незаконно збудованого об'єкта. Таким же чином суд вирішує спір, якщо самочинне будівництво призвело до порушення прав інших осіб.

Виходячи з викладеного, узаконення самовільного будівництва є реальним способом отримання земельної ділянки під ним, але тільки через суд і за умови дотримання будівельних та інших норм. Очевидно, даний спосіб є досить ризикованим. Проте враховуючи, що узаконення об'єкту через суд можливе навіть на початковій стадії його будівництва а, ризик можна звести до мінімуму.

З викладеного ми розуміємо, що шляхи безкоштовного отримання громадянами України земельних ділянок існують і їх реалізації в чинному законодавстві України обумовлена, хоча на практиці виникають проблеми при реалізації цього права.

Слід зазначити, попри те, що проблеми отримання учасниками бойових дій земельних ділянок нині активно обговорюються, у тому числі в засобах масової інформації, в напрямку їх вирішення ведеться робота не тільки на державному, а й на місцевому рівнях.

Використані джерела:

1. Конституція України.
2. Земельний кодекс України.
3. Цивільний кодекс України.
4. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».
5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Дмитренко Юрій Павлович

професор кафедри управління опера-
тивно-службовою діяльністю
ННППКК СБ України Національної
академії СБ України кандидат юридич-
них наук, професор

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ-УЧАСНИКІВ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Соціальний захист співробітників правоохоронних органів в усіх державах базується на законодавчо визначених видах правового, матеріально-технічного, фінансового та соціально-побутового забезпечення, що включає, перш за все, встановлення співробітникам правових гарантій, надання їм матеріальних виплат, послуг та ін.

У комплексі проблем, що безпосередньо впливають на соціальний захист співробітників правоохоронних органів в Україні і, відповідно, на ефективність їх роботи, важлива роль належить розміру їх грошового забезпечення (оплати праці). Головними функціями останніх, на нашу думку, є соціальна, оскільки їх розмір має гарантувати задоволення основних життєвих потреб співробітників і членів їх сімей та стимулююча, адже грошове забезпечення повинно стимулювати (мотивувати) ініціативу співробітника, підвищувати ефективність ОСД, продуктивність праці, давати можливість покращувати власний добробут та матеріальне становище співробітника та його сім'ї законним шляхом.

В усіх провідних державах світу праця співробітників правоохоронних органів належить до високооплачуваних, так як загальноновизнано, що розмір їх грошового забезпечення впливає безпосередньо на якісний стан справ у самій правоохоронній сфері. Зрозуміло, що від суми бюджетних асигнувань, які виділяються на утримання правоохоронних органів, залежать і розміри грошового забезпечення їх співробітників. У економічно розвинутих країнах наявною є тенденція до постійного зростання видатків на такі цілі, що обумовлено прагненням підняти престиж і тим самим вирішити питання з комплектуванням системи правоохоронних органів висококваліфікованими спеціалістами та зменшити плінність кадрів у цій сфері.

Зміст норм про грошове забезпечення співробітників правоохоронних органів зарубіжних країн (зокрема, військовослужбовців) включає, як і в

Україні: оклад за посадою; оклад за військове (спеціальне) звання; процентну надбавку за вислугу років; додаткові види грошового забезпечення, що надаються щомісячно (надбавки вчене звання і науковий ступінь, кваліфікацію та умови служби тощо). Разом з тим, надаються й деякі додаткові виплати, а саме: компенсація за неоднакову вартість життя у різних регіонах та місцевостях країни (Франція, Іспанія, Італія) або, навіть, містах (у Великобританії); надбавку на утримання сім'ї (ФРН); допомогу на дітей (Туреччина). Ці види грошового забезпечення можна було б передбачити і для співробітників правоохоронних органів України.

На жаль, через складну економічну ситуацію у державі розміри виплат для співробітників правоохоронних органів є значно нижчими, як у їх зарубіжних колег. Покращити ситуацію правоохоронні органи змогли б самостійно, якби їм було дозволено у законодавчому порядку розпоряджатися частиною коштів, які повертають до Державного бюджету їх співробітники, та проведення за рахунок цих коштів додаткових виплат.

Позитивно могло б вплинути на покращання матеріального забезпечення кадрів правоохоронних органів наступне:

- індексація грошового утримання, яку слід проводити постійно з урахуванням рівня інфляції;

- встановлення співвідношення їх грошового утримання (оплати праці) до мінімальної заробітної плати (як було раніше), адже з ростом останньої підвищувалися б пропорційно і грошове утримання, і оплата праці;

- встановлення для висококваліфікованих спеціалістів додаткових виплат та компенсацій з таким розрахунком, щоб трудові відносини мали довготривалий характер, а розміри оплати праці співробітників правоохоронних органів були вищими, ніж у інших державних структурах.

Особливої уваги в контексті соціального захисту потребують співробітники правоохоронних органів-учасники проведення АТО та члени їх сімей. Серед існуючих проблем найактуальнішими залишаються питання щодо соціального захисту інвалідів, які в першу чергу потребують матеріальної допомоги, реабілітації, перебувають на межі психологічного зриву чи у тривалій депресії, відчувають проблеми в адаптації до мирного життя. Так, на сьогодні, далеко не всі інваліди-учасники бойових дій отримали високопрофесійну необхідну медичну допомогу та якісне протезування на рівні гарантій, передбачених для аналогічної категорії учасників бойових дій країн-членів ЄС.

Важливим питанням з проблем соціального захисту залишається захист сімей загиблих військовослужбовців (батьків, неповнолітніх дітей,

одного із подружжя). Тому одним з пріоритетних завдань держави повинно стати надання соціальних гарантій не в загальному учасникам бойових дій (в тому числі учасникам АТО), а в першу чергу найбільш незахищеним категоріям: інвалідам і членам сім'ї загиблих.

З метою сприяння учасникам бойових дій, зокрема АТО, адаптації до мирного життя, необхідна, поряд із чіткою системою соціальних гарантій щодо їх реабілітації, і соціально-психологічна допомога в підвищенні самооцінки інваліда-учасника АТО, із акцентуванням уваги на необхідності його праці у мирному житті.

Обов'язковим у роботі з постраждалими військовослужбовцями при наданні соціального захисту повинно бути дотримання принципів об'єктивності, справедливості та гуманізму з метою попередження можливої суспільної небезпеки від неправомірної діяльності цієї категорії осіб, в тому числі й для них самих.

Соціальне нехтування проблемами постраждалих військовослужбовців, зокрема учасників бойових дій, може призводити до конфліктів у сім'ях, суспільстві. Тому важливим напрямом є соціальна допомога сім'ям інвалідів-учасників бойових дій і особливо загиблих. Практика показує, що фактор сімейного благополуччя, підтримка рідних має найкращий вплив на ефективність реабілітації постраждалих в цілому.

Іншим важливим напрямом соціальної допомоги інвалідам-учасникам АТО має бути сприяння обов'язковому їх працевлаштуванню (бажано з врахуванням професії, спеціальності, кваліфікації та досвіду роботи, зокрема бойового, при навчанні молодих військовослужбовців-початківців). Важливим може бути залучення учасників АТО із значним бойовим досвідом до педагогічної, наукової діяльності, до патріотичного виховання молоді. Військовослужбовець (в тому числі і колишній) повинен усвідомлювати свою необхідність суспільству, відчувати повагу у сім'ї та у колег по роботі. Соціальній реабілітації сприятимуть зустрічі учасників бойових дій з курсантами, студентами вищих навчальних закладів, школярами з наданням можливості поділитися бойовим досвідом. Важливими є зустрічі колег-побратимів та обговорення проблем сьогодення, їх участь у громадському житті. Реалізувати цей напрямок можливо завдяки створенню відповідних об'єднань для учасників АТО, де вони могли б обговорювати існуючі проблеми соціального захисту, створювати благодійні фонди допомоги інвалідам АТО, членам їх сімей та сімей загиблих, сприяти працевлаштуванню колег залежно від їх професійних та особистих ділових якостей, досвіду роботи, контролювати порядок надання встановлених законодавством пільг, компенсацій тощо. Така державна політика

соціального захисту буде свідчити про турботу не лише про діючих співробітників правоохоронних органів, а й про тих, хто за Україну пожертував своїм здоров'ям і навіть життям; підвищить статус цієї категорії осіб та підніме престиж військової служби; посилить кадровий потенціал правоохоронних органів і ефективність їх оперативно-службової діяльності.

Вищезазначені складові соціального захисту військовослужбовців та реабілітації учасників бойових дій, зокрема в зоні проведення АТО, не вичерпують всього переліку складових існуючих проблем у цій сфері. На сьогодні існує нагальна потреба удосконалення механізму правового регулювання соціального захисту учасників АТО та їх правового статусу, медико-соціально-психологічної реабілітації інвалідів і членів їхніх сімей та членів сімей загиблих. Вирішити ці проблеми в повній мірі можливо лише за умови консолідації зусиль громадянського суспільства та органів державної влади, з обов'язковим бюджетним цільовим фінансуванням зазначених заходів, а також за рахунок благодійних коштів.

Вважаємо, що запропоновані заходи можуть певним чином покращити матеріальне забезпечення співробітників правоохоронних органів України та, відповідно, підвищити ефективність оперативно-службової діяльності правоохоронних органів з метою забезпечення державної безпеки та правопорядку.

Костін Олексій Юрійович

старший викладач СК №2 Інституту
підготовки юридичних кадрів для СБ
України Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ЖИТЛОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Забезпечення співробітників Служби безпеки України житлом завжди було одним з проблемних питань адміністративно-господарської діяльності органів СБ України. На теперішній час керівництвом Служби безпеки України, незважаючи на досить скрутне економічне становище в Україні, звідки слідує фактична відсутність бюджетних коштів на здій-

снення капітального будівництва або придбання житла, постійно проводиться робота з поліпшення соціального захисту військовослужбовців, зокрема забезпечення їх службовими житловими приміщеннями та житловими приміщеннями для постійного проживання.

Однак, крім фінансово-економічних, існує низка проблемних питань, що стосуються застосування законодавства, яке регулює відносини в сфері забезпечення військовослужбовців службовими житловими приміщеннями та житлом для постійного проживання, роботи житлових комісій, питання використання службового житла, що закріплено за органами та установами СБ України, питання виключення житла з числа службового.

На теперішній час нормативне регулювання житлового забезпечення військовослужбовців та працівників СБ України здійснюється у відповідності до Конституції України (ст. 47), Житлового кодексу Української РСР, «Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР», затверджених постановою Ради Міністрів Української РСР і Української республіканської ради професійних спілок від 11 грудня 1984 р. №470, Законами України: «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про приватизацію державного житлового фонду», «Порядком комплектування, матеріально-технічного, військового та фінансового забезпечення Служби безпеки України», затвердженого постановою Верховної Ради України від 25.03.1992 року №2231, «Положенням про порядок комплектування, матеріально-технічного, фінансового та соціально-побутового забезпечення спеціальних підрозділів Служби безпеки України по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю», затвердженим постановою Верховної Ради України від 12.10.1994 року №199, «Порядком забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями», затвердженим постановою Кабінету міністрів України від 03.08.06 р. №1081, «Положенням про службові жилі приміщення», затвердженим постановою Ради Міністрів Української РСР від 04.02.1988 року №37, «Інструкцією про організацію забезпечення і надання військовослужбовцям Служби безпеки України та членам їх сімей житлових приміщень», затвердженою наказом Служби безпеки України від 06.11.07 р. №792, та іншими.

Як вбачається з наведеного переліку, нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в сфері забезпечення співробітників СБ

Україні житловими приміщеннями, прийняті різними органами державної влади з досить великим розбігом в часі, неоднаковим підходом до житла як до об'єкту даних правовідносин та навіть у різних державах (УРСР за часів існування СРСР та Україна після 1991 року).

Таким чином у наявності різний підхід до питання забезпечення житлом – у радянському законодавстві житло не розглядалось, як об'єкт права приватної власності і на теперішній час в нормативно-правових актах, що регулюють житлові відносини, збереглися численні посилання на норми законодавства часів СРСР, які не можуть бути застосовані на теперішній час. Слід зазначити, що таких норм стає все менше, проте вони залишаються і створюють чимало проблем при практичному застосуванні житлового законодавства України.

Проблемою є різний підхід до застосування норм житлового законодавства з боку житлових комісій регіональних органів СБ України, житлової комісії Центрального управління СБ України та житлових комісій органів місцевого самоврядування.

Це стосується, зокрема, питання про постановку на облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов співробітників, які користуються службовим житлом (житлова комісія ЦУ СБ України вважає, що такі особи мають право на зарахування на квартирний облік, а житлові комісії місцевих органів влади вважають таких осіб забезпечених житлом і не затверджують рішення ЖБК про постановку таких осіб на облік). Вказані проблеми стосуються, зокрема, тих осіб, які на теперішній час звільнені з військової служби, користуються службовим житлом, проте під час отримання в користування такого житла не перебували на квартирному обліку. Проте вимоги п. 5.24 Інструкції, затвердженої наказом СБ України від 06.11.07 р. № 792, передбачають, що особа, яка претендує на виключення наданої їй службової квартири з числа службового житла СБ України, повинна перебувати на квартирному обліку.

В зв'язку із проведенням АТО та фактичним знаходженням частини території України не під контролем офіційних органів державної влади у співробітників СБ України (зокрема тих, що переїхали з АР Крим та окремих територій Луганської та Донецької областей) виникають певні труднощі із збором документів, необхідних для постановки на квартирний облік (отримання довідок за колишнім місцем проживання, надання відомостей про участь у приватизації, надання правостановлюючих документів на житло, відомості про реєстрацію місця проживання членів родин та інші неможливо з об'єктивних підстав). Проте, у вимогах нормативних актів, що регулюють порядок постановки громадян на квар-

тирний облік, не має винятків щодо надання зазначених документів даною категорією осіб.

З урахуванням динамічного, в сьогоденнішніх умовах, розвитку та реформування системи безпеки і оборони, зокрема удосконалення та посилення кадрового потенціалу регіональних органів СБ України та інших правоохоронних органів, в тому числі і за рахунок постійної ротації кадрів, на мій погляд, підлягають скасуванню норми щодо мінімального терміну проживання на території окремого населеного пункту, необхідного для постановки на облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов. Особливо це питання стосується співробітників СБ України, які виїхали з тимчасово окупованих територій. Тобто особа, яка не за своєю волею була позбавлена місця проживання, повинна, якщо формально слідувати нормам, що діють на теперішній час, чекати постановки на квартирний облік від одного до п'яти років (вказані терміни затверджені постановами відповідних обласних Рад, наприклад в Харківській області даний термін складає 5 років, а в Запорізькій області – 1 рік). На мій погляд, такі норми суттєво звужують, закріплене в Конституції України право особи на житло і повинні бути скасовані.

Також, на мій погляд, не відповідають вимогам сьогодення, затверджені відповідними постановами обласних Рад (прийнятих протягом 1984–1985 років) мінімальні норми житлової площі на кожного члена родини, необхідні для постановки на квартирний облік, які складають від 5 до 7,5 м². Цими ж постановами обласних Рад встановлені і межі середньої забезпеченості житлом по кожній з областей України, які не переглядались з моменту прийняття цих постанов (від 7,3 до 9 м² на особу). Вказані норми підлягають коригуванню з урахуванням сучасних умов та нових соціальних стандартів.

Котляренко Лідія Теодорівна

професор кафедри криміналістичних експертиз Національної академії внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Здійснення Російською Федерацією збройної агресії проти України породило нагальну потребу в своєчасному і точному ототожненні великої

кількості жертв протистояння, зокрема й військовослужбовців. Ефективне вирішення цієї проблеми лежить у площині теорії криміналістичної ідентифікації. Реалії часу зумовили гостру необхідність у використанні для вирішення названої проблеми найпрогресивніших технологій, до яких варто віднести одне з найважливіших наукових досягнень у галузі криміналістичної ідентифікації останніх трьох десятиліть, що полягає в розробленні А. Джеффрісом та впровадженні в середині 80-х р.р. ХХ ст. в практику розкриття й розслідування злочинів методів дослідження ДНК.

І. Перечина справедливо вказує, що «це незрівнянно розширило можливість генетичної ідентифікації людини, перевівши завдання індивідуалізації зі сфери теоретичних абстракцій у реалії криміналістичної практики [1, с. 284–285]. Про всевітнє визнання великого загальнонаукового значення відкриття властивостей дезоксирибонуклеїнової кислоти свідчить щорічне відзначення Міжнародного дня ДНК (25 квітня), а також присудження минулого року Нобелівської премії з хімії науковцям із Великої Британії й США саме дослідження ДНК тощо. Однак в Україні проблеми генетичної ідентифікації особи в умовах збройного конфлікту, попри традиційну активізацію в такі часи науково-практичної діяльності криміналістів, залишаються малодослідженими.

Такий стан справ варто визнати неприпустимим насамперед через те, що за даними Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) від початку збройного конфлікту на Сході України (з квітня 2014 р. по грудень 2015 р.) у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО) загинуло щонайменше 9 098 осіб та було поранено 20 732 особи. Ця цифра включає в себе військовослужбовців, учасників збройних формувань і мирне населення, зокрема: 2 673 військовослужбовці Збройних Сил України, 174 військовослужбовці Національної гвардії України, 11 співробітників Служби безпеки України [2].

Помічник генерального секретаря ООН із прав людини І. Шимонович наголосив, що й без того «попереду для України – найстрашніша спадщина конфлікту: пошук зниклих безвісти та загиблих». При цьому він нагадав, що за інформацією Міністерства внутрішніх справ України станом на 18 вересня 2015 року зниклими безвісти вважаються більше 3 тис. осіб. Для вирішення в цій ситуації проблеми пошуку загиблих і зниклих безвісти як однієї з найбільших проблем, пов'язаних зі збройними конфліктами, на переконання І. Шимоновича, «потрібні три речі: поліпшення внутрішньої координації Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України й Міністерства оборони України та створення єдиного механізму, який працював би із сім'ями зниклих безвісти; поглиблення зусиль гро-

мадянського суспільства; взаємодія з представниками на територіях, підконтрольних незаконним збройним угрупованням [3].

У контексті порушеного питання важливою є директива Генерального штабу Збройних Сил України від 22 лютого 2016 року № Д-8, якою відповідним керівникам органів військового управління доручено організувати: взаємодію з Експертною службою Міністерства внутрішніх справ України та слідчими органами Національної поліції України щодо ідентифікації тіл та організації їх передачі родичам загиблих військовослужбовців Збройних Сил України; пошук та ексгумацію тіл загиблих військовослужбовців; відібрання біологічних зразків у родичів військовослужбовців, які зникли, та ідентифікації трупів [4].

Застосування країною-агресором заборонених методів і засобів ведення цієї неоголошеної війни часто унеможливує ідентифікацію загиблих традиційним шляхом. Наприклад, лише до Дніпропетровського бюро судмедекспертизи від початку АТО надійшло 1 056 загиблих у Донецькій та Луганській областях, і лише 647 (61%) з них вдалось ототожнити візуальним шляхом. 254 воїни (24%), майже кожен четвертий, були ідентифіковані лише завдяки ДНК-аналізу, решта (155, а саме 15%) залишаються невпізнаними, а тому їх ховають як «тимчасово невстановлених Захисників України». У цілому в країні станом на 28 вересня 2015 року в результаті проведення молекулярно-генетичної експертизи вже ототожнено 426 загиблих. Проте у створеній *post mortem* електронній базі даних залишаються ДНК-профілі ще 762 не ідентифікованих бійців, які загинули в зоні АТО [5].

Однією з основних засад застосування науково-технічних засобів у криміналістиці слугує принцип законності. Однак, попри високу ефективність використання потенціалу ДНК-ідентифікації, доведена багаторічним позитивним вітчизняним і міжнародним (США, Канада, Великобританія, Японія, Сінгапур тощо) досвідом, в Україні дотепер не приділено належної уваги її законодавчому забезпеченню. Не адекватна ж об'єктивній реальності законодавча база перешкоджає превентивному створенню повноцінного банку даних генетичних ознак людини й оперативному вирішенню суспільно важливих завдань сучасними засобами криміналістики.

Тому варто визнати актуальною законодавчу ініціативу у вигляді проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» від 3 червня 2015 року № 2001а. Автори цього законопроекту, орієнтованого на задоволення практичних потреб військовозобов'язаних і членів їх сімей, правоохоронних органів і закладів охорони здоров'я, спираються на прогресивний досвід

іншої зарубіжної держави, стратегічного союзника України – США. Йдеться про створення в Збройних Силах США Сховища зразків біологічного матеріалу для ідентифікації останків (Armed Forces Repository of Specimen Samples for the Identification of Remains), де зберігаються зразки ДНК усіх, хто: а) вступає на військову службу; б) призивався в минулому; в) служить за контрактом; г) перебуває в резерві; а також функціонування Лабораторії з ідентифікації ДНК (The Armed Forces DNA Identification Laboratory), завдання якої полягає у встановленні відповідності зразків ДНК військовослужбовця, який загинув (помер), з тими зразками, що містяться в Сховищі зразків біологічного матеріалу для ідентифікації останків на основі унікальності послідовності чергування нуклеотидів у ланцюг у ДНК кожної особи, своєрідного «генетичного відбитку», що залишається індивідуальним і незмінним протягом усього життя людини.

Таким чином актуальність законодавчих новацій такого спрямування є безсумнівною, адже нині чинне законодавство не передбачає створення бази генетичних даних осіб, які призиваються на військову службу. При цьому вважаємо, що вирішення проблеми ідентифікації військовослужбовців у сучасних умовах повинно здійснюватися комплексно, шляхом прийняття Закону України «Про державну геномну (генетичну) реєстрацію в Україні», який би визначав цілі, принципи і види такої реєстрації, встановлював основні вимоги до її проведення, зберігання і використання генетичних даних осіб, а військовослужбовців відносив до категорії осіб, які підлягають обов'язковій ДНК-реєстрації.

Використані джерела:

1. Перепечина И. ДНК-идентификация как новая отрасль криминалистической техники в контексте криминалистической дидактики / И. Перепечина // Криминалистика и судебная экспертиология: наука, обучение, практика XI: сб. науч. статей. – Вильнюс, 2015. – С. 284–292.
2. С начала АТО погибли 2 673 военных // Українські новини. – 2015. – 20 листопада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uknews.com>.
3. ООН заявляє про 3 тис. зниклих безвісти з початку конфлікту на Донбасі // 112 Україна. – 2015. – 12 грудня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua>.
4. Про організацію роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти (загинули): директива Генерального штабу Збройних Сил України від 22 лютого 2016 року № Д-8 // Поточний архів Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України за 2016 рік.

5. В базі даних остаються ДНК-коди 762 неідентифікованих бойців, погиблих в зоні АТО // 112 Україна. – 2015. – 28 вересня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua>.

Логінов Олександр Анатолійович
заступник завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті 46 Конституції України передбачено, що всі громадяни мають право на соціальний захист [1]. Проте обов'язок надати певний вид соціального забезпечення виникає у держави лише в чітко передбачених законом випадках (в законодавстві визначається терміном «соціальні ризики») з метою підтримки особи, яка зазнала негативних наслідків від їх настання. До каталогу соціальних ризиків як підстави для набуття людиною права на соціальне забезпечення належать такі обставини: непрацездатність, безробіття, втрата годувальника, старість тощо.

На відміну від загального кола осіб військовослужбовці виступають особливим суб'єктом системи соціального захисту, оскільки їх соціальні права є складовою їхнього статусу. Тому комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців, не кореспондує з настанням соціальних ризиків, а зумовлений особливістю виконання ними своїх професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, підвищеними вимогами до фахових, фізичних, вольових та інших якостей.

Враховуючи екстремальність умов військової служби, особливо під час її проходження в умовах АТО, одним з найбільш дієвих елементів системи соціального захисту є передбачене законодавством надання грошових виплат у разі загибелі або завдання шкоди здоров'ю військовослужбовця.

Стаття 29 Закону України «Про Службу безпеки України» визначає, що виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), встановлення інвалідності або часткової втрати працездатності без встанов-

лення інвалідності військовослужбовця СБ України здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон №2011-ХІІ) [2].

Зокрема, відповідно до статті 16 цього закону одноразова грошова допомога визначається як гарантована державою виплата, що здійснюється особам, які мають право на її отримання, у перелічених вище випадках [3]. Механізм її призначення і виплати встановлюється постановою Кабінету Міністрів України №975 від 25 грудня 2013 року (далі – Постанова №975).

Відповідно до неї, у разі загибелі (смерті) військовослужбовця призначається грошова допомога у розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб. Загальна сума допомоги виплачується членам його сім'ї, батькам та утриманцям загиблого (померлого) військовослужбовця рівними частками. В разі відмови однієї із зазначених осіб від отримання допомоги, її частка розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання [4].

Як бачимо, на розмір допомоги не впливають причини загибелі або смерті військовослужбовця, а саме: чи пов'язаний нещасний випадок, що відбувся з військовослужбовцем, з виконанням ним обов'язків військової служби чи ні.

Слід зауважити, що у сфері соціального захисту військовослужбовців цей юридичний факт в більшості випадків визначає обсяг соціального забезпечення, що надається військовослужбовцям. Наприклад, при призначенні військовослужбовцям пенсії по інвалідності, втраті годувальника. Зазначене виявляється цілком обґрунтованим, оскільки завдання шкоди здоров'ю саме під час виконання обов'язків військової служби вказує на безпосереднє здійснення військовослужбовцем завдань, зумовлених виконанням ним державних функцій, пов'язаних з обороною України, її незалежності, територіальної цілісності тощо.

Отже, і в цьому випадку справедливим було б встановити розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби більшим у порівнянні з обчисленням її розміру, якщо смерть військовослужбовця настала у період проходження ним військової служби.

До того ж, подібну диференціацію законодавець закріпив і при визначенні розміру одноразової грошової допомоги у разі встановлення військовослужбовцю інвалідності. При цьому, крім причини інвалідності (пов'язана з виконанням військового обов'язку чи отримана в період

проходження військової служби), на розмір допомоги впливає і встановлена медико-соціальними експертними комісіями група інвалідності.

Враховуючи зазначені чинники розмір допомоги може становити як 70-кратний прожитковий мінімум у разі встановлення інвалідності III групи військовослужбовцю, інвалідність якого настала в період проходження військової служби, так і 250-кратний прожитковий мінімум у разі встановлення інвалідності I групи військовослужбовцю, інвалідність якого настала внаслідок поранення, отриманого ним під час виконання обов'язків військової служби.

Якщо ж отримана військовослужбовцем травма під час виконання ним обов'язків військової служби призвела до часткової втрати працездатності, але без встановлення інвалідності, розмір допомоги в цьому випадку залежить від ступеня втрати працездатності, який встановлюється медико-соціальними експертними комісіями, і визначається у відсотках від 70-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб.

У випадку, якщо протягом двох років військовослужбовцю після первинного встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності під час повторного огляду буде встановлено вищу групу чи іншу причину інвалідності або більший відсоток втрати працездатності, він має право на отримання одноразової грошової допомоги в більшому розмірі. Причому повторна виплата здійснюється з урахуванням раніше виплаченої суми.

Донедавна сума такої допомоги обчислювалась у відповідних розмірах грошового забезпечення військовослужбовця за його останньою посадою. Це призводило до того, що основним фактором, який впливав на обсяг цієї виплати були не причина отримання шкоди здоров'ю і не її наслідки, а категорія до якої відносився військовослужбовець – одержувач допомоги і, відповідно, розмір його грошового забезпечення. До того ж недосконалість визначення в законодавстві складових грошового забезпечення, з якого обчислювалась допомога, призводила до численних звернень з цього приводу до суду.

В липні 2012 року були внесені зміни до статті 16 Закону №2011-ХІІ щодо прив'язки розміру одноразової грошової допомоги для всіх категорій військовослужбовців до відповідного прожиткового мінімуму незалежно від їхньої посади, військового звання, вислуги років тощо, що дозволило в подальшому уникати необґрунтованих диспропорцій у її нарахуванні.

Отже, на сьогодні розмір одноразової грошової допомоги залежить виключно від тяжкості травми чи інвалідності, причини її настання, а та-

кож розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який щорічно затверджується Верховною Радою України при ухваленні закону про державний бюджет. Зауважимо, що для обчислення допомоги застосовується розмір прожиткового мінімуму саме на дату загибелі (смерті) або дату встановлення інвалідності чи ступеня втрати працездатності, що потрібно також враховувати, оскільки розмір прожиткового мінімуму протягом року може бути переглянутий.

Право на отримання одноразової грошової допомоги може бути реалізоване заявниками протягом трьох років з дня його виникнення. Рішення щодо призначення і виплати допомоги військовослужбовцям СБУ приймається керівництвом Служби безпеки України як розпорядником бюджетних коштів у місячний строк після отримання необхідних документів.

Виключний перелік підстав, згідно з якими заявникам відмовляють у призначенні одноразової грошової допомоги визначений у статті 16⁴ Закону № 2011-ХІІ. Зокрема, якщо смерть, поранення, інвалідність чи часткова втрата працездатності військовослужбовця є наслідком вчинення ним злочину або адміністративного правопорушення; вчинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння; навмисного спричинення собі тілесного ушкодження тощо.

Виплата допомоги здійснюється в порядку черговості відповідно до дати подання документів. Проте, Постановою № 975 не визначено строк, протягом якого відповідна грошова сума, після прийняття рішення щодо виплати допомоги, повинна бути перерахована її одержувачам. Зазначене вказує на необхідність внесення змін до законодавства в частині встановлення чіткого строку перерахунку коштів особам, яким було призначено допомогу, оскільки вони, як правило, потребують оперативного отримання відповідних сум для подальшого відновлювального лікування, купівлі засобів пересування, протезування тощо. Крім того, встановлена на сьогодні невизначеність щодо строку перерахунку і, як наслідок тривала невиклати коштів, підвищує ризик їх інфляційних втрат.

Використані джерела:

1. Конституція України : від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

4. Порядок призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. №975 // Офіційний вісник України. – 2014. – №6. – Ст. 161.

Мойсей Любомир Олексійович

ад'юнкт Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка

ВИПЛАТА ГРОШОВОЇ КОМПЕНСАЦІЇ ЗА ПІДНАЙОМ ЖИЛИХ ПРИМІЩЕНЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ, НАПРАВЛЕНИМ НА НАВЧАННЯ ДО ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Забезпечення житлом безквартирних сімей військовослужбовців незалежної України є надзвичайно важливою складовою частиною в розвитку її економіки, утворенні сприятливого морально-психологічного клімату у військових колективах, що у свою чергу, активно відбивається на зміцненні обороноздатності держави.

Вирішення житлової проблеми військовослужбовців несе в собі шляхи до загального успіху у здійсненні економічних реформ в державі, що є найбільш важливим та впливовим чинником для збереження її суверенітету.

Станом на сьогоднішній час одним з найбільш актуальних питань є виплата грошової компенсації військовослужбовцям за піднайом (найом) ними жилих приміщень, як тимчасовий спосіб вирішення житлової проблеми та зняття соціальної напруги з військових колективів за умов відсутності достатніх економічних можливостей держави у забезпеченні житлом військовослужбовців.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-ХІІ [1, с. 190] порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями, а також розмір і порядок виплати військовослуж-

бовцям грошової компенсації за піднайом (найом) ними жилих приміщень визначаються Кабінетом Міністрів України.

Пунктом 1 постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 450 «Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної спеціальної служби транспорту за піднайом (найом) ними жилих приміщень» [2] передбачено виплату грошової компенсації особам офіцерського складу, у разі коли вони не забезпечені жилими приміщеннями за місцем проходження військової служби, не отримали за рахунок держави грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення та перебувають на квартирному обліку, а також якщо військова частина не орендує для них та членів їх сімей житло (надалі – Постанова).

Зокрема, у відповідності до п. 6 Постанови грошова компенсація не виплачується у наявності у військовослужбовця або членів його сім'ї за місцем проходження військової служби жилого приміщення, яке відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам, площею, що відповідає мінімальним нормам, визначеним житловим законодавством; не здачі службового жилого приміщення (у тому числі в гуртожитку) за попереднім місцем проходження військової служби, крім осіб, які прибули з тимчасово окупованої території України. Тотожні ж підстави виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил знайшли своє відображення також у положеннях наказу Міністра оборони України від 30.11.2011 № 737 «Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями» (надалі – Інструкція) [3]. Тобто, виплата грошової компенсації здійснюється за визначених нормативно-правовими актами умов, перелік яких є вичерпним.

Разом з тим, п. 3.11. Інструкції встановлено, що військовослужбовці, направлені на навчання до військових навчальних закладів до інших гарнізонів з виключенням із списків військових частин, разом з членами сім'ї звільняють займане службове жиле приміщення за умови забезпечення на час навчання жилим приміщенням (у тому числі в гуртожитку, спеціально пристосованій казармі або в орендованому жилому приміщенні) військовим навчальним закладом. У той же час у відповідності до пункту 8.6. Інструкції грошова компенсація не виплачується у разі наявності у військовослужбовця або членів його сім'ї за місцем проходження військової служби жилого приміщення, яке відповідає встановленим санітарним

і технічним вимогам, площею, що відповідає мінімальним нормам, визначеним житловим законодавством; не здачі службового жилого приміщення (у тому числі в гуртожитку) за попереднім місцем проходження військової служби.

Проте, вказана норма, з точки зору автора, не підлягає застосуванню в силу існування спеціальної норми Інструкції (п. 3.11.) щодо гарантування права військовослужбовцю *залишити за визначених умов службове жилає приміщення за попереднім місцем проходження військової служби.*

Навчання ж в ад'юнктурі (аспірантурі) військового навчального закладу не є тотожним поняттю подальше проходженням військової служби, і містить свої особливості. Окрім цього, військовослужбовець, що направлений на навчання, залишається на квартирному обліку за попереднім місцем проходження військової служби.

Таким чином, було б доцільним застосовувати до зазначених вище обставин положення ч.1 п.8.6 Інструкції, як умови не виплати грошової компенсації наявність у військовослужбовця або членів його сім'ї за місцем проходження військової служби жилого приміщення, яке відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам, площею, що відповідає мінімальним нормам, визначеним житловим законодавством.

Виконання вказаної умови, передбаченої пунктом п. 3.11. Інструкції, щодо забезпечення військовим навчальним закладом житлом військовослужбовця на період навчання, на думку автора, є вирішальним про прийняті рішення про виплату грошової компенсації військовослужбовцю за піднайом (найом) жилого приміщення.

Отже, потребує уточнення п. 3.12. Інструкції, оскільки положення останнього не співвідносяться із нормами статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», згідно яких військовослужбовці забезпечуються житловими приміщення з урахуванням категорій та вислуги років на військовій службі, у тому числі і на час навчання у військовому навчальному закладі.

Використані джерела:

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 №2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №15. – Ст. 190.
2. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки та Державної спеціальної служби транспорту за піднайом (найом) ними жилих приміщень: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 №450 // ППС «Законодавство» (450–2013-п).

3. Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення і надання військовослужбовцям Збройних Сил України та членам їх сімей житлових приміщень: Наказ Міністра оборони України змінами від 19 червня 2014 №401 // ППС «Законодавство» (z 0024–12).
4. Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: Закон України від 15.09.2015 №683-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №46. – Ст.416.
5. Житловий кодекс України від 30.06.1983 №5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – №28.
6. Юридична енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія», 1999. – Т. 2.

Морозов Євген Вікторович

юрисконсульт юридичного сектору
Управління СБУ в Одеській області

ДО ПРОБЛЕМИ ВИСЕЛЕННЯ ЗІ СЛУЖБОВИХ ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ ОСІБ, ЯКІ ВТРАТИЛИ ПРАВО КОРИСТУВАННЯ НИМИ

Питання щодо забезпечення співробітників СБ України житловими приміщеннями завжди є актуальними та такими, що потребують від керівництва Служби застосування значних організаційних, матеріальних та контролюючих заходів. Вказані питання нерідко впливають на психологічний стан особового складу підрозділів та органів СБ та спричиняють значну кількість спорів, у т.ч. у судовому порядку.

Статтею 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 №2011-ХІІ визначено, що держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жила приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами.

Проте тривалий час норма вказаного Закону використовувалася окремими військовослужбовцями всупереч інтересам Служби, оскільки мали місце непоодинокі випадки звільнення з військової служби співробітників СБ України, у т.ч. молодих спеціалістів, одразу після отримання від Служ-

би житлових приміщень для постійного проживання. Такі факти свідчать, що отримання житла для деяких співробітників було мало не єдиною метою проходження служби.

Крім того, мали місце непоодинокі факти отримання співробітниками СБ України від держави двох і більше житлових приміщень шляхом штучного створення ознак незабезпеченості житлом внаслідок маніпулювання своїм сімейним станом або шляхом отримання від держави житла за кожним новим місцем проходження служби у різних регіональних органах СБ України.

Вказані факти у певній мірі мали місце внаслідок недосконалості житлового законодавства України, яке у своїй більшості було прийняте ще за часів Української РСР та не в повній мірі відповідає умовам сьогодення.

У свою чергу, з метою забезпечення прозорості механізму надання житла військовослужбовцям органів СБ України та запобігання випадкам необґрунтованої втрати органами СБ об'єктів житлового фонду наказом СБ України № 792 від 06.11.2007 року було затверджено Інструкцію про організацію забезпечення і надання військовослужбовцям Служби безпеки України та членам їх сімей житлових приміщень (далі – Інструкція).

Не дивлячись на позитивні механізми врегулювання житлових питань, окремі положення вказаної Інструкції мають відсилючий характер з посиленням на норми діючого житлового законодавства, яке, як зазначалося вище, не в повній мірі відповідає умовам сьогодення, внаслідок чого продовжують мати місце проблемні питання у сфері житлового забезпечення військовослужбовців органів СБ України.

Одним з найбільш актуальних та складних питань, що спричиняє значну кількість спорів, у тому числі у судовому порядку, є виселення зі службових житлових приміщень осіб, які втратили право користування ними.

З цього приводу положення Інструкції переважно мають характер відсилючих норм, які здебільшого дублюють положення інших нормативно-правових актів у сфері забезпечення житлом: Житлового Кодексу Української РСР, Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1081 (Порядок 1081) та Положення про порядок надання службових жилих приміщень і користування ними в Українській РСР, затвердженого постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 04.02.1988 року № 37 (далі – Положення 37).

Так, статтею 118 ЖК УРСР передбачено, що службові жилі приміщення призначаються для заселення громадянами, які у зв'язку із характером

їх трудових відносин повинні проживати за місцем роботи або поблизу від нього. У свою чергу, пункт 8 Положення 37 регламентує, що службові жилі приміщення надаються працівникам, які постійно проживають, а також прописані в населеному пункті за місцем розташування відповідного підприємства, установи, організації.

Внаслідок певної специфіки проходження військової служби, пов'язаної із можливим переїздом в іншу місцевість, нормами житлового законодавства передбачено механізм щодо звільнення службових житлових приміщень. Так, пунктом 19 Порядку 1081 передбачено, що у разі переміщення військовослужбовців по службі, пов'язаного з переїздом в іншу місцевість, службові житлові приміщення, які вони займали за попереднім місцем служби, підлягають звільненню, якщо інше не передбачено законодавством.

При цьому, відповідно до статті 123 ЖК УРСР до користування службовими жилими приміщеннями застосовуються правила про договір найму жилого приміщення, крім правил, передбачених статтями 73–76, 79–83, 85, 90, частиною шостою статті 101, статтями 103–106 цього Кодексу. В той час як частиною 2 статті 107 вказаного кодексу (розірвання договору найму жилого приміщення наймачем) визначено, що у разі вибуття наймача та членів його сім'ї на постійне проживання до іншого населеного пункту або в інше жиле приміщення в тому ж населеному пункті, договір найму жилого приміщення вважається розірваним з дня вибуття.

Поряд із цим, пунктом 5.13. визначено, що забезпечення службовими житловими приміщеннями співробітників, переміщених по службі в іншу місцевість, здійснюється після надання ними довідки про відсутність службового житла за попереднім місцем служби, підписаної керівником відповідного підрозділу Центрального управління, органу, закладу чи установи СБ України. Тобто у разі переведення співробітника, який отримав службове житлове приміщення, до іншого регіонального органу СБ України, він зобов'язаний здати вказане службове житло для подальшого отримання в порядку пункту 5.13. Інструкції службового житлового приміщення за новим місцем проходження служби. При цьому, відповідно до пункту 3.11. Інструкції вказаний співробітник зараховується на облік за новим місцем служби із збереженням часу перебування на обліку за попереднім місцем служби.

Проте у більшості випадків співробітники СБ України, які отримали службове житлове приміщення, у разі їх переведення для подальшого проходження служби у інший регіональний орган СБ України, в порушення вищевказаних норм фактично не проживаючи, а іноді навіть не заселя-

ючись до службових квартир, а в окремих випадках здаючи їх у піднайом третім особам, відмовляються зніматися з реєстрації за адресою службового житла та повертати його Управлінню після втрати права користування ним, цим самим порушуючи вимоги пункту 5.15. Інструкції щодо використання службових житлових приміщень тільки за призначенням.

Вказані обставини зумовлюють вирішувати ці спори у суді в порядку цивільного судочинства. Вказана категорія позовів ґрунтується на положеннях статей 71 та 72 ЖК УРСР щодо визнання осіб такими, що втратили право користування жилим приміщенням внаслідок відсутності цих осіб понад встановлений статтею 71 ЖК шестимісячний строк. У таких випадках з метою вивільнення службового житлового приміщення, регіональний орган СБ України має довести наступне:

- обставини того, що службовий житловий фонд регіонального органу СБ України є окремим від житлового фонду інших регіональних органів та слугує для забезпечення житлом виключного своїх співробітників;
- обставини того, чи фактично заселялася особа до службового житлового приміщення або лише зареєструвалася за адресою службового житла без фактичного заселення;
- обставини того, чи використовувалося службове житлове приміщення за його призначенням;
- обставини того, що переведення для подальшого проходження служби у інший регіональний орган СБ України не містить ознак тимчасової відсутності особи і має постійний характер;
- обставини того, чи є у власності особи інші об'єкти нерухомого майна;
- чи забезпечувався раніше державою даний співробітник житловою площею під час проходження військової служби;
- інші обставини.

При цьому слід зазначити, що подання до суду позовної заяви про визнання осіб такими, що втратили право користування службовим житловим приміщенням та вимоги щодо виселення таких осіб, є різними за своєю правовою природою та не можуть заявлятися у одному позові одночасно.

В той же час, нормативно-правова база, що регламентує порядок виселення осіб зі службових житлових приміщень, у своїй більшості має відсилочний характер на норми морально застарілого ЖК УРСР. Так, пункт 5.18. Інструкції встановлює, що виселення зі службових житлових приміщень здійснюється у порядку та на підставах, визначених законодавством України. В свою чергу, статтею 109 ЖК УРСР визначено, що ви-

селення проводиться добровільно або в судовому порядку, в той час, як пунктом 34 Положення 37 передбачено, що виселення зі службових житлових приміщень провадиться в судовому порядку.

Статтею 116 ЖК УРСР передбачено виселення без надання громадянам іншого жилого приміщення якщо наймач, члени його сім'ї або інші особи, які проживають разом з ним, систематично руйнують чи псують жиле приміщення, або використовують його не за призначенням, або систематичним порушенням правил соціалістичного співжиття роблять неможливим для інших проживання з ними в одній квартирі чи в одному будинку, а заходи запобігання і громадського впливу виявились безрезультатними. Осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення, виселяються без надання їм іншого жилого приміщення.

В певній мірі положення вищевказаної статті ЖК УРСР містить також пункт 5.21. Інструкції, який регламентує, що співробітник, члени його сім'ї або інші особи, які проживають у службовому житловому приміщенні, можуть бути виселені без надання іншого службового житлового приміщення також у разі, якщо вони систематично руйнують або пошкоджують службове житлове приміщення, або використовують його не за призначенням (у тому числі шляхом передачі в оренду іншим громадянам чи організаціям), або створюють умови, які унеможливають проживання інших осіб в одній квартирі або будинку.

В свою чергу, пунктом 5.19. Інструкції передбачено випадки виселення зі службового житлового приміщення без надання іншого службового житлового приміщення колишніх членів сім'ї співробітника, які проживають з ним після розірвання шлюбу, у двомісячний термін з дня розірвання шлюбу. У випадку, якщо вказані особи в добровільному порядку не звільнять службове житлове приміщення, їх виселення провадиться у судовому порядку.

В той же час, пункт 5.20. Інструкції передбачає, що зі службових житлових приміщень без надання іншого житлового приміщення не може бути виселено:

– інвалідів війни та інших інвалідів з числа співробітників, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби, або внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті; учасників Великої Вітчизняної війни, які перебували у складі діючої армії; сім'ї військовослужбовців і партизанів, які загинули або пропали безвісти при захисті СРСР чи при виконанні інших обов'язків військової служби; сім'ї військовослужбовців; інвалідів з числа осіб рядового і начальниць-

кого складу органів Міністерства внутрішніх справ СРСР, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, що їх вони дістали при виконанні службових обов'язків;

- осіб, які мають вислугу або стаж роботи в СБ України не менш як десять років;

- осіб, що звільнені з посади, у зв'язку з якою їм було надано житлове приміщення, але не припинили військової служби в СБ України;

- осіб, звільнених у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням організаційних заходів;

- пенсіонерів за віком, персональних пенсіонерів; членів сім'ї померлого співробітника, якому було надано службове житлове приміщення; інвалідів праці I і II груп, інвалідів I і II груп з числа військовослужбовців і прирівняних до них осіб;

- одиноких осіб з неповнолітніми дітьми, які проживають разом з ними.

Однак підпункт 2 пункту 5.20. Інструкції щодо неможливості виселення без надання іншого житла осіб, які мають вислугу або стаж роботи в СБ України не менш як десять років, містить кардинальну невідповідність аналогічної норми ЖК УРСР та вимогам Положення 37, де визначено, що неможливе виселення без надання іншого житла осіб, які мають стаж роботи не менш як десять років саме на підприємстві, яким є кожний окремих регіональний орган, а не СБ України взагалі.

Завдяки вказаній невідповідності не рідкими є випадки коли не можливо виселити зі службового приміщення осіб, які не мають права на виключення його зі складу службових та отримання для постійного користування, що тягне за собою неможливість використання регіональним органом об'єкту свого житлового фонду за призначенням щодо забезпечення житлом своїх співробітників.

З огляду на викладене, можливо зазначити, що основними з чинників у сфері соціально-правового захисту та забезпечення житлом співробітників СБ України, що негативно впливають на ефективність та результативність їх діяльності, є:

- невідповідність реаліям та тенденціям євроінтеграції України законодавства про забезпечення співробітників СБ України та членів їх сімей жилими приміщеннями, що виражається у значній кількості співробітників органів СБ України та членів їх сімей, які не забезпечені житлом, та відсутності можливостей в державі щодо їх забезпечення в повному обсязі, що призводить до побутових та сімейних конфліктів співробітників, а також значних додаткових матеріальних витрат, що як наслідок призво-

дить до погіршення ефективності та результативності виконання ними своїх службових обов'язків;

– відволікання керівництва центральних та регіональних органів СБ України від виконання завдань із забезпечення державної безпеки на пошуки можливостей та проектів із забезпечення житлом підпорядкованих військовослужбовців та членів їх сімей, що у сукупності із недосконалістю житлового законодавства, прийнятого у своїй більшості ще за часів Української РСР, призводять як до додаткових витрат на судові спори, так і до певних випадків неможливості органів СБ України розпоряджатися своїм службовим житлом.

З приводу можливих шляхів виключення перелічених вище чинників, що негативно впливають на ефективність та результативність діяльності співробітників органів СБ України, можливо врахувати під час оновлення існуючої моделі Служби безпеки України та наближення її до кращих моделей спецслужб країн ЄС, наступне. ЦУ СБ України розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проект змін до Закону України «Про Службу безпеки України» та Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо впровадження програми кредитування співробітників СБ України на придбання житла за розміром відсоткової ставки країн ЄС (1,5–2% річних) із одночасним внесенням змін про нерозповсюдження на вказаних осіб положень ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо їх забезпечення державою жилими приміщеннями, що скоротить розмір витрат бюджетних коштів.

Мосейчук Тарас Анатолійович

помічник начальника УСБ України
в Полтавській області (з правової роботи) – начальник юридичного сектору

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ АТО

Анексія Росією АР Крим, ведення гібридної війни на Сході країни, створення таким чином реальної загрози територіальній цілісності та незалежності України зумовило необхідність проведення антитерористичної операції, яка у відповідності до наведеного у Законі України «Про бороть-

бу з тероризмом» визначення є комплексом скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. Наряду з військовослужбовцями інших структур участь в АТО як головний орган у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю бере Служба безпеки України.

Вказані реалії диктували необхідність проведення відповідних змін чинного законодавства, у тому числі в частині соціального і правового захисту військовослужбовців, якими для осіб, що брали участь в антитерористичній операції, встановлено ряд пільг, гарантій та компенсацій. Разом з цим, не зважаючи на те, що сьогодні питання грошового забезпечення військовослужбовців СБ України врегульовано законами України, постановами КМУ та наказами СБУ, все одно залишаються актуальні проблемні питання у цій сфері.

Так, одним із видів таких гарантій є отримання військовослужбовцями СБ України винагороди за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду.

Відповідно до Порядку виплати винагороди за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду, затвердженого наказом Центрального управління СБ України від 09.03.2016 № 115, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.03.2016 за № 419/28549 (далі – Порядок), розмір вказаної винагороди до 31 березня 2016 року становив 100 відсотків місячного грошового забезпечення. З 1 квітня 2016 року вказана винагорода виплачується військовослужбовцям у розмірі до 50 відсотків місячного грошового забезпечення. Встановлення такого достатньо великого грошового діапазону (від 0% до 50%) дає неабияку можливість керівникам маніпулювати підлеглими та встановлювати розміри вказаних винагород виходячи із власного суб'єктивного відношення до того чи іншого співробітника.

Пунктом 5 розділу II Порядку визначено, що конкретний розмір винагороди, починаючи з 1 квітня 2016 року, визначається на підставі мотивованих рапортів начальників підрозділів ЦУ СБУ, Штабу АПЦ або їх заступників, а в органах та закладах – рапортів безпосередніх начальників.

Також відповідно до пункту 1 розділу IV підготовка проектів наказів про виплату винагороди військовослужбовцям за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду здійснюється, у тому числі, на підставі рапорту безпосереднього начальника військовослужбовця або його заступ-

ника (в органах та закладах СБУ) про виплату винагороди. З урахуванням викладеного вбачається, що саме у такому рапорті буде визначено розмір винагороди та на підставі нього буде нарахована її виплата. Разом з тим, таке викладення норми породжує деякі негативні аспекти її застосування.

По-перше, з урахуванням залежності розміру винагороди від керівника військовослужбовця, зберігається можливість використання досить потужного матеріального важелю впливу на підлеглого.

По-друге, постає питання оцінки безпосереднім керівником військовослужбовця ролі та обсягу виконаних завдань під час його перебування у зоні проведення АТО. Така ситуація може мати місце, коли безпосередній керівник або його заступник не перебували одночасно з військовослужбовцем, стосовно якого вирішується питання винагороди, у складі підрозділу (групи), яка брала участь в АТО. У такому випадку рішення про розмір винагороди ґрунтуватиметься або на попередніх здобутках співробітника під час проходження служби, або на розповіді самого військовослужбовця або начальника підрозділу (групи), у складі якого (якої) він перебував на території проведення АТО, що знов ж таки призведе до звуження об'єктивності у вирішенні вказаного питання. Фактично у рапорті обґрунтування встановлення того чи іншого розміру винагороди буде «зі слів когось». Це також виходить з того, що при такому викладенні норми відсутній механізм отримання такої інформації в офіційному вигляді (рапортом) від керівника військовослужбовця у районі проведення АТО.

Крім того, у випадку якщо постане питання щодо розміру винагороди та підстав її призначення, відповідальність по суті буде нести безпосередній керівник або його заступник, які подавали вказаний рапорт, але не перебували у цей час в зоні АТО разом з військовослужбовцем.

Застосування вказаного Порядку у такому вигляді може значно ускладнити отримання військовослужбовцем наданої йому державою гарантійної виплати.

Виходячи з вищевикладеного, з метою оптимізації порядку отримання відповідно до Порядку виплати винагороди за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду, затвердженого наказом Центрального управління СБ України від 09.03.2016 № 115, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.03.2016 за № 419/28549, пропонується два шляхи вирішення визначених негативних аспектів:

– встановити чіткий розмір винагороди, як це було до 31 березня 2016 року, не застосовуючи діапазонів – «від» та «до», що усуне мож-

лівість сильного впливу через грошове забезпечення зі сторони керівників;

– внести до вказаного Порядку зміни у частині зазначення замість «... начальники підрозділу Центрального управління, Штабу АТЦ, органу чи закладу СБУ» у третьому абзаці пункту 1 розділу II та «...начальників підрозділів Центрального управління, Штабу АТЦ або їх заступників, а в органах та закладах – рапортів безпосередніх начальників» у пункті 5 розділу II, а також у абзаці другому пункті 1 розділу IV слова «... начальника підрозділу (групи), у складі якого (якої) військовослужбовець брав безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду», як це визначено для отримання винагороди за безпосередню участь у бойових діях.

Поляков Станіслав Юрійович

начальник кафедри загальновійськових та правових дисциплін військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук

Григоренко Євген Іванович

професор кафедри військового права військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У тексті Основного Закону України термін «військова служба» використовується три рази (ч. 5 ст. 17, ч. 3 ст. 43, ч. 2 ст. 65), а термін військовий обов'язок – один раз (ч. 4 ст. 35). Серед наведених норм, безперечно, найважливішою нормою, що безпосередньо стосується проходження військової служби слід визнати саме ч. 2 ст. 65 Конституції України про те, що громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Зазначена норма встановлює певний та доволі широкий спектр можливостей щодо законодавчої регламентації військової служби та її проходження. У межах цієї конституційної норми можливо проводити реформування військової служби різної спрямованості, звичайно, з урахуванням вимог ч. 5 ст. 17 Конституції України щодо соціального захисту громадян, що її проходять.

Отже, ч. 2 ст. 65 Основного Закону не встановлює якихось імперативних вимог щодо військової служби. Єдине, що вона визначає, – це те, що військова служба в Україні скасована бути не може, її проходження повинно регулюватися законами, серед яких має бути закон, що в комплексі регулює основні найважливіші питання військової служби та її проходження. Крім цього, проаналізована норма встановлює, що військову службу в Україні проходять громадяни, проте не вказано, якої саме держави. Аналіз інших норм Конституції України (ч. 1 та 5 ст. 17) показує, що, звичайно, йдеться про громадян України.

Таким чином, ч. 2 ст. 65 Конституції України встановлює три вимоги: 1) в Україні запроваджений інститут військової служби; 2) детальне регулювання проходження такої служби здійснюється законом, проте ним вона скасована бути не може; 3) військову службу проходять виключно громадяни України. Цю норму можна також розглядати як гарантію конституційного ладу, національної безпеки, прав і свобод людини та громадянина, оскільки саме на військову службу покладені значні завдання щодо їх забезпечення.

Крім того, положення про те, що ключові параметри військової служби встановлюються державою саме на рівні закону, виключають або мінімізують відомчість, сприяють сталому регулюванню її як цілісного правового інституту. Також необхідно враховувати, що цей конституційний припис відповідає п. 12 ст. 92 Основного Закону України про те, що виключно законами визначаються основи державної служби.

Необхідно визнати, що Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», про який фактично йдеться у ч. 2 ст. 65 Конституції, переважно здійснює адміністративно-правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі проходження військової служби. Це пояснюється тим, що, як уже зазначалось, найбільший тягар правової регламентації проходження військової служби покладається на адміністративне право. При цьому в зазначеному випадку чітко визначити межу між конституційним та адміністративно-правовим регулюванням доволі важко, оскільки вона є рухомою та доволі динамічною. Така ситуація впливає й на специфіку правовідносин, що виникають у зв'язку із проходженням військової служби.

Для виявлення зазначеної специфіки необхідно враховувати, що конституційні правовідносини зумовлені особливостями конституційних норм, які їх породжують. У зв'язку із цим, вони є провідними та найважливішими. Крім цього, властивістю конституційних правовідносин є здатність породжувати інші правовідносини. Так, зокрема, у разі, якщо громадянину України чоловічої статі, що відповідає вимогам, установленим у законі, виповнилося вісімнадцять років, то на підставі цього юридичного факту між ним та державою виникають конституційні правовідносини з приводу реалізації військового обов'язку (ч. 2 ст. 65 Конституції України).

При реалізації цього обов'язку та проходженні військової служби, між громадянином та державою виникають також і адміністративно-правові відносини, що пов'язані з особливостями проходження військової служби (наприклад, відносини підпорядкування, відносини, пов'язані з виконанням наказу тощо). Крім цього, у разі вчинення громадянином під час проходження військової служби злочину, який він міг учинити тільки проходячи зазначений вид державної служби (наприклад, невиконання наказу, самовільне залишення військової частини або місця служби (статті 403, 407 Кримінального кодексу України) тощо), між ним та державою виникають й кримінально-правові відносини.

Таким чином, на процес проходження військової служби здійснюють вплив не тільки конституційні норми, а й норми інших галузей права, що зумовлює специфіку правовідносин, які виникають у зв'язку з цим. Ця специфіка у свою чергу виявляється у тому, що конституційні правовідносини породжують виникнення інших видів правовідносин (наприклад, адміністративних, кримінальних тощо).

У той же час, конституційна регламентація проходження військової служби безпосередньо здійснюється декількома нормами Конституції, які розташовані у різних розділах Основного Закону України, а основною та найважливішою серед них необхідно вважати ч. 2 ст. 65 Конституції України. Проте ця обставина не знижує потенціал конституційного регулювання проходження військової служби.

Отже, проблема полягає не в тому, що норми Конституції, які регулюють питання проходження військової служби розміщені у різних розділах, а в тому, що вони мають термінологічні неточності, які б для чіткості та послідовності конституційного тексту бажано було б усунути.

Що стосується закріплення у ст. 65 Основного Закону України конституційних обов'язків щодо захисту Вітчизни, відбування військової служби відповідно до закону та шанування державних символів громадянами України, то з точки зору законодавчої техніки вказане об'єднання не у по-

вній мірі є доцільним. Вважаємо, що конституційні обов'язки щодо захисту Вітчизни, відбування військової служби відповідно до закону, з одного боку, та шанування державних символів – з іншого, необхідно викласти в різних статтях, або хоча б у різних частинах однієї статті конституційного тексту, оскільки вони є обов'язками, що мають різну, хоча й дуже близьку юридичну природу, спрямовані на регулювання різних сфер суспільного життя та мають різний суб'єктний склад їх реалізації і зміст.

У свою чергу, положення, що встановлюють конституційні обов'язки щодо захисту Вітчизни та проходження військової служби відповідно до закону також можуть підлягати удосконаленню. Вважаємо, що у конституційній регламентації зазначених обов'язків є певні недоліки, й саме тому редакцію ст. 65 Конституції України варто було б змінити. По-перше, як уже було зазначено, необхідно вивести в окрему статтю або частину статті конституційний обов'язок щодо шанування державних символів, який розповсюдити на всіх осіб, що перебувають на території України. По-друге, у Конституції України захист Вітчизни необхідно закріпити не тільки як обов'язок, але і як право. Тим більше, що у багатьох конституціях світу застосовується саме таке формулювання (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 30 Конституції Іспанії «Іспанці мають право та зобов'язані захищати Іспанію», а в ч. 1 ст. 57 Конституції Республіки Молдова встановлено: «Захист Батьківщини – священне право та обов'язок кожного громадянина»). Крім того, враховуючи те, що цей обов'язок має моральне підґрунтя та базується на природному праві людини захищати власний дім, родину, Вітчизну, то у зазначеній частині ст. 65 Конституції України його можна закріпити саме як «священний обов'язок» (використання слова «священний» буде узгоджуватися зі словом «Вітчизна»). Отже, ч. 1 ст. 65 Конституції України можна сформулювати таким чином: «Захист Вітчизни є правом та священним обов'язком громадян України».

По-третє, з точки зору юридичної техніки, формулювання «Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону», яке закріплене у ч. 2 ст. 65 Основного Закону України можливо було б змінити на інше: «Громадяни України проходять військову або альтернативну (невійськову) службу відповідно до закону», оскільки слово «проходять» у цьому контексті та сучасному розмінні більш узгоджується з цивілізованими формами проходження військової служби, а також конкретизувати, що її проходять саме громадяни України. У той же час, з огляду на вже внесені зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» Законом від 6 жовтня 2015 року та доповнення його Главою III-1 «Осо-

бливості прийняття на військову службу та проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства», виникає колізія з конституційними нормами, які стосуються військової служби. У зв'язку з цим, пропонуємо запровадити на рівні Закону обмеження у прийнятті на військову службу іноземців та осіб без громадянства лише під час дії особливого періоду.

Рябчун Денис Сергійович

старший юрисконсульт юридичного
сектору Національної академії
Служби безпеки України

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

Забезпечення житлом є одним з важливих критеріїв соціального та правового захисту військовослужбовців (військових формувань, зазначених у підпункті 1 пункту 1 статті 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» – далі військовослужбовці) та членів їх сімей [2]. Як правило, вагомим аргументом на початкових етапах реалізації права на житло військовослужбовцями нерідко виступають питання, пов'язані з наслідками штучного погіршення житлових умов, котрі в свою чергу можуть слугувати підставою для відмови військовослужбовцю в зарахуванні на квартирний облік або взагалі існувати підставою для зняття з квартирної обліку.

Разом з тим, судова практика з розгляду житлових спорів вказує на спроби деяких військовослужбовців фіктивно погіршити свої житлові умови за допомогою використання механізму сумнівних житлових спорів та судових рішень, винесених за наслідками розгляду таких спорів, сутність чого полягає в наступному.

Так, окремі військовослужбовці, забезпечені житлом в межах норм, встановлених законодавством, ініціюють судовий позов до себе з боку інших членів сім'ї (часто позивачами виступають батьки, котрим належить житлове приміщення), який нібито є наслідком тривалого сімейного конфлікту пов'язаного з їх спільним проживанням. Предметом позову найчастіше виступають вимоги, направлені на позбавлення права користування, виселення, зняття з реєстрації за адресою проживання, які мотиву-

ються тривалою відсутністю військовослужбовця за адресою реєстрації, несплатою ним комунальних послуг тощо.

Крім того, в ході судового розгляду зазначених спорів, відповідачі у справі (військовослужбовці) підтримують та зовсім не заперечують проти вищевказаних позовних вимог до себе, у зв'язку з чим судами нерідко ухвалюються необхідні для них рішення, які також в подальшому не оскаржуються в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК), мотивуючі це тим, що апеляційне або касаційне оскарження рішення суду є правом, а не обов'язком відповідача. Саме наведені особливості виступають безпосередніми ознаками фіктивності (фабрикування) судових спорів, направлених на уникнення наслідків штучного погіршення житлових умов, передбаченого статтею 35 Житлового кодексу Української РСР (далі – ЖК УРСР) [1].

В подальшому наведений механізм має наступний розвиток.

Отримавши чинне рішення суду про позбавлення права користування житловим приміщенням (або виселення) чи зняття з реєстрації за місцем проживання, військовослужбовець виконує його у добровільному порядку, після чого реєструється в такому житловому приміщенні, що дає підстави вважати його забезпеченим житлом нижче за середній рівень забезпеченості житлом в певній місцевості.

Зазначені дії військовослужбовця дають формальні підстави для визнання його особою, котра потребує поліпшення житлових умов, що унеможливує застосування положення статті 35 ЖК УРСР в частині дотримання п'ятирічного терміну для постановки на квартирний облік після погіршення житлових умов. У такому випадку факт погіршення житлових умов відбувся у примусовому порядку на підставі рішення суду, що ніяким чином не можна кваліфікувати як свідомі дії громадянина, які призвели до штучного погіршили своїх житлових умов [1].

У результаті чого у держави виникає обов'язок, забезпечити такого військовослужбовця жилим приміщенням або за його бажанням грошовою компенсацією за належне йому для отримання жилого приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених ЖК УРСР та іншими нормативно-правовими актами (стаття 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»). Для реалізації викладеного обов'язку держави військовослужбовець отримує законодавчо визначені підстави для звернення до керівництва підрозділу військового формування України з вимогою зарахувати його на квартирний облік, надати службове житлове приміщення

або отримати грошову компенсацію за оренду (найм) житлового приміщення [2].

Проте, існують правові шляхи з протидії викладеному механізму з погіршення житлових умов, сутність яких полягає у наступному.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами [1, 2].

Військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової військової служби) та члени їх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства.

У разі відсутності службового жилого приміщення військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом і не перебувають у шлюбі, розміщуються безплатно в спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини, а сімейні – у сімейних гуртожитках. Житлово-побутові умови в таких казармах повинні відповідати вимогам, які пред'являються до гуртожитків, що призначені для проживання одиноких громадян. Для інших військовослужбовців військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовця та членів його сім'ї або за бажанням військовослужбовця виплачувати йому грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення.

Порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями, а також розмір і порядок виплати військовослужбовцям грошової компенсації за піднайом (найом) ними жилих приміщень визначаються Кабінетом Міністрів України.

Пунктом 2 Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1081, військовослужбовці та члени їх сімей, які проживають разом з ними, за відсутності у них за місцем проходження служби житла для постійного проживання забезпечуються службовими житловими приміщеннями [3].

Аналіз вищезазначених правових норм свідчить, що судові рішення, котрі якимось чином негативно відображаються на житловому забезпеченні військовослужбовця або реалізації його житлових прав (права ко-

ристування житлом, виселення, зняття з реєстрації та інше) впливають на обов'язок держави в особі відповідного підрозділу військового формування України в частині забезпечення військовослужбовця житловим приміщенням.

Виходячи з викладеного, з метою протидії механізму з погіршення житлових умов військовослужбовцями юридичні структури військових формувань повинні невідкладно при надходженні інформації про зазначені судові житлові спори, відповідачами в яких є військовослужбовці цих формувань, вступати в судовий процес в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні відповідача, відповідно до статті 35 ЦПК.

Участь в судових процесах у якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача надає подальше право оскаржувати такі судові рішення в апеляційному та касаційному порядкух згідно зі статтями 292, 324 ЦПК [4, 5].

Зазначені заходи з протидії викладеному механізму штучного погіршення військовослужбовцями своїх житлових умов знаходить своє непоодиноке відображення в сучасній судовій практиці.

Таким чином, узагальнюючи викладене, вважаємо, що найбільш ефективним вирішенням вказаної проблематики є законодавче доопрацювання положень статті 35 ЖК УРСР, зокрема, визначити однією з ознак штучного погіршення житлових умов громадянина – *«вилучення чи позбавлення займаного громадянином житлового приміщення в судовому порядку»*.

Використані джерела:

1. Житловий кодекс Української РСР // Верховна Рада УРСР; Кодекс від 30.06.1983 № 5464-Х.
2. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 15.
3. Порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1081 // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-p>.
4. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 12.10.2015 у справі № 761/15893/15-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/52537741>.
5. Рішення Апеляційного суду м. Києва від 02.12.2015 у справі № 761/15893/15-ц // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54039784>.

Форноляк Валентина Миколаївна
професор кафедри боротьби з тероризмом та захисту учасників кримінального судочинства НА СБ України, кандидат психологічних наук

ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ УЧАСНИКАМ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

В складних умовах, які відбуваються в Україні протягом останніх років, надзвичайно гостро постала проблема психологічної допомоги широким верствам населення, а особливо особам, які беруть участь в АТО та членам їх сімей. Як свідчить практика, учасники АТО, а особливо інваліди досить часто відчують стійку соціально-психологічну дезадаптивність. Однією із її причин є соціальне нехтування, що призводить до фрустрації особистості, яка проявляється в рольових внутрішньоособистісних конфліктах. Це пов'язано з тим, що у вищевказаних осіб участь в бойових діях починає ідентифікуватись зі страхом смерті, приниженням полону, провиною за те, що залишився живим, а бойовий товариш загинув тощо.

Для попередження розвитку дезадаптації в учасників АТО необхідна поряд із продуманою системою соціального захисту психологічна допомога та соціально-психологічна реабілітація. В їх основу повинна бути покладена перестройка системи взаємовідносин особистості та її пристосування до інших умов життєдіяльності. Соціально-психологічна допомога та психотерапевтична реабілітація учасників бойових дій повинна розглядатися з точки зору не лише гуманізму, але й попередження певної суспільної небезпеки від діяльності цієї категорії осіб, в тому числі й для них самих.

Набутий життєвий досвід, зокрема воїнів-афганців, вказує на відповідний вплив на формування їх світогляду, структуру мотивів, ієрархію цінностей. На війні домінує мотив, зумовлений загрозою життю, котрий в мирний час не є ведучим, тобто, повертаючись до мирного життя, вони постають перед необхідністю пристосування цих структур до нових умов. Наступає процес реадaptaції, який повинен «поєднати» соціальні умови та новий життєвий досвід, набутий на війні. Масштаби і характер реадaptaційного процесу напряму залежать від інтенсивності і тривалості екстремального впливу, об'єму професійного та соціального досвіду мирного життя й мотивів його життєдіяльності.

Досить часто процес реадаптації виражається в переживанні особами, які брали участь в бойових діях (особливо інвалідами) кризової ситуації, що породжує дефіцит смислу в подальшому житті. Варто зазначити, що зміна чи втрата цього смислу торкаються глобальних особистісних утворень: структури мотиваційної діяльності, самосвідомості, самооцінки та ієрархії цінностей. Реальна конкретна допомога психолога особам, які брали участь в антитерористичній операції – це психотерапевтична робота з переживаннями в кризовий період.

Для багатьох учасників військових дій залишається нереалізованою потреба в співпереживанні, емпатійному спілкуванні. Ще в 70-х роках минулого століття американські психотерапевти (Д. Сміт, К. Скерфілд, Е. Парсон [1; 2]) організували «гар» – групи спілкування ветеранів із організації «В'єтнамські ветерани проти війни» з метою надання допомоги в подоланні психологічних наслідків війни та переосмислення воєнного досвіду. Довірча атмосфера, взаємна емоційна підтримка, неформальний характер груп сприяли успішній психологічній допомозі ветеранам. На думку вказаних спеціалістів, ефективність групової психотерапії з учасниками воєнних дій забезпечується трьома чинниками: розвитком позитивних взаємовідносин між інструктором та учасниками тренінгу, вільним висловлюванням почуттів, можливістю більш детального аналізу психологічних проблем.

На нашу думку, для корекції посттравматичних стресових розладів та успішної реадаптації необхідна відповідна соціально-психологічна реабілітація, що передбачає більш широкий спектр реабілітаційних заходів в різних сферах життєдіяльності (побутовій, трудовій, освітній тощо).

Серед основних напрямів соціально-психологічної допомоги варто виділити, в першу чергу, допомогу сім'ям учасників АТО, так як практика показує, що фактор сімейного благополуччя має позитивну кореляцію з успішністю соціально-психологічної реабілітації в цілому. Робота із сім'ями учасників антитерористичної операції повинна ґрунтуватися на наступних принципах:

- інформування сім'ї щодо можливих психологічних наслідків війни;
- дослідження причин стресів, непорозумінь, конфліктів в сім'ї, аналіз поведінки певних членів сім'ї;
- поєднання психологічної допомоги із соціальною підтримкою сім'ї (в т.ч. зі сторони сусідів, колег по роботі, сімей інших учасників);
- повага до інтимних сторін життя сім'ї, переживань стресових життєвих обставин.

Психологічна допомога сім'ям учасників АТО повинна ґрунтуватися на вирішенні наступних проблем:

- формування в учасника АТО бажання розповісти про свій військовий досвід, події, в яких він брав участь;
- подолання психологічної дистанції між учасником АТО та його дітьми, рідними, покращення взаємовідносин між подружжям;
- психологічна допомога дружинам, формування в сім'ї взаємної підтримки;
- подолання в учасника ідентифікації з образом «пацієнта» в родині, стану депресії, емоційної та соціальної відчуженості, неадекватних реакцій, випадків насилля в сім'ї, зловживання алкоголем і наркотиками, прагнення до тривалої відсутності з рідними тощо.

Іншим напрямом соціально-психологічної допомоги учасникам АТО має бути організація спільного культурного простору їх життєдіяльності, яка б передбачала: пошук нового смислу життя, подолання духовної кризи, розширення своєї Я-концепції, підтримка патріотичних почуттів та настроїв. Реалізувати цей напрямок можливо завдяки створенню відповідних організацій, об'єднань та клубів для учасників АТО, де вони могли б спілкуватися зі своїми бойовими товаришами, соціальну допомогу у вигляді працевлаштування, певних пільг, компенсацій, а також психологічну допомогу у вигляді спеціально-організованого спілкування (тренінгів спілкування, рольових ігор, тренінгів психо- та соціограми тощо).

Варто також виділити ще один напрям в організації індивідуальних реабілітаційних заходів, котрий передбачає:

- організацію спеціального мікросередовища для спілкування учасників АТО (це особливо важливо на початковій стадії реабілітації, коли відбувається різкий перехід від «війни до миру», коли учасники ще не мають необхідних психологічних навичок);
- індивідуальна та групова психотерапевтична робота з учасниками АТО з метою корекції психологічної дисгармонії шляхом розв'язання внутрішньо особистісних конфліктів та формування ресурсів для творчої взаємодії з оточуючим середовищем;
- організація та проведення спеціальної психологічної роботи з сім'ями учасників АТО (батьками, дружинами, дітьми) у формі тренінгів, рольових ігор;
- формування позитивного образу (статусу) ветерана АТО через започаткування власного друкованого органу (газети, журналу), а також телевізійних передач, присвячених проблемам та образу життя ветеранів.

Таким чином, вищезазначені чинники надання психологічної допомоги та здійснення психологічної реабілітації учасників АТО не вичерпують всього переліку піднятої до обговорення проблеми. Перспективним

напрямом удосконалення організації психологічної допомоги з боку державних органів є організація професійної підготовки військових психологів у державних закладах освіти та їх подальше залучення на до виконання функціональних обов'язків психологів по роботі з особовим складом підрозділів, які проходять службу в районі проведення АТО.

Використані джерела:

1. Абдурахманов Р. А. Психологические трудности общения и их коррекция у ветеранов боевых действий в Афганистане: Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 1994.
2. Березовец В. В. Социально-психологическая реабилитация ветеранов боевых действий: Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 1997.

Черниш Роман Федорович

співробітник Управління СБ України
в Житомирській області, кандидат
юридичних наук

Назарчук Богдан Юрійович

співробітник Управління СБ України
в Житомирській області

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Два роки Україна перебуває у стані неоголошеної війни. Анексія Криму, масові порушення прав людини як на території АРК, так і на тимчасово окупованих територіях сходу України, злочинна діяльність сепаратистських та проросійських терористичних організацій у Донецькій та Луганській областях (вбивства, викрадення, катування, мародерство тощо), викликали масову вимушену, насамперед, внутрішню міграцію із вищевказаних територій. За різними даними, в Україні зареєстровано від 1 до 2 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [3].

В цілому, в світі за минулий рік кількість внутрішніх переселенців зросла на 8,6 мільйонів осіб, в тому числі за рахунок громадян України. Про це свідчать дані Норвезької ради з питань біженців (NRC) і Моніторингового центру щодо внутрішньо переміщених осіб (IDMC), повідомляє Deutsche Welle. Лідерами щодо переселенців стали Ємен, Сирія та Ірак,

в яких за минулий рік зареєстровано понад 4,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб. За межами Близького Сходу до переліку країн з найбільшою кількістю внутрішніх переселенців потрапила Україна, яка зайняла четверте місце в загальному списку. Зокрема, протягом 2015 року через конфлікт на Донбасі статус внутрішньо переміщених осіб отримали 942 тисячі осіб [1].

Внутрішньо переміщені особи – це громадяни України, особи без громадянства або іноземці, які легально проживають на території України, що були змушені залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема, в результаті/або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих, і які не перетинали міжнародно визнаний кордон України.

Громадяни, які змушені були виїхати з Донецької та Луганської областей, зіткнулися з численними проблемами, починаючи від пошуку місця тимчасового проживання, отримання медичної допомоги, до вирішення інших соціальних питань. Тому для забезпечення прав і свобод вимушених переселенців, гарантування безпеки їх життя та здоров'я і створення рівних умов для реалізації їх прав і законних інтересів, держава вжила невідкладних дій щодо створення відповідної законодавчої бази. Зокрема, протягом 2014-2016рр. було прийнято Закони України «Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», постанови КМУ від 16.12.2015 № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», від 01 жовтня 2014 № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції, для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» тощо.

Однак непоодинокими є факти зловживання з боку вимушених переселенців, що призводить до надмірного витрачання бюджетних коштів. В першу чергу, зазначене стосується безпідставного отримання з Держав-

ного бюджету коштів, направлених на соціальні виплати (у т.ч. пенсійне забезпечення). Зокрема, у відповідності до положень чинного законодавства, усі види соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем їх перебування на обліку в Україні (місцем фактичного проживання). Проте з 1,3 млн осіб-переселенців понад 60% фактично постійно проживають на території ОРДЛО. Зважаючи на викладене, зафіксовано численні факти здійснення пенсійних та соціальних виплат на підставі неправдивих відомостей про нібито проживання переселенців на підконтрольній Українській владі території. У більшості випадків оформлення соціальних виплат здійснювалось посадовцями органів соціального захисту населення, Державної міграційної служби та Пенсійного фонду України всупереч вимог чинного законодавства України – без присутності тимчасово переміщених осіб.

Тільки у 2016 році зафіксовано 20 фактів спроб переміщення грошей на тимчасово окуповану територію. Вилучено: 3,9 млн. грн.; 878 тис. дол. США; 10 тис. євро; 14 млн. російських рублів; 230 платіжних карток. Використання шахрайських схем штучно збільшило видатки бюджету на декілька мільярдів гривень [4]. Станом на перший квартал 2016 року за вищевказаними протиправними фактами Службою безпеки України до ЄРДР внесено близько 30 кримінальних проваджень.

Найбільш негативним у цій ситуації є те, що використання шахрайських схем збільшило видатки бюджету на декілька мільярдів гривень щомісячно, а отримані в незаконний спосіб кошти у більшості випадків переправлялись на тимчасово непідконтрольні території та використовувались для матеріальної підтримки представників незаконних збройних формувань [2].

На думку фахівців, існуючий порядок державного контролю за дотриманням реєстрації місця проживання внутрішньо переміщеними особами, що володіють правом на щомісячну адресну допомогу, має ряд прогалин і потребує удосконалення, особливо в умовах останніх змін до чинного законодавства.

Так, у відповідності до внесених 24 грудня 2015р. змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014р. № 1706-VII, скасовано обов'язковість проставлення відмітки про реєстрацію місця проживання на довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи територіальними підрозділами Державної міграційної служби [6], хоча проставлення вказаної відмітки передбачено Постановами КМУ від 01.10.2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [7] та від 04.03.2015р. № 79 «Деякі питання оформлення

і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» [5].

Вказаному також сприяють останні зміни в чинному законодавстві щодо передачі повноважень із реєстрації осіб від Державної міграційної служби України до органів місцевого самоврядування (згідно Закону України від 10.12.2015р. № 888-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» та прийнятої на його виконання Постанови КМУ від 02.03.2016р. № 207 «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру»).

Враховуючи викладене, в умовах триваючого конфлікту на сході України з метою усунення безпідставного витрачання державних коштів та припинення окремих шляхів фінансування тероризму вважається за доцільне вжити невідкладних заходів, спрямованих на:

- забезпечення доступу відповідних підрозділів органів місцевого самоврядування до єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб;

- поновлення практики періодичного підтвердження внутрішніми переселенцями факту проживання за місцем задекларованої адреси;

- забезпечення ефективного обміну між відповідними підрозділами Міністерства соціальної політики та Державної прикордонної служби України даними щодо виїзду за кордон або на тимчасово окуповану територію осіб, які отримують адресну допомогу;

- закріплення обов'язку органів місцевого самоврядування, на які покладені функції реєстрації місць проживання громадян, повідомляти уповноважені органи про зміну фактичного місця проживання особами, що отримують адресну допомогу;

- запровадження механізму відповідальності за порушення порядку отримання соціальних виплат тимчасово переміщеними особами.

Використані джерела:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3680930-ukraina-stala-chetvertoui-u-sviti-za-kilkistui-bizhentsiv>.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/25/7100291/>.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27565290.html>.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=176007&cat_id=39574.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79–2015-п>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706–18>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509–2014-п>.

Шестерняк Радомир Віталійович
юрисконсульт юридичного сектору
УСБ України в Херсонській області

СОЦІАЛЬНИЙ І ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ АТО

Українська незалежна держава впродовж свого двадцятидвохрічного існування не стикалася з військовими конфліктами на своїй території. Сучасні суспільно-політичні та військові реалії, а саме проведення анти-терористичної операції на Сході нашої держави поставили перед нею виклики соціального та правового захисту захисників цілісності та суверенності України від посягань російсько-терористичних військ.

Оскільки практичний досвід та механізм реалізації соціального та правового захисту учасників бойових дій у нашій державі фактично був відсутній, дана проблематика особливо гостро постала у 2014 році. Окрім суто процесуально-правових та економічних аспектів процедури забезпечення соціального захисту та надання правової допомоги, досить гостро постало питання престижу учасників бойових дій. Так як учасники анти-терористичної операції фактично є захисниками національної української держави, їх статус повинен бути задекларований на найвищому рівні, а соціальне забезпечення та визнання у суспільстві повинно бути чітко прописане та представлене у нормативних документах. З огляду на всі наведені аспекти розробки та значимості процесуально-правових механізмів соціального та правового захисту учасників військових дій у анти-терористичній операції на Сході України зазначена тема є досить актуальною.

Правовою підставою для отримання будь-яких пільг та гарантій є наявність у фізичної особи статусу учасника бойових дій. Щодо самих гарантій, то їх можна поділити на декілька категорій.

У сфері трудового права – це гарантія збереження місця роботи на час проходження військової служби. Так, за громадянами України, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, але не більше одного року, зберігаються місце роботи (посада), середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, незалежно від підпорядкування та форм власності [2].

Так само, за громадянами України, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, не припиняється державна реєстрація підприємницької діяльності фізичних осіб – підприємців [2]. Більше того, час перебування громадян України на військовій службі (зокрема в особливий період) зараховується до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, стажу державної служби, стажу роботи, що дає право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України [1, ст. 8].

З додаткових гарантій у сфері трудових праввідносин слід відзначити, що військовослужбовцям надається додаткова відпустка та пріоритети у працевлаштуванні.

У фінансовій сфері, законодавець передбачив для учасників АТО додаткові грошові виплати. Так, передбачено виплату одноразової грошової допомоги військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією, у розмірі, визначеному Кабінетом Міністрів України [1, ст.15]. Так само, на весь час проходження військової служби учасникам АТО здійснюється грошове забезпечення в порядку та розмірах, установлених для осіб офіцерського складу, осіб рядового сержантського та старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом.

Слід зазначити, що військовослужбовці, які мобілізовані, звільняються від штрафних санкцій за фінансовими, податковими зобов'язаннями, а також від ненарахування їм відсотків за користування кредитом.

Щодо гарантій у сфері соціального забезпечення, то учасники бойових дій мають 75-відсоткову знижку плати за користування житлом (квартирна плата) у межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. м загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. м на сім'ю) та 75-відсоткову знижку плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб у межах середніх норм споживання.

З додаткових гарантій слід зазначити і безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування у сільській місцевості, а також залізничним

і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, зокрема внутрішньорайонних, внутрішніх та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання та право на першочергове забезпечення житлом.

Безпосередньо реалізацією бюджетних програм соціального захисту учасників антитерористичної операції та розпорядником бюджетних коштів нижчого рівня є Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції [3]. Дана Служба відповідно до завдань, визначених Указом Президента України, планом заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України, здійснює реалізацію бюджетних програм соціального захисту учасників антитерористичної операції [5]. Згідно цього плану головними (першочерговими) напрямками практичної реалізації соціальної та правової допомоги учасників АТО є:

- забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції та/або у забезпеченні її проведення і втратили функціональні можливості нижніх кінцівок (розроблено порядок використання коштів за бюджетною програмою «Забезпечення житлом», розроблено рекомендації обласним та Київській міській державній адміністрації щодо виконання організаційних заходів, здійснено розрахунки щодо потреби в коштах, а також пропозиції до розподілу бюджетних коштів між регіонами в розрізі обласних та Київської міської державних адміністрацій пропорційно кількості учасників антитерористичної операції, здійснюється щоденний моніторинг інформації щодо кількості учасників АТО, які потребують поліпшення житлових умов);

- заходи з психологічної реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції (співробітники Центрів відвідують родини військовослужбовців, проводять індивідуальну роботу з надання психологічної підтримки (у тому числі в період мобілізації), надають допомогу членам сімей військовослужбовців у вигляді проведення круглих столів, практичних семінарів, тренінгів, створено мобільні пункти реабілітації з метою надання психологічної допомоги безпосередньо в місцях розташування військових підрозділів);

- заходи з соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції (здійснюється аналіз стану виконання заходів з соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції та виявлення прогалин в нормативно-правових актах, процедури закупівлі освітніх послуг в регіонах, покращення поінформованості);

– забезпечення протезуванням та протезуванням виробами підвищеної функціональності за технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, окремих категорій громадян, які брали участь в антитерористичній операції та/або у забезпеченні її проведення і втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок (здійснюється щотижневий моніторинг бійців, які потребують протезування та забезпечення іншими видами технічних засобів реабілітації);

– забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням [4].

В той же час відсутність досвіду реалізації програм подібного типу, недостатня поінформованість самих учасників про можливі шляхи та механізми допомоги, недофінансованість багатьох напрямів правової та соціальної діяльності у сфері захисту наших військовослужбовців стають на заваді повноцінному втіленню в життя існуючих заходів соціального захисту учасників АТО.

Таким чином, можемо дійти висновку, що важливим напрямком соціальної політики є втілення в життя та застосування на практиці заходів соціального захисту учасників АТО та членів їх сімей, підтримання їх належного морально-психологічного стану, поліпшення ефективності взаємодії місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з регіональними громадськими організаціями та іншими юридичними особами у сфері підтримки учасників АТО та членів їх родин.

Використані джерела:

1. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 3 листопада 2015 року. – ст. 84; ст. 15.
2. Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року. – ст. 39.
3. Положення про Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції від 10 вересня 2014 року.
4. Постанова Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції від 11 серпня 2014 року
5. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» від 18 березня 2015 року № 150.

2. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ ТА ЇХ НАСЛІДКІВ

Гриненко Сергій Олександрович
завідувач спеціальної кафедри №2 Ін-
ституту підготовки юридичних кадрів
для СБ України Національного юри-
дичного університету імені Ярослава
Мудрого, кандидат юридичних наук

Юрлов Микола Михайлович
викладач спеціальної кафедри №2 Ін-
ституту підготовки юридичних кадрів
для СБ України Національного юри-
дичного університету імені Ярослава
Мудрого

ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ОСОБАМ, ДІЯННЯ ЯКИХ ШКОДЯТЬ ЖИТТЄВО ВАЖЛИВИМ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНИ

Аналіз чинного законодавства України, міжнародних правових актів, учасницею яких є Україна, а також наукових джерел дозволяє зробити висновок, що питання про припинення громадянства України як санкції за діяння, які шкодять життєво важливим інтересам України, має два аспекти: юридичний та суспільно-політичний. Юридичний полягає у можливості впровадження у законодавство України відповідного юридично несуперечливого механізму. Суспільно-політичний, на нашу думку, лежить у площині доцільності таких механізмів з точки зору вирішення існуючих соціальних проблем.

Проаналізуємо правові підстави припинення громадянства України особам, діяння яких шкодять життєво важливим інтересам України. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють порядок вирішення цього питання є:

Конституція України (ст. 25);

Загальна декларація прав людини (ст. 15);

1) Європейська конвенція про громадянство (ст.ст. 4, 7);

2) Конвенція про скорочення безгромадянства (ст. 8);

3) Закон України «Про громадянство України».

Аналіз міжнародних правових актів, законодавства України і наукових джерел дозволяє виділити такі варіанти припинення громадянства: а) вихід з громадянства; б) втрата громадянства; в) позбавлення громадянства.

Вихід з громадянства – добровільне припинення громадянства, яке здійснюється за особистим клопотанням громадянина, що подається до відповідного органу, на підставі його остаточного позитивного рішення.

Втрата громадянства – припинення громадянства незалежно від волі громадянина або всупереч його волі у разі вчинення ним певних дій (бездіяльності), які визнані законодавством підставами для припинення громадянства. Інститут втрати громадянства істотно відрізняється від позбавлення громадянства.

Позбавлення громадянства – припинення громадянства особи державою в односторонньому порядку на власний розсуд, без встановлених законом підстав, процедур й інших правових обмежень¹.

Стаття 25 Конституції України передбачає, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Ця норма кореспондує статті 15 Загальної декларації прав людини, яка забороняє *свавільне* позбавлення особи громадянства; пункту «с» статті 4 Європейської конвенції про громадянство, якою встановлено принцип заборони *безпідставного* позбавлення особи громадянства (*тут і далі виділено нами* – Авт.).

Враховуючи, що позбавлення громадянства заборонене як на рівні Конституції України, так і на рівні міжнародних правових актів, правовими механізмами припинення громадянства, які визнані світовою спільнотою і законодавством України, є вихід з громадянства та його втрата. Саме у контексті цих механізмів можна вести мову про припинення громадянства осіб, діяння яких шкодять життєво важливим інтересам України.

Відповідно до чинного законодавства України та міжнародних правових актів, до яких вона приєдналася, незалежно від наслідків допускається втрата нею громадянства лише у випадку набуття особою громадянства України на підставі статті 9 Закону України «Про громадянство України» внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів.

---

¹ Див. докладніше: Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 171–172.

Усі інші підстави для втрати громадянства, включаючи передбачені п. 1 ст. 7 Європейської конвенції про громадянство, якими потенційно може бути доповнено статтю 19 Закону України «Про громадянство України», можуть бути застосовані, лише якщо особа внаслідок цього не стане особою без громадянства, тобто до осіб з подвійним (множинним) громадянством.

Отже, чинне законодавство України, у т.ч. на конституційному рівні, та міжнародні зобов'язання України виключають можливість свавільного позбавлення громадянства за ініціативою держави. Припинення громадянства України через механізм втрати громадянства може бути застосовано:

- у випадку набуття особою громадянства України на підставі статті 9 Закону України «Про громадянство України» внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів – незалежно від набуття внаслідок цього особою статусу апатрида;

- у випадку добровільного вступу на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою – лише якщо особа внаслідок цього не стане апатридом.

У разі можливого доповнення ч. 1 ст. 19 вказаного закону підставою, яка відповідає п. «д» Європейській конвенції про громадянство – «поведінка, яка серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави-учасниці» – її застосування також буде можливим лише щодо осіб з подвійним (множинним) громадянством.

Розширення можливостей застосування механізму втрати громадянства України у межах правового поля можливе у випадку денонсації Конвенції про скорочення безгромадянства та Європейської конвенції про громадянство. Однак необхідно враховувати, що такий крок означатиме відступ України від міжнародних зобов'язань, погіршення стану охорони прав людини, що негативно позначиться на її репутації на міжнародній арені, особливо з урахуванням євроінтеграційних спрямувань.

Що стосується суспільно-політичного аспекту припинення громадянства України особам, діяння яких шкодять життєво важливим інтересам України, то основними мотивами широкого обговорення у суспільстві цього питання вбачається посилення кримінальної репресії за злочини проти основ національної безпеки, а також усунення таких осіб від участі в управлінні державними справами та доступу до публічної служби.

На наш погляд, досягнення вказаних цілей таким способом не є виправданим з наступних причин:

1) статус громадянина України, на відміну від особи без громадянства, а тим більше іноземця, забезпечує найбільш сприятливі умови для притягнення особи до кримінальної відповідальності, виключаючи можливий деструктивно-пропагандистський вплив з боку іншої держави (мається на увазі участь консула, звинувачення у переслідуванні громадян іншої держави, нагнітання суспільної напруженості навколо судового процесу, намагання втручатись у внутрішні справи України під приводом захисту своїх громадян тощо), ускладнення для України процедури екстрадиції;

2) у разі припинення громадянства за вироком суду на побутовому рівні особа не зазнає особливих втрат, вони стосуватимуться переважно політичних прав;

3) щодо припинення громадянства як засобу усунення осіб від участі в управлінні державними справами, участі у референдумах та виборах як можливості деструктивно впливати на долю країни, то теоретично ефективність цього може бути досягнута лише у випадку масового застосування (тисячі, десятки тисяч осіб позбавлених громадянства), що є неможливим у межах судової процедури.

Більш прийнятним і простим у впровадженні вбачається опрацювання механізму усунення від участі в управлінні державними справами та доступу до публічної служби шляхом встановлення у законодавстві заборон займати відповідні посади особам, які мають судимість за злочини проти основ національної безпеки.

Так само вбачається доцільним встановити заборони займати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, режимно-секретних підрозділах, особам, які мають подвійне (множинне) громадянство.

Така заборона має передбачати обов'язок особи повідомляти про наявність подвійного громадянства, нести відповідальність за неповідомлення або повідомлення недостовірних даних, встановлення відповідної підстави для звільнення. На відміну від припинення громадянства з підстави набуття громадянства іншої держави, яке передбачає достовірне встановлення добровільності цього акту, реалізація вказаної заборони можлива незалежно від наявності доказів добровільності. Такий підхід не суперечитиме Конституції України та не порушуватиме її міжнародні зобов'язання.

Довганич Анатолій Антонович

курсант 4-го курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВХОДЖЕННЯ КРИМУ ДО РФ – АНЕКСІЯ ЧИ ВИПАДОК ПРАВОМІРНОСТІ НАБУТТЯ ТЕРИТОРІЇ?

«Ти ж розумієш, Джордж, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території – це Східна Європа, а частина, й значна, подарована нами!» – Володимир Путін до Джорджа Буша під час зустрічі Росія – НАТО в Сочі 4 квітня 2008 року

Це, гучне за цинізмом, але порожнє по своїй суті висловлювання Президента РФ пролунало у контексті дискусії, присвяченої розширенню НАТО, зокрема, і за рахунок вступу до Альянсу України. Цими словами В. Путін дуже прозоро натякнув, що якщо Україну все ж таки приймуть у НАТО, ця держава просто припинить існування. Тобто фактично він пригрозив, що Росія може почати відторгнення Криму і Східної України. Звісно, у той період в Європі та Україні панувала дещо інша атмосфера. Мало кому в голову тоді могло прийти, що Росія нападе на Україну і почне жорстоко розправлятися з тими, кого здавна вважала «братями». Як висновок, ні західні лідери, ні світова громадськість, а тим більше її «українська» частина, не спромоглись адекватно відреагувати на ці зухвалі слова. Нажаль, як показав час, вже навіть тоді Путін і не збирався залишати їх просто словами [1].

Агресивна війна Російської Федерації проти України почалася анексією Автономної Республіки Крим у березні 2014 року. Міжнародне співтовариство не визнало правових наслідків цих дій РФ, однак юридичні дискусії продовжуються. Річниця анексії спровокувала чергову хвилю «аргументів». З погляду РФ, приналежність Криму – «колишньої» частини території нашої держави – змінено і він є одним із суб'єктів федерації. Оцінки дотримання чи порушення Росією принципу територіальної цілісності залежать, по-перше, від того, чи відповідали її дії, спрямовані на зміну статусу півострова, визначеним міжнародним правом правомірним

способам зміни приналежності території, і, по-друге, від того, як вони співвідносяться із обов'язками держав, закріпленими вказаним міжнародно-правовим принципом [2].

Таким чином, основною метою цієї роботи є аналіз дій РФ щодо зміни території України та їх правова оцінка крізь призму норм міжнародного права, а також порівняння сучасних правових підстав зміни державної території з подіями, що мали місце в Криму весною 2014 року.

Сучасний перелік правових основ зміни державної території базується на забороні використання з цією метою сили чи погрози силою. Це означає, що територіальні зміни не повинні піддавати загрози чи порушувати міжнародний мир і безпеку. Виключеннями є національно-визвольні війни, ведення яких міжнародним правом поки не заборонене й у результаті яких можуть відбуватися територіальні зміни.

Чинне міжнародне право визнає такі загальні правові підстави зміни державної території: 1) передання території за взаємною згодою держав (цесія); 2) поділ держави за згодою суб'єктів, з яких вона складається (втім, йдеться не про набуття території, а про припинення існування держави-попередниці та появу держав-наступниць як суб'єктів міжнародного права); 3) зміна приналежності території за рішенням уповноваженого судового міжнародного органу (ад'юдикація); 4) отримання суверенітету над територією за давністю володіння; 5) реалізація міжнародно-правового принципу самовизначення (сецесія, вихід частини території зі складу держави); 6) об'єднання двох або більше держав в одну чи входження однієї держави до складу іншої.

1. Зміни територіальної приналежності за взаємною згодою держав (цесія). Цесія – передача території однієї держави іншій за згодою між ними. Історично цесія є односторонньою угодою заінтересованих держав на територіальну зміну. Раніше держава поступалася частиною своєї території під певним тиском і практично без усякої компенсації. Пізніше цесія стала здійснюватися на відплатних засадах, тобто супроводжуватися компенсацією в грошовій або іншій формі. Прикладом цесії може служити продаж Росією США у 1867 році Аляски, передання Францією Сполученим Штатам у 1803 р. Луїзіани тощо. При цьому, держава може ухвалити таке рішення, керуючись різними мотивами – політичними, економічними, господарськими. Ключовий фактор, що характеризує цесію – наявність угоди між сторонами про передання територій, яка повинна відповідати принципам міжнародного права та вимогам, що висувуються до міжнародних договорів.

2. Поділ держави. Прикладом може послужити розпад Радянського Союзу і, відповідно, поділ його території на незалежні держави. Попри

нинішні спекуляції деяких представників РФ, цей процес пройшов із дотриманням принципу територіальної цілісності, бо відбувся шляхом укладення договору про припинення існування СРСР суб'єктами, які заснували Союз – Договору про утворення СНД від 8.12.1991 р. Не менш важливим є також той факт, що чинні на момент розпаду Конституція Радянського Союзу 1977 р. і Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації» 26.04.1990 р. передбачали право республік на вихід з його складу. До того ж попередньо у республіках СРСР пройшли референдуми, які засвідчили прагнення їхніх народів до незалежності. Крім цього, у ст. 5 Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав чітко зазначено, що сторони визнають і поважають територіальну цілісність одна одної і недоторканість існуючих кордонів у рамках Співдружності.

3. *Ад'юдикація* становить спосіб зміни державної території, що відбувається відповідно до рішення міжнародного арбітражу, Міжнародного суду або міжнародної конференції. Наприклад, відповідно до угоди, укладеної на Потсдамській конференції 1945 р., Кенігсберг – північну частину Східної Пруссії – включено до складу державної території колишнього Радянського Союзу, а південну частину – до Польщі. У сучасних умовах ад'юдикація залишається одним з найбільш поширених правових способів зміни державної території. Свідченням цього служить практика Міжнародного суду ООН, яка стосується розв'язання територіальних спорів між державами [4].

4. *Набуття території за давністю володіння*. Обов'язковими умовами такого набуття є мирне довгострокове безперервне суверенне публічне (тобто офіційне) володіння державою певною територією. У міжнародному праві не визначено якого-небудь універсального строку набувальної давності. У певний час яка-небудь територія може бути відчужена силовим шляхом. Однак якщо це насильство згодом визнається потерпілим народом, то встановлюється стабільність. В цьому випадку відпадає необхідність посылатися на дуже тривалий строк володіння територією. Але якщо застосування сили, дискримінація продовжуються стосовно корінного народу, то строк набувальної давності не має ніякого значення, і в будь-який час порушене право на територію має бути відновлене.

5. *Сецесія* (відділення) в рамках реалізації народом права на самовизначення може бути визнана правомірною у випадку дотримання низки жорстких вимог – наявність суб'єкту, тобто народу, що має право на самовизначення; належні підстави для самовизначення у формі сецесії; *відсутність можливостей «внутрішнього самовизначення» у межах існую-*

чої держави; невтручання іноземних держав у процес самовизначення [3].

6. *Об'єднання держав.* Класичний приклад – об'єднання німецьких земель (ФРН і НДР) в єдину Федеративну Державу Німеччину. При цьому, ключовим фактором при об'єднанні держав є вільне вираження їхньої волі шляхом ухвалення рішення про об'єднання уповноваженими органами державної влади.

Що стосується Кримського півострова, то і офіційним документам, наприклад «Договору про приєднання Криму до РФ» від 18.03.2014 р., і заявам керівництва РФ, і роботам з цього питання представників російської доктрини властивий наголос на нібито «реалізації народом Криму права на самовизначення», у процесі якої відбувся вихід зі складу України, утворення нової держави і її входження до складу Росії.

Однак фактичні обставини справи докорінно суперечать цим твердженням, вимогам до правомірності самовизначення у формі сецесії, положенням міжнародного правового принципу територіальної цілісності. Після захоплення у ніч на 27 лютого 2014 року будівлі Верховної Ради та Уряду АР Крим при активній «допомозі» підрозділів ФСБ Росії депутати прийняли рішення про проведення референдуму, на вирішення якого поставили питання щодо входження Криму до складі Росії, який відбувся 16 березня 2014 р. [2].

У квітні 2014 р. В. Путін визнав – силові дії на півострові чинила російська армія. У березні 2015 р. оприлюднено тези його телеінтерв'ю, в якому Путін зізнається у «початку роботи з повернення Криму» 23 лютого 2014 р., тобто до будь-яких «процедур із самовизначення». 26 лютого 2015 р. президент РФ підписав Указ «Про встановлення Дня Сил спеціальних операцій» 27 лютого. В «Російській газеті» відверто зазначено: «...Чому Днем Сил спеціальних операцій обрано 27 лютого, хоча дата створення ССО зовсім інша? Згадайте, що і де відбувалось рік назад. І чим тоді все завершилось». За інформацією адмірала І. Касатонова, колишнього командувача Чорноморським флотом Росії, «Чорноморський флот зі своїми завданнями впорався – були доставлені «ввічливі люди», з 27 на 28 лютого була узята Верховна Рада Криму ... «Ввічливі люди» – це армійський спецназ». Розкриваючи деталі, Касатов процитував генерал-полковника Волкова: «Проведене блискуче зосередження засобів і сил спеціального призначення в Криму із застосуванням маскувальних заходів, несподіваних для українців, а також широкий набір заходів із завчасної дезінформації супротивника».

Відповідно до міжнародного права «самовизначенням народу» аж ніяк не можуть бути дії, які передбачають керівництво іноземних зброй-

них сил та підрозділів спецслужб. Зображення російською владою процесів у Криму як таких, що відбувались у два етапи: перший – сецесія та створення Республіки Крим і другий – прийняття та входження цієї нової держави до складу РФ не мають фактичних та правових підстав. «Республіка Крим» не мала можливості отримати незалежну публічну владу, що є однією з необхідних вимог для визнання державності. Про відсутність навіть наміру здійснювати державний суверенітет свідчать і самі положення Декларації про незалежність Криму, і практично одночасне проведення «референдуму» 16.03.2014 р., проголошення його результатів 17.03.2014 р., ухвалення російським парламентом рішень про «приєднання» півострова, укладення «Договору про входження до складу Російської Федерації» 18.03.2014 р., і повна підпорядкованість «влади Криму» силовим структурам РФ. При цьому, «Республіка Крим» не могла відповідати жодній з міжнародно-правових вимог визнання утворення незалежною державою, навіть при розгляді максимально широкого їхнього переліку.

Так само відсутні будь-які виключні обставини, з якими міжнародно-правові норми пов'язують правомірність сецесії (грубі та масові порушення прав людини, агресія держави проти певного народу), не йдеться і про інші умови – наявність на території окремого народу, тобто суб'єкта самовизначення; неможливість «внутрішнього самовизначення»; фактичне визнання співтовариством держав.

Більш детальне дослідження щодо відсутності в «кримського народу» права на зовнішнє визначення та неможливість виправдання дій РФ концепцією R2P в контексті Кримської ситуації надано в колективній монографії провідних вітчизняних юристів-міжнародників, вчених Української асоціації міжнародного права «Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право» [5].

Отже, міжнародно-правовий аналіз подій у Криму 2014 р. доводить, що Російська Федерація не отримала суверенітет над півостровом відповідно до жодного із передбачених міжнародним правом способів набуття території. Натомість відбулась військова окупація та анексія Криму. При цьому Росією порушено практично усі обов'язки держав, передбачені принципом територіальної цілісності, та її ж міжнародно-правові зобов'язання, зокрема, за Статутом ООН, Гельсінським заключним актом НБСЄ, ст. 5 Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав 1991 р., п. 2 Будапештського меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.

Використані джерела:

1. Наукове видання: Колективна монографія «Українська Революція гідності, РФ і міжнародне право» – К. І. С. – 2014. – 1016 с.
2. Держава і право. Наукове видання. Серія юридичні науки/Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.– К.: Вид-во «Юридична думка», 2015. – 472 с.
3. Купина Я. Ю. Право сецесії в контексті суверенітету держави і суверенітету нації: теорія і практика / Я. Ю. Купина. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2003_22_48.pdf.
4. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич; ред.: В. М. Репецький; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с.
5. Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К.: К. І. С., 2014. – Стор. 497–550.

Дорошенко Андрій Олександрович
консультант-експерт (з правових питань) 1 відділу 1 служби Управління правового забезпечення Служби безпеки України

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Порушене питання є одним із найбільш актуальних та вимагає пріоритетного вирішення з огляду на широкомасштабну антитерористичну операцію, що триває на території Донецької та Луганської областей. Антитерористичним центром та керівництвом антитерористичної операції постійно вживаються заходи з неухильного дотримання Мінських домовленостей та доведення до міжнародної громадськості фактів виконання Україною взятих на себе зобов'язань з припинення вогню та відведення озброєння.

Разом з тим, постійне порушення незаконними воєнізованими формуваннями на сході країни Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей змушує суб'єктів боротьби з тероризмом використовувати

всі наявні сили та засоби для виконання завдань із захисту державного суверенітету та незалежності України. В цих умовах населенню, яке мешкає на лінії зіткнення, а також у населених пунктах, де безпосередньо проводяться антитерористичні заходи та має місце вогневий контакт з противником, може завдаватись шкода у вигляді руйнування житлових будинків, знищення транспортних засобів, іншого майна як з боку незаконних воєнізованих формувань, так і з боку суб'єктів боротьби з тероризмом в результаті ведення оборонного вогню у відповідь на застосування терористами важкого озброєння та реактивної артилерії.

Відповідно до ст. 1 Закону антитерористичною операцією є комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. Антитерористична операція проводиться лише за наявності реальної загрози життю і безпеці громадян, інтересам суспільства або держави у разі, якщо усунення цієї загрози іншими способами є неможливим.

Таким чином слід зауважити, що збитки завдаються саме терористичною діяльністю, а не спрямованою на їх припинення антитерористичною операцією.

Про обґрунтованість такого висновку свідчать положення статті 19 Закону, якими передбачено, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам, організаціям, підприємствам або установам здійснюється внаслідок терористичного акту, та визначено, що порядок такого відшкодування встановлюється законом.

За загальними підставами відповідальності за завдану майнову шкоду, встановленими актами цивільного законодавства, шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Отже, основні засади відшкодування шкоди, заподіяної під час антитерористичної операції, врегульовані нормами законодавства, але на сьогодні відсутня практика їх застосування.

В контексті даного питання можливо, також, визначити підстави для зменшення розміру відшкодування шкоди з боку держави внаслідок правомірних дій суб'єктів боротьби з тероризмом. Необхідність втілення такого принципу відшкодування шкоди з боку держави в умовах виконання завдань із захисту всіма наявними силами та засобами державного суверенітету та незалежності України впливає з норми частини четвертої

статті 1166 Цивільного кодексу України, згідно з якою шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених цим Кодексом та іншим законом.

Зазначений принцип може бути реалізовано, наприклад, з урахуванням норм частини другої статті 1188 Цивільного кодексу України, відповідно до якої шкода, завдана іншим особам внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується всіма особами, які спільно завдали шкоду (тобто як особами, що діяли законно, так і особами, що вчиняли незаконні дії). При цьому, конкретний розмір шкоди, що відшкодовуватиметься з боку кожної із сторін – власників джерел підвищеної небезпеки (у тому числі держави) визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Варто зазначити, що відповідно до статті 4 Закону організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції.

Виходячи з повноважень Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади, встановлених статтею 116 Конституції України, статтями 2 та 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», ролі Кабінету Міністрів України в бюджетному процесі відповідно до Бюджетного кодексу України, можна дійти висновку, що вироблення основних засад врегулювання питання відшкодування шкоди, заподіяної під час антитерористичної операції, та їх подальше втілення має здійснюватись під егідою Уряду України. До цієї роботи, крім суб'єктів боротьби з тероризмом можливо залучити також Міністерство фінансів України як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову та бюджетну політику, а також Державну казначейську службу України як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів.

При цьому порушене питання потребує обговорення на рівні Уряду України з метою вироблення спільної та узгодженої позиції суб'єктів боротьби з тероризмом з приводу застосування норм законодавства про відшкодування шкоди, заподіяної під час антитерористичної операції (в тому числі терористичним актом).

З метою допомоги громадянам, які постраждали внаслідок вчинення терористичної діяльності, та відновлення інфраструктури Донецької та Луганської областей, Президентом та Урядом України неодноразово під-

тверджувались зобов'язання держави щодо допомоги у відновленні житла мешканців цих регіонів, зруйнованого внаслідок агресії Російської Федерації та дій терористів, а також наголошувалось на необхідності якнайшвидшого відновлення інфраструктури Донбасу, незважаючи на те, що вина держави у заподіянні таких збитків відсутня.

Зазначені аспекти соціально-економічної політики держави знайшли відображення у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної ситуації в Донецькій та Луганській областях» та від 25 січня 2015 року «Про надзвичайні заходи протидії російській загрози та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією».

Викладені вище обставини слід брати до уваги під час захисту інтересів держави та відповідних державних органів у судових провадженнях з урахуванням зростання кількості звернень громадян до суду з позовами про відшкодування шкоди, завданої їх майну під час проведення антитерористичної операції, у тому числі до Європейського суду з прав людини.

У цьому контексті вкрай важливим є робота зі збирання інформації і матеріалів (доказів) на підтвердження військової агресії з боку Російської Федерації, фінансування незаконних військових формувань та терористичних організацій державою-агресором, поряд із фіксацією за допомогою міжнародних інституцій фактів порушення ними у східних областях України прав громадян, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Кулик Вікторія Олегівна

юрисконсульт юридичного сектору Національної академії Служби безпеки України

АНЕКСІЯ КРИМУ – ВИКЛИК МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВУ

Слабкість національного сектору безпеки уможливила збройне захоплення 20 лютого 2014 року частини української території підрозділами збройних сил Російської Федерації, організацію та проведення незаконного «референдуму» на території Автономної Республіки Крим.

27 лютого 2014 року на позачерговому засіданні Верховної Ради АРК прийнято постанову № 1630–6/14 «Про організацію і проведення респу-

бліканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим». Референдум було признано на 25 травня 2014 року, однак 4 березня 2014 року Окружний адміністративний суд м. Києва задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури України про визнання протиправними та скасування рішень ВР АР Крим щодо організації та проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу і повноважень автономії.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим 11 березня 2014 року прийняла Постанову № 1727–6/14 «Про декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», у відповідь на яку Президент України видав Указ від 14 березня 2014 року № 296/2014 «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 11 березня 2014 року № 1727–6/14 «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя», яким зупинив дію вищевказаної Постанови як такої, що не відповідає Конституції та законам України.

Зазначені постанови Верховної Ради АРК про оголошення місцевих референдумів порушують норми чинного законодавства, зокрема: ст. 73 Конституції України (далі – КУ), відповідно до якої питання про зміну території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом; ст. 134 КУ та ст. 1 Конституції Автономної Республіки Крим, згідно з якими Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України. Також, прийнявши ці постанови, Верховна Рада АРК порушила ч. 2 ст. 8 КУ, згідно з якою нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй та ст. 19 КУ, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Окрім того, порушено ч. 1 ст. 28 Конституції Автономної Республіки Крим, відповідно до якої нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим повинні відповідати Конституції України, законам України.

Також слід звернути увагу на те, що з 28 листопада 2012 року по сьогоднішній час в Україні немає юридичних підстав для проведення місцевих референдумів, оскільки Верховна Рада України, затвердивши у 2012 році Закон України «Про всеукраїнський референдум», визнала таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», який, у тому числі, врегулював питання проведення місцевих референдумів.

Варто звернути увагу і на те, що недоторканість територіальної цілісності України та непорушності її державних кордонів гарантується положеннями низки міжнародно-правових актів. Пункт 4 статті 2 Статуту ООН передбачає, що усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимсь іншим чином, несумісними із Цілями Об'єднаних Націй. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй містить аналогічне формулювання. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі визначає, що держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року (Будапештський меморандум) встановлює, що Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України.

Російською Федерацією грубо ігноруються та не виконуються вимоги Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України», положення Мінських домовленостей та комплексу заходів з їхнього виконання від 12 лютого 2015 року.

Також необхідно зазначити, що відповідно до положень Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до статуту ООН, ніщо не повинно тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які призводили б до розчленування, до часткового або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних й незалежних держав, які дотримуються у своїх діях принципу рівноправності та самовизначення народів – і, внаслідок цього, мають уряд, що представляє увесь народ, який проживає на даній території. З огляду на зазначене, варто наголосити, що відповідно до Конституції України та законів України, Автономна Республіка Крим єдина із усіх адміністративно-територіальних одиниць України має автономний статус та власний представницький орган (Верховну Раду АРК) та Уряд. Окрім того, важливо зазначити, що Конституція АРК забезпечує національно-культурні потреби представників різних етнічних груп Криму шляхом гарантування функціонування і розвитку російської, кримсько-татарської та інших національних мов.

Тому, відповідно до вищезазначеної Декларації про принципи міжнародного права в Україні принцип територіальної цілісності є домінантним над принципом самовизначення.

Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року та ст. 5 Римського статуту міжнародного кримінального суду акт збройної агресії Росії проти України є тяжким міжнародним злочином. Такий злочин не має терміну давності і тягне за собою міжнародну відповідальність усіх осіб, які належать до її вищого політичного та військового керівництва і які причетні до підготовки, планування, розв'язання та ведення агресивної війни проти України.

Постанова Верховної ради України «Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав, парламентських асамблей міжнародних організацій щодо засудження триваючої агресії Російської Федерації проти України» від 18 лютого 2016 року закріплює на законодавчому рівні вимоги щодо припинення системного, цілеспрямованого і масштабного характеру порушень російською окупаційною владою прав і свобод людини та прав корінних народів Автономної Республіки Крим.

Отже, враховуючи викладене, можемо зробити висновок, що анексія Автономної Республіки Крим від України не позбавляє її правового титулу на Кримський півострів, який юридично є частиною території Української держави. З точки зору права результати нелегітимного референдуму, як і акти, якими оформлено анексію Автономної Республіки Крим, є юридично нікчемними.

Використані джерела:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30.
2. Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим : Закон України від 23.12.1998 № 350-XIV // Відомості Верховної Ради України, 1999. – № 5–6. – ст. 43.
3. Верховна Рада АРК проголосувала за проведення референдуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rada.crimea.ua/ua/news/27_02_14_5.
4. Суд зупинив дію рішень Верховної Ради АР Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=135092&fp=20.
5. О проведенні общекрымского референдума : Постанова ВР АРК від 6 березня 2014 року № 1702–6/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.crimea.ua/ua/act/11689>.

6. Статут ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
8. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
9. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/998_158.

Поєдинок Ольга Романівна

докторант кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, адвокат, кандидат юридичних наук

РЕФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПРИЙНЯТТЯ ДО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВТРАТИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТ У 2014–2016 рр.

Збройний конфлікт в Україні надав поштовх для пошуків громадянської та політичної дискусії щодо необхідності внесення змін до національного законодавства про громадянство. Як наслідок, на розгляді Верховної Ради України знаходиться ряд відповідних законопроектів, які потребують аналізу як з точки зору доцільності та можливих наслідків прийняття, так і в контексті відповідності наявним в Україні зобов'язанням за міжнародним правом.

Умовно такі пропозиції змін до законодавства можна розділити на дві групи:

1) ті, що спрямовані на полегшення надання українського громадянства іноземцям і особам без громадянства, які відстоюють національні інтереси України;

2) ті, що спрямовані на припинення українського громадянства тими громадянами України, чії дії суперечать національним інтересам України.

Сьогодні більш успішними є автори законопроектів першої групи. Так, 19.02.2016 набрали чинності зміни до ст. 9 Закону України «Про громадянство України», відповідно до яких для іноземців та осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, термін безперервного проживання на законних підставах на території України скорочено з 5 до 3 років (з моменту набрання чинності контрактом про проходження військової служби у Збройних Силах України) та скасовано вимогу щодо отримання дозволу на імміграцію. Крім того, «іноземців і осіб без громадянства, які в установленому законодавством України порядку проходять військову службу у Збройних Силах України та нагороджені державною нагородою» включено до кола «осіб, які мають визначні заслуги перед Україною» (категорія, яка міститься в частині третій Закону України «Про громадянство України»), на яких не поширюються вимоги щодо безперервного проживання на законних підставах на території України протягом останніх 5 років, отримання дозволу на імміграцію, володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, а також наявності законних джерел існування.

Менш успішним є Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо спрощення порядку прийняття до громадянства України окремих категорій осіб) № 1901 від 02.02.2015, який передбачає незастосування вимог пунктів 3–6 частини другої ст. 9 чинного Закону України «Про громадянство України» у випадку, якщо натуралізуватися бажають особи, які «захищали суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України та брали безпосередню участь в антитерористичній операції чи військових діях у складі добровольчих батальйонів, партизанських загонів чи інших територіальних формувань, що співпрацювали зі Збройними Силами України, органами Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України» або «зазнали порушень прав і свобод людини на території іноземної держави у зв'язку зі своєю позицією чи діяльністю, спрямованою на підтримку суверенітету, територіальної цілісності та незалежності України».

На нашу думку, такі ідеї свідчать про прагнення народних депутатів до комплексного вирішення питання захисту іноземців і апатридів, які активно, часто з ризиком для власного життя, відстоюють національні інтереси України. Потреба в такому рішенні є очевидною, оскільки на практиці велика кількість таких осіб швидко вичерпує строки свого законного перебування на території України, опиняючись перед загрозою повернення до держави, де зазнаватиме переслідування за свої дії та пере-

конання, і вимушена шукати вихід із ситуації, намагаючись пристосувати фактичні обставини воєнного часу під вимоги «мирного» (за деякими винятками) законодавства.

Утім, не слід забувати, що набуття громадянства України не є єдиним виходом для тих, хто бореться за її суверенітет, територіальну цілісність і незалежність. У першу чергу, йдеться про зобов'язання України за Конвенцією про статус біженців 1951 року, яка (так само, як і Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту») передбачає захист для будь-якої особи, яка «через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань». Вважаємо, що осіб без громадянства та іноземців (передусім громадян Російської Федерації), які відстоюють національні інтереси України, цілком можна розглядати як таких, що мають обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів, а відтак отримати статус біженця в Україні. Крім того, у ряді випадків такі особи можуть претендувати на додатковий захист в Україні, який відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» може бути наданий особі, «яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та цього Закону, але потребує захисту, оскільки така особа змушена була прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання або загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини і не може чи не бажає повернутися до такої країни внаслідок зазначених побоювань».

Утім, перед тим, як вдаватися до спроб отримати статус біженця чи додатковий захист в Україні, іноземцям і особам без громадянства доцільно пересвідчитись, що вони дійсно не можуть скористатися передбаченими чинним Законом України «Про громадянство України» шляхами

швидкого отримання українського паспорта, наприклад: перевірити свою належність до громадянства України за ст. 3, оцінити свої шанси на набуття українського громадянства за територіальним походженням (ст. 8) або з'ясувати можливість поновлення в громадянстві України відповідно до ст. 10.

У контексті аналізу другої групи пропозицій щодо змін законодавства (ті, що спрямовані на припинення українського громадянства громадянами України, чії дії суперечать національним інтересам України) необхідно згадати про Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо підстав припинення громадянства) № 1245 від 04.12.2014, автори якого запропонували ввести до Закону України «Про громадянство України» нову підставу для втрати українського громадянства: «набрання щодо особи законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення злочинів, пов'язаних з посяганням на територіальну цілісність і недоторканність України, державною зрадою, диверсією, шпигунством». Незважаючи на те, що цей законопроект був відхилений Комітетом з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин через виявлену Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України очевидну невідповідність міжнародно-правовим зобов'язанням України щодо запобігання безгромадянства за Конвенцією про скорочення безгромадянства та Європейською конвенцією про громадянство, подібні ідеї продовжують активно експлуатуватися політиками, обговорюватись у суспільстві, лягати в основу електронних петицій тощо. Так, у Верховній Раді України за № 4115 від 19.02.2016 зареєстровано Проект Закону про внесення зміни до ст. 19 Закону України «Про громадянство України» (щодо втрати громадянства України за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України), який передбачає, що набрання законної сили обвинувальним вироком суду за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України повинно стати підставою для втрати громадянства України. І знову жодних винятків для осіб, які в разі втрати громадянства України стануть апатридами, на що також звернуло увагу Головне науково-експертне управління Верховної Ради України.

Утім, навіть якщо йтиметься про особу, яка крім українського має також громадянство іншої держави, то Україна, імовірно, постане перед рядом проблем при реалізації запропонованих нових норм. Зокрема, Україні необхідно буде отримати беззаперечні докази того, що особа дійсно має громадянство іноземної держави та не стане апатридом у разі втрати українського громадянства, що нелегко зробити, особливо у період заго-

стрення двосторонніх відносин, коли іноземна держава може ігнорувати запити українських уповноважених органів. Крім того, якщо особа втрапить українське громадянство, то Україна втрапить можливість здійснювати по відношенню до неї всю повноту своїх суверенних прав, натомість така можливість з'явиться в іншій державі, що для України є вкрай невідгідним. Такі ж міркування є застосовними й до пропозицій ініціювати втрату на підставі пунктів 1 і 3 частини першої ст. 19 чинного Закону України «Про громадянство України» українськими громадянами, які, будучи повнолітніми, добровільно набули громадянство іншої держави, та/або добровільно вступили на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Таким чином, деякі з досліджених пропозицій щодо змін українського законодавства про громадянство, зумовлених ситуацією збройного конфлікту на території України, можливо, і є привабливими на перший погляд, проте або суперечать зобов'язанням України за міжнародним правом, або є практично нездійсненними, або ж навіть створюють загрозу інтересам України. На нашу думку, інститут громадянства як складова галузі конституційного права повинен бути достатньо стабільним навіть у ситуації суспільних потрясінь і змінюватися лише в тому випадку, коли його можливі недоліки, неточності та прогалини не можна ліквідувати за допомогою добросовісного тлумачення та застосування, або ж у результаті добре продуманої докорінної, комплексної та системної реформи.

Сенаторова Оксана Василівна

доцент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ КОМІСІЇ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ ЩОДО СИТУАЦІЇ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

З лютого 2014 р. в Україні триває збройний конфлікт. Не дивлячись на відсутність єдиної державної стратегії щодо кваліфікації цього конфлікту як міжнародного, Україна вже звернулася до Міжнародного кримінального суду за ст. 12(3) Римського Статуту, чим визнала його юрисдикцію щодо

території України, включаючи непідконтрольні Крим та частину східних областей. У своєму зверненні Україна взяла на себе всі зобов'язання зі співробітництва за ч. 9 Статуту як його учасниця, і кваліфікувала ситуацію як міжнародний збройний конфлікт. Звісно, Суд не зв'язаний цією кваліфікацією і зробить свою, і Україні ще треба багато чого зробити як у царині розслідування воєнних злочинів, так і у сфері захисту прав потерпілих від цього конфлікту, зокрема, шляхом проведення роз'яснювальної роботи щодо компенсаційних механізмів МКС. Але цей інструмент захисту своїх прав на міжнародному рівні вже задіяний, як і низка інших, зокрема звернення до Європейського суду з прав людини.

МКС і ЄСПЛ – це не єдині засоби захисту Україною своїх інтересів. Ще одним можна назвати звернення до Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів. Досліджуючи цю можливість необхідно визначити (1) правову природу, (2) застосовне право і (3) юрисдикцію Комісії, а затим визначити (4) перспективи застосування цього механізму щодо ситуації в Україні.

1. *Правова природа Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів.* Процедура розслідування порушень міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) була започаткована ще у Гаазьких конвенціях 1899–1907 років і в Женевській конвенції про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях 1929 р. Згодом положення останньої були відтворені в однакових за змістом статтях 52 (ЖК I), 53 (ЖК II), 132 (ЖК III), 149 (ЖК IV) Женевських конвенцій 1949 р. Ця спільна стаття передбачає, що кожна держава-учасниця договору, яка перебуває у міжнародному збройному конфлікті, може ініціювати проведення розслідування щодо будь-якого порушення Конвенції. Однак таке розслідування може проводитися тільки «в порядку процедури, що підлягає узгодженню між зацікавленими сторонами». Якщо сторони не узгодили процедуру, вони «обирають арбітра, який вирішує питання про процедуру». Із наведеного стає зрозумілим, що такі умови завжди унеможлиблювали проведення розслідування за бажанням однієї зі сторін конфлікту, адже інша сторона могла просто не погоджуватися із жодною кандидатурою арбітра. Через це, проведення розслідування за вищезначеними статтями жодного разу не відбулося, не дивлячись на спроби держав і навіть МКЧХ (у зв'язку із заявами 1952 р. про застосування бактеріологічної зброї під час корейської війни, щодо Катинської справи у 1943 р., щодо порушень під час арабo-ізраїльського конфлікту 1973 р.).

Спроби усунення зазначеного недоліку були зроблені у ст. 90 Протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., що стосується захисту жертв

міжнародних збройних конфліктів, від 1977 р. В статті запроваджено створення незалежного механізму розслідування порушень МГП, який не заміняє процедуру, передбачену в Конвенціях, а доповнює її – Міжнародної комісії зі встановлення фактів, яка після прийняття нею її внутрішнього Регламенту була перейменована у Міжнародну гуманітарну комісію зі встановлення фактів (*International Humanitarian Fact-finding Commission* <http://www.ihffc.org>). Основною новацією цієї процедури стало те, що Комісія може розслідувати заяви про порушення Конвенцій чи Протоколу I, не отримуючи згоду на провадження тієї сторони збройного конфлікту, що обвинувачується в цих порушеннях, за умови попереднього визнання останньою обов'язкової (автоматичної) юрисдикції Комісії.

Відповідно до п. 1 ст. 90, Комісія створюється з дня визнання її компетенції 20 державами. Це відбулося у 1991 р. Наразі 76 держав визнали обов'язкову юрисдикцію Комісії. Депозитарієм заяв про визнання є Федеральна рада Швейцарії. Місцем розташування Комісії є Берн, Швейцарія. Комісія складається з 15 членів, що виступають в особистій якості, і обираються державами, що визнали юрисдикцію Комісії, зі складеного ними списку осіб. Вибори суддів відбуваються на зібранні держав-учасниць кожні п'ять років з урахуванням принципу справедливого географічного представництва. Останній склад Комісії було обрано 9 грудня 2011 р. Згідно з п.3 ст. 90 розслідування проводиться Палатою у складі 7 членів (5 призначаються Головою Комісії та 2 призначаються кожною зі сторін конфлікту не будучи їх громадянами).

Адміністративні витрати Комісії покриваються за рахунок держав, що визнали її юрисдикцію, та добровільних внесків. Щодо витрат на проведення розслідування, то вони покриваються сторонами конфлікту в рівних долях. На думку деяких фахівців (Furet, M. F., Martinez, J.-Cl., Dorandeu, H.¹) така система фінансування не заохочує держави до звернень.

Комісія є постійно діючим, незалежним від ООН, МКЧХ, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних урядових і неурядових організацій механізмом розслідування порушень МГП, вчинених як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах. Діяльність Комісії має відображати гуманітарний та неполітичний характер правових норм щодо захисту жертв збройних конфліктів. Її члени є неупередженими особами високих моральних якостей, які є міжнародно-визнаними фахівцями у різних експертних сферах. Комісія не є судовою інституцією і не при-

¹ Furet, M. F., Martinez, J.-Cl., Dorandeu, H., *La guerre et le droit*, Paris, Pédone, 1979, p. 223. Цит. по: Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. – М. : МККК, 2011. – С. 676.

тягає до відповідальності ані держави, ані фізичних осіб. У своїх Висновках Комісія вирішує питання факту вчинення порушень і не повинна (хоча може) надавати їм правової кваліфікації. Така природа походить ще від статусу слідчих комісій, запропонованих у I Гаазькій конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1907 р. Крім того, Комісія може сприяти дотриманню положень МГП шляхом надання добрих послуг із відновлення поваги до Конвенцій і Протоколу.

Один із найвідоміших фахівців галузі, кілька разів поспіль член Комісії, проф. Ерік Давид зазначає, що не дивлячись на відсутність регламентованої в ст. 90 Протоколу I можливості денонсації заяви про визнання юрисдикції Комісії, таке повноваження держав слід домислювати за аналогією з практикою відмови від обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН і застосувати до неї правила ст. 56 і наст. Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та правила самого Протоколу I, згідно з якими денонсація державою, що перебуває у збройному конфлікті, можлива лише після його завершення¹.

2. *Правове регулювання діяльності Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів.* Хоча нормативне визначення переліку застосованих джерел відсутнє, а Комісія досі не набула досвіду проведення розслідувань, аналіз міжнародно-правових актів і внутрішніх актів Комісії дає підстави дійти висновку, що у своїй діяльності вона керується:

– ст. 90 Додаткового протоколу I 1977 р., яка є установчою для неї і визначає обсяг її компетенції;

– Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковим протоколом I, які визначають перелік серйозних порушень та інших грубих порушень норм цих Конвенцій і Протоколу;

– Згідно з п. 2 (d) ст. 90 та першою доповіддю Комісії 1993 р.² вона може за згоди всіх зацікавлених сторін проводити розслідування порушень під час збройного конфлікту неміжнародного характеру; в такому випадку застосовним буде окрім ст. 3 Конвенцій також Додатковий Протокол II 1977 р.;

– Регламентом Комісії, прийнятий у 1992 р. відповідно до положення п. 6 ст.90³;

– Оперативними керівними принципами (Operational guidelines), прийняті у 2003 р. (відсутні на офіційному сайті Комісії).

¹ Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. – М.: МККК, 2011. – С. 673.

² Report of the International Humanitarian Fact-Finding Commission: 1991–1996. Page 2 <http://www.ihffc.org/Files/en/pdf/report-1996-en.pdf> .

³ Rules of the International Humanitarian Fact-Finding Commission http://www.ihffc.org/index.asp?page=rules_of_commission.

В жодній з доповідей не йдеться про можливість використання Комісією ані міжнародних договорів (наприклад, що містять обмеження чи заборони застосування певних видів зброї), ані звичаєвих норм МГП під час розслідування. В першу чергу це пов'язано з відсутністю в неї повноважень щодо кримінально-правової кваліфікації порушень. Однак, на нашу думку, не можна виключати застосування загальноновизнаних норм МГП. Перші провадження виявлять багато прогалин правового регулювання, які найкраще заповнювати саме звичаєвими нормами. У разі, якщо Комісія буде здійснювати правову кваліфікацію, що їй не заборонено робити, вона імовірно буде звертатися також до інших міжнародно-правових актів галузі, а також до судових рішень Міжнародного суду ООН, що мають відношення до МГП, та до рішень міжнародних кримінальних судів, як до допоміжних джерел.

Комісія періодично звітує про свою діяльність. Звіти можна знайти на офіційному сайті органу¹.

3. *Юрисдикція Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів*. Говорячи про юрисдикцію Комісії слід перш за все визначити її вид: обов'язкова чи факультативна, її межі за колом осіб, за предметом, за часом, за сферою дії, затим визначити процедуру провадження і зрештою – правову силу та особливості рішень, які вона повноважна приймати.

Ідея прийняття ст. 90 Протоколу I полягала передусім в прагненні створити дієвий орган із розслідування порушень правил ведення війни, на відміну від механізму Конвенцій. Задля цього в проєкті Комісія була наділена обов'язковою, чи як її ще називають – автоматичною, юрисдикцією. Тобто ті держави, які ставали учасниками Протоколу I, автоматично визнавали би юрисдикцію Комісії. Проте було прийнято інше. Подібно до юрисдикції Міжнародного Суду ООН повноваження Комісії залежать від так званої факультативної умови (optional clause) – обов'язкова юрисдикція поширюється тільки на відносини між тими державами, які подали спеціальні заяви про визнання юрисдикції Комісії *ipso facto* і без спеціальної згоди (п. 2 ст. 90). За останні роки коло таких держав значно розширилося і наразі їх 76. Для решти держав, які не подали таких заяв, юрисдикція Комісії залежить щоразу від згоди держави – сторони конфлікту, яка обвинувачується у порушенні.

Отже, Комісія має одночасно *обов'язково-зумовлену* (шляхом загальної згоди) і *факультативну* (шляхом *ad hoc* згоди) юрисдикцію. Загальна згода може бути висловлена під час підписання, ратифікації, приєднання до Протоколу I або в будь-який інший час. Якщо між державами, що по-

---

¹ Public Reports http://www.ihffc.org/index.asp?page=public_reports&listfilter=off.

дали заяви про загальну згоду, виникає конфлікт, будь-яка з них може звертатися до Комісії з проханнями провести розслідування, і Комісії може починати його проведення без згоди супротивної держави.

Таким чином, *суб'єктами звернення* до Комісії можуть бути лише держави, що визнали юрисдикцію Комісії. Ані міжурядові, ані неурядові організації чи то фізичні особи не можуть звертатися до Комісії з вимогами розпочати провадження. Комісія також не має права власної ініціативи проведення розслідування. Прохання про розслідування може бути направлено також державою, яка не є стороною конфлікту, проте тільки за умови якщо вона визнала обов'язкову юрисдикцію Комісії. Такі широкі повноваження третіх держав пояснюються тим, що розслідування порушення правил ведення війни становить загальний інтерес всього людства. Основоположні норми МГП були кваліфіковані Комісією міжнародного права ООН як *jus cogens*. Відповідно їх порушення призводить до зобов'язань всіх держав примусити порушника дотриматися цих імперативних норм, тобто породжує так звані зобов'язання *erga omnes*.

Сторона конфлікту, яка не подала заяви про визнання обов'язкової юрисдикції, може визнати юрисдикцію Комісії на *ad hoc* основі за п. 2(d) ст. 90. Така ситуативна згода буде обмежуватися лише конкретним збройним конфліктом. За таких умов, відсутність згоди іншої сторони конфлікту з юрисдикцією Комісії унеможливує проведення розслідування.

Якою є *предметна юрисдикція* Комісії? Які порушення можуть розслідуватися? Відповідь на це питання знаходиться у п. 2(с)(і) ст. 90 Протоколу I. Згідно з ним Комісія компетентна розслідувати будь-які факти, які представляють собою серйозне порушення, як воно визначається Конвенціями і Протоколом I, або інше серйозне порушення Конвенцій чи Протоколу I. Таким чином, предметна юрисдикція Комісії обмежується двома типами порушень: (а) серйозними порушеннями (англ. – *grave breaches*, фр. – *infraction grave*) та (б) іншими серйозними порушеннями (англ. – *serious violation*, фр. – *violation grave*). Оскільки український переклад робився з російського¹, в якому в обох випадках використовується термін «серйозні» порушення, було здійснено таке калькування².

¹ Російський переклад вважається аутентичним відповідно до ст. 102 Додатково-го Протоколу I.

² Звісно, в українській редакції щодо перших порушень доцільно було би замінити термін на «грубі» або «тяжкі» порушення, але робити це слід послідовно, усвідомлюючи імовірність плутанини і провадячи наскрізну уніфікацію в усіх документах і доктрині. Наразі будемо дотримуватися мови існуючого українського перекладу http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199/print1452853125908630.

Вираз «grave breaches / infraction grave» має точне визначення і охоплює чіткий перелік порушень, а вираз «serious violation / violation grave» використовується у загальному сенсі, надаючи можливість визначення його Комісії або тому суб'єкту, який стверджує про порушення. Поняття серйозних порушень («grave breaches / infraction grave») та їх перелік наведено у кожній з Конвенцій (ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III і ст. 147 ЖК IV) та Додатковому протоколу I (ст. 11 та 85).

Якими є *темпоральні* рамки юрисдикції Комісії? Комісія не має можливості здійснювати зворотну юрисдикцію. Вона може проводити розслідування щодо конкретної сторони конфлікту тільки після висловлення нею згоди (на постійній основі чи ситуативно), і поширювати компетенцію тільки на події, що відбулися після передачі заяви про визнання юрисдикції.

Якою є *сфера дії юрисдикції* Комісії? Ми з'ясували, що вона (1) може розслідувати порушення МГП під час збройних конфліктів між державами. Крім того, згідно з п. 2(с)(ii) ст. 90 Протоколу I вона також сприяє шляхом надання своїх добрих послуг відновленню поваги до Конвенцій і Протоколу. Загалом, це означає, що вона може (2) робити пропозиції сторонам, направлені на дотримання положень Конвенцій. Зрештою, Комісія уповноважена «в інших ситуаціях» призначати розслідування на прохання сторони, що перебуває в конфлікті, тільки за згодою іншої заінтересованої сторони чи сторін» (п. 2(d) ст. 90). Це означає, що Комісія може (3) розслідувати й інші порушення Конвенцій, Додаткового протоколу I або й взагалі норм усього МГП за умови спеціальної згоди всіх сторін. Цей пункт було розтлумачено як здатність Комісії провадити розслідування не тільки міжнародних збройних конфліктів, але й збройних конфліктів неміжнародного характеру. Така юрисдикція Комісії була підтверджена у першому річному звіті¹ і в наступних звітах.

Крім того, це положення може бути використане і для розслідування інших порушень, окрім тих, що віднесені Конвенціями і Протоколом до «серйозних», тим самим розширюючи *предметну* юрисдикцію. МГП не стоїть на місці, воно є живим інструментом, оскільки функціонує Міжнародний кримінальний суд та інші трибунали. На думку Теодора Мерона, за час роботи Трибуналів щодо колишньої Югославії та щодо Руанди ними було створено більше норм МГП, аніж у весь період до їх існування. Діяльність Міжнародного кримінального суду виявила необхідність у розширенні переліку воєнних злочинів, закріплених у ст. 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, що і було зроблено після 2009 р.

¹ Report of the International Humanitarian Fact-Finding Commission: 1991–1996. Page 2 <http://www.ihffc.org/Files/en/pdf/report-1996-en.pdf>.

Таким чином, все це з очевидністю свідчить про те, що Комісія уповноважена розслідувати й інші факти, зокрема такі, що становитимуть порушення ст. 8 Римського Статуту, але тільки за згоди всіх сторін.

Розслідування проводиться палатою у складі 7 членів Комісії, які не є громадянами держав-учасниць конфлікту. Комісія може запропонувати сторонам надати докази протягом фіксованого періоду часу, а також Комісія може провести власне розслідування, в тому числі й на місці, в тому числі допитуючи свідків. Члени палати можуть розділитися і проводити одночасне розслідування в різних регіонах. Процедура розслідування деталізована у правилі 27 Регламенту.

Відповідно до правил 28, 29 Регламенту Комісія представляє *доповідь* про встановлені факти державам, обвинуваченим у правопорушеннях, які мають право оспорювати надані докази. Попередні проекти завбачали повноваження Комісії надавати й правові висновки, проте згодом від такої компетенції відмовилися, але заборони робити такі юридичні кваліфікації не існує. Доповідь є конфіденційною, але Комісія може прийняти рішення про її оприлюднення на прохання сторін-учасниць конфлікту, або якщо вона вважає, що не вживається ніяких заходів для припинення правопорушень. Комісія не є судовим органом, тому вона не виносить рішення про вину, а лише повідомляє про результати розслідування зацікавленим сторонам та розглядає заходи, які належить вжити з метою сприяння відновленню поважного ставлення до МГП.

4. *Перспективи застосування механізму Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів щодо ситуації в Україні.* На сьогодні країни, що створили Комісію, не доручили їй жодного розслідування. Комісія в своїй останній, оприлюдненій у 2011 р., доповіді пояснює відсутність розслідувань тим, що з 1991 р. не відбувалося жодного конфлікту, в якому юрисдикція Комісії була би визнана обома сторонами¹. Слід зазначити, що ще у 1996 р. проф. Фріц Кальсховен, очолюючи на той час Комісію, запропонував провести певні розслідування порушень, вчинених під час внутрішнього збройного конфлікту в Колумбії в рамках компетенції із надання добрих послуг (за п. 2(с)(ii) ст. 90). Правник зустрівся з представниками влади Колумбії та з однією зі сторін конфлікту, але зрештою обрання нового Президента Колумбії завадило досягненню згоди, без якої в Комісії немає мандату. За словами Кальсховена під час конфлікту у Шрі-Ланці «Тигри визволення Таміл Іламу» були зацікавленими у розслідуванні злочинів влади, проте усвідомивши, що їх дії також можуть бути

¹ Report on the work of the IHFFC on the Occasion of its 20th Anniversary. Page 18 http://www.ihffc.org/Files/en/pdf/ihffc_report_2010_en.pdf .

предметом звернення з боку держави, втратили інтерес. Під час конфлікту в Чечні, Комісія отримувала від неї запрошення провести розслідування порушень, вчинених російськими військовими, але на умовах кваліфікації конфлікту як міжнародного і визнання Чечні державою¹. У подальшому члени Комісії неодноразово запрошувалися до різних ad hoc комісій, зокрема щодо конфлікту в Дарфурі 2004 р., Ізраїльсько-Ліванського конфлікту 2006 р., застосування протипіхотних мін на Філіппінах у 2009 р. тощо, але Комісія як не працювала, так і не працює.

Наразі «сплячу красуню», як Комісію вже охрестили в науковій літературі², знову намагаються розбудити. 3 жовтня 2015 р. військово-повітряні сили США здійснили авіа бомбардування лікарні в Кундузі, Афганістан, внаслідок якого загинуло 22 особи. Серед загиблих були лікарі з міжнародної неурядової організації «Лікарі без кордонів» (Médecins Sans Frontières), яка звернулася до Міжнародної гуманітарної Комісії зі встановлення фактів з проханням проведення розслідування. Оскільки юрисдикція Комісії може запускатися тільки за згодою держав, а ні США, ні Афганістан не визнали юрисдикції Комісії, 7 жовтня 2015 р. Комісія звернулася до обох держав з однаковими листами пропонуючи власні послуги із проведення розслідування. Ніякої інформації щодо реакції на ці листи Комісія ще не оприлюднювала. Отже чи близька вона до того, щоб прокинутися і розпочати роботу? На наш погляд, навряд.

Міжнародний збройний конфлікт між Україною і Російською Федерацією, що розпочався 20 лютого 2014 р. і досі триває на різних територіях України, може стати тим конфліктом, на який у Комісії «знайдуться» повноваження. Країни були у складі перших 20 держав, що подали заяви про визнання обов'язкової юрисдикції Комісії: Україна визнала компетенцію 25 січня 1990 р., РФ – 29 вересня 1989 р. Для проведення незалежного розслідування достатньо заяви однієї зі сторін. Згода іншої не потрібна. Таким чином, Україна може ініціювати механізм Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів. Це також може зробити будь-яка з 76 держав-учасниць ст. 90 Протоколу.

¹ KALSHOVEN Fritz, «The International Humanitarian Fact-Finding Commission: A Sleeping Beauty?» in *Humanitäres Völkerrecht – Informationsschriften*. 4, 2002, P. 215.

² KALSHOVEN Fritz, *op. cit.*, pp. 213–216; MIKOS-SKUZA Elzbieta, «The International Humanitarian Fact-Finding Commission: an Awakening Beauty?», in *Frieden in Freiheit = Peace in Liberty = Paix en liberté: Festschrift für Michael Bothe zum 70 Geburtstag*, Baden-Baden, Nomos; Zürich, Dike, 2008, pp. 481–492; HARWOOD Catherine «Will the 'Sleeping Beauty' Awaken? The Kunduz Hospital Attack and the International Humanitarian Fact-Finding Commission» in *EJIL: Talk!* Published on October 15, 2015; BRING Ove «The Kunduz Hospital Attack: The Existence of a Fact-Finding Commission» in *EJIL: Talk!* Published on October 15, 2015.

Які перспективи проведення такого розслідування і до чого потрібно бути готовим у випадку звернення до Комісії. По-перше, слід усвідомлювати, що Комісія проводить незалежне розслідування і, відповідно, збиратиме докази і проти українських військових. В цьому їй може активно допомагати РФ, яка найімовірніше одразу ж після українського звернення висуне свої звинувачення. Слід не забувати, що РФ взагалі може бути першою, хто звернеться до Комісії, і до цього Україні слід також бути готовими, не дивлячись на малу вірогідність такого розвитку подій.

Чи матиме Комісія повноваження для того, щоб отримати доступ до окупованого Криму і Донбасу і проведення збору доказів там безпосередньо? Якщо РФ не захоче пускати туди представників Комісії, ст. 90 Протоколу не передбачає ніяких санкцій у відповідь на відсутність співробітництва. РФ не надає доступу співробітникам Канцелярії Прокурора Міжнародного кримінального суду до підконтрольних їй територій в Україні і Грузії, не вважає обов'язковими для себе рішення Європейського Суду з прав людини. Що за таких обставин завадить їй не пускати членів Комісії зі встановлення фактів, і тільки надавати їм стоси так званих доказів? Нічого не завадить.

Україна ж, якщо проявить ініціативу звернення, буде політично зобов'язана пускати слідчі групи скрізь, адже ми є вільною і демократичною державою, яка дотримується власних міжнародно-правових зобов'язань. І так має бути. І в цьому немає небезпеки. Проте в мене є вагомі сумніви на предмет здатності України збирати належні докази правопорушень МГП з боку РФ і підконтрольних їй іррегулярних збройних груп і передавати їх Комісії. Досвід співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом, вочевидь демонструє, що Україна веде себе як принцеса у башті, що звернулася до «могутнього» Суду і все – сіла і чекає, коли він її врятує. Якщо таким же чином, не готуючи матеріали, звертатися до Комісії, з цього вийде більше проблем, ніж переваг.

До того ж слід не забувати, що Комісія – це не суд, її рішення не має ніяких подальших наслідків щодо відповідальності. Це просто констатація фактів порушень, до речі конфіденційна. В конфіденційності є свої переваги. На думку відомого фахівця галузі Іва Сандо, державу-порушницю доволі часто можна спонукати до припинення порушень, якщо перемовини про це ведуться в умовах цілковитої конфіденційності, а не під час розслідування, яке вона повністю не контролює.

Слід також нагадати, що перш ніж звернутися, Україна має сплатити 50% витрат Комісії на розслідування.

Але головним питанням залишається відсутність будь-яких прецедентів проведення таких розслідувань Комісією, що, безумовно, заважає зробити якісь прогнози щодо розвитку подій і перспектив рішення.

Тепер про переваги звернення України до Комісії. По-перше, Україна використовує що один міжнародно-правовий механізм захисту своїх інтересів, який може виявитися реально працюючим, адже юрисдикційних перешкод на перший погляд немає. Якщо провести збирання доказів належним чином, в Україні є всі шанси довести факти правопорушень МГП з боку РФ. Констатація порушень – це теж перевага, навіть без механізму відповідальності. Щодо зв'язку із відповідальністю. Висновки Комісії можуть бути використані Міжнародним кримінальним судом, але тільки за умови, якщо обидві сторони провадження в Комісії згодні на їх оприлюднення (ст. 90 (5)(с) Протоколу I). Члени Комісії можуть бути тільки свідками в національному кримінальному провадженні, але не в міжнародному (ст. 87(6) Римського Статуту МКС).

Відсутність досвіду розслідувань в Міжнародній гуманітарній комісії зі встановлення фактів свідчить про загальну тенденцію держав не обвинувачувати одне одного у порушенні норм МГП. А у випадку очевидності таких порушень, держави прагнуть радше створити *ad hoc* органи, наділені політичними, а не юридичними повноваженнями. Чи буде Україна тією державою, що першою запустить механізм Комісії? Якщо напрацьовано достатню доказову базу порушень, варто звертатися і боронити країну в усіх міжнародних інституціях.

3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Авдошин Ігор Васильович

провідний науковий співробітник Науково освітнього центру Національної академії СБ України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЇ

Одним із напрямів сьогоднішньої діяльності Служби безпеки України є її реформування з урахуванням пропозицій Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України, які стосуються демілітаризації Служби безпеки України та перетворення її в цивільну спецслужбу.

На наш погляд, питання повної демілітаризації Служби безпеки України на цьому етапі її реформування є недоцільним, зважаючи на низку нижче наведених аргументів, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки України.

У рамках актуалізації загроз національній безпеці, визначених Стратегією національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року, Україна офіційно визнала, наявність військової агресії, пов'язаної з участю регулярних військ, радників, інструкторів і найманців Росії у бойових діях на території України, а також тимчасову окупацію території Автономної Республіки Крим. При цьому, визнається, що російська загроза має довгостроковий характер, що обумовлює необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки України, передбаченої Стратегією національної безпеки. Тобто, фактично Україна визнала, що вона знаходиться у стані збройного конфлікту з Росією і подолання такого протистояння невизначено у часі. Зрештою, зазначене обумовлює потребу у мобілізації усіх зусиль (сил і засобів) воєнної організації держави для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності, насамперед військовослужбовців Служби безпеки України для ефективної протидії військовій агресії.

Аналіз сучасної оперативної обстановки у сфері контррозвідувальної діяльності свідчить про активну, цілеспрямовану розвідувальну діяльність

спеціальних служб іноземних держав, передусім Російської Федерації, з метою дестабілізації внутрішньої соціально-політичної обстановки, а також підтримки не передбачених законом збройних формувань на сході України і створення умов для збільшення масштабів збройної агресії.

Активізація на території України діяльності російських спеціальних служб вимагає від органів Служби безпеки України надійного захисту державних інтересів, вжиття необхідних заходів щодо зміцнення зовнішньої та внутрішньої безпеки України і саме від військовослужбовців Служби безпеки України, які стійко переносять усі тяготи та обмеження в умовах проведення антитерористичної операції, не шкодуючи свого життя, залежить ефективність виконання відповідних заходів.

Неприйнятність демілітаризації Служби безпеки України обумовлюється фрагментарністю такого підходу в реформуванні СБУ, яка, перш за все, передбачає виключення з її складу військових формувань і зміни статусу головного органу у загальнодержавній системі національної безпеки і боротьби з терористичною діяльністю, яким є СБУ. При цьому, наслідки такого кроку можуть бути негативними і призвести до суттєвих ускладнень у забезпеченні національної безпеки, зокрема розбалансованості і втрати централізованого управління проведенням антитерористичної операції на сході нашої країни.

Реформування Служби безпеки України має здійснюватись одночасно з реформуванням всієї правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України на основі попередньо узгодженої загально державної концепції. При цьому, позиція фахівців у сфері забезпечення державної безпеки у переважній більшості зводиться до залишення Служби безпеки України у якості військового формування спеціального призначення з правоохоронними функціями, особливо в умовах фактичного збройного протистояння з російською окупаційною владою та безпосередньої участі у воєнних (бойових) діях співробітників-військовослужбовців Служби безпеки України на сході нашої країни.

Особливо актуальним залишається те, що на військовослужбовців Служби безпеки України поширюються гарантії правового та соціального захисту, передбачені для військовослужбовців Збройних Сил України. Зміна статусу переважної частини співробітників Служби безпеки України з військовослужбовців на державних службовців негативно позначиться на їх правах і соціальному захисті, що автоматично призведе до демотивації та ускладнення діяльності Служби безпеки України. У такому випадку необхідно буде негайно запроваджувати альтернативні механізми соціального захисту для співробітників Служби безпеки України, які

втрачать статус військовослужбовців (виглядає неприйнятним, оскільки до цього не готові ані уряд країни, ані парламент).

І, зрештою, на військовослужбовців Служби безпеки України поширюється дія спеціальних статутів, зокрема Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, а щодо поводження зі зброєю – Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, але дію цих актів не можна поширювати на державних службовців.

Окрім цього, у всіх силових структурах держави, де передбачено користування вогнепальною зброєю (наприклад, у Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України) передбачена система спеціальних звань особового складу і поширення на них дії спеціальних статутів.

Тому у разі скасування статусу військовослужбовців для співробітників Служби безпеки України необхідно забезпечити належне законодавче регулювання правового статусу співробітника СБ України, який не є військовослужбовцем, і правовий режим його служби, як спеціального різновиду державної служби, який би забезпечував надійні соціальні гарантії, стимули й компенсації за існуючі ризики, обмеження та інші особливості цієї специфічної діяльності.

Антошко Микола Іванович

співробітник слідчого відділу Управління СБ України в Івано-Франківській області

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Соціально-політичні обставини, в яких опинилася сьогодні Україна, загострюють проблему пошуку дієвої системи забезпечення національної безпеки України (СЗНБ). Тема реформування вітчизняної СЗНБ, є досить актуальною ще й із тих причин, що Україна не є членом жодної із колективних систем забезпечення безпеки, що зумовлює самостійне подолання нашою державою загроз та небезпек у випадку їх виникнення.

Більш того, необхідність створення ефективної вітчизняної СЗНБ, обумовлюється також тим, що здатність України протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам та небезпекам є однією із гарантій забезпечення безпеки та стабільності цілого регіону, держав Східної Європи. Показовими в цьому контексті є висновки експертів Фонду миру, в одному з яких відмічається, що слабкі і недієздатні держави є викликом для міжнародного співтовариства.

У сучасному світі з глобалізованою економікою, інформаційними системами і взаємними впливами у сфері безпеки, підвищення крихкості однієї з держав може мати серйозні наслідки не лише для цієї держави та її людей, а й для сусідніх держав та інших держав по всьому світі [1].

В рамках реформування СЗНБ України активно обговорюється питання реформування Служби безпеки України як її ключового структурного елемента. На вирішення даної проблеми керівництвом СБУ було проведено зустріч з посадовими особами Офісу зв'язку НАТО та Консультативної місії ЄС з реформування сектора цивільної безпеки України, під час якої започатковано постійно діючу Міжнародну дорадчу групу з питань реформування СБУ [2]. Очевидно, що в даному напрямку вітчизняні експерти, наукове товариство та політичне керівництво держави схилиються до реформування СБУ за зразком спецслужб країн Європи. З цього приводу маємо низку пропозицій.

Так, серед вчених, які працюють у безпековій сфері, побутує думка, що ефективність функціонування СЗНБ, а отже і ризики виникнення тих чи інших загроз національній безпеці, має оцінюватися певними параметрами, вихід за межі яких свідчить про відхилення від норми. У свою чергу, науковці Національного інституту стратегічних досліджень України основними показниками, які можуть характеризувати стан і ефективність функціонування СЗНБ, визначають: показники (індикатори) стану національної безпеки та ефективність функціонування самої СЗНБ і, передусім, сектору безпеки і оборони. При цьому, у своїх дослідженнях вказані науковці зазначили, що показники (індикатори) стану національної безпеки характеризують наявність (відсутність) ризиків і загроз національній безпеці у різних сферах, дозволяють виявити загрозливі тенденції у безпековому середовищі. Визначення таких індикаторів та їх відхилення від порогових значень лежить в основі ефективної державної системи кризового реагування та прийняття стратегічних рішень у сфері національної безпеки [3]. Враховуючи сутність вказаного показника, приходимо до висновку, що для його правильного встановлення необхідна відповідна аналітична платформа. Якщо говорити більш детально, то в даному контексті необхідно забезпечити організовані, постійні та якісні збір, опрацювання, групування та аналіз інформаційних даних у сфері забезпечення національної безпеки України.

Беручи до уваги міжнародний досвід, притримуємося думки, що оцінка стану національної безпеки повинна здійснюватися за такими основними сферами:

- воєнна безпека;
- енергетична безпека;

- внутрішньополітична безпека;
- соціальна безпека;
- економічна безпека;
- інформаційна безпека;
- кібербезпека;
- зовнішньополітична і міжнародна безпека та ін.

Враховуючи вищезазначене, приходимо до висновку, що найефективніше функцію збору, опрацювання, систематизації та аналізу відповідної інформації у запропонованих безпекових сферах виконуватимуть структурні підрозділи Служби безпеки Україні. На підтвердження своїх слів наведемо витяг із Закону України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» від 20.10.2005 № 3014-IV, в поточній редакції від 26.04.2015, в якому зазначено, що для забезпечення виконання покладених на Службу безпеки України завдань у Центральному управлінні Служби безпеки України та підпорядкованих йому органах відповідно до закону створюються і діють функціональні підрозділи:

- контррозвідки;
- захисту національної державності;
- контррозвідувального захисту економіки держави;
- контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки;
- боротьби з корупцією та організованою злочинністю;
- боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;
- досудового слідства;
- охорони державної таємниці;
- інформаційно-аналітичного забезпечення [4].

Проаналізувавши перелік структурних підрозділів СБУ, а також сфери суспільних відносин, на які поширюється їхня компетенція, надані їм повноваження, приходимо до висновку, що вказані підрозділи можуть забезпечити достатній, якісний та вчасний збір інформації у кожній із зазначених вище безпекових сфері. Беручи до уваги специфіку наданих СБУ повноважень, можна стверджувати, що механізм виконання службою інформаційно-аналітичної функції, яку ми описували вище, буде дієвим та ефективним. На практиці на виконання вказаної функції оперативні співробітники вітчизняної спецслужби, кожен на своїй ділянці роботи, за допомогою оперативних сил та засобів забезпечуватимуть вчасний та повний збір інформації, перевірятимуть її на якість та правдивість, частково систематизуватимуть та в подальшому будуть передавати її до інформаційно-аналітичних підрозділів регіональних органів СБУ. Останні за-

безпечуватимуть детальний аналіз отриманої інформації, здійснюватимуть її систематизацію та групування, після чого опрацьовані дані із кожного регіону направлятимуться до центрального підрозділу інформаційно-аналітичного забезпечення СБУ. У свою чергу, останній на основі аналітичних даних, отриманих зі всієї території України, повинен визначати показники (індикатори) стану національної безпеки.

Визначення показників стану національної безпеки дозволить виявити проблемні сфери забезпечення національної безпеки, тенденції розвитку тих чи інших факторів небезпеки та нестабільності. У свою чергу, на основі отриманих даних можна ефективно планувати розподіл сил та засобів СБУ та інших суб'єктів забезпечення національної безпеки на здійснення профілактики та попередження тих чи інших викликів національній безпеці.

Проте, для забезпечення належного функціонування описаного вище механізму збору та аналізу інформації слід реформувати систему інформаційно-аналітичних підрозділів СБУ. Вказані підрозділи повинні в більшій мірі звертати увагу саме на аналітичну складову своєї діяльності, а не на облікову. Також виникає потреба у формуванні відповідних методик здійснення аналітичних операцій із показниками стану національної безпеки та у підборі висококваліфікованих кадрів до вказаних підрозділів вітчизняної спецслужби. В цьому напрямку із врахуванням досвіду європейських країн необхідно внести відповідні зміни до нормативно-правових актів, які регулюють функціонування аналітичних підрозділів СБУ та переглянути вимоги до кандидатів на роботу у зазначених підрозділах, а для розроблення вказаних методик залучити вітчизняних науковців, які працюють в галузі забезпечення національної безпеки.

Крім того, на нашу думку, з метою отримання повної інформаційної картини у вказаних сферах національної безпеки необхідно налагодити механізм інформаційного обміну та взаємодії між СБУ, іншими суб'єктами сектору безпеки та оборони, органами державної влади та недержавними інститутами, які пов'язані із забезпеченням державної безпеки України. Названі механізми слід передбачити у Законі України «Про основи національної безпеки України» та Законах України «Про сектор безпеки та оборони» та «Про приватний (недержавний) сектор безпеки», які, на нашу думку, необхідно прийняти. Подібний підхід відповідатиме п.17 ч.1 ст.92 Конституції України, яким передбачено, що виключно законами України визначаються основи національної безпеки [5].

Схилиємося до думки, що СБУ повинна бути тим органом, який координуватиме спільні дії суб'єктів забезпечення національної безпеки у випадку необхідності профілактики, попередження чи нейтралізації загроз національній безпеці України.

Використані джерела:

1. За матеріалами Фонду миру: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsi.fundforpeace.org/methodology>.
2. Інтернет джерело: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/370154/osnovana_mejdunarodnaya_soveschatelnaya_gruppa_po_reforme_sbu.
3. Офіційний сайт СБУ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nac_bezp-182c8.pdf.
4. Закон України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України»: Закон України від 20.10.2005 № 3014-IV (в поточній редакції від 26.04.2015, підстава 307–19): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3014-15>.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР в поточній редакції станом на сьогоднішній день: [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Бовт Ігор Олександрович

курсант 5 курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Зінченко Дмитро Олександрович

курсант 5 курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сорока Максим Михайлович

курсант 5 курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДОЦЛЬНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ПОЗБАВЛЕННЯ АБО ОБМЕЖЕННЯ ФУНКЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СБ УКРАЇНИ

Впровадження європейських стандартів в український процес державотворення потребує проведення ряду реформ. Саме тому досить гостро постало і питання перепрофілювання Служби безпеки України (далі – СБ

України) шляхом позбавлення її невластивих для спецслужби повноважень. Так, однією з ідей реформування Служби на сьогодні є позбавлення її функції досудового розслідування.

Для того, щоб визначити ефективність та доцільність запропонованої зміни потрібно обґрунтувати необхідність її впровадження та вплив на стан забезпечення державної безпеки. Адже виконання СБУ функції досудового розслідування беззаперечно сприяє ефективному виконанню покладених на неї завдань, що зазначені в ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України». Саме ці питання і становлять предмет даного дослідження.

В першу чергу, слід зазначити, що правовою основою реформування СБ України варто визнати ряд Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи, які прямо вказують на необхідність проведення змін в українській спецслужбі: № 1402 (1999), № 1466 (2005), № 1713 (2005), № 1713 (2005), № 1755 (2010). В основу цих актів закладено ідею, що спецслужба повинна позбавитися невластивих їй функцій. В цьому аспекті підкреслюється і необхідність відмови від розслідування кримінальних правопорушень.

Науковці з цього приводу не дають однозначної відповіді. Протягом багатьох років відстоювалась думка, за якою розосередження слідчих підрозділів у структурі кількох правоохоронних органів відповідає вітчизняним процесуальним традиціям і перевірене часом, а встановлення їх спеціалізації відповідно до профілю правоохоронного органу, в якому вони діють, лише підвищує ефективність їх роботи. З іншого боку, наводиться аргумент про те, що виведення досудового слідства з переліку функцій і повноважень СБУ відповідає європейським стандартам і саме тому має бути впроваджено в українську практику. Зокрема, мова ведеться про те, що у світовій практиці існує розмежування власне правоохоронних органів і спецслужб. Воно пояснюється принциповими відмінностями заходів забезпечення безпеки певною спеціальною структурою від форм організації правоохоронної діяльності держави в галузі виявлення, попередження і припинення різного роду протиправної та кримінальної діяльності. Діяльність спеціальної служби полягає саме у протидії розвідувально-підбивній діяльності іноземних спецслужб та окремих осіб, антидержавних проявів, рухів. Саме такі завдання виділяють її з-поміж інших органів, наприклад, поліції. І саме це становить їхню специфіку.

Така аргументація, звісно, має право на існування, проте не вказує на доцільність проведення реформи. Теза про те, що необхідно досягнути європейського зразка спецслужби, жодним чином не відображає вплив позбавлення функції досудового розслідування на стан забезпечення дер-

жавної безпеки. Тому не варто керуватись тим, що реформа необхідна лише для досягнення європейського зразка чи тим, що ПАРС вивела такий критерій, як «невластивість» функції досудового розслідування для спецслужби.

Те, що українська спецслужба не відповідає узагальненій європейській концептуальній моделі, не повинно бути єдиною підставою для її реформування. До того ж, єдиної практики чи обов'язкових стандартів до організації спецслужб ані в ЄС, ані в НАТО немає. В Європі залишаються країни, спецслужби яких займаються і протидією організованій злочинності, і/або мають компетенції з досудового слідства, і/або є військовими структурами. Тому, на нашу думку, при відповіді на запитання щодо позбавлення чи обмеження функцій досудового розслідування потрібно визначити позитивні та негативні наслідки вказаних перетворень.

В кращу сторону варто відмітити той факт, що, досягнувши значного успіху в проведенні зазначеної реформи, Україна дотримається наданих рекомендацій, виконає частину умов Угоди про Асоціацію та стане наближеною до стандартів ЄС. Наразі це головна теза, яка стимулює українську владу до позбавлення/обмеження досудового розслідування в СБ України.

Крім того, у випадку позбавлення чи обмеження СБ України функцій досудового розслідування можна буде говорити про, певним чином, зниження рівня її політизації, паритетності та об'єктивності. Адже з цього моменту СБ України не матиме можливостей порушувати кримінальні провадження за бажанням вищого керівництва задля розправи над політичними опонентами, тим самим дискредитуючи себе як спецслужбу, що вже мало місце в історії СБ України.

Саме на цих двох аргументах, на нашу думку, і завершується весь кращий бік запропонованої реформи. Але наведені передумови не дають до кінця зрозуміти те, чи буде це перетворення виправданим і чи варто взагалі щось змінювати. В цьому аспекті варто звернути увагу на ряд проблем, котрі неодмінно виникнуть при вилученні в СБ України функцій досудового розслідування.

Так, будь-який процес реформування завжди потребує значних матеріальних та процесуальних затрат, що в умовах кризової ситуації не є позитивним. Увесь масив кримінальних проваджень, що перебувають у слідчих підрозділах СБ України, перейде до інших правоохоронних органів, яким потрібен буде час для ознайомлення та продовження розпочатого процесу. Це може негативно позначитися на результатах розслідування. Тому, навіть за умови позбавлення функцій досудового розслідування СБ України, необ-

хідно встановити перехідний період, за яким СБ України матиме повноваження вести досудове розслідування, і цей період повинен бути не меншим, ніж максимально можливий строк досудового розслідування.

Також постає проблема із працевлаштуванням всього слідчого складу, котрий працював на посадах в СБ України. Виникає проблема пошуку нового робочого місця в структурі спецслужби та можливої перекваліфікації. В цьому випадку потрібно пам'ятати, що СБ України – це воєнізоване формування, співробітники якого мають особливі підстави та порядок звільнення, та більш широке коло соціальних гарантій, аніж державні службовці. Тому переведення слідчих до інших державних органів, що виконують функцію досудового розслідування, можна тлумачити як погіршення їх правового становища. Це є ще однією вагомою проблемою.

Крім того, відсутність слідчих в системі СБУ спричинить певні ускладнення і в оперативній роботі. Адже одним з видів управлінських рішень в процесі здійснення ОРД/КРД є передача матеріалів до органу досудового розслідування. Таким чином, оперативний співробітник самостійно має визначитись з органом в який необхідно передати матеріали. Це все спричинить затягування процесу. З іншого боку, наявність власних органів досудового розслідування в СБУ полегшує і роботу слідчих. Останні, працюючи в спецслужбі, розуміють і знають всі можливості органів державної безпеки. Слідчі заздалегідь можуть визначити, якому оперативному підрозділу надати відповідне доручення і які технічні ресурси можна використати при проведенні слідчих(розшукових) дій. Нові слідчі цією інформацією не володітимуть, адже досить багато інформації з обмеженим доступом. Тому однозначно знизиться ефективність розслідування злочинів.

Перелічені обставини не є вичерпними і якщо провести ще більш ґрунтовний аналіз доцільності реформи та всебічно проаналізувати сучасний стан справ як в Службі в цілому, так і в державі, то можна зробити категоричний висновок про те, що на даний час нагальної потреби в позбавленні СБ України функції досудового розслідування немає. Нами було наведено ряд аргументів, котрі вже вказують на настання ряду несприятливих наслідків, вирішити які в нинішніх умовах буде досить важко.

У зв'язку з цим, робимо висновок про те, що на сьогодні необхідність реформування СБ України в аспекті позбавлення або обмеження функції досудового розслідування недостатньо обґрунтована та потребує подальших обговорень, і не лише на відомчому рівні. Лише після наявності висновків спеціалістів щодо результативності запланованих змін варто вести мову про ефективність та необхідність запропонованого реформування.

Говоров Олексій Вікторович

старший викладач спеціальної кафедри
№ 3 Інституту підготовки юридичних
кадрів для СБ України Національного
юридичного університету імені Яро-
слава Мудрого

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Система законодавчих та відомчих нормативних актів, що регламентують діяльність підрозділів СБУ у сфері проведення спеціальних операцій у протидії злочинам проти основ національної безпеки України, є досить розгалуженою. Специфічною ознакою при цьому є те, що всі вони виходять із загальних правових норм. Такі норми закріплені, насамперед, у Конституції України, положеннях Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, Законів України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Національну поліцію». До спеціалізованих нормативно-правових актів відноситься досить невелика кількість відомчих наказів.

Система законодавства з питань організації управління силами й засобами СБУ при проведенні спеціальних операцій являє собою складну багаторівневу систему. Об'єктом її правового регулювання є забезпечення належної безпеки держави й боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки України. При цьому основна мета складається в чіткому регламентуванні форм і методів протидії злочинам, удосконаленні організаційних і правових основ захисту прав і свобод громадян від злочинних зазіхань, а також виробленні системи дотримання невід'ємних прав і свобод громадян у процесі проведення спеціальних операцій. Крім загальної мети, варто виділити й більш конкретну: формування організаційно-тактичних основ управління силами й засобами СБУ при проведенні спеціальних операцій.

Головне місце в системі законодавчого регулювання дій СБУ при проведенні спеціальних операцій займають положення Конституції України. Це обумовлено тим, що, по-перше, вона має найвищу юридичну силу, її норми є нормами прямої дії та застосовуються на всій території держави у будь-який час, зокрема при виникненні надзвичайних обставин (в особливих умовах), в тому числі і при організації та проведенні спеціальних

операцій. По-друге, в її нормах закріплені основні положення політичного й громадського життя країни та суспільства, правовий і політичний статус людини та громадянина, конституційна система державних органів влади, всього державного апарату, територіальний устрій. Положення Конституції України про охорону правопорядку, прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави є правовим фундаментом функціонування органів безпеки.

Не менш важливим видається для розгляду наступний блок нормативно-правових актів, що містять норми вітчизняного чинного законодавства. У них закріплені спеціальні положення, безпосередньо спрямовані на організацію боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки України підрозділами СБУ України, і вживання необхідних заходів реагування на зміни та ускладнення оперативної обстановки.

Так, у кримінальному законодавстві викликають зацікавленість ті норми, що встановлюють підстави кримінальної відповідальності, поняття злочину. У нормах кримінального процесуального законодавства визначаються: задачі кримінального судочинства; підстави й порядок затримання підозрюваного; приводи й підстави для порушення кримінального провадження.

Розглядаючи питання правового регулювання, особливий інтерес представляють Закони України «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про боротьбу з тероризмом».

Закон України «Про Службу безпеки України» регламентує основні положення діяльності органів державної безпеки, визначає умови функціонування органів та підрозділів СБУ, обсяг їх прав та обов'язків.

Особливе значення в нормативно-правовому регулюванні діяльності оперативних підрозділів СБУ має Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Його особливе місце в системі нормативних актів полягає в тому, що на вищому рівні законодавчої влади урегульовані основи цієї діяльності; закон став базою, на якій розробляються відомчі нормативні акти суб'єктів ОРД. Цей закон привселюдно визначив доцільність і необхідність здійснення оперативно-розшукової діяльності для боротьби зі злочинністю і розкрив її зміст. В той же час варто нагадати, що визначений законодавчий акт, на жаль, не містить конкретний перелік оперативно-розшукових заходів і, на нашу думку, потребує в майбутньому детального переопрацювання.

На жаль, у відомчих нормативних актах питанням специфіки застосування оперативно-розшукових заходів при проведенні спеціальної операції зовсім не приділяється уваги. Нормативне регулювання обмежується

закріпленням визначення оперативно-розшукового заходу як складового елемента спеціальної операції, загальних завдань тощо. Діючий наказ СБУ про порядок взаємодії підрозділів органів Служби безпеки України при організації та здійсненні спеціальних заходів із фізичного затримання (захоплення) та із забезпечення реалізації співробітниками Служби безпеки України своїх повноважень при виконанні службових обов'язків є, на нашу думку, недосконалим. Так, згаданий нормативний акт виділяє всього лише дві форми здійснення спеціальних операцій та спеціальних заходів. В період проведення антитерористичної операції та значного ускладнення оперативної обстановки. Вважаємо необхідною розробку нового відомчого нормативного акту, який визначав би весь спектр спеціальних операцій, які проводяться органами СБУ, та регламентував основи їх планування організації та проведення. Крім того, нагальною є потреба спільної розробки і погодження фахівцями Міністерства оборони України та Служби безпеки України нормативно-правових і керівних документів, які регламентують порядок організації, підготовки та проведення спільних спеціальних операцій, узгодження питань проведення спільних заходів бойової і спеціальної підготовки, навчань з метою підвищення рівня взаємодії оперативних підрозділів. І це лише невелика частина питань, які на нашу думку, потрібно визначити в новому нормативно-правовому акті.

Тому вважаємо, що система нормативно-правового регулювання проведення спеціальних операцій у протидії злочинам проти основ національної безпеки України потребує термінових змін та доповнень.

Гребенюк Віталій Миколайович

начальник лабораторії НОЦ Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук

РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ВИХІДНІ УМОВИ, МЕТА, ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Прагнення України реалізувати європейський вектор розвитку супроводжується загостренням геополітичної боротьби, розгортанням на її території активної розвідувально-підривної та диверсійної діяльності спецслужб Російської Федерації.

Рішучі кроки нашої країни на шляху євроінтеграції унеможливили досягнення цією країною цілі її геостратегії – інкорпорації України, ви-

користання її потенціалу для здобуття переваг у світовому протистоянні. Неготовність РФ до зміни алгоритму у взаємовідносинах, переходу до реальної паритетності та партнерства, зумовила російську присутність в Україні, яка виявляє себе в інтенсивній розвідувально-підривній діяльності із залученням силових методів, її експансійний, асиміляторський характер.

Провадження РФ агресивної геополітики щодо України формує гостру необхідність та вихідні умови для кардинальної перебудови вітчизняної спецслужби у відповідь на реалії сьогодення. У цьому зв'язку актуалізується потреба перегляду підходів до організації і діяльності Служби безпеки України як складової сектору безпеки держави.

З огляду на викладене, реформування Служби безпеки України повинне бути узгодженим з концепціями (програмами) реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу за єдиним задумом, метою, завданнями та основними напрямками реформування СБ України в контексті сучасних загроз національним інтересам України та вироблення адекватних механізмів їх протидії.

Реформування має здійснюватися відповідно до пріоритетів національних інтересів України, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України», Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015, зокрема таких, як приєднання до європейської та євроатлантичної системи безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю і набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейському Союзу (ЄС).

Метою реформування має бути:

- визначення комплексу основних заходів, спрямованих на створення ефективних, динамічних та гнучких у управлінні, фахових, забезпечених сучасними матеріальними і технічними засобами органів та підрозділів контррозвідки європейського рівня, приведення завдань, функцій і напрямів їх діяльності у відповідність із сучасними потребами забезпечення національних інтересів, захисту прав людини і громадянина, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз у контексті реалізації державної політики з питань національної безпеки;

- формування простору довіри до діяльності вітчизняної спецслужби, позитивного іміджу СБ України у суспільстві, правової свідомості громадян та розуміння необхідності виконання завдань забезпечення національної безпеки України.

Основними завданнями реформування органів та підрозділів Служби безпеки України має бути визначення умов для:

- адекватного і гнучкого реагування на загрози національній безпеці України (агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави України і захоплення її території; неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України; корупція та неефективна система державного управління; економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення; загрози енергетичній, інформаційній, екологічній безпеці; загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів, критичної інфраструктури), раціональне використання можливостей і ресурсів;

- комплексного вдосконалення законодавства з питань національної безпеки, яке б визначило механізми системи управління у сфері національної безпеки, унормувало структуру і склад сектору безпеки, координації та взаємодії його органів;

- професіоналізації сектору безпеки і оборони, підвищення фахового рівня персоналу, ефективної його мотивації до належного виконання завдань за призначенням, максимально доцільне скорочення обслуговуючих підрозділів органів цього сектору.

Виходячи з положень ч. 3 ст. 17 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України», Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015, до функцій Служби безпеки, контррозвідувальна роль якої повинна бути посилена, слід віднести: контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної безпеки України, законних інтересів держави та прав громадян від посягань з боку іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб; забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави; попередження, запобігання, своєчасне виявлення, припинення та розкриття злочинів проти основ національної безпеки, тероризму, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також інших протиправних дій, які створюють загрозу національній безпеці України; забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та захист працівників суду і правоохоронних органів.

Не менш важливим аспектом реформування СБ України та належного забезпечення прав і свобод людини є питання розмежування функцій

Служби безпеки України з функціями інших правоохоронних органів. Зокрема, за лінією досудового розслідування можливо ініціювати внесення в установленому порядку змін до чинного кримінального процесуального законодавства України щодо альтернативної підслідності. Такі заходи слугуватимуть уникненню дублювання функцій різних правоохоронних органів, перетинання інтересів цих органів та їх підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, стосовно одного й того ж самого об'єкта, розпорошення їх зусиль, відволікання певної частки сил і засобів, які доцільніше було б використати на інших важливих ділянках боротьби зі злочинністю відповідно до визначених законодавством завдань.

Вбачається, що підслідність слідчих Служби безпеки України має бути обмежена розслідуванням злочинів проти основ національної безпеки України, у сфері охорони державної таємниці, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, тероризму та злочинів, що вчиняються злочинними організаціями.

Використані джерела:

1. Правові та організаційні засади реформування сектору безпеки і Служби безпеки України: збірник документів і матеріалів / упоряд.: О. Ф. Белов, В. Г. Пилипчук, С. Є. Кучерина. – Х. : Право, 2015. – 414 с.
2. Горбулін В. П. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна / В. П. Горбулін, О. С. Власюк, С. В. Коненко. – К. : НІСД, 23015. – 132 с.
3. Шреер Фред. Трансформирование разведывательных служб: как сделать их более разумными, динамичными, результативными и эффективными / Ф. Шреер. – Женева : Женевский центр демократического контроля над вооружёнными силами. – 2014. – 234 с.

Давиденко Микола Олександрович

молодший науковий співробітник

Національної академії

Служби безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТНИМ ЗАГОСТРЕННЯМ НА РЕЛІГІЙНІЙ ОСНОВІ

Система міжконфесійних відносин в Україні має складний, суперечливий та динамічний характер, який безпосередньо впливає на стан

захищеності державної та національної безпеки, державного суверенітету України, територіальної цілісності та недоторканості. Згідно ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки»: основними загрозами національним інтересам і національній безпеці України у сфері державної безпеки виступають: можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад [1]. А загрозами у зовнішньо політичній сфері являються: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав [1].

Зважаючи на вищевикладене, ми можемо стверджувати, що конфлікти на релігійному ґрунті трансформуються у реальні та потенційні загрози національній безпеці держави.

Визначаючи правовий статус Служби безпеки України, її роль і місце у виявленні, попередженні, припиненні та профілактиці міжконфесійних конфліктів звернемося до законодавчої та відомчої нормативної бази. ЗУ «Про Службу безпеки України» визначає, що СБ України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [2]. На нашу думку, дане визначення втратило власну актуальність та «звужує» компетенцію служби.

По-перше, на відміну від законодавчо визначеного терміну «національна безпека», термін «державна безпека» у законі не визначено.

По-друге, ст. 4 ЗУ «Про основи національної безпеки», визначає, що одним із суб'єктів забезпечення національної безпеки виступає Служба безпеки України.

По-третє, виходячи із положень ст. 10 ЗУ «Про основи національної безпеки», функціями суб'єктів забезпечення національної безпеки виступають:

1. Запобігання та усунення впливу загроз і дестабілізуючих чинників на національні інтереси;
2. Локалізація, деескалація та врегулювання конфліктів і ліквідація їх наслідків або впливу дестабілізуючих чинників.

У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно замінити законодавче визначення СБ України на : «СБ України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує національну безпеку України» [1].

Крім того, одним із основних факторів, який відрізняє специфіку роботи органів СБ України від діяльності інших правоохоронних органів, є діяльність, спрямована на *попередження вчинення правопорушення*. Це чітко визначено в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність», де визначено, що контррозвідувальна діяльність – це спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідувальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України [3].

У зв'язку з цим можемо зробити висновок про першочергову роль органів і підрозділів СБ України в системі забезпечення стабільної міжконфесійної ситуації в Україні та недопущення міжконфесійної та міжрелігійної ворожнечі.

Таким чином, місце органів Служби безпеки в системі попередженні конфліктів на релігійному ґрунті можна чітко визначити у разі внесення змін до ст.1 ЗУ «Про Службу безпеки України», де поняття «державна безпека» замінити на законодавчо-визначене «національна безпека». А ч.8 ст.24 даного закону викласти у наступній редакції: «здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сферах національної безпеки України». Крім того, необхідно віднести ст. 161 Кримінального кодексу України, а саме: «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії» [4] до підслідності органів СБ України шляхом внесення змін до ст. 216 Кримінально-процесуального Кодексу України.

Використані джерела:

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 / Офіційний вісник України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. Закон України «Про Службу безпеки України»/ [Електронний ресурс] // Режим доступу : Законодавство України: Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://www.pravo.gov.ua/laws/pravo/>.
3. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» [Електронний ресурс]//Законодавство України: Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://www.pravo.gov.ua/laws/pravo/>.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131.

Демчук Вадим Вікторович

курсант 2-го курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВИЙ СТАТУС СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСУ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Для успішного просування в напрямі на інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури Україна повинна виконати ряд вимог, узгодити як своє законодавство, так і структурну організацію ряду державних органів з відповідними стандартами, що знайшли своє відображення в рекомендаціях ПАРЄ. Правоохоронним органам в цьому контексті приділяється особливе значення, оскільки від їхньої роботи багато в чому залежить можливість ефективної діяльності владних інституцій в Україні.

Окреме місце в системі правоохоронних органів посідає Служба безпеки України (далі – СБУ) внаслідок специфічного кола питань, що належать до її компетенції, та широких можливостей.

Враховуючи таку специфіку діяльності, СБУ, за логікою речей, має виділятися серед інших правоохоронних органів. Однак, у цьому питанні можна спостерігати ряд проблем.

Саме поняття «правоохоронний орган» за роки незалежності України так і не було чітко визначене на законодавчому рівні. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до «правоохоронних органів» відносить органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1].

В Законі України «Про основи національної безпеки України» надається, на думку автора, надто загальне визначення правоохоронних органів: «органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій» [2]. При цьому традиційно до правоохоронних функцій відносять оперативну – розшукову ді-

яльність та здійснення досудового розслідування. В цьому аспекті СБУ зараз дійсно є правоохоронним органом.

Однак завдання, що покладені на Службу безпеки України, значно відрізняють її від інших органів, які опікуються питаннями правоохоронної діяльності, забезпечення безпеки та правопорядку. Законодавчо визначений статус СБУ – «правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України» [3]. Але у світовій практиці існує концептуальне розділення власне правоохоронних органів, до яких належить, наприклад, поліція, і спецслужби. Якщо виходити з того, що СБУ врешті є спецслужбою, а не органом, який має притаманні Національній поліції функції та повноваження, то відповідний статус повинен бути закріплений і на законодавчому рівні.

Діяльність спецслужб зазвичай полягає у контррозвідувальній протидії розвідувальній діяльності, а також боротьбі з організованими з-за кордону антидержавними проявами, а також різного роду рухами, що мають антиконституційну спрямованість. Все це специфічні функції, які значно відрізняються від функцій поліції. З цього випливає, що повноваження спецслужб також мають бути специфічними.

Те, що спецслужби як суб'єкти сектору безпеки відокремлені від поліцейських органів, є виразом одного з основоположних європейських принципів організації діяльності сил правопорядку – так званого «розмежувального принципу». Відповідно до нього спецслужби не мають жодних поліцейських повноважень, а їх таємна діяльність має виключно інформаційний характер. Таким чином, спецслужби негласними методами і засобами контролюють криміногенне середовище, виявляють ознаки підготовки і скоєння злочинів, документують злочинну діяльність. Однак, вони самі не затримують злочинців і не проводять слідство [4].

Отже, саме питання статусу СБУ сповнене суперечностей і потребує окремого законодавчого регулювання.

Питання реформування правоохоронних органів зараз є надзвичайно актуальним для України. Це визнано на вищому рівні та зазначено в Законі України «Про основи національної безпеки України» [2].

Серед основних проблем, які можуть виникнути в період реформування СБУ, можна назвати зміни в структурно – функціональному аспекті її організації та невідповідність вимогам європейських і євроатлантичних структур, а також значний ризик проведення таких реформ, котрі в підсумку можуть не підвищити ефективність діяльності, а можливо, й навіть, знизити її.

Серед функціональних недоліків організації діяльності СБУ одним з головних можна назвати виконання нею таких завдань та обіймання нею таких повноважень, які вважаються невластивими для спецслужб (боротьба з оргзлочинністю, контрабандою і т.п.).

Так, одним з її суто поліцейських повноважень є проведення оперативно – розшукової діяльності. Також СБУ включена до системи органів досудового розслідування та, відповідно, має право на затримання підозрюваних, ізоляцію їх у місцях тимчасового утримання, проведення обшуків, допитів і т.п. Натомість діяльність Служби безпеки варто було б сконцентрувати на контррозвідальній діяльності, у тому числі у сфері економіки, боротьбі з тероризмом, захисті конституційного ладу і територіальної цілісності України та державної таємниці.

В процесі реформування СБУ неодноразово розглядалося питання позбавлення її функції досудового розслідування. Це питання часто піднімалося як незалежними експертами, так і суб'єктами політичного процесу. При цьому, з одного боку, можна почути про ідею повного вилучення повноважень з проведення досудового розслідування з компетенції як СБУ, так і інших силових структур, залишивши його лише в компетенції прокуратури. З іншого ж боку, висловлюються думки про те, що розосередження слідчих підрозділів у структурі кількох правоохоронних органів відповідає вітчизняним процесуальним традиціям і перевірене часом, а встановлення їх спеціалізації відповідно до профілю правоохоронного органу, в якому вони діють, підвищує ефективність їх роботи. Подібні протиріччя характерні для всієї дискусії щодо реформування досудового розслідування в Україні. У той же час відомо, що виведення досудового розслідування з переліку функцій і повноважень СБУ відповідає європейським стандартам.

Окрім цього, в процесі реформування СБУ, незалежно від того, яких функцій вона може бути позбавлена, та які завдання можуть бути вилучені з кола її компетенції, має бути забезпечене підвищення ефективності її діяльності та можливість адекватно реагувати на ті загрози, для боротьби з якими вона створена. Розглядаючи реформування СБУ, можна відзначити, що зараз постали зовнішня та внутрішня проблеми.

Зовнішню проблему можна позначити як «виклик інтеграції». В Україні, як у країні – члена Ради Європи та у державі, що взяла курс на європейську і євроатлантичну інтеграцію, має бути забезпечена трансформація системи правоохоронних органів відповідно до європейських стандартів

та виконані зобов'язання з реформування правоохоронних органів, які закріплені в документах, що визначають напрями співробітництва України з Європейським Союзом, Радою Європи та НАТО.

Внутрішню проблему можна назвати «викликом ефективності». Вкрай важливим є забезпечення успішного та ефективного діяльності правоохоронних органів України, аби гарантувати захист правопорядку, підтримку стабільності в державі, усунення будь-яких загроз державній безпеці. Однак існує ризик, що під час перехідного періоду правоохоронні органи, що реформуються, можуть і не забезпечити таку ефективність, або що реформування взагалі може відбутися без урахування українських реалій і специфіки діяльності правоохоронної системи України в цілому. Можна висловити занепокоєння і тим, що через відсутність нині комплексної концепції реформування всієї системи правоохоронних органів України, позбавлення СБУ повноважень з проведення оперативної – розшукової діяльності чи функції боротьби з корупцією без відповідного коригування функцій інших правоохоронних органів або лише з механічним перенесенням до їх повноважень колишніх повноважень СБУ призведе до загального зниження ефективності правоохоронної системи України [5].

Отже, Україні в процесі реформування правоохоронної системи відповідно до вимог ЄС слід знайти оптимальний баланс між проведенням європейської інтеграції та забезпеченням ефективної діяльності всіх своїх правоохоронних органів.

Використані джерела:

1. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Закон України «Про Службу безпеки України» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
4. Гірич В. М. «До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів». Аналітична записка [Електронний ресурс] / В. М. Гірич – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1153/>.
5. Ткач О. І., Сорокін В. В. До проблеми реформування СБУ в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] / О. І. Ткач, В. В. Сорокін. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/85>.

Драчук Сергій Миколайович

провідний науковий співробітник
Українського науково-дослідного ін-
ституту спеціальної техніки та судових
експертиз СБ України, кандидат юри-
дичних наук

Хлань Віктор Григорович

головний науковий співробітник Укра-
їнського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки та судових експер-
тиз СБ України, кандидат технічних
наук, старший науковий співробітник

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД РЕФОРМУВАННЯ СБУ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Комплексна оцінка результативності дій щодо забезпечення національної безпеки свідчить про те, що наявна в Україні система забезпечення національної безпеки не відповідає вимогам, які постали перед державою через майже чверть століття її незалежності. Характер безпекового середовища, яке сформувалося внаслідок зміни характеру воєнних конфліктів, як в цілому у світі, так і інформаційно-збройної агресії проти України зокрема, висувають нові вимоги до системи забезпечення національної безпеки України і потребують її реформування.

Нажаль прогноз щодо того, що збройна агресія, яка може призвести до виникнення локальної або регіональної війни проти України, в середньостроковій перспективі є малоімовірною – не справдився, а незавершеність системних реформ у сферах національної безпеки і оборони України підвищила ймовірність виникнення кризових ситуацій в Україні.

Одним із найважливіших суспільних завдань на сучасному етапі розбудови України як правової держави є реформа Служби безпеки України (далі – СБУ), що, безумовно, потребує свого адекватного правового забезпечення. Особливістю сьогоденного реформування СБУ є те що сама країна перебуває у стані особливого періоду та реформування.

Завдання з реформування СБУ, як суб'єкту забезпечення національної безпеки не є новим. Нажаль, вимушені констатувати, що реформа СБУ,

яка почалася з 2008 року відповідно до Концепції реформування СБУ, не в повній мірі досягла своєї мети, яка більш схожа на завдання, які мають вирішуватися в ході самого реформування СБУ¹.

На нашу думку, не достатній рівень ефективності діяльності з реформування СБУ може бути пов'язаний з двома причинами. По-перше – не реформованістю самого сектору безпеки та оборони України (далі – СБОУ), а по-друге – відсутністю чітко визначеної мети реформування СБУ. Важливим є і розуміння самого поняття «сектор національної безпеки та оборони України» та нормативно-правового закріплення відповідного терміну. Якщо у Стратегічному оборонному бюлетені України наведено визначення альтернативного терміну «сили безпеки і оборони»², то у прийнятій нещодавно Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України визначення терміну «сектор безпеки і оборони України» взагалі відсутнє (натомість задекларовано лише про складові СБОУ, які мають бути в ньому визначені у «невизначеному майбутньому»)³.

Реорганізацію Воєнної організації держави та правоохоронних органів в СБОУ та їх подальше реформування не можливо здійснити на рівні підзаконних нормативно-правових актів та без внесення відповідних змін, перш за все, до Конституції України та до Закону України «Про основи національної безпеки України». Так, в Конституції України має бути закріплено можливість функціонування в Україні спецслужби (спеціальної служби не в розумінні Державної спеціальної служби транспорту або інших аналогічних спеціальних служб, а в розумінні спеціальної секретної служби, що має реалізовувати (координувати) державну політику у сфері забезпечення національної безпеки України із застосуванням спеціальних: сил, засобів, форм, методів та заходів). В Законі України «Про основи національної безпеки України» має бути закріплено та надано визначення терміну «сектор безпеки та оборони України».

---

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про Концепцію реформування Служби безпеки України»: Указ Президента України від 20.03.2008 N 249/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 29.12.2012 № 771/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

Для ефективного розвитку СБОУ в сучасних умовах передбачається формування нової культури безпеки, частиною якої, на нашу думку, є саме правова культура безпеки.

Системний аналіз процесу нормативно-правового забезпечення реформування СБОУ свідчить про те, що він відбувається «знизу до гори», а не навпаки, як це має бути відповідно до правил нормопроєктувальної техніки або ж правової культури. Частковому розв'язанню зазначеної проблеми може посприяти розробка та прийняття Закону України «Про розвиток сектору безпеки і оборони України» або доповнення Закону України «Про основи національної безпеки України» відповідним розділом.

При розробці програмних документів реформування та розвитку СБУ варто врахувати досвід реформування системи державної служби України¹. Хоча дія Закону України «Про державну службу» не поширюється на військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, відповідно до ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військова служба є державною службою особливого характеру, а час проходження військової служби зараховується громадянам України до стажу державної служби².

Повертаючись до аналізу визначення мети реформування СБУ у конкретних нормативно-правових актах, зазначимо наступне.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» опосередковано визначається мета реформування СБУ через реформу правоохоронної системи та системи національної безпеки та оборони³. У першому випадку мета визначається без врахування наявності в СБУ спеціального статусу (спеціального призначення), а в другому, незважаючи на прив'язку мети до досвіду, набутого у ході антитерористичної операції, не враховано того, що СБУ є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю.

Опосередковано визначається мета реформування і в новій редакції Воєнної доктрини України – реформування... правоохоронних органів спеціального призначення здійснюється з метою створення ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною

---

¹ Про Стратегію реформування системи державної служби в Україні: Указ Президента України від 14.04.2000 № 599/2000, Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Про військовий обов'язок і військову службу: Закону України від 25.03.1992 № 2232-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ, Президента України від 12.01.2015, № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

технікою сил оборони, здатних гарантовано забезпечити оборону держави¹. Тобто, незважаючи на передбаченість спеціального статусу СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення, її віднесено до сил оборони, з чим ми принципово не погоджуємося, оскільки забезпечення оборони держави СБУ можливе з огляду на її приналежність саме до сил безпеки.

Лише у Стратегії національної безпеки України та в Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України мета реформування СБУ прив'язується до поняття «спеціальна служба» у контексті відповідної забезпеченості спеціальної служби – в першому випадку, та трансформації СБУ на спеціальну службу – в другому².

На нашу думку, в основу мети реформування СБУ як спеціальної служби має бути покладене конституційне положення про те, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а отже і органів державної влади. Враховуючи це та відповідні положення законодавства у сфері забезпечення національної безпеки, вважаємо, що основною метою реформування СБУ як спеціальної секретної служби має бути – підвищення ефективності утвердження і забезпечення конституційних прав і свобод громадян України, прав та інтересів держави Україна та цінностей українського суспільства шляхом використання системи спеціальних: сил, засобів, форм, методів та заходів. Подальший акцент при розробці програми реформування та розвитку СБУ необхідно зосередити на вдосконаленні саме такої системи (спеціальних: сил, засобів, форм, методів та заходів).

Запропоновані підходи, на нашу думку, забезпечать дальшу трансформацію СБУ в напрямі її перетворення в ефективну спеціальну службу за європейськими критеріями шляхом поетапної відмови від виконання низки невластивих спеціальним службам функцій із відповідним посиленням повноважень у сфері контррозвідувальної діяльності, захисту національної державності, суверенітету і конституційного ладу, демократичних цінностей суспільства.

¹ Про рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015 № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

Ємельянов Вячеслав Павлович

головний науковий співробітник наукової лабораторії № 3 Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор

Коростиленко Анатолій Валерійович

в. о. начальника наукової лабораторії № 3 Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук

ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКЕ КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Входження України у міжнародне співтовариство потребує вдосконалення її законодавства, особливо у світлі тих міжнародно-правових документів, до яких наша держава офіційно приєдналася. Зокрема, Законом України від 3 липня 2006 року № 54 – V ратифікована Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року, а 28 жовтня 2015 року Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму. Згідно з положеннями Конвенції до Кримінального кодексу України були введені нові статті 258–1 (Втягнення у вчинення терористичного акту), 258–2 (Публічні заклики до вчинення терористичного акту), 258–3 (Створення терористичної групи чи терористичної організації), 258–4 (Сприяння вчиненню терористичного акту), 258–5 (Фінансування тероризму). Відповідно до ст. 1 Додаткового протоколу, його метою є доповнення Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму положеннями стосовно криміналізації діянь, описаних у статтях 2–6 цього Протоколу, збільшення зусиль Сторін у запобіганні тероризму і його негативним наслідкам стосовно повного здійснення прав людини, зокрема права на життя, як заходами, вжитими на національному рівні, так і шляхом міжнародного співробітництва.

Тому виникає необхідність у порівнянні положень національного кримінального законодавства з положеннями Конвенції та Протоколу з метою встановлення ступеню відповідності положень Кримінального

кодексу України міжнародним стандартам та здійснення вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за терористичні діяння.

Отже, у статтях 2–6 Додаткового протоколу йдеться про наступне.

У статті 2 пропонується встановити відповідальність за участь у терористичній організації або групі й вказується, що «участь у терористичній організації або групі» означає участь у діяльності організації або групи з метою вчинення чи сприяння вчиненню одного або декількох терористичних злочинів цією організацією чи групою.

У Кримінальному кодексі України вже має місце склад злочину, передбачений ст. 258–3, який встановлює відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так саме організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичній групі чи терористичній організації. Але в антитерористичній літературі постійно звертається увага на то, що в контексті положень КК України термін «терористичні групи» у даному випадку є невдалим, оскільки відповідно до частин 1–3 ст. 28 КК розрізняються три види злочинних груп: 1) група осіб-виконавців без попередньої змови між собою, 2) група осіб за попередньою змовою та 3) організована група, а окремій криміналізації згідно з основоположними канонами кримінально-правової науки можуть підлягати лише організовані злочинні угруповання. Тому пропонується термін «терористичні групи» у цієї статті КК змінити на термін «організовані терористичні групи».

У статті 3 пропонується встановити відповідальність за проходження навчання тероризму і вказується, що для цілей цього Протоколу, «проходження навчання тероризму» означає отримання інструкцій, включаючи набуття знань чи практичних навичок, від іншої особи стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи технічних засобів з метою вчинення або сприяння вчиненню терористичного злочину. Аналога такого складу злочину у КК України поки що не існує, тому вважається за доцільне доповнити Кодекс новою статтею, в якій передбачити відповідальність за проходження навчання тероризму з метою вчинення або сприяння вчиненню терористичного злочину. Але якщо у Кодексі буде окремий склад злочину про відповідальність за проходження навчання тероризму, то цілком зрозуміло, що повинен бути тоді й окремий склад про відповідальність за здійснення навчання тероризму. У чинному КК України

відповідальність у ст. 258–4 встановлена лише за навчання особи з метою вчинення терористичного акту, при цьому – в альтернативному порядку разом з ознаками інших діянь, спрямованих на сприяння. Отже, доцільно виключити ознаки навчання тероризму з конструкції ст. 258–4 КК України та передбачити їх у новій окремій статті КК, як це рекомендується здійснити у ст. 7 основного тексту Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, де вказується, що для цілей цієї Конвенції термін «навчання терористичній діяльності» означає надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших методів та способів для вчинення або сприяння вчинення терористичному злочину зі знанням того, що навички, які надаються, призначені для використання із цією метою.

Стаття 4 Додаткового протоколу пропонує криміналізацію виїзду за кордон з терористичною метою, вказуючи, що «виїзд за кордон з терористичною метою» означає виїзд особи до держави, громадянином якої вона не є і яка не є місцем постійного проживання такої особи, з метою вчинення, сприяння або участі у терористичному злочині, чи здійснення або проходження навчання тероризму. Вважаємо, що така новела також повинна бути реалізована у Кримінальному кодексі України шляхом доповнення його змісту новою окремою статтею про відповідальність за виїзд за кордон з терористичною метою.

Стаття 5 Протоколу вказує на необхідність криміналізації фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності. Для імплементації цих положень немає необхідності доповнювати КК України якоюсь новою статтею, бо достатньо буде з урахуванням положень ст. 5 Протоколу вдосконалити конструкцію ст. 258–5 КК України, що передбачає відповідальність за фінансування тероризму.

Таким же чином доцільно здійснити імплементацію положень, що містяться у ст. 6 цього Протоколу стосовно криміналізації таких діянь як організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності, а саме, з урахуванням цих положень вдосконалити конструкцію ст. 258–4 КК та передбачити відповідальність за сприяння тероризму, а не тільки за сприяння вчиненню терористичного акту.

Тут слід зауважити, що у статтях 258–1, 258–2, 258–4 КК України всупереч положенням Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та Додаткового протоколу помилково використовується вкрай вузький термін «терористичний акт», тоді як у зазначених міжнародних документах йдеться про «терористичні злочини» та «терористичну

діяльність». Тому необхідно у вказаних статтях КК України термін «терористичний акт» змінити на термін «терористичний злочин», оскільки відповідно до чинного КК України терміном «терористичний акт» охоплюються лише ті діяння, які передбачені ст. 258 КК, тоді як коло терористичних злочинів не вичерпується лише терористичними актами і включає багато інших злочинів, вчинених з терористичною метою, на що прямо вказується у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638 – IV, коли надається визначення тероризму та терористичного акту. Але й у цьому Законі всупереч попереднім визначенням у ст. 1, коли надається визначення терористичної діяльності, то ознаки такої діяльності також фактично зводяться до терористичних актів, залишаючи поза увагою багато інших терористичних діянь, як криміналізованих, так і некриміналізованих. Тому у визначенні терористичної діяльності, що міститься у ст. 1 цього Закону, термін «терористичні акти» необхідно змінити на термін «терористичні діяння», тобто на ще більш широкий термін, ніж «терористичні злочини», оскільки цей Закон спрямований на протидію не тільки криміналізованим, але й некриміналізованим терористичним діянням.

Одними з таких некриміналізованих діянь є пропаганда і поширення ідеології тероризму, яке визначене статтею 1 указанного Закону як вид терористичної діяльності. Однак, відсутність у КК України окремого складу злочину, який передбачав би відповідальність за пропаганду і поширення ідеології тероризму навряд чи можна вважати оптимальним варіантом. Таке становище перш за все породжує суперечливості у кримінальному законі, оскільки, наприклад, фінансування пропаганди і поширення ідеології тероризму згідно зі ст. 258–5 КК тягне кримінальну відповідальність, а саме профінансоване терористичне діяння не є кримінально караним. До того ж суспільна небезпечність пропаганди і поширення тероризму є надзвичайно високою, особливо у сучасний період розвитку світової спільноти, оскільки пропаганда та поширення ідеології тероризму тісно пов'язана й передує терористичним злочинам. По суті, це діяння «обслуговує» терористичні злочини, ідеологічно обґрунтовує їхнє вчинення. Тому, з метою узгодження норм українського законодавства з існуючими міжнародно-правовими документами вважаємо за необхідне здійснити криміналізацію пропаганди і поширення ідеології тероризму, передбачивши ознаки цього діяння в окремій статті Кримінального кодексу України.

Комісаров Олександр Геннадійович
завідувач кафедри тактико-спеціальної
підготовки Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Труш Олександр Олегович
професор кафедри права та європейської
інтеграції Харківського регіонального
інституту державного управління
Національної академії державного
управління при Президентіві України,
кандидат наук з державного управління,
професор

Белай Сергій Вікторович
докторант докторантури та ад'юнктури
Національної академії Національної
гвардії України, кандидат військових
наук, старший науковий співробітник

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ

З часу набуття незалежності в Україні вибудовується національна система застосування заходів примусу суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки. Події 2013–2016 років, особливо ті, що пов'язані з АТО на сході країни, актуалізували необхідність перегляду окремих складових такої системи із подальшою формалізацією у стратегічних документах теоретико-правової моделі поведінки співробітників правоохоронних органів та спецслужб України.

Виходячи зі змісту Кодексу поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку, що містився у Резолюції 34/169 Генеральної асамблеї ООН метою застосування співробітниками правоохоронних органів та спецслужб України примусових заходів є забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного (поліцейського) заходу, відновлення публічного порядку та безпеки, локалізація негативних наслідків, у тому числі збереження місця події у первинному, незміненому стані, забезпечення фіксації та збирання речових доказів на місці події у передбачений у законі спосіб, а також затримання особи правопорушника, його доставляння до відповідного органу. Якщо співробітник правоохоронних органів

або спецслужби України вважає, що мета застосування примусового заходу ним досягнута, а порушений порядок проведення превентивного (поліцейського) заходу відновлено він повинен припинити застосування цього примусового заходу та повернутися до виконання превентивного (поліцейського) заходу.

У межах заходів реагування на правопорушення, визначених Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, заходи примусу застосовуються співробітниками правоохоронних органів та спецслужб України з метою забезпечення особистої безпеки, безпеки оточуючих, порушника. Наслідком застосування примусу може бути затримання правопорушника у встановлений у законі спосіб, припинення правопорушення, встановлення особи правопорушника тощо.

Для аргументації затримання встановлюються стандарти, прийняті Європейським судом з прав людини щодо затримання осіб, яке застосовується в межах кримінального провадження. Зокрема, відповідно до прецедентів, установлених Європейським судом з прав людини, під час адміністративного затримання людина має права, передбачені ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

1) затриманий має право на розгляд його справи судом протягом розумного строку, з дотриманням принципу відкритості та справедливості;

2) затриманий не вважається правопорушником доки суд не встановить факт вчинення ним правопорушення;

3) затриманому повинні негайно і детально повідомити суть і підстави затримання;

4) у нього має бути достатньо часу і можливостей для підготовки захисту;

5) затриманий має право захищати себе особисто або за допомогою захисника;

6) надавати пояснення, заявляти клопотання чи вимагати допитати свідків;

7) може безоплатно користуватися послугами перекладача, якщо він не володіє мовою, на якій ведеться провадження у справі;

8) право не визнавати себе винним у вчиненні правопорушення.

Перелік заходів примусу до яких може/повинен вдаватися співробітник правоохоронного органу чи спецслужби України завжди є вичерпним, при цьому застосування одного із заходів примусу унеможливує застосування інших заходів примусу одночасно, а застосування фізичного сили не може вважатися найменш небезпечним із заходів примусу та таким, що

має передувати застосуванню спеціальних засобів чи вогнепальної зброї.

Обрання примусового заходу здійснюється на розсуд співробітника правоохоронного органу чи спецслужби України пропорційно рівню небезпеки реагування, а також в залежності від ситуації яка складається. В залежності від розвитку ситуації співробітник правоохоронного органу чи спецслужби України може:

- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до застосування спеціальних засобів;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до використання вогнепальної зброї;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування фізичної сили та здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до застосування фізичної сили;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до використання вогнепальної зброї;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування спеціального засобу та здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї;
- здійснивши використання вогнепальної зброї перейти до застосування фізичної сили;
- здійснивши використання вогнепальної зброї перейти до застосування спеціальних засобів;
- здійснивши використання вогнепальної зброї перейти до активного застосування вогнепальної зброї;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до застосування фізичної сили;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до застосування спеціальних засобів;
- припинити застосування вогнепальної зброї та здійснити перехід до використання фізичної сили;
- здійснити перехід до активного застосування вогнепальної зброї.

Співробітники правоохоронних органів та спецслужб України зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї та наслідки цього співробітники правоохоронних органів чи спецслужб України переважно мають письмово повідомляти свого керівника. У разі нанесення особі тілесних ушкоджень, а також активного застосування вогнепальної зброї співробітники правоохоронних органів та спецслужб України переважно зобов'язані здійснити таке повідомлення негайно, а керівник, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати відповідного прокурора.

Перелік спеціальних засобів, які може/повинен застосувати співробітник правоохоронного органу чи спецслужби України також переважно є вичерпним та може бути розділений на групи:

- засоби придатні для захисту людини від ураження різними предметами (у тому числі від зброєю);
- засоби тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника);
- засоби пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують.

До переліку спеціальних засобів не можуть бути включені елементи однострою поліцейського, засоби індивідуального захисту, а також прилади (пристрої), які мають однакові із спеціальними засобами властивості (призначення), але не включені до норм забезпечення спеціальними засобами та вогнепальною зброєю.

Котляренко Олександр Петрович
ад'юнкт Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ В УКРАЇНІ – ЗА ТА ПРОТИ

Останнім часом в Міністерстві оборони України активно обговорюється тема створення військової поліції, яка здійснюватиме заходи із запобігання, виявлення, припинення та досудового розслідування злочинів, спрямованих проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), та інших правопорушень у Збройних Силах України. Передбачається, що Військова поліція України матиме повноваження здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, віднесених законом до її

підслідності. Міністерство оборони України підготувало проект закону про Військову поліцію України. Про це повідомила під час брифінгу помічниця Міністра оборони України Тетяна Ричкова [1, с. 2].

Під час зустрічі з командирами середньої ланки органів військового управління у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського 22 березня 2016 року Президент України Петро Порошенко висловив сподівання, що наступного тижня Верховна Рада України нарешті почне розглядати законопроект про військову поліцію [2].

Збройні сили – окремих і специфічний інститут держави, їх стан є найвагомішим показником внутрішньої стійкості будь-якої держави. Тому дуже важлива наявність спеціальних органів (військової поліції), адже цивільним слідчим і прокурорам досить складно здійснювати досудові розслідування кримінальних проваджень, які стосуються військових формувань, тим більше, коли в умовах особливого періоду їх підрозділи вже два роки залучаються до участі в широкомасштабній антитерористичній операції. Тут є своя специфіка, яка вимагає особливої підготовки і спеціальних знань, а також системного та постійного їх удосконалення, адже військово-службовим правовідносинам притаманні багато особливостей, які визначені в статутах Збройних Сил України та інших нормативно-правових актах. Звідси й випливає необхідність удосконалення правових засад правоохоронної діяльності у Збройних Силах України.

Вперше в Україні наміри про створення військової поліції (міліції) були започатковані ще в 1993 році у розробленому Кабінетом Міністрів України проекті Закону України «Про військову міліцію в складі Збройних Сил України», який був повернутий на доопрацювання з урахуванням зауважень і пропозицій комісії Верховної Ради України [3].

У подальшому в своєму виступі на розширеній колегії Генеральної прокуратури України 9 липня 1996 року другий Президент України наголосив, що «враховуючи складну криміногенну ситуацію, вважаю, що Генеральній прокуратурі разом з Міністерством оборони необхідно повернутися до питання про створення військової поліції» [4, с. 3].

Лише через шість років, після повторного розгляду згаданого питання, 7 березня 2002 року був прийнятий Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», який поклав початок діяльності єдиного в Україні відомчого спеціального правоохоронного формування у складі Збройних Сил України, призначеного для забезпечення правопорядку і військової дисципліни.

У контексті порушеного питання важливою є Директива Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України від 28 жовтня 2002 року

№ 1–1/1384, якою Кабінету Міністрів України було доручено до 1 березня 2003 року розробити і подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» з метою поширення її повноважень на всі військові формування України [5, с. 156].

Також варто згадати й позицію колишнього Генерального прокурора України О. І. Медведька, який розглядаючи проблеми реформування системи досудового слідства ще у 2005 році акцентував увагу на необхідності створення спеціального правоохоронного органу, який був би спроможний ефективно вести боротьбу зі злочинністю та корупцією у Збройних Силах України й інших військових формуваннях держави. При цьому він запропонував надати Військовій службі правопорядку повноваження щодо проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування в усіх справах про військові злочини та службові злочини, вчинені військовослужбовцями [6, с. 24–26].

Враховуючи досвід із забезпечення правопорядку в арміях найбільш розвинутих країн Європи та світу, в яких функціонують військові поліцейські сили, Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311 була затверджена Концепція реформування кримінальної юстиції України, якою передбачено перетворення Військової служби правопорядку у Військову поліцію та віднесення до її компетенції розслідування військових злочинів.

Велика кількість загиблих військовослужбовців по причині недбалості спричинила значний резонанс у суспільстві. Тому на початку 2015 року Президент України доручив Кабінету Міністрів України впродовж тижня внести до Верховної Ради проект Закону України «Про військову поліцію». З огляду на це 21 січня народні депутати України М. П. Паламарчук та В. М. Король зареєстрували відповідний законопроект (№ 1805), який мав на меті створення військової поліції. Проте за результатами розгляду законопроект відхилено.

Після цього було ще кілька спроб надати Військовій службі правопорядку повноваження на здійснення досудового розслідування та проведення оперативно-розшукової діяльності шляхом внесення змін до деяких законів України, зокрема, проекти законів (від 12 травня 2015 року № 2804 та від 9 червня 2015 року № 2047-а, № 2048-а). Однак, не зважаючи на підтримку в цілому ідеї законопроектів, вони були відхилені. Тут доречно згадати думку народного депутата України П. М. Кишкаря, який під час обговорення в сесійній залі проекту закону № 2804 зазначив, що ми запізнилися із законом «Про військову поліцію» рівно настільки – наскільки існує наша держава.

Разом з тим нині в державі склалась ситуація, коли фактично в бойових умовах, під час виконання завдань в районі проведення антитерористичної операції діюча система органів досудового розслідування не забезпечує ефективне та оперативне розслідування масових військових злочинів, що негативно впливає на стан боєготовності підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань.

Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287 затверджено Стратегія національної безпеки України, у якій передбачено створення військової поліції, однак на сьогодні питання залишається відкритим. При цьому, Військова служба правопорядку немає повноважень у сфері кримінального провадження та, фактично, залишається «декоративним» правоохоронним формуванням.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. №184-р затверджено план дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік. Відповідно до пункту 16 цього плану, передбачено поетапне реформування Військової служби правопорядку у Військову поліцію з наданням права здійснювати досудове розслідування та ведення оперативно-розшукової діяльності. Програмою діяльності нового Кабінету Міністрів України, схваленої 14 квітня 2016 року Верховною Радою України, у розділі VI Реформа системи органів правопорядку також передбачено утворення військової поліції для запобігання, виявлення, досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями.

Враховуючи прагнення України щодо інтеграції до Європейського Союзу та майбутнього її вступу в НАТО, вважаємо за доцільне використати позитивний міжнародний досвід, який до речі є співзвучний з анонсованими вище документами.

На думку європейських експертів, історична практика показує, що військовий сектор держави має бути закритий від усіх цивільних органів в інтересах державної безпеки. Одночасно вони наголошують, що у важкій ситуації, в якій перебуває зараз Україна і, на жаль, яка має довгу перспективу, буде дуже доцільно спромогтися створити поліцію саме військового типу. В наступні декілька десятиліть саме цей тип правоохоронних органів буде найбільш ефективним в умовах постійної загрози, особливо у зв'язку з військовим конфліктом, дією незаконних збройних формувань та активізацією організованої злочинності. Жодна цивільна поліцейська сила не замінить військову поліцейську силу в такій політичній і соціальній ситуації [7].

Таким чином, враховуючи багаторічний позитивний досвід функціонування військової поліції в збройних силах іноземних держав, вважаємо,

що основні повноваження утворюваної в Україні військової поліції повинні бути визначені в Законі України «Про Військову поліцію України», а до їх числа потрібно віднести: здійснення досудового розслідування злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів); проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, віднесених законом до її підслідності.

Для реалізації цієї пропозиції у Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони підготовлений законопроект «Про Військову поліцію України» [8], який сподіваємося буде ухвалений найближчим часом.

На наш погляд, створення військової поліції сприятиме зміцненню законності і правопорядку у Збройних Силах України, інших військових формуваннях. Уніфікація організаційної структури військової поліції покликана забезпечити адекватне реагування на вчинення правопорушень у військовій сфері. Запровадження цих ініціатив створить сприятливі умови для реалізації ключових пріоритетів державної політики національної безпеки, визначених у Стратегії національної безпеки України, зокрема щодо підвищення рівня обороноздатності держави, створення ефективного сектору безпеки і оборони України та приведення його складових у відповідність із стандартами держав-членів НАТО та ЄС.

Використані джерела:

1. Ричкова Т. Б. Військова поліція може бути створена до кінця 2018 року / Т. Б. Ричкова // Народна армія, № 5443. – 2016, 14 квітня.
2. Порошенко П. О. Порошенко сподівається, що Рада нарешті візьметься за військову поліцію, (Київ, 22 березня 2016 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1986616-porosenko-spodivaetsa-so-rada-naresti-vizmeta-za-vijskovu-policiu.html>.
3. Про проект Закону України «Про військову міліцію в складі Збройних Сил України»: постанова Президії Верховної Ради України від 15 листопада 1993 року № 3587-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3587-12>.
4. Кучма Л. Д. Роль і завдання органів прокуратури в реалізації положень нової Конституції держави / Л. Д. Кучма // Урядовий кур'єр. – 1996, 13 липня.
5. Про додаткові заходи щодо поліпшення дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Директива Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України від 28 жовтня 2002 року

№ 1–1/1384 / Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: «Азимут-Україна». – 2005. – Кн. 3. – 560 с.

6. Медведько О. І. Проблеми реформування досудового слідства в Україні / О. І. Медведько // Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи: матеріали міжнародного круглого столу; Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБОУ; за заг. ред. О. С. Бодрука. – К.: НІПМБ, 2006. – 190 с.
7. Досвід країн Європейського Союзу у сфері організації миротворчих операцій та забезпечення підтримання громадської безпеки у зоні їх проведення: семінар за міжнародною участю у Національній академії державного управління при Президентові України (Київ, 11 листопада 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalsecurity.org.ua/2015/11/18/4024>.
8. Засідання робочої групи з опрацювання розділу II «Реформа системи національної безпеки та оборони» Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні щодо розробки узгодженого проекту закону «Про військову поліцію», 21 січня 2016 року; Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/index>.

Михайлов Андрій Адольфович
начальник відділу Департаменту охорони державної таємниці та ліцензування Служби безпеки України

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ТА СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В умовах сьогодення, коли Російська Федерація окупувала частину території України та розв'язала воєнну агресію на території Донецької і Луганської областей, керівництвом нашої держави значна увага приділяється питанням функціонування повноцінної та ефективної системи охорони інформаційних ресурсів, насамперед секретної та службової інформації.

Зокрема, відповідно до Стратегії національної безпеки України, яку затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015, одним із пріоритетних напрямів державної політики націо-

нальної безпеки України є реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом з урахуванням практики держав – членів НАТО та ЄС.

Необхідність формування нових підходів до забезпечення функціонування вказаної системи зумовлена передусім взятим Україною курсом на інтеграцію у світове співтовариство та розширенням міжнародного співробітництва у політичній, оборонній, науково-технічній та інших сферах діяльності.

З метою реалізації визначених у Стратегії національної безпеки України завдань Службою безпеки України як спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці наприкінці минулого року розпочато роботу з адаптації та гармонізації національного законодавства до стандартів безпеки НАТО та ЄС.

Зважаючи на важливість зазначеного питання, яке безпосередньо стосується національної безпеки України, очевидним є, що впровадження певних новацій потребує виваженого підходу та ретельного вивчення практики їх застосування в інших державах. При цьому, врахуванню підлягає також вітчизняний досвід у цій сфері, а також досвід іноземних держав, які проводили реформування свого законодавства за схожих з Україною підстав та умов, зокрема, Польщі, Румунії, Литви, Молдови та інших.

У зв'язку з цим, спеціально створеною в СБУ робочою групою за результатами проведеного аналізу вимог стандартів безпеки інформації країн євроатлантичної спільноти визначено основні напрями, за якими у подальшому здійснюватиметься дослідження.

Серед таких напрямів дослідження, метою якого є визначення переліку, обсягу та змісту змін, які планується внести до нормативно-правових актів України, слід виділити наступні:

- можливість впровадження встановлених політикою безпеки інформації НАТО та ЄС стандартів та процедур безпеки щодо визначення ступенів обмеження доступу (важливості) інформації, доступ до якої обмежується в інтересах цих міжнародних організацій («класифікованої інформації»);

- врегулювання функцій державних органів у сфері охорони секретної інформації;

- удосконалення порядку перевірки осіб у зв'язку з допуском їх до державної таємниці;

- удосконалення механізму засекречування та розсекречування інформації;

- перегляд процедури надання, зупинення та скасування спеціального дозволу на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;
- можливість застосування вимог НАТО та ЄС щодо фізичної безпеки (поділу на відповідні зони залежно від рівня секретності інформації);
- удосконалення державного контролю і координації діяльності державних органів з питань технічного захисту інформації.

Звичайно, у ході роботи можуть виникати й інші питання, які потребуватимуть нормативного урегулювання, тому наведений перелік не є вичерпним.

Доречним буде звернути увагу, що з метою створення належних умов та визначення підходів для адаптації і гармонізації національного законодавства до стандартів безпеки НАТО та ЄС робочою групою розроблено проект Концепції реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом.

У цьому проекті визначено мету, потреби, зміст, завдання, шляхи, принципи, суб'єкти, способи та етапи реформування чинного законодавства у сфері безпеки інформації, а також окреслено очікувані результати її реалізації.

Виходячи з практики та досліджень ряду вчених особливу увагу у проекті Концепції приділено питанням нормативно-правового врегулювання такого виду інформації з обмеженим доступом як службова інформація.

Зазначене передусім обумовлено тим, що законодавче тлумачення службової інформації, яке наведено у статті 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації», не містить чітких критеріїв віднесення інформації до службової.

Відповідно до положень цього Закону відомості, що становлять службову інформацію, визначаються у відповідних переліках, які складаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Проте, на законодавчому рівні єдині вимоги щодо таких переліків не встановлені, тому розпорядники інформації відносять її до службової на свій розсуд. При цьому, контроль за цим процесом не здійснюється жодним державним органом.

Вказане створює передумови до безпідставного оприлюднення інформації, витік якої може завдати шкоди національним інтересам України, у тому числі зібраної у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності та у сфері оборони країни.

Таким чином, першочергово постає питання щодо впровадження нових підходів для забезпечення надійної та ефективної охорони як секретної,

так і службової інформації у відповідності до встановлених НАТО та ЄС стандартів і процедур безпеки.

Стандартами безпеки зазначених міжнародних організацій передбачено застосування єдиного терміну для позначення такої інформації – «класифікована інформація» (ступені обмеження доступу (важливості) «класифікованої інформації») розподіляються за рівнем шкоди, яку може бути заподіяно інтересам міжнародних організацій та держав-учасниць у разі розголошення класифікованих відомостей).

Вбачається, що закріплення на законодавчому рівні критеріїв для віднесення інформації до державної та службової таємниці з відповідними грифами обмеження доступу дозволить демократизувати цей процес (забезпечивши його прозорість) та сприятиме оптимізації роботи з визначення ступенів секретності матеріальних носіїв інформації.

Саме тому, з метою виокремлення секретної та службової інформації з-поміж інших категорій інформації з обмеженим доступом (до яких відноситься конфіденційна та інша таємна інформація, що містить професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю), у проекті Концепції започатковано такий термін як «інформація, доступ до якої обмежується в інтересах держави». Є сподівання, що цей термін, який відображає найбільш важливу інформацію з позиції її впливу на стале функціонування держави у різних сферах діяльності, «приживеться» під час формування перспективного законодавства та сприятиме закріпленню нової термінології, яка наразі застосовується державами євроатлантичної спільноти.

Поряд із цим, у проекті Концепції відображено й інші питання, які потребують правового врегулювання.

Так, з урахуванням міжнародного досвіду планується внесення змін до процедури засекречування та розсекречування інформації, зокрема, у частині функціонування інституту державних експертів з питань таємниць.

Вимагатиме удосконалення порядок перевірки громадян у зв'язку з допуском до державної таємниці, оскільки встановлені на даний час для органів СБУ терміни її проведення не дають можливості всебічно та об'єктивно вивчати питання, що ставляться перед цими органами. Тому, необхідним вбачається збільшення терміну проведення такої перевірки залежно від форми допуску, її поглиблення, розширення переліку підстав, за яких допуск до державної таємниці не надається тощо. При цьому слід зважати на вимоги НАТО щодо необхідності врахування при вирішенні питань допуску громадян до секретної інформації критеріїв благонадій-

ності, ступеня довіри та надійності особи, а також її близьких родичів й оточення.

Змін також потребує дозвільна система провадження підприємствами, установами, організаціями діяльності, пов'язаної з державною таємницею. Зокрема, перегляду підлягає доцільність надання державним органам відповідного спецдозволу, оскільки застосування такого заходу як призупинення чи скасування його дії може призвести до припинення діяльності цих органів, у зв'язку з чим зазначений захід реагування фактично не застосовується.

З метою зосередження основних зусиль на збереженні секретної інформації відповідно до її важливості зони, де така інформація обробляється та зберігається, планується класифікувати, встановивши вимоги щодо її захисту залежно від класу зони (зональний принцип забезпечення фізичної безпеки інформації закріплено у стандартах безпеки НАТО та ЄС).

Зрозуміло, що система охорони інформації, доступ до якої обмежується в інтересах держави, функціонуватиме лише за умови відповідності правових норм законодавства, які регулюють відносини в цій сфері, сучасному розвитку суспільства, держави, міжнародного співробітництва та наявним загрозам безпеці інформації (як зовнішнім так і внутрішнім).

У зв'язку з цим, під час роботи з реформування законодавства у сфері безпеки інформації, поряд із міжнародним досвідом, враховуватимуться наявні напрацювання СБУ, інших державних органів та науковців.

При цьому, усі нормативні акти, розроблені в рамках виконання проєкту Концепції, вноситимуться для проведення антидискримінаційної і громадської антидискримінаційної експертизи з метою забезпечення конституційних прав і свобод людини.

Використані джерела:

1. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 №3855-ХІІ.
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 №2939-VI.
3. Закон Республіки Польща «Про охорону інформації з обмеженим доступом» від 05.08.2010.
4. Закон Республіки Молдова «Про державну таємницю» від 27.11.2008 №245-XVI.
5. Закон Румунії «Про охорону інформації з обмеженим доступом» №182/2002.
6. Політика безпеки НАТО С-М (2002)49 від 17.06.2002.

7. Правила безпеки для охорони інформації з обмеженим доступом ЄС від 23.09.2013 (2013/48/EU).
8. Домовленості про безпеку між Службою безпеки України (СБУ) та Управлінням безпеки Генерального секретаріату Ради ЄС (УБГСР ЄС) і Департаментом безпеки Європейської комісії (ДБЕК) стосовно захисту інформації з обмеженим доступом, якою обмінюються України та ЄС.

Мусієнко Іван Іванович

головний науковий співробітник наукової лабораторії №3 НОЦ Національної академії Служби безпеки України, за-служений юрист України, доктор наук з державного управління, професор

Коростиленко Анатолій Валерійович

в.о. начальника наукової лабораторії №3 НОЦ Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Аналіз діяльності за лініями протидії проявам терористичного характеру дозволяє виділити низку основних факторів, які впливають на розвиток оперативної обстановки: проведення у східній частині України антитерористичної операції; постійні спроби з боку російської сторони за допомогою спеціально підготовлених терористичних груп «розхитати» суспільно-політичну ситуацію в окремих регіонах країни шляхом вчинення терористичних актів; спроби представників міжнародних терористичних організацій налагодити канали переправлення своїх прихильників через Україну для участі у бойових діях на території Близького Сходу.

У той же час норми чинного законодавства не повною мірою відповідають реаліям суспільно-політичної ситуації в державі та як наслідок – недостатньо забезпечують виконання завдань оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, а також кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, серед яких значно зросла кількість терористичних злочинів.

Довідково: слідчими СБ України, продовж 2015 року за ст. 258–3 КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації):

- розпочато досудове розслідування злочинів – 1052;
- закінчено кримінальних проваджень – 235;
- направлено до суду звернень з обвинувальним актом – 184;
- заарештовано осіб за незакінченими кримінальними провадженнями – 63.

Водночас, у зв'язку з не запровадженням законодавчого механізму, в Україні не визнано жодної організації терористичною.

Для ефективного вирішення цієї проблеми вкрай необхідне узгоджене та несуперечливе, як у міжнародному, так і внутрішньодержавному правовому полі, антитерористичне законодавство.

Так, Кримінальний кодекс України (згідно із Законом № 170-V від 21.09.2006; із змінами, внесеними згідно із Законами № 2258-VI від 18.05.2010, № 1689-VII від 07.10.2014 [1]) доповнено статтею 258⁻³. «Створення терористичної групи чи терористичної організації», яка визначає покарання за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

У статті 24. «Відповідальність організації за терористичну діяльність» Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується [2].

Заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідно Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку.

Акцентуємо увагу, що законодавець не дає відповіді на питання – рішенням якого суду організація повинна визнаватися терористичною: суду в адміністративних, кримінальних чи цивільних справах?

З іншого боку, згідно з ч. 3 ст. 24, заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду відповідним прокурором у встановленому законом порядку. Однак цей порядок поки ще також не встановлений. Невідомо на підставі чого прокурор повинен подавати цю заяву: на підставі оперативних матеріалів СБУ чи на підставі вироку суду по конкретному кримінальному провадженню. Виникає питання й про те, чи можлива така заява, якщо безпосередні вико-

навці терористичного злочину загинули, у зв'язку з чим неможливе і саме винесення вироку, а дані про причетність організації до цього злочину мають місце. Тобто по суті ст. 24 Закону є не регламентацією порядку визнання організації терористичною, а певною декларацією про необхідність такого визнання [3].

У зв'язку з цим необхідно на рівні закону унормувати процедуру визнання організацій терористичними.

Авторами у 2015 році проводився аналіз окремих пропозицій, викладених у проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання організацій терористичними» (реєстр. № 1840 від 26.01.2015, далі – законопроект № 1840), у частині внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Службу безпеки України», «Про Раду національної безпеки і оборони України» та «Про боротьбу з тероризмом», якими визначалися підстави та порядок визнання організацій терористичними [3; 4].

Необхідно вказати, що після опрацювання наступного законопроекту – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом» (реєстр. № 2139 від 13.02.2015, далі – законопроект № 2139) Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України в своєму висновку підтримало його мету, але вказало на недоцільність його прийняття з огляду на наявність прийнятого в першому читанні законопроекту № 1840, щодо якого законопроект № 2139 є альтернативним. Указане стало підставою для повернення внесеного законопроекту № 2139 суб'єкту права законодавчої ініціативи без його включення до порядку денного сесії та розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України.

3 лютого 2016 року за пропозицією Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, який було визначено головним з опрацювання законопроекту № 1840, Верховною Радою України зазначений проєкт Закону було визнано таким, що втратив актуальність, та знято з розгляду.

Таким чином на сьогодні з'явилися достатні підстави для розгляду законопроекту № 2139 по суті. Важливо, що законопроект № 2139 вже підтримано Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Міністерством закордонних справ України та Міністерством юстиції України.

На підставі викладеного, Комітет рекомендував Верховній Раді України законопроект № 2139 за результатами розгляду в першому читанні прийняти за основу.

Найближчим часом проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення механізмів боротьби з тероризмом» буде розглянуто на пленарному засіданні Верховної Ради України. Метою запропонованого законопроекту є запровадження механізму, який дозволить органу, уповноваженому здійснювати боротьбу з тероризмом, звертатись до Верховного Суду України для отримання рішення, яким буде визнано організацію терористичною.

Запропонований законопроект вносить зміни до законів України:

– «Про Службу безпеки України» – в частині наділення Служби безпеки України повноваженнями звертатись до суду щодо визнання організації терористичною, а також ініціювати перед Радою національної безпеки і оборони України питання про включення організації, визнаною терористичною компетентним органом іноземної держави, до реєстру організацій, визнаних терористичними в Україні;

– «Про Раду національної безпеки і оборони України» – в частині наділення повноваженнями вести реєстр організацій, визнаних терористичними в Україні;

– «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» – в частині зупинення фінансових операцій щодо організацій, визнаних терористичними;

– «Про боротьбу з тероризмом» – в частині запровадження порядку звернення та розгляду справи про визнання організації терористичною, порядку оскарження рішення про визнання організації терористичною, а також порядку ведення реєстру організацій, визнаних терористичними в Україні [5].

Прийняття законопроекту створить правове підґрунтя для застосування до організацій, визнаних терористичними, санкцій, в тому числі міжнародних. Це дозволить суб'єктам боротьби з тероризмом і в першу чергу Службі безпеки України, як головному органу у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом, ефективно боротися з його проявами.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року //Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 26–31.
2. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
3. Мусієнко І. І., Смельянов В. П., Коростиленко А. В. Актуальні питання вдосконалення Закону України «Про боротьбу з тероризмом» // Правове

забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (29 травня, 2015р., м. Харків) . – Вип. – X.: ІПЮК для СБ України НЮАУ ім. Я. Мудрого, 2015. – С.264–268.

4. Коростиленко А. В. Особливості протидії підрозділами СБ України окремим видам терористичної діяльності в умовах АТО // Науковий вісник (НА СБ України). – 2015. – № 58. – С.166–173.
5. Офіційний портал Верховної Ради України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.

Настюк Василь Якович

завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Белевцева Вікторія Вікторівна

завідувач Лабораторії інформаційного правопорядку Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ОБІГУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розвиток і вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, підвищення його ефективності – одне з найважливіших завдань юридичної науки. Особливої актуальності проблеми удосконалення правового регулювання набувають у сучасних умовах функціонування держав у зв'язку з інтенсивним розвитком сучасного інформаційного суспільства та високих технологій.

У всьому світі інформаційні технології та мережа Інтернет досить швидко входять до повсякденного життя. За оцінкою незалежних експертів кількість користувачів Інтернет в Україні на кінець 2015 року складає не менш 58%. За матеріалами Кабінету Міністрів України біля 17% ко-

ристувачів мережі Інтернет здійснили куплю-продаж через мережу Інтернет, а більш третини українців користувачів соціальних мереж здійснили придбання в онлайн-режимі за допомогою соціальних мереж .

Не дивлячись на те, що переважаюча більшість операцій в мережі Інтернет здійснюються із законними цілями, усесвітня мережа усе частіше використовується для запровадження шахрайських схем. Так, у 2014 році Управління по боротьбі з кіберзлочинністю МВС України зареєструвало 4 800 злочинів у сфері ІТ, у 2015 році – 6 025.

У таких державах як США, Великобританія, Японія, Канада, Німеччина державний уряд давно усвідомив характер загрози від комп'ютерних правопорушень і створив ефективну систему законодавства і правоохоронних органів для боротьби з ними. Боротьба з такого роду правопорушеннями базується на розумінні необхідності тісної взаємодії і співпраці на усіх рівнях державної влади і приватного сектора економіки.

Глибоке дослідження проблем комп'ютерних технологій неможливе без залучення фахівців різних галузей знань – кібернетики, математики, інформатики, радіотехніки, електроніки, зв'язку тощо. Найважче фахівцям юридичної науки, оскільки необхідно як дати своєчасну і належну правову оцінку існуючим правопорушенням у сфері комп'ютерної інформації, так і підготувати норми закону до появи нових форм комп'ютерних правопорушень (кіберправопорушень). Одночасно важливо не тільки професійно сформулювати закон, але і продумати механізм його реалізації.

За час дії статей КК України правопорушення у сфері комп'ютерної інформації як в теорії, так і в практиці їх застосування виявилися істотні суперечності, причинами яких є: недоліки правової конструкції норм про правопорушення у сфері комп'ютерної інформації, невірне уявлення правоохоронних органів про значення і роль досліджуваних норм у забезпеченні захисту та охорони суспільних стосунків, помилки у теоретичному і практичному тлумаченні деяких кримінально-правових термінів і положень ст. 361–363¹ КК України.

Стосовно адміністративно-правового аспекту слід відзначити наступне. У науці адміністративного права до останнього часу не приділялося серйозної уваги досліджуваним проблематиці. Саме тому важливо не лише дослідити зарубіжне законодавство з цих питань, але і розуміння практики його застосування. Вивчення накопиченого в інших країнах законодавчого і наукового досвіду дозволяє удосконалювати як Кримінальний кодекс України, так і Кодекс України про адміністративні правопорушення, які повинні забезпечувати безпеку суспільства, держави і громадянина у сфері інформаційних відносин.

У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно розробити комплекс пропозицій до удосконалення правового регулювання протидії кіберправопорушенням. Отже, вважаємо за доцільне навести наші думки з цього приводу. Використовуваний в українському законодавстві термін «правопорушення у сфері комп'ютерної інформації» певною мірою відповідає змісту розділу XVI КК України. У світлі необхідних змін і розширення переліку складів даного виду правопорушень уявляється правильнішим використання терміну «кіберправопорушення» для позначення будь-яких правопорушень, здійснених з використанням комп'ютера. Дане формулювання також відповідає традиційним уявленням про об'єкт посягання, як сферу соціальних відносин, і виводить з чисто технічної в суспільну площину.

Далі, на законодавчому рівні необхідно закріпити поняття комп'ютерної інформації, використовуване в законодавстві України (наприклад, комп'ютерна інформація – це текстова, графічна чи будь-яка інша інформація (дані), яка існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних носіях і може створюватись, змінюватись чи використовуватись за допомогою АЕОМ).

Також слід змінити поняття інформації, закріплене в українському законодавстві. При цьому можливо застосування підходу, використовуваного в міжнародно-правових актах, коли не дається чітке визначення інформації, але перераховується, що для цілей даного акту включається в поняття інформації. Такий підхід спрощує роботу правозастосовчих органів і робить ефективнішою реалізацію положень нормативно-правових актів. Разом з тим, такий підхід не знімає необхідності розроблення загального і прийняттого визначення інформації.

Що стосується законодавчих пропозицій, то вони можуть бути зведені до наступних:

– у число ознак об'єктивної сторони деяких складів КУпАП та КК України слід включити використання комп'ютерної техніки. Таким чином, включення використання комп'ютерної техніки в число ознак об'єктивної сторони відповідало б і вимогам практики (такі зміни полегшили б кваліфікацію діянь) і підвищеної суспільної небезпеки подібних правопорушень. Як приклад, можна привести склад шахрайства, здійсненого з використанням комп'ютера (у японському законодавстві існує окремий склад комп'ютерного шахрайства), розкрадання, здійсненого шляхом використання комп'ютерної техніки; незаконне отримання інформації, що складає комерційну або банківську таємницю шляхом перехоплення в засобах зв'язку, незаконного проникнення в комп'ютерну систему або мережу; порушення правил поведінки з інформацією (документами, комп'ютерною інформацією), що містить державну таємницю;

– вважаємо за необхідне внесення змін до статей КУпАП та КК України, що встановлюють юридичну відповідальність за ухилення від сплати податків і зборів. Зокрема, слід виділити таку ознаку об'єктивної сторони правопорушень, як ухилення від сплати податків у сфері електронної торгівлі. Підвищена суспільна небезпека даного правопорушення визначається його високою латентністю і зростаючими обігами електронної комерції, оскільки обіг електронної торгівлі в Україні постійно зростає. Офіційна статистика відсутня, проте, на думку експертів, електронні продажі будуть надзвичайно швидко зростати і стануть сегментом ринку, що динамічно розвивається. Правопорушення, пов'язані з ухиленням від сплати податків, з одного боку, не відносяться до комп'ютерних правопорушень у вузькому сенсі, а з іншого – вони безпосередньо пов'язані з такою сферою як кіберпростір, комп'ютерні мережі і здійснюються з використанням комп'ютера;

– необхідно доповнити розділ XVI КК України статтями, що передбачають відповідальність за кібератаки на сайти в Інтернеті, за виробництво, продаж, придбання для використання комп'ютерних паролів, кодів доступу або інших даних, за допомогою яких може дістати доступ до комп'ютерної системи з метою використання їх для вчинення протиправних дій. Слід криміналізувати й дії з виготовлення й збуту спеціальних засобів для неправомірного доступу до комп'ютерної системи або мережі;

– слід передбачити такі заходи з профілактики комп'ютерних правопорушень, як повідомлення приватних компаній про загрозу електронних атак і рекомендації щодо установки відповідного програмного забезпечення із захисту від комп'ютерних правопорушень;

– слід також встановити систему податкових пільг для тих підприємств, які вкладають кошти у розробку систем захисту інформації. Очевидно, що в результаті втрат приватних компаній від комп'ютерних правопорушень, шкоди зазнає й держава у цілому. Це виражається в недоотриманих податках, паралізації банківської діяльності тощо.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що аналіз міжнародно-правового регулювання комп'ютерних правопорушень дозволяє зробити висновок про відсутність належного та ефективного нормативно-правового регулювання комп'ютерних правопорушень і про гостру необхідність його розробки. Специфіка і тенденції розвитку законодавства з питань протидії комп'ютерним правопорушенням вимагають найпильнішої уваги учених різних спеціальностей. Піднімаючи питання забезпечення безпеки комп'ютерної інформації, хотілось привернути увагу до даної проблеми і стимулювати подальше обговорення цієї тематики.

Пальчик Максим Леонідович

старший науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ

Проблеми правового регулювання благодійної допомоги в сучасних умовах існування нашої держави є актуальними та своєчасними, з огляду на те, що значна частина отриманих від благодійників та волонтерів ресурсів спрямовується на підтримання обороноздатності, відновлення територіальної цілісності та забезпечення безпеки нашої держави.

Водночас, питання, пов'язані з наданням благодійної допомоги правоохоронним органам, у тому числі Службі безпеки України (далі – СБУ), є досить складними та до кінця законодавчо не визначеними, що відповідно потребує наукового дослідження зазначеного напрямку.

Зазначена проблема є також актуальною зважаючи на проголошене Стратегією національної безпеки України реформування СБУ та перетворення її на динамічну, укомплектовану високопрофесійними фахівцями, забезпечену сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальну службу, здатну ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України [1].

Зазначимо, що відповідно до статті 18 Закону України «Про Службу безпеки України» фінансування, матеріально-технічне та соціально-побутове забезпечення Служби безпеки України здійснюється Кабінетом Міністрів України у порядку, визначеному Верховною Радою України, за рахунок коштів державного бюджету України [2]. Інших джерел фінансування та матеріально-технічного забезпечення СБУ крім коштів державного бюджету законодавчо не передбачено.

Водночас, відсутність прямої заборони фінансування та матеріально-го забезпечення Служби безпеки України з інших джерел, у тому числі, через надання благодійної допомоги, на наш погляд, створює реальні передумови для здійснення впливу та неправомірного втручання в її законну діяльність, вчиненню корупційних правопорушень та службових зловживань.

Про неефективність використання та численні зловживання при використанні благодійної допомоги правоохоронними органами свого часу

зазначалось у висновку Колегії Рахункової палати за результатами аудиту залучення й ефективності використання надходжень у вигляді благодійної допомоги в системі правоохоронних органів. Крім того фахівці Рахункової палати зазначали, що використання правоохоронними органами додаткових джерел надходження коштів створює ризики взаємозалежності суб'єктів благодійної допомоги, та формує підґрунтя для корупції [3].

Можемо відзначити, що нормотворча робота щодо впорядкування благодійної допомоги правоохоронним органам періодично ініціюється на рівні керівництва держави.

Так, з метою запобігання проявам корупції в судах та правоохоронних органах, попередження прихованого впливу на їх діяльність, забезпечення виконання міжнародних зобов'язань у сфері боротьби з корупцією Указом Президента України від 11 квітня 2008 року № 328/2008 «Про деякі заходи щодо запобігання корупції в судах та правоохоронних органах» визнано необхідним вжиття додаткових заходів щодо запобігання прихованому впливу на діяльність судів та правоохоронних органів, у тому числі шляхом надання таким органам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги. Також постановлено Кабінету Міністрів України підготувати та внести в установленому порядку у місячний строк на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до деяких законів України стосовно заборони надання благодійної допомоги на потреби судів та правоохоронних органів, а також заборони отримання судами та правоохоронними органами матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги [4].

Зазначимо, що незважаючи на існування зазначеного Указу Президента законодавцем України так і не прийнято відповідний закон та до сьогодні не сформовано єдиної позиції щодо надання благодійної допомоги правоохоронним органам. Хоча відповідна законодавча практика за даним напрямом поступово формується.

Зокрема, аналіз положень окремих законів України, що визначають особливості діяльності правоохоронних органів свідчить про закріплення прямих заборон їх фінансування за рахунок інших джерел, поза коштами Державного бюджету України. Така заборона, зокрема, міститься в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до статті 24 якого фінансове забезпечення Національного бюро здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Фінансування Національного бюро за рахунок будь-яких інших джерел забороняється, крім випадків, передбачених міжнародними договорами України або проектами міжнародної технічної допомоги [5].

Враховуючи вищевикладене, з урахуванням існуючої законодавчої практики та з метою усунення передумов до неправомірного втручання в діяльність Служби безпеки України, забезпечення гарантій її незалежності від стороннього впливу при виконанні покладених на неї завдань пропонуємо доповнити статтю 18 Закону України «Про Службу безпеки України» заборонаю фінансування її діяльності за рахунок благодійної допомоги. Водночас вважаємо, що зазначене питання є дискусійним та потребує подальшого вивчення в межах окремого наукового дослідження.

Використані джерела:

1. Указ Президента України про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року № 287/2015 / Офіційний вісник України від 09 червня 2015 року. – Офіц. вид. – К., 2015. – № 43. – Ст. 14.
2. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ [Текст] / Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – К., 1992. – № 27 – Ст. 382.
3. Мерседеси, кадилаки... за рахунок благодійництва [Електронний ресурс] / Прес-служба Рахункової палати . – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/1673085.
4. Указ Президента України «Про деякі заходи щодо запобігання корупції в судах та правоохоронних органах» від 11 квітня 2008 року № 328/2008 / Офіційний вісник України від 21 квітня 2008 року. – Офіц. вид. – К., 2008. – № 12. – Ст. 96.
5. Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» / Офіційний вісник України від 07 листопада 2014 року. – Офіц. вид. – К., 2014. – № 87. – Ст. 104.

Полевий Володимир Іванович

начальник відділу по роботі з громадськістю та засобами масової інформації Національного антикорупційного бюро України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

РЕФОРМА СБ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ

Протягом 2015–16 р.р. у структурі правоохоронних органів України відбувся ряд змін, які безпосередньо впливають на майбутнє СБ України.

Йдеться про створення та початок роботи Національного антикорупційного бюро України¹ та про анонсування діяльності Державного бюро розслідувань².

Головними завданнями цих новостворених органів є боротьба з корупцією та організованою злочинністю.

Результати діяльності новостворених органів розглядаються країнами-донорами України в якості маркерів реформи правоохоронної системи в державі та реальної боротьби з корупцією. Стимулом до продовження реформ є зовнішня макроекономічна фінансова допомога.

Наглядачами за ходом реформ виступають неурядові громадські організації, які отримують грантову підтримку з Європи або США. Їх слухають, на їх критику реагують. Насамперед, донори.

Важливо, що при ухваленні відповідних законів законодавець також виходив з необхідності імплементації в правове поле України положення статті 36 Конвенції ООН проти корупції «Спеціалізовані органи». Згідно з ним кожна Держава-учасниця забезпечує наявність органу (чи органів або осіб), які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних заходів.

Крім цього, західні партнери України, які пильно слідкують за ходом реформ в правоохоронній сфері, як правило, беруть за основу резолюцію ПАРС 1402/1999 про контроль за внутрішніми службами безпеки, та традиційно говорять про такі напрями реформування СБ України:

1. Демілітаризація (позбавлення її співробітників статусу військових);
2. Відмова від підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та від підрозділів з економічної безпеки;
3. Позбавлення функції досудового слідства.

Про що це говорить?

– Стара система ГПУ-МВС-СБУ втратила довіру та підтримку як суспільства, так і міжнародних суб'єктів.

– Реформа правоохоронної системи відбувається під пильним контролем міжнародних донорів. Фінансова допомога, а отже і виживання України, безпосередньо залежить від її реалізації.

– Запорукою успіху нових органів є їх повна деполітизація та особливий порядок призначення Директорів без можливості подальших по-

---

¹ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України»// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, №47, ст.2051. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

² Закон України «Про Державне бюро розслідувань» – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/263263>.

літичних відставок.

– Функцію боротьби з корупцією та оргзлочинністю в СБ України має бути демонтовано. Треба бути реалістами.

– Спецслужба повинна зосередитись на виконанні своєї головної задачі в сьогодишніх умовах – протидії розвідувальній і підривної діяльності Росії.

Справді, єдиної практики чи обов'язкових стандартів до організації спецслужб ані в ЄС, ані в НАТО немає. Тому в Європі залишаються країни, спецслужби яких займаються і протидією оргзлочинності, і/або мають компетенції з досудового слідства, і/або є військовими структурами.

Тим не менш, реформування спецслужби уже на порядку денному, а тому відсутність проактивної позиції може призвести до неготовності до змін, їх блокуванню та неефективності.

Якщо ж подивитися на діяльність спецслужб в Україні не з точки зору європейських рекомендацій, а через призму існуючих загроз (Стратегії національної безпеки), слід підкреслити такі тези.

Демілітаризація Служби, позбавлення її досудового слідства, забезпечення гендерної рівності та прозорості діяльності не пов'язані зі зростанням ефективності протидії розвідувальній, диверсійній та терористичній діяльності Росії.

У той же час, досвід 2014–2015 рр. свідчить, що проблемами, які вимагають пріоритетного вирішення, є:

1. Низька лояльність співробітників. Показовим є досвід переходу практично всього складу управлінь розвідки та контррозвідки АР Крим та м. Севастополя на службу агресору;

2. Слабка мотивація особового складу. Середня заробітна плата складає близько 10 тис. грн. Проблема не є ключовою, але потребує поступового вирішення;

3. Невідповідність структури реальним загрозам. Іммобільність співробітників та, відповідно, компетенцій служби, що пов'язано з її статичною регіональною структурою;

4. Залежність від політиків. Це пов'язано, насамперед, з передбаченою законом кадровою залежністю від Президента, що звільняє та призначає керівників СБ до рівня керівника області (ст.13 та 15 ЗУ «Про СБУ»). При цьому на практиці керівник області може бути призначений всупереч волі Голови спецслужби. За роки незалежності це виховало у керівництва Служби звичку працювати на коротку перспективу, очікувати вказівок та побажань суверена і негативно відобразилося на якості захисту стратегічних національних інтересів;

5. Неefективність менеджменту процесів та проектів. Надмірна бюрократизація та невідповідність системи захисту інформації реаліям постінформаційної ери.

Робота Служби побудована за окремими напрямками (об'єктами), у співробітників немає досвіду проектного менеджменту та його бюджетування. Фінансування підрозділів відбувається, виходячи із підтримки чинної адміністративної структури, виплати зарплат та поточних затрат, а не від потреби протидіяти загрозам, тобто здійснювати управління проектами, які принесуть результат. Тому наразі Служба та АТЦ при СБУ з радістю позбуваються відповідальності як за АТО (керівні функції передано в Генштаб), так і за адміністрування територій (функцію передано військово-цивільним адміністраціям);

6. Погана координація і взаємосумісність з іншими органами. Навіть після двох років взаємодії з іншими безпековими структурами у форматі АТО спецслужба залишається вкрай закритою, негнучкою структурою, що важко співпрацює у командах в рамках одного проекту. Ініціатива щодо організації такої взаємодії, як правило, виходить від політичного керівництва (Голів адміністрацій), які слабо орієнтуються в особливостях здійснення правоохоронної чи контррозвідувальної роботи, у наявних силах та засобах. Власна ініціатива системно присікалася (див. п. 3);

7. Захист рудиментарних функцій боротьби з корупцією та оргзлочинністю. Функцій, які сьогодні дублюються новоствореними НАБУ та ДБР, що ще не втратили довіру суспільства.

Далі коротко окреслюю можливості щодо вирішення зазначених проблем.

№	Проблема	Вирішення
1.	Лояльність	Звільнення за результатами дослідження на поліграфі. Це створить можливість для підвищення по службі лояльних фахівців, що покращить мотивацію.
2	Мотивація	Збільшення зарплат.
3	Невідповідність структури реальним загрозам	Відмова від регіональної структури. Перехід від охорони режиму в регіоні до протидії загрозам, що часто мають зовнішній характер. Створення «командувань» Схід, Південь, Південний захід, Північ, Захід, Центр. Регулярні ротації особового складу командувань.
4	Залежність від режиму	Зміна принципів призначення на керівні посади (Внесення змін до ЗУ «Про СБУ»). Керівники підрозділів – лише Голова. Посилення парламентського контролю.

№	Проблема	Вирішення
5	Неефективність менеджменту процесів та проєктів. Бюджетна неграмотність	Акцент на оволодінні новими навиками управління проєктами. Навчання та практика в межах міжвідомчих проєктів. Відкомандирування в органи державної влади для управління проєктом.
6	Погана координація і взаємосумісність з іншими органами	Проведення комплексних навчань в межах нових командувань. Відпрацювання комунікації та взаємодії.
7	Захист рудиментарних функцій боротьби з корупцією та оргзлочинністю	Поступова відмова від зазначених функцій. Передача їх новоствореним правоохоронним органам.

В якості висновку ще раз підкреслюю, що якщо спецслужби не вироблять власну позицію щодо їх майбутнього та напрямів реформування, не донесуть її до політичних та громадських лідерів, це завдання буде вирішено ззовні, що може лише нашкодити головній функції контррозвідки та розвідки – протидії розвідувальній, підривній та терористичній діяльності російського агресора.

Радіонова Анастасія Олександрівна
курсант 5 курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІДПОВІДНІСТЬ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ РЕКОМЕНДАЦІЯМ ПАРЄ №№ 1402 (1999) ТА 1713 (2005)

У відповідності до п. В. рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) № 1402 (1999) «Контроль над внутрішніми службами безпеки в країнах – членах Ради Європи» контроль за внутрішніми

службами безпеки повинен здійснюватися на чотирьох рівнях – на рівні органів виконавчої влади, законодавчому рівні, рівні органів судової влади та через інші державні органи контролю (зокрема, омбудсмен). На сьогодні, Україна привела законодавче врегулювання та існуючу систему Служби безпеки України у відповідність до цих вимог.

Відповідно до положень ст. 85 Конституції України та ст. 31 Закону «Про Службу безпеки України» Верховною Радою України здійснюється постійний контроль за діяльністю Служби безпеки України, дотриманням нею законодавства. Голова Служби безпеки України щорічно подає Верховній Раді України звіт про діяльність Служби безпеки України.

У порядку, визначеному законодавством, СБ України також відповідає на запити постійних і тимчасових комітетів (комісій) Верховної Ради України і народних депутатів України. Поряд з цим, важливим чинником, який свідчить про наявність прямого контролю парламенту за діяльністю спецслужби є конституційно визначена компетенція Верховної Ради щодо надання згоди на призначення на посаду або звільнення Голови Служби, а також по затвердженню загальної структури, чисельності та визначення завдань і функцій СБ України.

Водночас, контроль за використанням бюджетних коштів, що виділяються Службі безпеки України, покладено на Рахункову палату Верховної Ради України.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який, зокрема, розглядає звернення громадян щодо можливих порушень їх прав; вносить подання з питань дотримання прав і свобод громадян Генеральному прокурору, керівникам правоохоронних органів та спецслужб; надає відповідні пропозиції щодо прийняття законодавчих актів.

Відповідно до п. 14 ст. 106 Конституції України, ст. 32 Закону «Про Службу безпеки України» контроль за діяльністю СБ України також здійснюється Президентом України.

Згідно приписів вказаних правових актів Служба безпеки регулярно в порядку визначеному Президентом України інформує його, членів Ради національної безпеки і оборони України з основних питань своєї діяльності, а також про випадки порушення законодавства і, на їх вимогу, подає інші необхідні відомості. Окрім цього Голова Служби щорічно подає Президенту України письмовий звіт про діяльність СБ України.

Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері

охорони державної таємниці органів і підрозділів Служби безпеки України, а також контроль за відповідністю виданих Службою безпеки України положень, наказів, розпоряджень, інструкцій і вказівок Конституції і законам України здійснюється Уповноваженим Президента України з питань контролю за діяльністю Служби безпеки України.

Нормативно-правовими актами України передбачено здійснення контролю за діяльністю Служби безпеки України також з боку судової гілки влади. Він полягає у тому, що негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема втручання у приватне спілкування тощо, здійснюється співробітниками Служби безпеки виключно на підставі ухвали слідчого судді та за наявності підстав, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» і «Про контррозвідувальну діяльність», у порядку визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України.

З боку органів прокуратури, відповідно до ст. 34 Закону України «Про службу безпеки України» та ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», здійснюється нагляд за додержанням законів підрозділами Служби безпеки України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове слідство, а також при виконанні судових рішень у кримінальних справах та при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» кожний громадянин може звернутися до спецслужб чи правоохоронних органів з того чи іншого питання. Такі запити обов'язково розглядаються відповідно до компетенції та вимог закону.

Водночас аналіз системи демократичного контролю за діяльністю СБ України свідчить про необхідність вжиття окремих заходів щодо її удосконалення. Зокрема, його потребує сфера громадського контролю над Службою безпеки України. Зараз, участь громадськості у роботі сектора безпеки є життєво необхідною умовою для створення і функціонування сильних, незалежних, демократичних інститутів, а отже, визнано дієвість світової практики по залученню організацій громадського суспільства для забезпечення відповідальності та прозорості роботи органів внутрішньої безпеки.

Громадянське суспільство здійснює сукупність добровільних спільних дій громадян, які націлені на реалізацію спільних інтересів, досягнення цілей і утвердження цінностей. Воно являє собою структуру, з якою громадяни асоціюють себе, щоб управляти своєю життєдіяльністю, висловлювати власну думку, проявляти інтереси, обмінюватися інформацією та вирішувати розбіжності. Такою діяльністю громадяни створюють нові

суспільні зв'язки та інститути, перероджуються в організації громадянського суспільства (наприклад, профспілки, організації по охороні навколишнього середовища, релігійні зібрання, дослідні центри та рухи тощо). Такі організації направлені виключно на некомерційну діяльність за ради суспільної корисності.

Взаємозв'язок подібних організацій з державними органами є одним із найдієвіших способів подолання так званого «дефіциту демократії». Громадяни є реципієнтами громадської безпеки, вони не лише виборці, але й платники податків, користувачі суспільних послуг, резиденти певних територій, члени релігійних спільнот та інших приватних груп, кожна з котрих має право бути почутими. Громадянське суспільство стимулює демократичний процес та надає змогу політикам зрозуміти всі прошарки населення, погляди яких, могли б бути проігноровані. Це доводить, що є необхідними консультації і залучення кінцевих користувачів суспільних послуг в сфері забезпечення раціонального та ефективного розміщення суспільних ресурсів. Більш того, незалежні громадянські організації, є незалежними від державних керманців, а отже, викликають більше довіри від пересічних громадян.

Заслуговує на увагу досвід деяких великих організацій громадянського суспільства, таких як «Міжнародна амністія» і «Спостереження за правами людини», які мають добру репутацію та помітний вплив не лише на регіональних рівнях, але й на міжнародній арені. Однак, робота таких організацій не має виключно контрольного характеру – в залежності від типу, внесок в суспільний контроль за сектором безпеки здійснюється шляхом проведення інформаційних акцій, представництво інтересів маргінальних груп, здійснення правозахисної діяльності, аналіз та моніторинг, проведення досліджень, пов'язаних із сектором безпеки (тобто такі організації, зокрема, є джерелами інформації щодо оперативної обстановки в певному секторі на певному рівні).

Особливої актуальності організації громадянського контролю набувають у період збройного конфлікту (внутрішнього чи зовнішнього) в країні. В тих випадках, коли сектор безпеки не задовольняє потреби суспільства в безпеці, і, навпаки, наражає людей на небезпеку, його демократичне реформування може сприяти запобіганню ескалації помірно протікаючого конфлікту. Це відбувається тому, що вірогідність повернення до насильства нижча в тих ситуаціях, коли конфлікт був вирішений мирним способом.

Реформа сектору безпеки задля уникнення ситуації узурпації влади та посилення впливу керуючого прошарку повинна здійснюватися під

контролем та за підтримки громадянського суспільства. Також, під час конфлікту в країні, контроль за сектором безпеки здійснюється у формі мирного супротиву жорстокості та беззаконню, шляхом документування зловживань службових осіб, участі в гуманітарних переговорах з збройними формуваннями і мирних угод. Слід відмітити, що громадянське суспільство є однією з провідних сил в процесі відновлення довіри суспільства до правоохоронних органів, приведення їх діяльності у відповідність до світових вимог, процесі реінтеграції колишніх військовослужбовців тощо. Необхідно також враховувати, що думка організацій громадянського суспільства є менш заангажованою та залежною від вагомих гравців світової арени і вони є більш сконцентровані на локальних питаннях.

Резнікова Ганна Ігорівна

науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем із злочинністю імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ ІНФОРМАЦІЙНІЙ БЕЗПЕЦІ ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ – КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Інформаційна ера надала людству нові електронно-цифрові можливості зі створення, використання та поширення інформаційного ресурсу. Переваги цифрового світу та інформаційних технологій (далі – ІТ) обумовили появу нових загроз національній і міжнародній безпеці. Поряд із інцидентами об'єктивного характеру зросла кількість та потужність кібератак, які вмотивовані інтересами держав, груп та осіб [1]. За даними Інтерполу кіберзлочинність динамічно розвивається експлуатуючи швидкість та анонімність Інтернету, кількісно та якісно ускладнює власні мережі. Втім, більшість злочинів проти інформаційної безпеки не нові – крадіжки, шахрайство, збирання, зберігання і розголошення інформації з обмеженим доступом, незаконні фінансові операції та азартні ігри, тощо [2], змінили лише інструменти діяльності на ІТ.

Інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища, що гарантує його розвиток і використання в інтересах особи,

суспільства і держави. Об'єктами національної безпеки в Україні є людина і громадянин, суспільство та держава [3]. Реальними і потенційними загрозами національної безпеки України в інформаційній сфері є обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації; поширення ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави; маніпулювання суспільною свідомістю шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації [4]. Задовільний стан інформаційної безпеки передбачає неспроможність певних осіб, груп або країн завдавати суттєвої шкоди національним інтересам [5]. Сприяти цьому має й Пакт про електронний напад, що розробляється під егідою ООН. Документ встановить правила поведінки в Інтернеті, заборону кібератак на значущі інформаційні ресурси в мирний час і використання ІТ терористами з метою пропаганди [6]. Технології фізичного знищення характерні індустріальним суспільствам, але у гібридній війні лише їх застосування недостатньо. Ефективність протидії гібридній агресії та інформаційним загрозам залежить від впровадження інноваційних підходів і високотехнологічної зброї [7, с.15]. Отже, система інформаційної безпеки має носити не реактивний, а випереджувальний характер, опираючись на прогнозування та запобігання дії загроз. Така система кібербезпеки реалізована в Ізраїлі, який досяг значних успіхів завдяки утворенню підрозділу кіберрозвідки, що налічує 7 500 операторів (80% від загального складу Аману) [8].

Виведення з ладу об'єктів критичної інфраструктури державно-управлінського сектору, транснаціональний характер кіберзлочинності, розвідувальна діяльність спецслужб і потужних хакерських угруповань, здійснення інформаційних операцій з поширення негативного іміджу України серед міжнародних партнерів тощо – це нагальні проблеми із забезпечення інформаційної безпеки України. Тому, криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів України з протидії кримінальним правопорушенням, які посягають на інформаційну безпеку має відбуватись шляхом розробки не лише криміналістичних методик розслідування злочинів, але й формування криміналістичного вчення об'єктом якого будуть новітні ІТ. Нині, зауважує В. В. Білоус, бракує дослідження теоретичних засад формування і практичного застосування ІТ у криміналістиці, їх місце у науці невизна-

чено, а рекомендації із застосування у судово-слідчій діяльності – не-сформовані [9, с. 166]. Міжнародний досвід свідчить, що ІТ давно є об'єктом дослідження у межах цифрової криміналістики. Тому, за-снування М. М. Федотовим форензики¹ заслуговує на увагу вчених. Вивчення природи та видів інформаційних загроз сприятиме побудові криміналістичних методик розслідування злочинів, синтезу знань з оптимального використання технічних засобів і тактичних прийомів розслідування посягань на інформаційну безпеку, з'ясуванню особливостей використання ІТ в якості знарядь і засобів злочину, електронно-цифрової обстановки їх вчинення, й специфіки роботи з електронними слідами та їх доріжками.

За походженням загрози інформаційної безпеки бувають *внутрішні* та *зовнішні*, але які найнебезпечніші питання відкрите. Індустрія інформаційної безпеки розвивається в аспекті протидії зовнішнім загрозам. Проте чим більших успіхів досягає людство в боротьбі з зовнішніми загрозами, тим рішучіше діють загрози внутрішні. Дані CSI свідчать, що максимальних збитків завдають внутрішні загрози – інсайдери [11]. За цих умов, захист від несанкціонованого доступу до інформації є марними, оскільки джерело загрози *інсайдер* – користувач системи, який має законний доступ до інформації. Термін інсайдер (від англ. inside – всередині) з'явився у США в 1933 р., належав до ринку цінних паперів [12]. Нині, інсайдер – це член певної групи, яка має доступ до інформації, що обмежена для широкого загалу [13]. CERT-UA визначає інсайдера як особу, що має доступ до інформації організації та навмисно або з необережності порушує вимоги конфіденційності [14]. Інсайдер має засновану на законі можливість використання інформації з обмеженим доступом, що стала відомою чи доступною через виконання професійних, службових чи процесуальних обов'язків, і якій законом заборонено її незаконне використання.

Інший клас загроз інформаційної безпеки становлять *зовнішні загрози* кіберпростору, а саме *шкідливе програмне забезпечення* – перешкоджає роботі ПК, збирає інформацію або отримує доступ до приватних комп'ютерних мереж. Представлено вірусами, мережевими хробаками – підклас вірусів, що інфікують ПК та шукають способи для розповсюдження мережею, створюючи власні копії; троянськими програмами, які призна-

---

¹ Примітка. Форензика – наука про розкриття злочинів, пов'язаних з комп'ютерною інформацією, методи отримання та дослідження доказів у формі комп'ютерної інформації, застосування для цього технічних засобів (Див.: Федотов Н. Н. Форензика – компьютерная криминалистика. – М. : Юрид. Мир, 2007. – 432 с.)

ченні для прихованого проникнення до системи, зазвичай, зі зловмисними намірами; руткітами – приховують присутність зловмисника у системі, клавіатурними шпигунами – фіксують дані, що надходять у систему вводу під час користування клавіатурою, тощо.

Шаленого поширення набуло *Інтернет-шахрайство*, а злочином XIX ст. є фішинг. *Фішинг* – це спонукання користувача ввести дані для автентифікації (логін, пароль) та іншу інформацію, шляхом запевнення потерпілих у справжності хибних (спеціально створених) мережевих ресурсів (Інтернет-банкінгу тощо). Різновидом Інтернет-шахрайства є *вішинг* – отримання від користувача шляхом використання різних методів переконання, необхідної злочинцю інформації. Це вид соціальної інженерії орієнтований не на інформаційну (технічну) складову системи, а на людину – найслабкішу ланку [15]. Дійсно, навіщо долати оборону систем, архітектура яких спроектована захищати інформацію, якщо легше отримати її від користувача. Методи соціальної інженерії з несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів засновані на особливостях психології особи [16].

Загрожує інформаційній безпеці й несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів та інформаційно-телекомунікаційних систем шляхом *хакерської атаки* – дії спрямовані на порушення режиму функціонування системи, порушення доступності її сервісів (компонентів), несанкціонований доступ до конфіденційної інформації, порушення цілісності інформації тощо. У 2016 р. так були атаковані енергетичні підприємства України. Modus operandi схожий з кібератаками на критичну інфраструктуру України, які мали місце раніше. Від імені Укренерго на адреси підприємств електроенергетики направлялися листи з робочим документом (носієм вірусу BlackEnergy), жертви активували макрос для коректного відображення файлу, що розпочинало завантаження шкідливої програми [17].

В Україні зросла кількість *DDoS-атак*, що організовуються за допомогою великої кількості запитів з якими сервер не в змозі впоратися на державні установи [16]. Потужність DDoS-атак у 2014–2015 рр. сягали 450–500 ГБіт/с. DDoS-атаки є розподіленими мережевими атаками, які за допомогою численної кількості джерел мають на меті порушити доступність сервісу шляхом вичерпання його обчислювальних ресурсів. Особливої популярності набули *бот-мережі* – сукупність ПК уражених шкідливим програмним забезпеченням, виробничі та інформаційні ресурси яких через командно-контрольні сервери використовуються злочинцями.

Поширеним явищем є *крадіжка особистості* (від англ. identity theft) – несанкціоноване заволодіння персональними даними особи, що дозволяє зловмиснику здійснювати певні дії з підписання документів, отримання доступу до ресурсів тощо, від її імені. Цей різновид загроз може мати місце через дії як зовнішніх, так і внутрішніх зловмисників. Протидія та попередження крадіжки даних потребує правової обізнаності громадян у питаннях захисту персональних даних і своєчасного удосконалення законодавства. Інтеграція Україна до ЄС сприяє впровадженню сучасних стандартів захисту інформації з обмеженим доступом. Так, необхідно враховувати, що на зміну Директиві ЄС 95/46/ЄС у 2016 році схвалено «EU General Data Protection Regulation», який становить четверте покоління засад захисту персональних даних, серед яких тепер визнано генетичні і біометричні дані.

Тенденції розвитку злочинності засвідчили появу *змішаної форми загроз* – поєднання зусиль зовнішніх і внутрішніх порушників інформаційної безпеки задля вчинення злочину. Безпрецедентна схема шахрайства викрита в США, її організаторами були хакери з України, які протягом п'яти років зламували системи та викрадали інформацію, що передавалася співучасникам з США, РФ, Франції задля купівлі-продажу акцій компаній. Це перша справа в історії США за обвинуваченням у шахрайстві з цінними паперами із залученням інсайдерської інформації отриманої у результаті зовнішнього злому [18]. Отже, дослідження природи внутрішніх і зовнішніх загроз інформаційної безпеки має стати підґрунтям для розбудови системи криміналістичних методик розслідування окремих груп, підгруп, видів і підвидів злочинів.

Використані джерела:

1. Про Стратегію кібербезпеки України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 15.03.2016р., №96 /2016.
2. Cybercrime [Електронний ресурс]: офіційна інтернет портал Інтерполу. – Режим доступу: <http://www.interpol.int/Crime-areas/Cybercrime/Cybercrime>.
3. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
4. Про Воєнну доктрину України [Електронний ресурс]: Указ Президента України; від 15.06.2004 року, № 648/2004. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/paran10#n10>.

5. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс]: журнал «Юстиніан» від № 5. – 2009. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3222>.
6. Russia's military on Thursday revealed plans for a United Nations-backed plan for a global non-aggression pact, banning cyberwarfare attacks in peacetime between all leading powers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sputniknews.com/science/20160204/1034202933russia-military-cyberwarfare-nonaggression.html>.
7. Рыжов И. Н. Основы информациологической концепции противодействия терроризму. Інформаційні технології в глобальному управлінні : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29 жовтня, 2011 р.). – К.: ФОП Ліпкан О. С., 2011. – 140 с.
8. Филатова О. Как Израилу удается бороться с терроризмом с помощью соцсетей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uinr.info>.
9. Білоус В. В. Інформаційні технології у криміналістиці: постановка проблеми / В. В. Білоус // Проблеми законності : зб. наук. пр. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2013. – Вип. 121. – С. 160–170.
10. Федотов Н. Н. Форензика – компьютерная криминалистика. – М. : Юрид. Мир, 2007. – 432 с.
11. 2010/2011 Computer Crime and Security Survey [Електронний ресурс] : 15th annual report by the CSI. – Режим доступу до ресурсу: <http://gatton.uky.edu/FACULTY/PAYNE/ACC324/CSISurvey2010.pdf>.
12. Курило А. Инсайдер – портрет на фоне банка [Електронний ресурс] : журнал «Банковское дело в Москве», січень 2006. – Режим доступу: <http://www.abiss.ru/upload/iblock/b4a/insider.pdf>.
13. Русско-английский глоссарий по информационному обществу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://morepc.ru/informatisation/leonov.html>.
14. Соколов І. Рекомендації CERT-UA з протидії загрози інсайдера [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cert.gov.ua.
15. Базовий курс з інформаційної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cert.gov.ua>.
16. Дягілев В. Інформація іноді важливіша за людське життя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1368802-vasil-dyagilev-informaciya-inodi-vazhlivisha-za-lyudske-zhittya>.
17. Атака на энергетические объекты 19–20 января 2016 года. Постфактум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cys-centrum.com/ru/news/attack_on_energy_facilities_jan_ps.
18. Украинцы и россияне провернули в США кражу века: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/financial/3550384>.

Розвадовський Олександр Броніславович
завідувач СК-16 Національної академії
СБ України, доктор юридичних наук

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Державна політика в галузі статистики спрямована на створення єдиної системи обліку та статистики на всій території України та її узгодження з міжнародними стандартами і методологією [1].

За результатами Адаптованої глобальної оцінки національної статистичної системи, проведеної представниками Європейської комісії та інших міжнародних організацій, статистика України визнана такою, що значною мірою відповідає європейським вимогам, а інформація, що виробляється державними органами, є продуктом високої якості у більшості галузей статистичного виробництва. Водночас з визнанням досягнень результати аналізу поточного стану розвитку державної статистики свідчать про наявність сфер, в яких у подальшому необхідно поліпшити стан статистичної діяльності [2].

Вбачається, що це в першу чергу стосується складової безпекової сфери – забезпечення охорони державної таємниці. Служба безпеки України [3] як спеціально уповноважений орган державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці [4] має сформувати ефективну систему офіційної статистики, що відповідає європейським стандартам, суттєво підвищити оперативність, достовірність і релевантність, доступність, гласність й відкритість статистичної інформації, її джерел та методології складання звітної інформації.

Відповідно до встановленого порядку звіти про стан забезпечення охорони державної таємниці надсилаються підприємствам, установам, організаціям вищого рівня та/або замовникам робіт, пов'язаних з державною таємницею, а також органам СБ України, які надали зазначеним підприємствам, установам, організаціям спеціальний дозвіл на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею. Форма та порядок подання звітів про стан забезпечення охорони державної таємниці визначаються СБ України [5; 6].

Основними завданнями статистичного забезпечення є збирання, опрацювання, аналіз, поширення, використання статистичної інформації та її доступності, проведення статистичних спостережень щодо явищ і про-

цесів, які відбуваються в Україні у сфері забезпечення охорони державної таємниці.

Якісна та своєчасна статистична інформація про стан охорони інформації з обмеженим доступом України та її регіонів необхідна для подальшого вдосконалення державного управління і прийняття виважених, науково обґрунтованих рішень щодо забезпечення сталого розвитку безпекової та інформаційної сфери, залучення науковців та провідних експертів до обговорення актуальних питань і завдань подальшого розвитку системи.

У зв'язку з цим забезпечення доступності ключових статистичних даних для широкого загалу та прозорості статистичної методології є необхідною умовою формування ефективної моделі системи забезпечення охорони державної таємниці.

Виходячи з положень Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 р. [2] у сфері забезпечення охорони державної таємниці, необхідно налагодити співробітництво між виробниками та споживачами статистичної інформації, посилити взаємодію з постачальниками адміністративних даних (органами, які провадять діяльність, пов'язану із збиранням та використанням адміністративних даних).

На сьогодні існує гостра потреба в установленні постійно діючого зворотного зв'язку з користувачами статистичної інформації та задоволення їх нагальних потреб. Статистичне виробництво в цілому повинне бути реорганізоване шляхом впровадження інтегрованої системи статистичної інформації.

Пріоритетним напрямом для подальшого поліпшення стану державної статистичної діяльності у досліджуваній сфері є також вдосконалення системи навчання персоналу, що задіяний у статистичному виробництві, зокрема шляхом проведення навчання за відповідними програмами та курсами.

Безумовно, що проблематика удосконалення система державної статистичної звітності за лінією забезпечення охорони державної таємниці та діяльності СБ України не обмежується комплексом окреслених питань, тому потребує ґрунтовного дослідження, яке буде здійснене автором в одній із наукових робіт.

Використані джерела:

1. Закон України «Про державну статистику» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Розпорядження КМУ «Про затвердження Стратегії розвитку державної статистики на період до 2017 року» від 20.03.2013 р. № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-2013-%D1%80#n7>.
3. Закон України «Про Службу безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
4. Закон України «Про державну таємницю» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
5. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» від 18.12.2013 р. № 939.
6. Наказ СБ України «Про затвердження форм звітів про стан забезпечення охорони державної таємниці та інструкцій щодо порядку їх оформлення і подання» від 26.09.2015 № 630 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article>.

Романов Микола Степанович

старший викладач СК-2 Навчально-наукового інституту контррозвідувальної діяльності НА СБ України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУДОВИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

Контррозвідувальний режим є важливою складовою правової діяльності держави, сприятливою умовою для успішної контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України та інших структур наділених правом ведення контррозвідувальної діяльності для своєчасного виявлення, попередження, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, окремих осіб та організацій. У своєму виступі на засіданні Колегії СБ України, присвяченій підведенню підсумків роботи СБ України за 2015 рік, 29 грудня цього року Президент України визначив необхідність реалізації системних заходів з його впровадження в державі. Поставив

завдання перед СБ України у найкоротший термін розробити Концепцію впровадження контррозвідувального режиму в Україні, у якій передбачити зміст, структуру, принципи, завдання, механізми ефективного функціонування та підтримання контррозвідувального режиму [1].

Формування та функціонування контррозвідувального режиму пов'язане з існуванням офіційних, відкритих окремих обмежень демократії, з деяким обмеженням політичних і особистих свобод громадян. За допомогою правового регулювання, шляхом видання правових актів різного характеру при цьому застосовується також примус. Служба безпеки України правочинна від свого імені застосовувати примусові заходи: від перевірки документів до адміністративного затримання й офіційного застереження у випадках, визначених законом. Вони дозволяють попереджати й припиняти розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав й інші антигромадські дії, що зазіхають на інтереси державної безпеки. Їхнє застосування нерідко є єдино можливим способом припинення протиправної діяльності. Більше того, забезпечуючи з'ясування обставин і мотивів здійснення правопорушень, примусові заходи створюють умови для здійснення агентурно-оперативних і кримінально-процесуальних заходів відносно осіб, діяльність яких наносить шкоду інтересам держави. Вони важливі як для вирішення завдань із забезпечення контррозвідувального режиму (протидія РПД, терористичним актам й іншим особливо небезпечним злочинам, забезпечення безпеки охоронюваних СБ України об'єктів і т.п.), так і для проведення окремих контррозвідувальних заходів – легалізація даних, отриманих оперативним шляхом, припинення розвідувально-підривної діяльності конкретних осіб, затримання їх на місці злочину й інших гострих заходів направлених на документування протиправної діяльності.

Контррозвідувальний режим використовується також і з метою створення законної основи для так званої «репресивної» діяльності органів державної безпеки з протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам з використанням правових та законних гласних і негласних форм і методів.

Тобто, ефективність існування контррозвідувального режиму можливе тільки за умов, що в окремих випадках необхідно усе таки застосовувати примус та законне обмеження прав особи. В умовах демократичної держави зазначене має здійснюватись при умові згоди суспільства на такі окремі обмеження. Вони мають бути зрозумілі суспільству. Таке розуміння має формуватись загальнороз'яснювальною діяльністю Служби безпеки України та відповідними заходами Міністерства інформаційної політики. Ідея зазначеної діяльності – це необхідність захисту суспільства

від сучасної розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, насамперед Російської Федерації. Ефективність такого захисту уповноваженими державними структурами можливе при умові того, що впровадженні окремі додаткові процедури направлені на створення перешкод, проникнення чи переміщення на ту чи іншу територію України сучасних диверсійно-розвідувальних груп іноземних держав. Як прикладом може бути обов'язкове пред'явлення паспорту при посадці пасажирів у залізничний вагон.

Використані джерела:

1. Матеріали з веб-сторінки Служби безпеки України // [Електронний ресурс]. Режим доступу.: [http // www.sbu.gov.ua](http://www.sbu.gov.ua).

Святенко Іван Петрович

старший консультант (з правових питань) 1 відділу 3 служби Управління правового забезпечення Служби безпеки України

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Питання реформування сектору безпеки і оборони держави в цілому та окремих її складових елементів є надзвичайно актуальними. У ході пошуку оптимальних шляхів реформування національної спецслужби виявлено ряд проблемних аспектів, які потребуватимуть вирішення.

Щодо девоєнізації/залишення військового статусу СБУ, збереження рівня соціального та правового захисту співробітників СБУ. Служба безпеки України як і спецслужби багатьох країн-сусідів України (Республіка Болгарія, Угорська Республіка, Республіка Білорусь, Російська Федерація), які діють в рамках військової або змішаної структури, на сьогодні комплектується військовослужбовцями і цивільними особами.

Статус СБУ як військового формування визначено в актах законодавства опосередковано. При цьому загрози з боку Російської Федерації та потреба життєво ефективних заходів з протидії їм визначають характер діяльності СБУ, що зумовлює її подальше функціонування як військового формування.

Крім того, наявність в СБУ статусу військового формування та комплектування її військовослужбовцями узгоджується із тенденцією розвитку

загальнодержавної політики останніх років з цього питання (нова редакція Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», Закон України «Про Національну гвардію України»).

У разі ж прийняття керівництвом держави рішення про перетворення СБУ у цивільну структуру після стабілізації ситуації в країні такий перехід має бути поступовим.

Найоптимальнішим за таких умов видається поетапне переведення в цивільні рамки підрозділів, які не займаються контррозвідальною та оперативно-розшуковою діяльністю, не здійснюють досудове розслідування, шляхом заміщення в цих підрозділах військових посад, що звільнятимуться, цивільними особами.

Водночас слід враховувати, що девоєнізація СБУ може призвести до наступних негативних наслідків:

- ускладнення збереження кадрового потенціалу, забезпечення організації діяльності, виконання завдань в умовах ненормованого робочого часу, ротації кадрів, підтримання службової та виконавчої дисципліни;

- зниження рівня соціального і правового захисту співробітників, що забезпечується на даний час лише за рахунок статусу військовослужбовця;

- великих бюджетних затрат у разі різкої зміни статусу співробітників, пов'язаних з виплатою вихідних допомог, оформленням військових і змішаних пенсій, професійною перепідготовкою та навчанням військовослужбовців, забезпеченням їх житлом згідно з вимогами законодавства.

При цьому, у випадку демілітаризації (повної чи часткової) Служби безпеки України необхідно в законодавчих актах передбачити належний рівень соціального захисту та матеріального забезпечення (в тому числі пенсійного) особового складу СБУ, а також державні гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців, які звільнятимуться зі служби у зв'язку з девоєнізацією.

Вказане дозволить проводити поступову політику щодо комплектування Служби безпеки України кваліфікованими кадрами та попередить можливий відтік із СБУ досвідчених співробітників.

Щодо доцільності залишення за СБУ функцій досудового розслідування. Програмними та стратегічними документами, зокрема Концепцією реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів України (затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311) та Стратегією національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287), передбачено наявність у органів безпеки функцій досудового розслідування.

Згідно із законодавством і практикою правового регулювання діяльності органів внутрішньої безпеки європейських держав та з огляду на

сучасні виклики (загрози) реформована Служба безпеки України має зберегти функцію досудового розслідування, в першу чергу, злочинів проти основ національної безпеки, окремих злочинів проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку.

Зазначена позиція знайшла своє відображення у прийнятому 10 листопада 2015 року Верховною Радою України Законі України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рекомендацій Європейського Союзу з виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно уточнення підслідності органів досудового розслідування» № 771-VIII.

Законом перерозподілено підслідність органів досудового розслідування та приведено її у відповідність до рекомендацій європейських та міжнародних партнерів України, критеріїв діяльності правоохоронних систем європейського зразка і є результатом узгодженої позиції керівництва правоохоронних органів та РНБО України.

Щодо збереження функції протидії корупції. Боротьба з корупцією в органах державної влади та організованою злочинністю як загрозам державній безпеці України (ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України») були та залишаються завданнями Служби безпеки України (ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України»).

Спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на сьогодні залишилися єдиними в державі спеціально створеними для боротьби з організованою злочинністю підрозділами (ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»).

Президент України на урочистостях з нагоди 23-ї річниці створення Служби безпеки України у березні 2015 року заявив:

«...В той же час впевнений, що початок роботи Національного антикорупційного бюро не знімає відповідальності і в подальшому з Служби безпеки України на фронті боротьби з корупцією.»

Таким чином, доки Національне антикорупційне бюро України перебуває на етапі становлення, СБУ продовжує безпосередньо боротися з корупцією, у тому числі серед чиновників найвищих рангів, а також у середовищі новостворених вже органів.

Для цього налагоджено взаємодію із Національним антикорупційним бюро України. Зокрема, у серпні 2015 року Служба безпеки України та Національне антикорупційне бюро України уклали угоду про співпрацю. Здійснюється розробка міжвідомчих нормативно-правових актів щодо організації обміну інформацією та проведення спільних заходів.

Крім того, складність та багатогранність корупційних схем, до яких на сьогодні вдаються суб'єкти корупційних правопорушень, та різновекторність корупційних проявів вимагає збереження серед основних напрямів діяльності СБ України функції боротьби з корупцією (принаймні протягом перехідного періоду (як це практикується в європейських країнах), необхідного для початку повноцінної роботи новостворених антикорупційних органів).

На користь зазначеної позиції свідчать і положення Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1402 (1999), яка не заперечує можливість протидії проявам злочинності силами спецслужб у випадках, коли такі прояви становлять загрозу національній безпеці, як це має місце в Україні, про що свідчать і пріоритети, визначені оновленою Стратегією національної безпеки України.

Зважаючи на таку позицію ПАРЄ, та враховуючи, що поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності на сучасному етапі законодавством визначено *одними з основних реальних загроз національній безпеці України у сфері державної безпеки (стаття 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»), цілком обґрунтованим є визначення і на майбутнє (після закінчення «перехідного періоду») у національному законодавстві України завдань Служби безпеки України з попередження, виявлення, припинення корупції та організованої злочинної діяльності.*

Загалом, у 2015 році за матеріалами СБУ повідомлено про підозру у скоєнні 514 корупційних злочинів, з яких 389 пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. Припинено діяльність 7 організованих злочинних угруповань, учасники яких вчинили корупційні злочини. До різних термінів покарання засуджено 146 осіб. Складено 464 протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. За результатами розгляду їх судами 288 корупціонерів притягнуто до адміністративної відповідальності шляхом накладення штрафів. Звільнено з посад 72 корупціонери (за даними ГУ «К»).

Щодо зміни системи демократичного та цивільного контролю над СБУ. На сьогодні за законодавством України передбачено різні види контролю за діяльністю СБУ та порядок їх здійснення (за суб'єктами можна розділити на парламентський контроль, контроль, що здійснюється Президентом України, урядовий контроль, контроль з боку судових органів, прокурорський нагляд та громадський контроль).

Разом з тим, Конституцією України контроль за діяльністю СБ України визначено опосередковано.

З огляду на неповноту конституційного унормування зазначеного питання на сьогодні неможливо чітко визначити оптимальні шляхи реформування діючої системи контролю за діяльністю Служби безпеки України (наявність врегулювання зазначеного питання на рівні законів є досить слабким аргументом відсутності необхідності зміни такої системи).

Враховуючи викладене та конституційні процеси, що на сьогодні відбуваються в нашій країні, найоптимальнішим шляхом вирішення зазначеного питання вбачається вивчення та запозичення досвіду здійснення контролю за діяльністю служб внутрішньої безпеки європейських країн, що мають аналогічну форму правління (є парламентсько-президентськими республіками).

Використані джерела:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року, Відомості Верховної Ради України – 1996 – № 30 – ст. 141.
2. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-ХІІ, Відомості Верховної Ради України – 1992 – № 27 – ст. 382.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, Відомості Верховної Ради України – 2003 – № 39 – ст. 351.
4. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-ХІІ, Відомості Верховної Ради України – 1993 – № 35 – ст. 358.
5. Указ Президента України «Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції та правоохоронних органів України» від 8 квітня 2008 року № 311.
6. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії національної безпеки України» від 26 травня 2015 № 287.
7. Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1402 (1999).

Семенюк Олександр Георгійович
заступник начальника УЗСОО Служби
безпеки України, кандидат юридичних
наук

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Запобігання злочинності, усунення причин і умов, що її породжують і сприяють її різноманітним проявам, вже давно стали складовою кримі-

нологічної політики держави, тобто науково обґрунтованої стратегії та тактики запобігання злочинності за допомогою системи спеціально-кримінологічних заходів, а також шляхів відвернення конкретних злочинів та їх припинення. Проте це не єдиний засіб досягнення такого стану людського суспільства, коли забезпечується нормальне його існування (виживання) та розвиток. Не менш важливою складовою кримінологічної політики у цьому питанні справедливо вважається забезпечення стану безпеки охоронюваних правом життєво важливих цінностей.

У вітчизняній науковій літературі поняття заходів безпеки ще не розроблено, тому нами на основі конкретизації змісту цих заходів та їх порівняння з іншими, вже відомими видами соціальної регуляції, виведено наступне визначення: *заходи безпеки* – це заходи примусового обмеження поведінки фізичних та діяльності юридичних осіб, які застосовують за наявності зазначених у законі підстав і мають на меті запобігання шкідливого впливу певного джерела небезпеки або охорону об'єкта захисту від шкідливого впливу джерел небезпеки.

Надійність збереження державної таємниці залежить від спроможності держави утримувати секретну інформацію у просторі, в якому вона її контролює. При цьому заходи безпеки можуть бути поділені на засоби охорони (*пасивні заходи*) та засоби усунення (*активні заходи*).

Засоби охорони спрямовуються на забезпечення надійності збереження секретної інформації та створення максимальних перешкод щодо реалізації реальних зовнішніх та внутрішніх загроз у вигляді злочинних намірів на заволодіння державною таємницею з метою її використання на шкоду суспільним інтересам. До таких заходів відносяться:

- перевірка благонадійності осіб, яким планується надати доступ до державної таємниці;
- дозвільний порядок провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею;
- встановлення пропускового та внутрішньооб'єктового режиму на підприємствах, в установах та організаціях, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею;
- впровадження єдиних вимог щодо виготовлення, користування, збереження, передачі, та обліку матеріальних носіїв секретної інформації;
- технічний та криптографічний захисти секретної інформації.

Заходи усунення орієнтовані на недопущення шкідливого впливу конкретного джерела небезпеки. До них належать:

- виявлення, оперативний контроль, розробка суб'єктів, які виношують наміри заволодіти державною таємницею або її використа-

ти на шкоду суспільним інтересам, припинення їх протиправної діяльності;

— виявлення та припинення порушень встановлених правил поведіння з державною таємницею, які провокують або створюють умови, що полегшують вчинення злочинів у сфері охорони державної таємниці;

— притягнення осіб до юридичної відповідальності за вчинені правопорушення;

— ліквідація та мінімізація наслідків злочинних посягань.

Кожний із наведених заходів безпеки виконує свою специфічну функцію. Їх слід розглядати як набір інструментів, за допомогою яких досягається поставлена мета – забезпечення безпеки охоронюваних життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави за допомогою засекречування певної інформації.

Залежно від характеру загроз застосовуються два принципи охорони державних секретів: «від загального» – коли реалізуються типові, стандартизовані заходи безпеки щодо забезпечення режиму секретності, встановлені законодавством; «від конкретного» – коли запобіжні заходи обумовлюються особливостями, притаманними тільки даному суб'єкту режимно-секретної діяльності.

Із двох наведених форм організації охорони державних секретів найбільш мобільною та гнучкою є застосування заходів безпеки, обумовлених особливостями об'єкту режимно-секретної діяльності та характером виконуваними ним секретних робіт. У той же час у практичній діяльності найбільшого поширення набула організація охорони секретних відомостей за принципом «від загального», що пояснюється тенденцією до однаковості закріпленої в чинному законодавстві загальнодержавної методології охорони секретів.

На наше переконання, сучасна система охорони державної таємниці має враховувати та містити як типові, стандартні заходи безпеки, встановлені та закріплені загальнодержавними нормативно-правовими актами, так і специфічні заходи, обумовлені особливостями кожного суб'єкта режимно-секретної діяльності. Для цього на кожному підприємстві, установі та організації, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, пропонується запровадити *паспорт забезпечення режиму секретності* з його подальшим погодженням органами СБ України.

У такому паспорті повинні міститися у вигляді окремих документів (розділів) наступні відомості:

— характеристика та обсяг секретних відомостей, які використовуються у зв'язку з провадженням такої діяльності;

- структура режимно-секретного органу, його підпорядкованість, штатна чисельність працівників та їх функціональні обов'язки;

- наявність та місцезнаходження спеціально обладнаних приміщень (зон, територій) для проведення секретних робіт, кількість сховищ матеріальних носіїв секретної інформації, їх відповідність вимогам щодо забезпечення режиму секретності;

- відомості про персонал, якому надано доступ до роботи з державною таємницею, їхні форми допуску та категорії відомостей, з якими вони обізнані;

- організація та стан пропускнуго та внутрішньооб'єктового режиму, перелік інженерно-технічних засобів охорони із зазначенням їхньої відповідності вимогам щодо забезпечення режиму секретності;

- перелік та місце знаходження спеціальних засобів зв'язку й органу спеціального зв'язку, використання державних шифрів і криптографічних засобів, стан їхнього обліку;

- заходи контролю за станом охорони державної таємниці (з розкриттям видів контролю, термінів їх здійснення та відповідальних за їх проведення посадових осіб);

- ділянки підвищеної небезпеки та варіанти можливих критичних ситуацій;

- заходи щодо забезпечення режиму секретності в умовах особливого періоду або правового режиму надзвичайного стану;

- інструкції персоналу про забезпечення режиму секретності у звичайному режимі та у випадку можливих критичних ситуацій;

- прогноз характеру та масштабів збитків і негативних наслідків, які матимуть місце в результаті несанкціонованого витоку секретної інформації;

- перелік організаційних заходів, спрямованих на обмеження масштабів наслідків у випадку використання викраденої або втраченої секретної інформації на шкоду суспільним інтересам.

Такі паспорти мають погоджуватися органами СБУ, а їх копії, які необхідно зберігати в СБУ, слід доповнювати додатковими розділами наступного змісту:

- аналіз реальних та потенційних загроз надійності збереження державної таємниці на суб'єкті режимно-секретної діяльності та в його оточенні;

- план контррозвідувальних заходів охорони державної таємниці.

Науковий підхід до планування, розробки та введення в дію загальнодержавної системи охорони державної таємниці передбачає

послідовне та поетапне виконання наступних організаційних заходів:

на першому етапі здійснюється навчання керівного складу та персоналу режимно-секретних підрозділів правилам та порядку забезпечення охорони державної таємниці, методам оцінки ризиків та визначення реальних і потенційних загроз у цій сфері, особливостям паспортизації суб'єктів режимно-секретної діяльності;

на другому етапі на підставі комплексного дослідження кожного суб'єкта режимно-секретної діяльності та визначення переліку реальних і потенційних загроз надійності охорони державної таємниці обираються (з урахуванням фінансових можливостей об'єкта) адекватні цим загрозам запобіжні заходи та розробляється об'єктова концепція охорони секретної інформації;

на третьому етапі здійснюється паспортизація та оснащення об'єкта необхідними інженерно-технічними засобами охорони; створюються комплексні системи технічного захисту інформації; плануються невідкладні та довгострокові охоронні заходи; розробляються конкретні інструктивно-методичні вимоги для персоналу щодо забезпечення режиму секретності у звичайному режимі та у випадку можливих критичних ситуацій; розробляються заходи з ліквідації виявлених недоліків та посилення рівня інженерно-технічного захисту об'єкта охорони;

на четвертому етапі система охорони державної таємниці кожного суб'єкта режимно-секретної діяльності узгоджується із загальнодержавною системою охорони секретної інформації, тобто здійснюється побудова комплексної інтегрованої системи безпекових заходів на державному рівні з розподілом цих повноважень між підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють діяльність, пов'язану з державною таємницею, та правоохоронними органами, що забезпечують контррозвідвальне супроводження цієї діяльності.

Висновок. Розроблені в рамках такого підходу положення можуть кардинально змінити концептуальні погляди на безпеку громадянина, суспільства та держави в інформаційній сфері, визначити пріоритетні напрямки досягнення поставленої суспільно значимої мети, перерозподілити функції суб'єктів запобіжної діяльності у сфері охорони державної таємниці та визначити критерії оцінки її результативності, підвищити ефективність як усієї системи охорони державної таємниці, так і окремих її елементів.

Сізьон Владислав Сергійович

курсант 2-го курсу Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РЕФОРМА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ГОСТРІ ПИТАННЯ

В умовах активного проєвропейського руху України гостро постає питання про необхідність докорінної перебудови вітчизняних «спецслужб» для забезпечення державної безпеки відповідно до європейських стандартів. На сьогоднішній день головні завдання стосовно перебудови сектору безпеки в Україні, що знайшли своє відображення в проєктах концепції реформування Служби безпеки України та проєктах нової редакції Закону України «Про Службу безпеки України», Стратегії національної безпеки України і Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, є наступними :

- 1) позбавити СБУ нетрадиційних для спецслужби в класичному розумінні термінів функцій і повноважень;
- 2) передати повноваження здійснювати досудове розслідування іншим органам державної влади ;
- 3) демілітаризувати СБУ;
- 4) посилити контроль за діяльністю СБУ та декотрі інші [2].

Позиція ЄС з цих питань висвітлена у рекомендаціях ПАРЕ та численних висновках експертів. Але виникає питання – чи варто в повній мірі впроваджувати бачення ЄС, чи слід обрати свій шлях?

Безперечно, необхідність реформування СБУ в сучасних умовах не викликає сумніву, і в цьому контексті цілком виправданим є обраний європейський вектор змін, однак, варто враховувати національні особливості побудови сектору безпеки загалом та СБУ зокрема, не залишати без уваги складне зовнішньополітичне становище України.

Аналізуючи існуючі проєкти та пропозиції з питань реформування СБУ, необхідно акцентувати увагу на окремих дискусійних аспектах перебудови структури відомства і тих питаннях, які залишаються неврегульованими в законодавчій формі.

Насамперед, виникає питання відносно правового статусу Служби безпеки України як спецслужби, оскільки на сьогодні в Законі України «Про Службу безпеки України» чітко визначено СБУ як правоохоронний

орган спеціального призначення. Для вирішення цього питання необхідно на законодавчому рівні закріпити поняття спецслужби в Україні і, як наслідок, внести ряд законодавчих змін, в тому числі до Основного Закону, адже сучасна Конституція покладає забезпечення державної безпеки на правоохоронні органи і військові формування [1; 3].

Також це стосується позбавлення СБУ непридатних для спецслужби поліцейських функцій, серед яких діяльність у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Велика кількість фахівців стверджує, що наявність таких повноважень в СБУ немає жодних об'єктивних причин і взагалі створює загрозу застосування спецслужбою тіньових схем і використання відомства як інструменту політичного тиску. Як засіб вирішення даної проблеми пропонується вилучити із структури СБУ підрозділи, що займаються боротьбою з корупцією та організованою злочинністю, та зосередити ці повноваження в руках спеціальних правоохоронних органів. Дійсно, така точка зору має право на існування, але це питання потребує більш глибокого аналізу і системного підходу до його вирішення. На наш погляд, за сучасних умов ще передчасно говорити про відсутність необхідності в антикорупційній діяльності СБУ [1; 2].

Наступним спірним питанням в контексті реформування є необхідність позбавлення СБУ права здійснювати досудове розслідування, що аргументовано загрозою використання відомства як інструменту політичного тиску і переслідування. Розглянувши дану проблему більш детально, виникає цілком виправдане питання, яким чином Службі безпеки вдається здійснювати політичний тиск в рамках здійснення кримінального провадження, якщо існує ціла система органів, що здійснюють нагляд за органами СБУ, які проводять досудове розслідування? Тобто, якщо говорити про наявність фактів, які підтверджують незаконну діяльність органів слідства в системі СБУ, то варто давати об'єктивну і неупереджену оцінку таким подіям [2].

Окремим блоком проблемних питань з тематики реформування є вимога демілітаризації СБУ. Проблемним є те, що чіткої позиції стосовно цього не вироблено навіть в межах самого ЄС, оскільки велика кількість органів державної безпеки європейських країн мають змішану структуру, де присутні як військові формування, так і цивільні підрозділи. Також, однією із головних проблем демілітаризації є реальна загроза бюджетних навантажень у випадку одномоментної девоєнізації відомства [2]. Стосовно законодавчої неврегульованості, то тут вона також присутня:

по-перше, для проведення повномасштабної демілітаризації необхідно законодавчим шляхом знизити загрозу можливих проблем, пов'язаних із обмеженням існуючих на сьогодні соціальних гарантій і пільг для військовослужбовців СБУ;

по-друге, в аспекті демілітаризації СБУ неможливо залишити без уваги і той факт, що співробітники СБУ беруть участь в проведенні антитерористичних заходів на Сході незалежно від компетенції і приналежності до підрозділу. Як наслідок, виникає необхідність в кваліфікованій військовій підготовці співробітників спецслужби для забезпечення національної безпеки при наявності збройного протистояння на території України.

Для вирішення названих вище та багатьох інших проблем, пов'язаних із реформуванням сектору безпеки, необхідно розробити системний алгоритм перебудови даного сектору з урахуванням національних інтересів і пріоритетних шляхів розвитку України, особливостей сучасного стану всередині держави і на зовнішньополітичній арені. Також кардинальні зміни потребують детального обґрунтування у тому числі їх здатності не просто щось змінити, а дійсно вирішити нагальні проблеми в галузі державної безпеки.

Використані джерела:

1. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 №2229-ХІІ [Електронний ресурс] – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
2. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] – <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Строяновський Володимир Вікторович
старший викладач спеціальної кафедри
№ 5 Навчально-наукового інституту
контррозвідувальної діяльності Наці-
ональної академії СБ України

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА РЕФОРМУВАННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Відповідно до положень Концепції реформування СБ України, затвердженої Указом Президента України, розроблено проект нового Закону України «Про Службу безпеки України», яким передбачено зміну право-

вого статусу спецслужби з правоохоронного органу спеціального призначення на спеціальний уповноважений державний орган з питань забезпечення державної безпеки України. В основу законопроекту покладено положення національного законодавства, рекомендації Громадської ради при СБ України та досвід спецслужб країн ЄС і НАТО.

Згідно діючого законодавства СБ України є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [1]. СБ України також є спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, охорони державної таємниці та головним органом у сфері боротьби з тероризмом.

В рамках боротьби з наркобізнесом СБ України налагоджено контакти з Інтерполом, зарубіжними правоохоронними органами та спецслужбами понад 60 країн світу (США, Великої Британії тощо) [2].

СБ України виконує завдання щодо контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту дипломатичних представництв України за кордоном, забезпечує безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснює інформаційно-аналітичну діяльність для сприяння зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу.

Щодо реформування структурних підрозділів СБ України зупинимось на питаннях організації, завданнях, ролі і місця в системі управління держави, механізмах контролю тощо.

Серед загроз глобального характеру у майбутньому залишатимуться:

- боротьба з розвідувально-підривною діяльністю іноземних спецслужб;
- міжнародний тероризм;
- розвідувально-підривна діяльність спецслужб іноземних держав під прикриттям неурядових організацій;
- розпалювання міжнаціональної ворожнечі або міжконфесійних протиріч;
- найманство;
- боротьба з кібертероризмом;
- незаконне втручання у інформаційний простір України.

Реформування підрозділів СБ України має здійснюватися після визначення принципів оцінки загроз у сфері захисту національної безпеки України та боротьби з тероризмом, організації належної їм протидії з чіткою, законодавчо визначеною взаємодією усіх причетних до цього структур (СБУ, МВС, ДПС тощо) та відповідним ресурсним забезпеченням [2].

Це пов'язане з тим, що останнім часом, окремі громадсько-політичні об'єднання використовують так звані «мирні методи» боротьби за владу

(страйки, вуличні ходи, влаштування наметових містечок тощо), тому для підтримання належної суспільно-політичної стабільності та громадського порядку, необхідне чітке розмежування повноважень силових структур.

Реформування СБ України, неможливе без урахування ситуації в сфері міжнародної безпеки, досвіду провідних демократичних країн в організації діяльності спеціальних служб. Особливого значення набуває питання багатостороннього співробітництва СБ України з міжнародними організаціями та інституціями (ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ, ГУАМ тощо).

Так, після терактів від 11 вересня 2001 року всі провідні держави світу збільшили чисельність особового складу спецслужб та посилили оперативний контроль за певними середовищами. У США створено Міністерство внутрішньої безпеки та національний антитерористичний центр. Головним завданням Федеральної служби захисту Німеччини є спостереження за організаціями, які загрожують «вільному і демократичному основному правопорядку» (ультраправі, неонацистські партії, ультраліві, ісламістські, екстремістські організації).

Велика Британія, США та Австралія наголосили про створення глобальної антитерористичної мережі з протидії Аль-Каїді. До них долучились Нова Зеландія та Канада [3, с. 56].

У Ізраїлі службою Шабак (аналог вітчизняного ДЗНД) додатково здійснюється боротьба з саботажем з боку ізраїльтян арабського походження; Велика Британія збільшила кількість підрозділів спеціального призначення по боротьбі з тероризмом; Франція збільшила чисельність та розширила повноваження свого контррозвідувального органу – Генеральної дирекції внутрішньої безпеки [4].

Враховуючи ситуацію, яка склалася в Україні, на часі створення самостійного підрозділу у складі Департаменту захисту національної державності та боротьби з тероризмом, умовно кажучи – центру по боротьбі з міжнародним тероризмом, який би «під прапором» міжнародної антитерористичної коаліції здійснював обмін інформацією та проводив спеціальні операції як в Україні, так і за кордоном. Зазначене підвищить ефективність та сприятиме імплементації до українського суспільства положень Європейської стратегії безпеки.

Реформування має здійснюватися у напрямках приведення завдань, структури, штатної чисельності СБ України до сучасних вимог, економічних можливостей держави та демілітаризації окремих структурних підрозділів.

Враховуючи політичне розмежування суспільства та вплив Російської Федерації, на часі створення гласних позаштатних працівників, починаю-

чи з районного та обласного рівнів та міст обласного підпорядкування, які б відслідковували факти саботажу та виявляли радикально налаштованих осіб у т.ч. серед біженців.

Так буде забезпечений найголовніший принцип Резолюції ПАРЄ № 1402 (1999) «Контроль над внутрішніми силами безпеки» – забезпечення таких умов діяльності спеціальних служб, що б вони діяли виключно в національних інтересах, з якомога повними гарантіями дотримання громадянських свобод і прав людини.

Удосконалення законодавства, яке регулює правовідносини у сфері забезпечення національної і державної безпеки, є вкрай важливим напрямом реформування СБ України.

Водночас, для підвищення якісного рівня оперативно – розшукової та контррозвідувальної роботи необхідно розширити повноваження підрозділів СБ України, шляхом внесення певних змін до законодавства України [5].

Крім того, пропонується залучити у склад СБ України Державну прикордонну службу України для взяття під спільний оперативний контроль державний кордон, особливо в зоні АТО.

Таким чином, у досить близькій перспективі ми матимемо ефективну спеціальну службу, завдання якої повинні передбачати:

- зміцнення правових, демократичних засад суспільного життя, законності і конституційного правопорядку в державі;
- підвищення на цій основі ефективності захисту законних інтересів держави, суспільства і громадянина від глобальних та інших загроз;
- адаптацію діяльності до європейських та євроатлантичних правових, суспільних і професійних норм.

Виникла потреба у перегляді й уточненні завдань, структури, чисельності та повноважень складових сектору безпеки, спираючись на європейські стандарти та економічні можливості держави, а саме:

- уточнення завдань і функцій шляхом коригування відповідних законодавчих актів;
- удосконалення механізмів демократичного контролю за діяльністю спецслужб України, у т.ч. з метою захисту суспільства від зловживань їх співробітниками своїми повноваженнями для реалізації «замовлених» політичних або корупційних цілей;
- поглиблення співробітництва з НАТО та ЄС з відповідних питань.

Важливим організаційним напрямом реформування Служби безпеки України має бути удосконалення її організаційних структур з одночасним формуванням демократичної інституціональної і правової культури.

Результатом реформування СБ України повинно стати: дотримання принципу верховенства права; унеможливлення використання СБ України у вузько партійних інтересах; оптимізація штатної чисельності співробітників, упорядкування умов організаційно-правового, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення СБ України залежно від складності виконуваних обов'язків; демілітаризація окремих підрозділів СБ України (господарчих, фінансових, медичних тощо); розширення міжнародного співробітництва (тероризм і сепаратизм, кіберзлочинність, міжнародна злочинність, наркобізнес, незаконна міграція тощо); запровадження механізмів демократичного цивільного контролю; скасування певних показників статистичної звітності.

Використані джерела:

1. Верховна Рада України; Закон «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
2. Біла книга 2007 Служба безпеки України та розвідувальні органи; [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.niisp.org.ua/whiteb~1.pdf>.
3. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки): аналіт. доп. / В. Г. Пилипчук, М. О. Будаков, В. М. Гірич. – К.: НІСД, 2012. – с. 56.
4. Общая служба безопасности Израиля [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://ilgid.ru/politics/shabak.html>.
5. Служба безпеки України: офіційний сайт [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.sbu.gov.ua.

Сут Людмила Григорівна

консультант-експерт (з правових питань) 2 відділу 3 служби Управління правового забезпечення Служби безпеки України

ПРИЗНАЧЕННЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ФОНДУ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Правовий інформаційний фонд Служби безпеки України є засобом, за допомогою якого здійснюється правове забезпечення оперативно-службової діяльності підрозділів Центрального управління, регіональних органів, закладів, установ, Штабу Антитерористичного центру при СБУ (далі – підрозділи, органи, заклади СБУ).

Вказаний фонд є вкрай важливим в умовах сьогодення при необхідності невідкладного захисту суверенітету України та її територіальної цілісності, якісного виконання Службою безпеки України завдань із забезпечення державної безпеки України в рамках правового поля.

Відповідно до приписів Положення про правовий інформаційний фонд Служби безпеки України, затвердженого наказом ЦУ СБУ від 09 вересня 2014 року № 572/ДСК, правовий інформаційний фонд формується Управлінням правового забезпечення СБ України із:

офіційно одержаних Службою безпеки України текстів законодавчих актів України, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, декретів, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, нормативно-правових та розпорядчих актів державних органів та їх електронних копій;

текстів нормативно-правових та розпорядчих актів, виданих у Службі безпеки України (далі – акти СБУ) та їх електронних копій;

додаткових інформаційних матеріалів (коментовані кодекси, інша юридична література), офіційних друкованих видань (Офіційний вісник України, Відомості Верховної Ради України, Офіційний вісник Президента України, Голос України, Урядовий кур'єр), наукової та іншої спеціальної літератури з правових питань.

Для комплектування правового інформаційного фонду Служби безпеки України – Управління режиму, документального забезпечення і контролю СБ України постійно передає до Управління правового забезпечення СБ України примірники нормативно-правових та розпорядчих актів України, які офіційно надійшли до Служби безпеки України та актів СБУ. Підрозділи, органи, заклади СБУ, що були розробниками виданих Службою безпеки України нормативно-правових та розпорядчих актів після присвоєння акту СБУ реєстраційного номера або занесення до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів (якщо нормативно-правовий акт СБУ підлягає реєстрації в Міністерстві юстиції України), передають до УПЗ їх електронні копії (файли) у порядку, визначеному Інструкцією про нормотворчу діяльність Служби безпеки України, яка затверджена наказом СБУ від 18 серпня 2010 року № 451. Офіційні друковані видання щорічно передплачуються у встановленому порядку.

Співробітниками Управління правового забезпечення СБ України здійснюється облік та систематизація, підтримання у контрольному стані документів правового інформаційного фонду, опрацьовується інформація щодо опублікування нормативно-правових актів СБУ на предмет набрання ними чинності. Аналізується зміст проектів нормативно-правових та розпорядчих актів СБУ з метою визначення їх тематики та присвоєння тематичних індек-

сів за Класифікатором тематичного обліку нормативно-правових та розпорядчих актів Служби безпеки України. За цими індексами, на виконання наказу ЦУ СБУ від 09 вересня 2014 року № 573/ДСК, ведеться облік актів СБУ та здійснюється інформаційно-довідкова робота. На сьогоднішній день в контрольному стані підтримуються акти СБУ та нормативно-правові акти України, які мають грифи обмеження доступу або обмежувальні написи.

Облік нормативно-правових і розпорядчих актів України та актів СБУ (окрім журнальної та карткової форм обліку) ведеться в автоматизованій інформаційно-довідковій системі «Право-3» (далі – АІДС), яка має зручні функціональні можливості пошуку інформації для вирішення інформаційних запитів.

На даний час на обліку у зазначеній базі перебуває понад 28000 нормативно-правових актів України, а також більше 7500 актів СБУ.

З метою удосконалення організації забезпечення аналітичної та консультативної роботи підрозділів, органів, закладів СБУ, відповідно до Положення з експлуатації Системи електронного документообігу Служби безпеки України, затвердженого наказом СБУ від 30 травня 2008 року № 418/ДСК, планується реалізувати функціональні можливості АІДС в інформаційному фонді Системи електронного документообігу СБУ (СЕД) одразу після виконання всіх необхідних вимог щодо технічного захисту інформації. Після виконання цих заходів не лише співробітники Управління правового забезпечення СБУ, а й співробітники юридичних структур, створених у підрозділах, органах, закладах СБУ, матимуть змогу безпосередньо зі своїх робочих місць за заданими критеріями здійснювати: пошук відомостей про законодавчі акти України або акти СБУ із визначеної тематики (за допомогою тематичних індексів); перевірку їх статусу (діють вони чи ні), відомчої належності, реєстраційних номерів та дати, назви (реквізитів документа); перегляд інформації про нормативні акти, якими вносилися зміни до первинного.

Можливість здійснення такого пошуку безпосередньо у підрозділах, органах, закладах СБУ буде особливо корисною при вирішенні термінових службових завдань на місцях та створить умови для оперативного й своєчасного отримання необхідної інформації у систематизованому та зручному для використання вигляді.

З 2007 року Управлінням правового забезпечення СБ України ведеться робота по долученню до правового інформаційного фонду СБУ електронних копій текстів актів СБУ. У 2014 році завершено переведення в електронний вигляд текстів актів СБУ за попередні роки (з часу створення Служби безпеки України), які також підтримуються у контрольному

му стані. Всього таких електронних копій на даний час більше 3500. Електронні копії текстів актів СБУ складають окремий електронний фонд. По цим актам СБУ також здійснюється інформаційно-довідкова робота.

Фахівцями Управління правового забезпечення СБ України аналізуються наявні матеріали правового інформаційного фонду та надається (у формі консультацій та довідок) керівництву СБУ, підрозділам, органам, закладам СБУ повна та достовірна інформація щодо нормативно-правових та розпорядчих актів, які регулюють правовідносини в різних галузях права і стосуються оперативно-службової діяльності СБУ. За запитами здійснюється пошук документів з визначеної тематики та норм права, якими урегульовано конкретні питання оперативно-службової діяльності. Співробітникам СБУ постійно надаються консультації з питань їх оперативно-службової діяльності.

За теперішніх умов, коли законодавство зазнає постійних змін, надзвичайно важливим є професійне тлумачення оновлених правових норм для їх правильного застосування. Адже розвиток України як демократичної і правової держави неможливий без втілення конституційного припису, відповідно до якого органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Правовою інформацією, систематизованою в правовому інформаційному фонді, користуються та її потребують всі підрозділи, органи, заклади Служби безпеки України для виконання обов'язків із забезпечення державної безпеки згідно з діючим законодавством на належному професійному рівні.

Хотенець Павло Васильович

заступник голови Господарського суду
Харківської області, доцент кафедри
організації судових та правоохоронних
органів Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

ПРОЯВИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Аналіз і вивчення тенденцій розвитку організованої злочинності у сфері державної безпеки як в Україні, так і світі детермінується тим, що

згаданий вид злочинності є найбільш небезпечним, створює не тільки потенційні, але й реальні загрози національній безпеці держави, самому факту її існування. Як вчені, так і практики вже не піддають сумніву той прикрий факт, що у випадку ослаблення державних інституцій, втрати легітимності з боку органів державної влади, авторитету найвищих посадових осіб, організована злочинність у сфері державної безпеки намагається заповнити управлінський вакуум у суспільстві, взявши деякі функції на себе, що тягне за собою непередбачувані та небезпечні наслідки.

Тому вивчення згаданої проблематики має науковий і прикладний характер.

З науково-теоретичної точки зору розкриття всіх аспектів та особливостей організованої злочинності у сфері державної безпеки є необхідним для «озброєння та осучаснення» правоохоронної практики арсеналом найбільш передових методів боротьби з цим ганебним явищем, що безперечно охоплює всебічне розуміння її суті як на макро, так і мікрорівнях, створення достовірних кримінологічних прогнозів щодо стану та перспектив подальшого розвитку.

При цьому необхідно постійно враховувати той факт, що цей різновид організованої злочинності динамічно розвивається на стрімкій інноваційній основі, використовуючи витончені способи вчинення злочинів і протидії правоохоронним органам.

Її феномен полягає саме у формах її прояву.

У випадку терористичної діяльності, вчинення найбільш тяжких насильницьких злочинів, таких як бандитизм або розбій, організовані групи (угруповання) злочинців поводяться доволі зухвало, таким чином демонструючи своє негативне та злочинне ставлення до суспільства і законослухняної поведінки, намагаючись домінувати у суспільстві та затвердитися в ньому насильницьким шляхом на підставі страху.

Водночас, у таких сферах злочинного промислу як нелегальна міграція, наркоторгівля (в першу чергу, транспортування наркотиків), нелегальна трансплантологія – злочинні угруповання намагаються здебільшого не притягувати увагу суспільства та правоохоронних органів до своїх вчинків, діючи латентно.

З прикладної точки зору науковий інтерес до організованої злочинності у сфері державної безпеки виявляється у необхідності вироблення досконалих профілактичних й превентивних правових, організаційних, управлінських, фінансових кроків і механізмів щодо зменшення її шкідливого впливу на суспільно-політичні та інші процеси, що відбуваються у суспільстві, а також чіткій розробці криміналістичних технологій і тех-

нік, спрямованих на виявлення, фіксацію, документування та збір доказової бази за цими злочинами, виявлення членів організованих злочинних угруповань, їхніх зв'язків між собою та представниками органів державної влади, а також зв'язків з транснаціональною злочинністю.

Сьогодні в Україні чітко простежується така тенденція як трансформація організованої злочинності, тобто підпорядкування загальнокримінальних структур більш могутнім кримінально-олігархічним спільнотам та їх зрощення.

Основними сферами кримінальної діяльності сучасної організованої злочинності у сфері державної безпеки є:

- незаконний обіг зброї;
- нелегальна міграція;
- торгівля людьми;
- торгівля наркотиками.

При цьому вітчизняна організована злочинність у сфері державної безпеки має скоріше не вертикально, а горизонтально інтегровані структури.

Зруйнувати подібну сітку складніше, ніж завдати удару по жорстко централізованих організаціях типу італійської мафії.

Горизонтальна структура створює ілюзію у практичних працівників і багатьох спостерігачів про відсутність в Україні реальних злочинних організацій.

Аналогічна тенденція спостерігається й у країнах ЄС, де 40% угруповань, що належать до організованої злочинності, діє на основі мережевого стилю. При цьому в країнах ЄС до 70% організованих злочинних угруповань (злочинних організацій) є мультинаціональними.

Усе частіше правоохоронні органи виявляють угруповання, що складаються з надзвичайно малої кількості професійних злочинців, які компенсують малу чисельність залученням «підрядників» для виконання яких-небудь завдань, – серед «підрядників» можуть бути як вуличні хулігани, яких наймають для того, щоб «покарати» кого-небудь, так і професіонали у сфері юриспруденції, бізнесу, технологій, безпеки тощо.

На підставі викладеного, вбачаємо за доцільне висловити декілька міркувань та пропозицій, спрямованих на подолання в Україні проявів організованої злочинності у сфері державної безпеки.

1. Для дієвої протидії проявам організованої злочинності у сфері державної безпеки вищому керівництву держави необхідно мати політичну волю, яка дозволить державним установам, органам влади, інститутам громадянського суспільства створити якісно нову модель розвитку сус-

пільства, адекватну як історико-культурним внутрішнім традиціям, так і світовим тенденціям, в яких соціальна складова виступає як мета та головний фактор економічних перетворень.

Необхідно створювати цивілізовані правила гри у сфері молодіжної політики, освіти, культури, охорони здоров'я, економіки, міграційних процесів, працевлаштування, в т.ч. за кордоном, забезпечувати державну підтримку молоді, що навчається, з метою її уникнення від втягнення до злочинського світу, налагоджувати ефективне міжнародне співробітництво у галузі боротьби з правопорушеннями.

2. Головною умовою зменшення впливу організованої злочинності у сфері державної безпеки на суспільно-політичні процеси, що відбуваються у державі, є ефективне функціонування легітимних державних інституцій, в першу чергу, правоохоронних органів, здатних безкомпромісно нівелювати її прояви.

3. Говорячи безпосередньо про прояви організованої злочинності у сфері державної безпеки, необхідно наголосити на тому, що першочерговим кроком на шляху до зменшення нелегального обігу зброї та її використання організованою злочинністю, є прийняття закону, що регламентує обіг легкої стрілецької зброї, порядок її зберігання, продажу та чіткі правові підстави для застосування, особливо у випадках протидії злочинцю або його затримання.

У цьому зв'язку вбачається за доцільне корегування статті 36 Кримінального кодексу України (Необхідна оборона), передбачення можливості захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, в т.ч. за допомогою зброї.

4. Окремо необхідно вказати й про проблему нелегальної торгівлі людьми в Україні.

З метою захисту прав жертв торгівлі людьми потребує спрощення процедура надання людині статусу жертви торгівлі людьми, яку здійснює Міністерство соціальної політики України, через те, що фактично перебуваючи у трудовому рабстві, в першу чергу, за кордоном, людина об'єктивно не має можливості мати для цього документальне підтвердження. Тому відповідна довідка від органу досудового розслідування про те, що за фактом торгівлі людьми розпочато кримінальне провадження, а особу визнано потерпілою, має бути підставою для надання людині статусу жертви торгівлі людьми.

5. Також з метою покращення кримінально-правової охорони прав людини, постраждалої від торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо неї, необхідно забезпечити єдиний підхід та однакове тлумачення

статті 149 КК України (Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини).

Для цього має бути прийнята постанова Пленуму Верховного Суду України про судову практику у справах торгівлі людьми або здійснення іншої незаконної угоди щодо людини, яка має забезпечити однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції, а також узагальнити та уніфікувати практику розгляду судами таких справ.

6. З метою посилення контролю та управління з боку держави за міграційними процесами, зменшення впливу організованої злочинності на динаміку нелегальної міграції в Україні назріла необхідність систематизації (кодифікації) міграційного законодавства та створення на його основі Міграційного кодексу України, в якому б мали знайти відображення всі питання діяльності держави та захисту прав людини у цій сфері.

Чередниченко Олександр Юрійович
старший викладач Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат економічних наук, доцент

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Інформація стала першоосновою життя сучасного суспільства, предметом та продуктом його діяльності. У зв'язку з новими інформаційними досягненнями, державні кордони практично стають прозорими для обігу інформації. При цьому, чим більше зазначена галузь залучається в комерційний обіг, тим більше виникає потреба в захисті інтересів власників комерційної таємниці. Проблема захисту комерційної таємниці має багато аспектів, серед яких найважливішими є визначення правового положення комерційної таємниці, юридичне закріплення права на комерційну таємницю та створення правових гарантій реалізації цього права, регулювання відносин, які виникають в сфері обігу комерційної таємниці. Необхідно зважати на досить невеликий досвід України щодо захисту комерційної таємниці. В умовах планової соціалістичної економіки комерційна

таємниця в колишньому СРСР замінювалась системою відомчої секретності.

Питання щодо змісту інформації, яка становить комерційну таємницю завжди викликало багато дискусій. Наприклад, щодо кореляції понять комерційної таємниці (конфіденційної інформації та інформації взагалі) та інтелектуальної власності. Інформація, згідно з законодавством України, є об'єктом права власності, але вона одночасно може бути й об'єктом права інтелектуальної власності. Загальні умови захисту прав інтелектуальної власності, зокрема комерційної таємниці, визначаються Цивільним кодексом України. Реалізація майнових прав інтелектуальної власності на комерційну таємницю забезпечується правом на використання комерційної таємниці; виключним правом дозволяти використання комерційної таємниці; виключним правом перешкоджати неправомірному використанню комерційної таємниці, в тому числі забороняти таке використання.

Закон України «Про інформацію» під поняттям «інформація» розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Деталізоване визначення поняття «інформація» міститься в іншому Законі України «Про захист економічної конкуренції» – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості.

Що стосується використання понять «ділові секрети», «виробничі секрети», «торгівельні секрети» тощо, в Україні законодавцем визначено, що всі ці види секретів можна об'єднати в один узагальнюючий термін – комерційна таємниця, що і знайшло своє закріплення на законодавчому рівні. Згідно зі статтею 155 Господарського Кодексу України, серед об'єктів прав інтелектуальної власності у сфері господарювання є й комерційна таємниця. Зокрема, відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею.

Проте, наявність у складі назви «комерційна таємниця» слова «таємниця» вносить певну неоднозначність в тлумачення цього поняття. Згідно зі статтею 30 Закону України «Про інформацію», інформація з обмеженим

доступом поділяється на конфіденційну та таємну. При цьому конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. До таємної належить інформація, що містить відомості, які становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству і державі.

Таким чином, комерційну таємницю, в залежності від змісту відомостей, які вона містить, можна розглядати як конфіденційну інформацію, так і іншу передбачену законодавством таємницю, крім державної таємниці.

Склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, визначаються суб'єктом господарювання відповідно до законодавства. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці», не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Підприємства, установи та організації зобов'язані подавати перелічені відомості органам державної виконавчої влади, контролюючим і правоохоронним органам, іншим юридичним особам відповідно до чинного законодавства, за їх вимогою.

Отже, відомості, які можуть бути віднесені до комерційної таємниці, наприклад підприємства, повинні мати такі ознаки:

- не містити державної таємниці;
- не наносити шкоди інтересам суспільства;
- відноситись до виробничої діяльності підприємства;
- мати дієву або потенційну комерційну цінність та створювати переваги в конкурентній боротьбі;
- мати обмеження в доступі тощо.

З цього переліку не потрібно робити висновок про те, що до комерційної таємниці варто відносити значну кількість відомостей.

При застосуванні організаційно-правового механізму захисту комерційної таємниці постає цілий ряд невирішених питань, серед яких відсутність чіткого визначення поняття «комерційна таємниця» з урахуванням інтересів як юридичних, так і фізичних осіб; розробки механізму здійснення прав власності на інформацію, віднесену до комерційної таємниці; методики визначення її вартості; визначення органу державної виконавчої влади, що буде формувати й реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю тощо.

Майже відсутні фундаментальні роботи в цьому напрямку з урахуванням національної специфіки і як слідство відсутній практичний досвід, дієва нормативно-правова база.

Необхідно визнати, що в країнах світу, де використовуються інформаційні об'єкти, які представляють комерційну цінність, немає єдиного підходу до визначення поняття такої інформації. Застосовуються різні визначення: «ділові секрети», «виробничі секрети», «торгівельні секрети», «конфіденційна інформація», «комерційна таємниця» тощо.

Закон України «Про інформацію» визначає, що громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією, в тому числі комерційного характеру, одержаною на власні кошти, або такою, яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту. Разом з тим, впроваджуючи систему захисту комерційної таємниці, її власник повинен враховувати економічну доцільність такої системи. Тут важливими стають два моменти: витрати на забезпечення економічної безпеки повинні бути, як правило, меншими в порівнянні з можливими збитками; заходи безпеки мають сприяти підвищенню економічної ефективності підприємництва.

Основними документами для ведення комерційної діяльності підприємством є Статут підприємства та Установчий договір, зареєстровані у встановленому законодавством порядку. Документами, які регламентують взаємовідносини усередині підприємства є Колективний договір, Правила внутрішнього трудового розпорядку та Перелік відомостей, які містять комерційну таємницю підприємства. Статут підприємства – це основний документ, в якому обов'язково повинно бути зафіксовано положення про те, що підприємство має право на комерційну таємницю та організацію її захисту. В статуті повинно бути встановлено, хто визначає порядок захисту комерційної таємниці. Зафіксовані в Статуті положення надають підприємству можливість вимагати захисту його інтересів у державного та судового органу, включати вимоги про захист комерційної таємниці у всі види угод, домагатися відшкодування заподіяної шкоди у випадку викрадення комерційної таємниці, видавати нормативні документи що стосуються питань охорони комерційної таємниці, створювати структурні підрозділи для захисту своєї комерційної таємниці.

На сьогоднішній день втратам комерційної таємниці в Україні сприяє безсистемність її захисту. Спостерігається роз'єднаність зусиль держави і приватних підприємців у забезпеченні цілісності інформації, відсутність у власників комерційної таємниці організаційного досвіду щодо її захисту, недостатність правової підготовки та інформаційної культури.

Що стосується визначення органу державної виконавчої влади, який буде формувати й реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю, Законом України «Про Службу безпеки України» в статті 25 визначено, що до обов'язків СБУ віднесено «сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України». Як бачимо, формулювання даної норми не дозволяє чітко визначити, чи є СБУ саме тим органом державної виконавчої влади, який буде формувати і реалізовувати державну політику щодо охорони прав на комерційну таємницю, чи ні. Крім того, законодавець не визначає, що розуміється під поняттям «сприяти», а також механізм реалізації цього «сприяння».

Шилін Микола Олександрович
професор спеціальної кафедри
Національної академії СБ України,
доктор юридичних наук, професор

ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СЛУЖБУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Запорукою національної безпеки і відновлення територіальної цілісності України є потужні Збройні Сили України, інші, утворені відповідно до законів України, військові формування, що забезпечені сучасним озброєнням і військовою технікою, активна зовнішньополітична діяльність, ефективні розвідувальні, контррозвідувальні і правоохоронні органи.

Реформування та розвиток розвідувальних, контррозвідувальних і правоохоронних органів України має здійснюватися на основі принципів верховенства права, патріотизму, компетентності, департизації, доцільної демілітаризації, координації та взаємодії, розподілу завдань і усунення дублювання функцій, демократичного цивільного контролю та прозорості.

Реформа Служби безпеки України має на меті створення динамічної, укомплектованої високопрофесійними фахівцями, забезпеченої сучасними матеріальними і технічними засобами спеціальної служби, здатної ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України. При цьому буде забезпечено концентрацію зусиль на:

- контррозвідувальній діяльності;
- нейтралізації сепаратистських та екстремістських рухів і організацій;
- забезпеченні державної безпеки у сферах боротьби з тероризмом, економічної, інформаційної, кібернетичної безпеки;
- захисті державної таємниці;
- сприянні швидкому і ефективному обміну інформацією з державами – членами НАТО, ЄС на основі взаємної довіри.

Доцільно також забезпечити передачу більшості правоохоронних функцій, крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки, від Служби безпеки України до правоохоронних органів [1].

Серед певного кола реформаторів існує ідея щодо доцільності внесення законопроекту про повну девоєнізацію СБ України, а також позбавлення чи суттєвого обмеження її функцій досудового розслідування та запобігання й протидії корупції і організованій злочинній діяльності у зв'язку з набранням чинності Законів України «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України» та внесенням змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [1–4].

На наш погляд, зазначені пропозиції несуть в собі певні ризики і можуть спричинити негативні наслідки для забезпечення національної безпеки.

З огляду на сучасні загрози національній безпеці, зокрема військову агресію РФ, повна девоєнізація СБ України недоцільна. Остання може негативно вплинути на мобілізаційну готовність СБ України. До того ж структурним підрозділом ДКР СБ України є військова контррозвідка, призначенням якої є контррозвідувальне забезпечення збройних Сил та інших військових формувань України. У ході цієї діяльності співробітники військової контррозвідки безпосередньо приймають участь у заходах, які проводять зазначені формування. Зазначене потребує як оперативної, так й іншої спеціальної, у тому числі військової підготовки, а також відповідного забезпечення. Окрім того ліквідація у СБ України статусу воєнізованої структури призведе до втрати її співробітниками певних пільг, які надаються чинним законодавством військовослужбовцям та членам їх сімей. Це, у свою чергу, може створити проблему кадрового забезпечення, зокрема відтоку з СБ України оперативного і керівного складу та складності з новим його підбором і поповненням. Тим паче, що згідно Законів України «Про Державне бюро розслідувань» [2] та «Про Національне антикорупційне бюро України» [3] їх співробітникам визначені значні соціальні пільги, а особам начальницького складу Національного бюро встановлюються ще й спеціальні військові звання від лейтенанта до полковника [3].

Відносно ролі і місця СБ України в загальнодержавній системі запобігання та протидії корупції та організованій злочинній діяльності у зв'язку з набранням чинності Законів України «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України» та внесенням змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». На відміну від Національного антикорупційного бюро і Державного бюро розслідувань, які проводять оперативно-розшукові заходи та розслідування кримінальних правопорушень [2;3], скоєних представниками вищих органів влади і управління держави, СБ України зосереджує зусилля, передусім, на здійсненні контррозвідального пошуку – здобуванні та перевірці первинної інформації щодо ознак, у тому числі опосередкованих, про можливу організовану злочинну діяльність, і яка пов'язана не лише з корупцією у вищих ешелонах влади, а й з такими злочинними проявами як терор, диверсія, контрабанда, торгівля зброєю, надання допомоги іноземній державі й інших, до скоєння яких причетні державні посадовці. Таким чином, значення діяльності СБ України полягає саме у виявленні на ранній стадії задуму чи можливої підготовки злочину для попередження його скоєння.

Позбавлення або обмеження СБ України функції досудового розслідування негативно позначиться на якості досудового розслідування таких специфічних злочинів як шпигунство, державна зрада у формі шпигунства, диверсійні та терористичні акти, державна зрада у формі надання допомоги іноземній державі у проведенні підривної діяльності та інших, які безпосередньо наносять шкоду державній безпеці. Розслідування останніх пов'язане з обов'язковим його контррозвідальним супроводженням, з урахуванням особливостей складу злочину, методики проведення слідчих дій, спрямованих на викриття злочинців, а також можливого використання в окремих випадках ситуації, що складається в ході нього, для проведення активних контррозвідальних заходів. Це вимагає узгодженості дій слідчого і оперативних співробітників, тісної взаємодії і відповідної координації, що можна забезпечити в межах одного правоохоронного органу спеціального призначення, а саме СБ України. Наділення СБ України повноваженнями слідчого органу не суперечить чинному законодавству. Окрім того, виникає питання якщо Національне антикорупційне бюро, поряд з Державним бюро розслідуванням має право здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом, то чому СБ України потребує позбавлення функції досудового розслідування, зокрема таких злочинів як

шпигунство, державна зрада у формі шпигунства, диверсійні та терористичні акти, державна зрада у формі надання допомоги іноземній державі у проведенні підривної діяльності та інших, які безпосередньо наносять шкоду державній безпеці. Адже це не сприятиме поліпшенню стану забезпечення державної безпеки, а навпаки в певній мірі знизить можливості СБ України для належного виконання визначених законом завдань. До речі, в США Федеральне бюро розслідування як спеціальний правоохоронний орган, аналогічний СБ України, має як контррозвідувальні, розвідувальні функції, так і відповідну функцію досудового розслідування.

Формування та розвиток сектору безпеки і оборони має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози [1]. Але внесення змін і доповнень до чинного законодавства не повинно зменшувати значення ролі і місця в системі забезпечення національної безпеки такого правоохоронного органу спеціального призначення як СБ України.

Використані джерела:

1. Указ Президента України від 26 травня 2015 року №287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України».
2. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» / Відомості Верховної Ради, 2016, №6, ст. 55.
3. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» / Відомості Верховної Ради, 2014, №47, ст. 2051.
4. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» / Відомості Верховної Ради України, 1993 р., №35, ст. 358; 2010 р., №4, ст. 34; 2011 р., №23, ст. 160.

Шлапаченко Володимир Миколайович
старший науковий співробітник Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Засадничим підґрунтям діяльності СБ України з забезпечення охорони державної таємниці є чітке нормативно-правове визначення поняття *державної таємниці* як предмета злочинів, передбачених статтями 111 «Дер-

жавна зрада» (у формі шпигунства), 114 «Шпигунство», 328 «Розголошення державної таємниці», ст. 329 «Втрата документів, що містять державну таємницю», 422 «Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості» Кримінального кодексу України [1], які, відповідно до ст. 216 Кримінально-процесуального Кодексу України, належать до підслідності Служби безпеки.

Разом з тим, аналіз існуючого визначення державної таємниці свідчить про його недосконалість як базового поняття у сфері охорони державної таємниці, отже зумовлює проведення подальших досліджень з метою відпрацювання пропозицій щодо удосконалення.

Так, чинна редакція Закону України «Про державну таємницю» (ст. 1) визначає *державну таємницю* (секретну інформацію) як «*вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою*».

Наведене визначення, на нашу думку, є не зовсім коректним, містить застарілі кліше та не враховує сучасні суспільно-політичні тенденції. Крім того, недосконалість законодавчого тлумачення не сприяє усталенню чітких правових орієнтирів при здійсненні контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Так, зокрема:

1. Шкода національній безпеці вбачається лише в розголошенні секретних відомостей (причому, в нормативно-правових актах України поняття розголошення не наводиться), хоча при розкритті терміну «охорона державної таємниці» (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [2]) зазначається, що спрямованість цієї діяльності полягає у запобіганні не тільки *розголошенню* секретної інформації але й *втратам* її матеріальних носіїв. Закон України «Про основи національної безпеки України» [3] серед загроз національним інтересам і національній безпеці виділяє вже не тільки *розголошення* державної таємниці, але й *розвідувально-підприємну діяльність іноземних спецслужб* (ст. 7).

Те, що суттєвої шкоди національній безпеці може завдати не тільки *розголошення* державної таємниці, але й *втрата* її матеріальних носіїв та *розвідувальна діяльність іноземних спецслужб (шпигунство)* є, по суті, очевидним, втім, в узагальненому вигляді, як перелік загроз збереженню державної таємниці, в жодному з законів України це на сьогодні не визначено. Лише у Кримінальному кодексі України зазначені дії передбачено як окремі склади

злочинів, щоправда, у різних розділах. Виходячи з цього, вбачається доцільним замінити застосований законодавцем у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», у ст. 7 (розділ «в інформаційній сфері») Закону України «Про основи національної безпеки України» та у ст.6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4] термін *«розголошення»* на термін *«витік»* (який, доречі, використовувався раніше, у Концепції (основах державної політики) національної безпеки, прийнятої у 1996 р.), оскільки він охоплює і узагальнює всі зазначені загрози, та навести його тлумачення у ст. 1 (Визначення термінів) Закону України «Про державну таємницю».

Витік секретних відомостей пропонується визначити як незаконний тимчасовий або незворотній вихід інформації, що становить державну таємницю, з законного володіння або розпорядження в результаті її розголошення, втрати, викрадення або розвідувальної діяльності на користь іноземних держав чи організацій.

2. Не зовсім коректним, особливо з точки зору криміналізованих посягань на державну таємницю з матеріальним складом, виглядає застосування у визначенні державної таємниці дефініції *«може завдати»*. Розглядаючи певну ймовірність такої можливості, логічно припустити й альтернативну можливість – *«може не завдати»*. Виходячи з цього, важко збагнути логіку криміналізації передачі іноземній державі або розголошення відомостей, які не завдають шкоди національній безпеці України.

З метою уникнення такої неоднозначності трактування пропонується слова *«може завдати»* замінити словами *«завдає або створює загрозу завдання» шкоди*.

3. Розглядаючи секретну інформацію як об'єкт розвідувальних спрямувань іноземних спецслужб, а також як предмет злочинів, підслідність яких віднесена до компетенції СБ України, варто зауважити ще один важливий аспект, неповна урегульованість якого дезорієнтує контррозвідувальну діяльність, не сприяє правильній кваліфікації відповідних злочинів.

На сьогодні Україна уклала понад 45 окремих Угод про взаємний захист секретних відомостей з іноземними державами та міжнародними організаціями (НАТО та ЄС). Проте, визнання Урядом України існування міждержавних секретів не означає автоматичного набуття такими секретами статусу державної таємниці України.

Міждержавні секрети, що передаються у розпорядження відповідних державних органів України, згідно зі ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» можуть бути віднесені до державної таємниці України лише за умов, якщо вони підпадають під категорії, зазначені у цій статті і їх розголошення може завдати шкоди інтересам національної безпеки України.

Отже, відповідно до чинного КК, передавання іноземній державі, розголошення або втрата відомостей, що становлять державну таємницю іншої держави, але при цьому не становлять державної таємниці України, вчинене громадянином України, іноземним громадянином або особою без громадянства, не створюють підстав для кваліфікації цих дій за ст.ст. 111, 114, 328, 329, 422 КК та, відповідно, підстав для заведення оперативно-розшукових справ.

Крім того, оскільки розвіддіяльність, спрямована на здобуття таких відомостей, здійснюється не проти України, а проти інших країн, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» підстави здійснення контррозвідувальної діяльності з протидії таким проявам на сьогодні відсутні.

Ситуація, що склалася, створює передумови для використання території України як плацдарму для організації та здійснення розвідувальної діяльності щодо інших держав та не виключає залучення українських громадян як засобів цієї діяльності.

Зазначимо, що угоди між Кабінетом Міністрів України та урядами іноземних держав про взаємну охорону секретної інформації містять положення про те, що сторони у відповідності з їх національним законодавством вживають всіх необхідних заходів щодо охорони секретної інформації, яка передається або створюється, забезпечують їй таку саму охорону, яка передбачається при поводженні з власною секретною інформацією з відповідним ступенем секретності. До того ж, ч. 5 ст. 3 КК України проголошує, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

В законодавстві держав Європи для врегулювання цього питання застосовуються переважно два альтернативні підходи: або посилення на таємницю союзної держави (групи держав) включається до визначення державної таємниці і таким чином урівнюється їх статус (Латвія, Німеччина, а також США), або ж в Кримінальному кодексі робиться примітка щодо окремої країни (Франція). На нашу думку, перший підхід є конструктивнішим, проте доцільніше зробити посилання не на таємницю окремої держави чи їх об'єднань (наприклад НАТО), оскільки їх чисельність може змінюватись, а застосувати узагальнене визначення – «таємна інформація іноземних держав (організацій), що передана Україні на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», доповнивши ним визначення державної таємниці України (ст. 1) Закону та, відповідно, ЗВДТ.

Також, враховуючи міжнародний досвід, в КК України доцільно передбачити відповідальність за здійснення в Україні розвідувальної діяльності

ті проти інших держав (організацій), зокрема й залучення громадян України до участі у цій діяльності.

Виходячи з викладеного, пропонуємо визначення державної таємниці у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» навести в такій редакції:

«Державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, та охорони правопорядку, витік яких завдає або створює загрозу завдання шкоди державній безпеці України та які у порядку, встановленому цим Законом, визнані державною таємницею і підлягають охороні державою, а також відповідна за ступенем таємності секретна інформація іноземних держав чи організацій, що передана Україні на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04. 2001. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/lavs/show/2341-14/page10>.
2. Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. Ст. 93.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. Ст. 351.
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р.// Голос України – 2011. – № 24.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 6-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2009. – 1336 с.

Щербина Андрій Вікторович

старший викладач спеціальної кафедри
№ 5 Національної академії Служби
безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ У СЕРЕДОВИЩІ МОЛОДІ

Попередження злочинності, а також боротьба з нею в сучасних умовах вимагають здійснення СБ України різновекторного міжнародного співробітництва і взаємодії з правоохоронними органами інших держав.

Необхідність такої співпраці у сфері попередження поширення радикалізму та екстремізму в молодіжному середовищі диктується і сучасними реаліями: зростанням організованої злочинності, світовою економічною кризою, слабкою ідеологічною роботою в молодіжному середовищі, популяризацією насильства в Інтернеті та телебаченні [1], зростання невдоволеної частини населення країни, відсутність в Україні законодавчого закріплення поняття «екстремізм» та «радикалізм» і, як наслідок, відсутністю ефективної протидії правоохоронних органів цьому явищу. Враховуючи геополітичне становище України та перспективу вступу нашої країни до європейських та міжнародних організацій, слід враховувати специфіку законодавства та досвід зарубіжних країн у сфері протидії екстремізму взагалі і молодіжному зокрема.

На наш погляд, значний інтерес становить досвід Великобританії. Він, передусім, цікавий як приклад реалізації комплексного підходу до боротьби з молодіжним екстремізмом. Роботу державних та правоохоронних органів Великобританії у даній області варто вивчити якомога повніше, з тим щоб застосовувати її принципи, методи та стандарти в практичній діяльності підрозділів Служби безпеки України.

В рамках дії закону у Великобританії після гучних терактів в Лондоні (квітень 2007 р.) з метою припинення поширення екстремістських ідей була прийнята програма «Попередження насильницького екстремізму» (Preventing Violent Extremism) [2].

Ця програма заснована на принципі «чотирьох «П» – попередження, переслідування, захист і підготовка. Особливістю протидії екстремізму в Великобританії є те, що представники громадськості відіграють надзвичайно важливу роль у протидії екстремізму, зокрема у запобіганні утворенню екстремістських груп. Звичайні громадяни беруть безпосередню участь у виявленні потенційних загроз та конкретних фактів, що свідчать про підготовку до проведення екстремістської діяльності. Доцільно як приклад розглянути графство Суррей. На сайті його поліції зазначено, що деякі види діяльності молоді можна розглядати як підготовку до екстремістської діяльності. До них відносяться:

- поширення листівок або плакатів, які містять інформацію, пов'язану із закликами до здійснення насильницьких дій;
- розповсюдження повідомлень екстремістської спрямованості через Інтернет;
- доступ до екстремістських форумів або сайтів в інтернет-кафе;
- засідання екстремістської групи в приміщеннях, що належать громаді або в обшинних центрах;

– перегляд терористичних або екстремістських рекламних роликів, що закликають до насильницької діяльності і т.д.

Позитивним прикладам профілактики проявів екстремізму може бути досвід діяльності спецслужб Польщі. Там у грудні 2015 року проводилися роботи з відстеження матеріалів, що містять ознаки екстремістських. При цьому застосовувалася методика, за якою зазначені матеріали виявлялися в процесі моніторингу інтернет-ресурсів екстремістських формувань шляхом послідовного відстеження взаємних посилань. Було переглянуто 195 інтернет-ресурсів. При проведенні послідовного пошуку в посиланнях інтернет-ресурсів, у діяльності яких раніше були виявлені ознаки екстремізму, була відзначена позитивна діяльність у даному напрямі інтернет-провайдерів: матеріали, що мають ознаки екстремізму, переставали індексувати пошуковими системами і, відповідно, не показували при запитах. За 2015 рік в ЗМІ та мережі інтернет було виявлено 15 матеріалів, які містять ознаки порушення норм законодавства про екстремізм [2].

Законодавством США передбачені також досить жорсткі заходи проти дії екстремізму. Зокрема, складання спеціальних списків екстремістських організацій. А правопорушенням вважається навіть саме перебування у складі таких організацій [3, с.45].

Враховуючи вищезазначене, керуючись вимогами ст. 16 ЗУ «Про СБ України», яка визначає, що для вирішення покладених завдань Служба безпеки України може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод [4], на наш погляд, актуальними правовими питаннями організації міжнародного співробітництва з іноземними країнами мають стати:

1. Сприяння розвитку права міжнародної безпеки і спільного здобутку (*acquis communautaire*) ЄС у галузі безпеки та їх імплементація у національне законодавство;

2. Організація співпраці з спецслужбами країн (Данія, Королівство Нідерландів, Канади, Франції), законодавство яких забороняє поширення ідеології радикалізму та екстремізму (расистські виступи, пропаганду і провокаційні заяви, що виражають ненависть і відразу до осіб чи груп осіб на основі їх расової, етнічної приналежності, віросповідання, кольору шкіри, національності тощо);

3. Пошук спільних підходів до формування нової загальноєвропейської системи колективної безпеки, а саме розвиток діалогу та співробітництва між Україною та Сполученими Штатами Америки в рамках Хартії Укра-

іна – США про стратегічне партнерство, підписаної 19 грудня 2008 року у м. Вашингтоні (США);

4. Підтримання партнерського співробітництва та розширення стратегічної взаємодії у сфері попередження молодіжного екстремізму між Україною та спецслужбами Республіки Польща, Угорської Республіки, Словацької Республіки, державами Балтії, іншими державами регіону, які є новими членами Європейського Союзу;

5. Участь СБ України у програмах протидії екстремізму та тероризму ОБСЄ, СНД, ОЧЕС, інших міжнародних організацій, а також у розвитку загальноєвропейської системи колективної безпеки;

6. Активізація участі України у процесі вдосконалення системи європейської безпеки та підвищення ефективності діяльності її інститутів, зокрема ОБСЄ, надання підтримки ініціативам зі зміцнення регіональних безпекових механізмів, що створить додаткові міжнародно-правові гарантії підтримання безпеки в Європі та попередить поширення радикалізму у середовищі молоді.

Використані джерела:

1. Атлас молодежных движений ”/ [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kievvortex.narod.ru/revolutionaryorganization/present/overviews/atlas.html>.
2. Некоторые аспекты международного опыта политико-правового регулирования системы противодействия экстремизму и терроризму / [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://namarsh-ru.livejournal.com/2797259.html>^aТа обращения 01.11.2012.
3. Салимов К. Н. Экстремизм в контексте социальных процессов современности / К. Н. Салимов. – М., Юрайт. 2007. – 256 с.
4. Закон України «Про Службу безпеки України»/ [Електронний ресурс] // Режим доступу : Законодавство України: Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://www.pravo.gov.ua/laws/pravo/>.

4. ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СУДАХ

Дубняк Наталія Костянтинівна

консультант-експерт (з правових питань) 1 відділу 4 служби Управління правового забезпечення Служби безпеки України

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ СБУ В СУДАХ У СПРАВАХ ЩОДО СКАСУВАННЯ ДОПУСКУ ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Багаторічна правозастосовна практика СБУ сформувалась у такому ключі, що перелік обставин, наведених у ст. 23 Закону України «Про державну таємницю» (далі – Закон), по суті формував предмет контролю СБУ за станом додержання режиму охорони державної таємниці на підприємствах, установах і організаціях. Пошук саме цих, перерахованих у ст. 23 Закону, юридичних фактів формує мету діяльності службових осіб, які перевіряють стан дотримання режиму державної таємниці. Відповідно, посиленнями саме на ці обставини мотивується рішення органів СБУ та інших суб'єктів владних повноважень про скасування особам, щодо яких ці обставини було встановлено, допуску до державної таємниці.

Проте існує одне нетривіальне питання, якому в правозастосовних актах СБУ про скасування допуску, як і в присвяченій цьому спеціальній науковій літературі, не приділялась належна увага.

Це питання полягає у тому, чи вважається громадянин, якому надано допуск до державної таємниці (незалежно від надання доступу або від фактів ознайомлення із конкретними таємними відомостями), такою особою, якій довірено державну таємницю, в контексті ст. 23 Закону. Виходячи з тої чи іншої позиції у цьому питанні, слід визнавати необхідним (чи відповідно зайвим) для скасування допуску до державної таємниці особі, яка виїхала з України і не повідомила про це у письмовій формі відповідно до ст. 28 Закону, встановлення факту доступу такої особи до конкретних таємних носіїв інформації, яка становить державну таємницю. Із цим пов'язано декілька питань похідного характеру (наприклад, чи на-

лежить до предмету доказування сам матеріальний носій секретної інформації, і відповідно чи можуть досліджувати цей носій судді, які самі не мають допуску до державної таємниці і т. і.)

Протягом тривалого часу поставлене питання вирішувалось негативно: громадянин, якому надано допуск до державної таємниці, вважався такою особою, якій довірено державну таємницю в контексті ст. 23 Закону, навіть якщо у справі не досліджувались обставини надання чи ненадання такій особі доступу до конкретних носіїв секретної інформації, як і самі ці носії. Ця практика аналізується в статті (адміністративні справи 22-а-317/07, К-7773/09, 2-а-9197/10/2270, К/9991/32949/11 та цілий ряд інших справ).

Однак нещодавня практика (насамперед постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 20 квітня 2015 року у справі №826/5436/15, яку ми розглянемо нижче) свідчить, що можлива й інша відповідь на поставлене вище питання: начебто особа, якій надано допуск та доступ до державної таємниці, не є особою, якій державна таємниця довірена, якщо із жодним таємним документом вона не ознайомлювалась. Відповідно, така особа не зобов'язана повідомляти в письмовій формі про виїзд з України, і в разі такого виїзду без повідомлення підстав для скасування такій особі допуску немає.

Як зазначалось вище, до нещодавнього часу адміністративні суди здебільшого вважали, що громадянин, якому надано допуск до державної таємниці, вважався такою особою, якій довірено державну таємницю в контексті ст. 23 Закону, навіть якщо у справі не досліджувались обставини надання чи ненадання такій особі доступу до конкретної секретної інформації, як і самі ці документи.

Так, у справі 22-а-317/07, розглянутій Київським апеляційним адміністративним судом, встановлено наступні обставини.

05.11.2002 Указом Президента України позивач був призначений на посаду судді, яка вимагає допуску до державної таємниці. Відповідно до займаної посади позивач отримав допуск до секретної інформації і був допущений до неї, що підтверджується дослідженими судом документами. Наказом допуск позивачу до державної таємниці був скасований у зв'язку з порушеннями їм п.3 ч.2 ст.23, ч.4 ст.26 та абз. 6 ст.28 Закону.

Судом першої інстанції встановлено, що під час роботи на вказаній вище посаді позивач декілька десятків разів виїжджав за кордон у приватних справах, але про свої виїзди з України не повідомляв посадових осіб, які надали йому допуск до державної таємниці, та відповідні режимно-секретні органи.

В своїй апеляційній скарзі на обґрунтування своїх вимог апелянт посилався на те, що в силу п.3 ч.2 ст. 23 Закону скасування допуску до державної таємниці можливе виключно за наявності одночасно трьох умов: 1) наявності допуску до державної таємниці; 2) ознайомлення посадової особи з конкретною секретною інформацією, що містить державну таємницю; 3) невиконання посадовою особою обов'язку по збереженню секретної інформації, що містить державну таємницю. Вказані вимоги закону суд першої інстанції, на думку позивача, до уваги не взяв і не дослідив та не витребував докази того, що позивачу були довірені конкретні відомості, що містять державну таємницю. Апелянт посилався і на те, що справа розглянута судом першої інстанції у складі суддів, які не мали права її розглядати, оскільки суд мав дослідити документи, що містять державну таємницю, а колегія суддів не мала допуску до державної таємниці.

Проте суд апеляційної інстанції з доводами позивача не погодився. Він вирішив, що досліджувати самі документи, до яких позивачеві було надано доступ, не було необхідності, задовольняючись тільки фактом допуску позивача до державної таємниці (питання про наявність доступу до державної таємниці суд обговорити не вважав за потрібне). З цих самих мотивів суд визнав безпідставними посилання позивача на те, що справа була розглянута судом першої інстанції у складі суддів, які не мали допуску до державної таємниці.

Аналогічну позицію у досліджуваному даного питання посів і Вищий адміністративний суд у справі К-7773/09.

Позивачка звернулася в суд із позовом до Державної судової адміністрації України про скасування наказу Державної судової адміністрації України від 18.10.2006 р. № 727/к про скасування їй допуску до державної таємниці. Свої вимоги позивачка мотивувала тим, що відповідач не надав доказів того, що позивачці були довірені конкретні відомості, що містили державну таємницю, що вона була ознайомлена з конкретною секретною інформацією, що розписувалася в картках обліку видачі документів.

Постановою Шевченківського районного суду м. Києва від 05 листопада 2007 року відмовлено в задоволенні позову. Цю постанову суд апеляційної інстанції залишив без змін. Вирішуючи касаційну скаргу позивачки, Вищий адміністративний суд України виходив з наступного. Позивачка дійсно працювала в Державній судовій адміністрації України на посаді начальника управління бухгалтерського обліку та звітності. Наказом ДСА України від 16 березня 2004 року їй надано допуск до державної таємниці по формі № 2 та допуск до секретної інформації в обсязі,

визначеному посадовими інструкціями працівникам апарату ДСА України. Іншим наказом від того ж таки 16.03.2004 р. позивачці встановлено щомісячну надбавку до посадового окладу за роботу з відомостями, що становлять державну таємницю. 30.01.2004 р. позивачка була ознайомлена та підписала зобов'язання у зв'язку з допуском до державної таємниці та зобов'язалась повідомляти посадових осіб, які надали їй допуск до державної таємниці та відповідні режимно-секретні органи про виникнення обставин, передбачених ст.23 Закону, а також про свій виїзд з України. Попри все це, як судами було встановлено, що протягом 2004–2006 років позивачка неодноразово виїжджала за межі України, але у встановленому порядку режимно-секретний орган ДСА України про це не повідомляла. З наведених підстав суд касаційної інстанції констатував законність рішення про скасування позивачці допуску до державної таємниці, і залишив рішення нижчестоящих судів без змін.

Цілковито аналогічна є позиція Вищого адміністративного суду України у справі К/9991/32949/11.

На додаток до цих аргументів судів, доцільно пригадати постанову у справі № 2-а-9197/10/2270.

У цій справі особливу увагу приділено факту порушення позивачем письмового зобов'язання про збереження державної таємниці в частині неповідомлення про виїзд з України як самостійному елементу фактичного складу правовідносин між СБУ та громадянином, який сам по собі складає незалежну від інших обставин підставу для скасування допуску до державної таємниці, але цю постанову скасовано в апеляційному порядку.

Більшої уваги заслуговують висновки, викладені на користь правової позиції позивачів у постанові Окружного адміністративного суду м. Києва № 826/5436/15 від 20.04.2015.

У цій справі відповідачем – СБУ – було проведено перевірку додержання вимог законодавства про державну таємницю у Окружному адміністративному суді м. Києва. Проведеною перевіркою встановлено, що позивачка, якій надано допуск та доступ до державної таємниці, 20.07.2013 року виїжджала з України через пункт пропуску Бориспіль без письмового повідомлення посадової особи, яка надала доступ до державної таємниці та проведення відповідно інструктажу начальником РСО із записом у журналі обліку виїздів за кордон.

Позивачка звернулась до суду з позовом до Служби безпеки України з вимогами про визнання протиправним та скасування розпорядження ЦУ СБУ в частині скасування їй, помічнику судді Окружного адміністративного суду міста Києва, допуску до державної таємниці.

В обґрунтування позовних вимог позивачка посилалась на відсутність обов'язку зберігання державної таємниці, оскільки будь-яка інформація з обмеженим доступом їй не довірялась та не була відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків до виїзду за кордон.

Відповідач – СБУ – проти позовних вимог заперечував, зазначав про обов'язок громадян, яким надано допуск до державної таємниці, письмово повідомляти про це посадових осіб, які надали їм доступ до державної таємниці, передбачений п. 650 розділу XIX Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 року № 1561, чинного на момент виїзду позивача за кордон. Враховуючи, що на позивача покладений обов'язок щодо порядку повідомлення відповідної особи про виїзд за кордон, який ним не дотримано, відповідач, діючи в межах наданих повноважень правомірно виніс оскаржуване розпорядження.

Також СБУ наполягала, що момент, з якого державна таємниця вважається довіреною працівникові, співпадає з моментом призначення такого працівника на посаду, яка включена до номенклатури посад, що пов'язані з державною таємницею.

Окружним адміністративним судом м. Києва до отримання позовної заяви позивачки було проведено службову перевірку, призначену на підставі наказів Голови Окружного адміністративного суду м. Києва № 7/з від 05.03.2015 року «Про проведення службової перевірки та № 9/з «Про продовження терміну проведення службової перевірки» в Окружному адміністративному суді м. Києва проведено перевірку висновків, викладених в Акті перевірки СБУ в Окружному адміністративному суді м. Києва. Цією перевіркою встановлено, що позивачка, працівник апарату суду, як на момент виїзду за межі України так і станом на час проведення тематичної перевірки, не була ознайомлена з будь-якою секретною інформацією. Крім того зазначений працівник неодноразово проходив відповідні інструктажі, а тому факт неповідомлення РСО та посадових осіб суду про виїзд за кордон не могли створити передумови до розголошення чи витоку секретної інформації. А тому неповідомлення у письмовій формі про свій виїзд з України позивачки не створило передумов розголошення та витоку секретної інформації.

Суд задовольнив позов до СБУ з наступних підстав.

Суд нагадав, що допуск до державної таємниці – оформлення права громадянина на доступ до секретної інформації, а доступ до державної таємниці – надання повноважною посадовою особою дозволу громадяни-

ну на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень.

Розпорядженням СБУ позивачці надано допуск до державної таємниці та відповідно доступ до державної таємниці.

Суд акцентував увагу, що однією з підстав відмови у допуску до державної таємниці є саме незбереження таємної інформації особи, яка їй довірена чи довірялась раніше шляхом її розповсюдження.

На підставі викладеного суд дійшов висновку, що одним із основних обов'язків громадянина, якому надано допуск до державної таємниці та довірено секретну інформацію є збереження та недопущення витоку такої інформації. При цьому суд наголошує, що саме наявність факту довіри секретної інформації громадянину, якому надано допуск до державної таємниці є необхідним елементом за наявності якого дана особа може виступати гарантом збереження державної таємниці. На думку суду, якщо громадянину, якому надано допуск до державної таємниці, не довірено секретної інформації, обов'язок щодо її збереження, згаданий у ст. 23 і 28 Закону, в даному випадку відсутній.

В матеріалах перевірки стану охорони державної таємниці в Окружному адміністративному суді м. Києва та висновку про скасування позивачці допуску до державної таємниці відсутні докази того, що позивачу довірялась секретна інформація або була відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків з моменту отримання допуску до державної таємниці та перетинання державного кордону через пункт пропуску Бориспіль.

Факт відсутності довірення позивачу секретної інформації підтверджується згаданими матеріалами службової перевірки судом висновків акту органу СБУ.

Враховуючи, що секретна інформація не була довірена позивачці з моменту винесення розпорядження УСБУ у м. Києві про допуск до державної таємниці, суд вважає безпідставними висновки відповідача про порушення позивачем п. 3 ч. 2 ст. 23 в частині невиконання обов'язків щодо збереження державної таємниці, яка довірена або довірялась раніше.

Суд першої інстанції розвинув цікаве і незвичне бачення інституту доступу до державної таємниці і на його основі дійшов нетривіальних висновків. По суті правова позиція суду у цій справі наслідують та розвиває позицію, викладену судом першої інстанції у справі 22-а-317/07, згаданий вище.

1. Чи передбачає доступ до державної таємниці обізнаність із конкретною секретною інформацією.

Буквальне тлумачення абзацу сьомого ч. 1 ст. 1 Закону вимагає визнати, що доступ до державної таємниці в одному випадку може бути тільки рішенням суб'єкта владних повноважень. Саме таким рішенням є згаданий в абзаці сьомому ч. 1 ст. 1 Закону дозвіл громадянину на ознайомлення із конкретною секретною інформацією.

В інших випадках доступ до державної таємниці має кваліфікуватись в якості події, яка (як юридичний факт) може не залежати від волі учасників адміністративних правовідносин на день проведення перевірки дотримання законодавства про державну таємницю. Дійсно, абзац сьомий ч. 1 ст. 1 Закону передбачає доступ до державної таємниці не як дозвіл посадової особи на ознайомлення, а як сам факт, як проголошує закон, «ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень».

У справі 826/5436/15 суд приділив основну увагу обставинам фактичної необізнаності позивачки із конкретною секретною інформацією, із жодним документом, що містить державну таємницю. Не буду спеціально акцентувати увагу на фактологічній недосконалості цього висновку суду. Тільки вважаю, що самим судом в постанові встановлено, що позивачці було надано не тільки допуск, але й доступ до державної таємниці. Тож вважатимемо факт необізнаності позивачки із конкретною секретною інформацією достеменно встановленим. Власне цей факт покладено судом в основу висновку про те, що неознайомлення із конкретною секретною інформацією тягне за собою відсутність обов'язків у позивачки щодо збереження державної таємниці.

Проте (навіть із урахуванням цього припущення) з таким тлумаченням ст. 1, ст. 23 і 28 Закону важко погодитись. Насамперед, буквальный зміст визначення поняття «доступ до державної таємниці» свідчить, що в усіх випадках доступ є дозволом, який посадова особа надає громадянину, ознайомитись із державною таємницею або провадити пов'язану з нею діяльність, і лише для самих таких посадових осіб доступ до державної таємниці може виникати не без чийогось дозволу, а в силу факту ознайомлення із державною таємницею чи факту ведення діяльності, пов'язаної з нею.

З огляду на це надзвичайно важливо з'ясувати, на кого за колом осіб поширюється можливість отримання доступу до державної таємниці не у зв'язку із фактом ознайомлення з конкретною секретною інформацією,

а раніше цього моменту – в силу дозволу «такої посадової особи». Відповідь на це питання міститься у Законі, а саме відповідно до ст. 27 ч. 2 цього Закону рішення про надання доступу до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв приймають керівники державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, у яких виконуються роботи, пов'язані з державною таємницею, або зберігаються матеріальні носії секретної інформації. Відтак тільки такі керівники органів, підприємств і організацій є «цими посадовими особами», які в силу приписів абзацу сьомого ч. 1 ст. 1 Закону отримують доступ до державної таємниці разом із ознайомленням з конкретною секретною інформацією. Всі інші категорії громадян отримують доступ до державної таємниці до факту ознайомлення з конкретною секретною інформацією – за рішенням відповідної посадової особи (у вигляді резолюції на документі, чи внаслідок включення працівника до списків розсилання і т. і.).

2. Чи можна ототожнити факт включення посади, до роботи на якій допущено позивача, до номенклатури посад, діяльність на яких пов'язана з державною таємницею, із фактом доступу до державної таємниці.

У справі № 826/5436/15 суд відхилив твердження відповідача СБУ про те, що факт включення позивачки до номенклатури посад, чия діяльність потребує доступу до державної таємниці, як на встановлений факт допуску до секретної інформації з посиланням на п. 49 Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 939 (далі – Порядок). Суд вказував, що згідно п. 49 Порядку необхідність роботи із секретною інформацією та форма допуску громадянина до державної таємниці визначаються керівником підприємства, установи, організації за місцем роботи, служби чи навчання громадянина відповідно до номенклатури посад.

До номенклатури посад включаються посади керівників підприємства, установи, організації та посади тих працівників, які включені до штатного розпису, службова, виробнича, наукова чи науково-технічна діяльність яких потребує доступу до державної таємниці.

Вищевказаним пунктом Порядку регулюється порядок визначення форми допуску громадянина до державної таємниці та зазначається, які саме посади включаються до номенклатури посад підприємства, установи, організації працівники яких потребують доступу до державної таємниці, проте наведеною нормою не вказано, що саме з включенням до номенкла-

тури посад працівнику підприємства, установи, організації автоматично довіряється секретна інформація. А тому зазначені твердження суд вважав безпідставними.

Дійсно, відповідно до ст. 27 Закону «Про державну таємницю» рішення про надання доступу до конкретної секретної інформації та її матеріальних носіїв приймають у формі наказу або письмового розпорядження керівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, в яких виконуються роботи, пов'язані з державною таємницею, або зберігаються матеріальні носії секретної інформації. Тому ми поділяємо позицію, викладену в судовому рішенні, щодо того, що призначення працівника на посаду відповідної номенклатури завжди передують рішенням керівника про надання цьому працівникові доступу до конкретної секретної інформації. А у вирішеному судом спорі у цій справі такого рішення взагалі не було.

Поряд із цим, в ряді випадків громадянин, якому надано доступ до державної таємниці, може ознайомитись із конкретною секретною інформацією не в силу надання вищестоящим керівником для ознайомлення таємного документу із відповідною резолюцією, а в силу безпосереднього спостереження виробничих процесів, або слідування відповідними маршрутами, або візуального сприйняття тих чи інших людей або подій. Вести облік кожного такого факту в повсякденній службовій діяльності не представляється можливим або вимагає надмірних витрат робочого часу. За цих обставин єдиним юридичним фактом, із яким пов'язується доступ до секретної інформації, і який можна встановити в усіх випадках, є призначення (допуск до роботи) громадянина за відповідною посадою. Саме у зв'язку із цією обставиною факт перебування співробітника на посаді, віднесеній номенклатурою до числа пов'язаних з державною таємницею, має ототожнюватись із доступом до секретної інформації. Тому відхилення судом цього аргументу нам видається надто категоричним.

Інша справа, що за обставинами даного окремо взятого спору позивачка, допуск до державної таємниці якій було скасовано, можливостей ознайомитись із секретною інформацією не мала. Тому позиція суду видавалася б більш виваженою, якби суд відхилив аргумент відповідача не *ipso jure*, а з посланням на фактичну сторону саме цієї адміністративної справи.

Із цим питанням пов'язане інше питання – про те, чи є позивач у цій справі, попри фактичну необізнаність із конкретною секретною інформацією, «громадянином, якому державна таємниця довірена або довірялась раніше».

Посилання суду на ст. 26 у сукупності із ст. 23 Закону суперечать буквальному змісту цих статей. Адже словосполучення «обов'язки щодо збереження державної таємниці», вжите в ст. 23 Закону, розкривається у ст. 28 Закону. З цієї статті слідує, що ці обов'язки «щодо збереження державної таємниці» покладаються на громадян, яким надано *допуск* до неї. Тому позивач за колом осіб охоплюється нормою ст. 23 Закону, у якій йдеться про «невиконання громадянином обов'язків щодо збереження державної таємниці, яка йому довірена або довірялася раніше».

В аспекті викладеного звертає на себе увагу та обставина, що Окружний адміністративний суд м. Києва у цій праві оминув увагою той факт, що позивач добровільно, без примусу, до ознайомлення із конкретною секретною інформацією, усвідомлюючи значення своїх дій, підписав письмове зобов'язання про збереження державної таємниці. Це зобов'язання, як можна судити з усталеної практики, мало включати в себе, серед іншого, також обов'язок повідомляти про виїзд за кордон. У справі (постанова Хмельницького окружного адміністративного суду у справі № 2-а-9197/10/2270 від 15.02.2011), цілком аналогічний позов було відхилено саме з огляду на цю обставину, яку суд вважав самою по собі достатньою для вирішення справи.

Особливо хочеться підкреслити, що такі обмеження позивач ніс не безкоштовно. Позивачеві за рахунок Державного бюджету України було встановлено відповідні надбавки до щомісячного грошового забезпечення відповідно до ст. 30 Закону.

Держава, сплативши Позивачеві відповідні кошти, мала і має право розраховувати на виконання ним обов'язків згідно ст. 28 Закону.

3. Відсутність факту розголошення державної таємниці позивачем не є обставиною, яка має значення для даної справи.

Факт витоку державної таємниці є об'єктивною стороною складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України або ст. 328 КК України. Ясно, що рішення відповідача не є рішенням про притягнення до кримінальної відповідальності. Тому доводи позивача спрямовані, власне, не проти оскаржуваного рішення. Відтак вони справи не стосуються.

Діяльність СБУ з охорони державної таємниці носить в ряді випадків зовнішньополітичний характер, оскільки серед суб'єктів, що є зацікавленими в отриманні української державної таємниці, в ряді випадків є іноземні держави.

Здійснювати контроль за поширенням державної таємниці за межами території України СБУ не має можливості.

Саме тому головні зусилля СБУ в галузі охорони державної таємниці спрямовані на попередження витоку секретних даних. Режим секретнос-

ті – встановлений згідно з вимогами цього Закону та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці.

Повідомлення осіб, яким надано допуск до державної таємниці, про намір виїзду за межі України, є важливим елементом режиму секретності. Наявність цих даних дозволяє СБУ зіставляти факти розголошення тих чи інших даних, із перебуванням тих чи інших осіб, звужувати коло пошуку осіб, які причетні до шпигунської діяльності. Задоволення адміністративним судом даного позову припинить СБУ можливість здійснювати цю діяльність.

Відсутність фактів розголошення державної таємниці не свідчить, що державна таємниця зберігалась позивачем належним чином. Навпаки, з матеріалів справи слідує, що позивач порушив обов'язки зі збереження державної таємниці, чим створив або полегшив можливість її розголошення.

4. Правове значення можливості розголошення державної таємниці.

Доречно нагадати, що відповідно до ст. 71 КАС кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення. Відповідач не стверджував про факт розголошення державної таємниці позивачем. Навпаки, це позивач стверджує, що такий факт не мав і не міг мати місця, і ґрунтує свою позицію на цьому. При цьому це твердження позивача лишається голослівним. Він не надає жодних доказів щодо того, що розголошення не мало і теоретично не могло мати місця.

Питання про можливість надання таких доказів є риторичним. Неможливість подати такі докази має ілюструвати, що держава позбавлена можливостей здійснювати контроль за поведінкою громадян за кордоном. Це, своєю чергою, пояснює необхідність суворого дотримання ст. 28 Закону про державну таємницю.

Оскільки СБУ як спеціально уповноважений орган в сфері охорони державної таємниці не вважає можливим гарантувати, що подальший допуск Позивача до державної таємниці не призведе до її витоку, з огляду на недотримання позивачем взятих на себе зобов'язань, то СБУ допуск цій особи припинила.

Окрім наведеного вище, викликає занепокоєння з приводу згаданих наказів Голови Окружного адміністративного суду м. Києва № 7/з від 05.03.2015 року «Про проведення службової перевірки та № 9/з «Про продовження терміну проведення службової перевірки» в Окружному адміністративному суді м. Києва проведено перевірку висновків, викладених в Акті перевірки від 25.02.2015 року № 26/1/2–2583. Зробивши висновки

з питань дотримання законодавства про державну таємницю поза адміністративним судочинством, окружний адміністративний суд очевидно вийшов за межі наданих йому повноважень. По суті цими наказами окружний адміністративний суд вирішив переглянути результати перевірки органу виконавчої влади. Посилання ж суду на результати ним самим проведеної перевірки в судовому рішенні ставить під сумнів його упередженість, оскільки за цих обставин суд розпочав збір та вивчення доказів до порушення провадження по справі, без прохань сторін про це.

Висновки. В сучасній судовій практиці існує неодноманітність у питанні про позбавлення допуску до державної таємниці осіб, які порушили обов'язки щодо її збереження, за обставин, коли таким особам конкретна секретна інформація ніколи не довірялась. Відтак бажаним є усунення цих розбіжностей законодавчим шляхом або Верховним Судом України в порядку, передбаченому КАС України.

В результаті дослідження встановлено, що приписи Закону «Про державну таємницю» (ст. 23, ч. 1 і ч.2 – «державна таємниця, яка йому довірена») є неконкретними і припускають різноманітні тлумачення. Тому відповідні словосполучення доцільно замінити на словосполучення «державна таємниця» у відповідних відмінках.

Також доцільно передбачити в ст. 23 Закону виключення, за яких позбавити допуску громадянина неможливо, або за яких рішення СБУ про позбавлення допуску підлягає скасуванню. До таких виключень слід віднести, по-перше, випадки, коли розголошення державної таємниці за обставин виїзду секретноносія за кордон не тільки не сталось, але і не могло відбутись; по-друге, коли буде доведено нерозважливе використання СБУ своїх прав (наприклад, внаслідок дискримінації позивача за ознаками місця проживання, мови, кольору шкіри і т.д., або в результаті вибіркового використання права СБ України саме до позивача при невикористанні його щодо інших осіб за аналогічних обставин). При цьому обов'язок довести відповідні обставини нестиме позивач.

СБУ доцільно посилити роз'яснювальну роботу з метою з метою пояснення громадянам мети існування інституту державної таємниці саме як адміністративного режиму (наприклад, оприлюднити кількість рішень про заборону громадянам, які мають допуск до державної таємниці, виїздити за кордон). Це сприятиме зміні сприйняття режиму охорони державної таємниці окремими громадянами як непотрібних державі формальностей.

Не зайвим буде роз'яснення адміністративним судам з боку Вищого адміністративного суду України про те, чи не входять в коло обставин,

згаданих в п.4 ч.1 ст. 27 КАС України і є підставою для відводу судді адміністративного суду наявність в матеріалах справи документів, які однозначно підтверджують позицію однієї зі сторін і походять від голови відповідного суду.

Використані джерела:

1. Алданов Ю. В. Правове регулювання обігу інформації з обмеженим доступом, що є власністю України у контексті міжнародного співробітництва та інтегральних процесів : Аналітичний огляд / Ю. В. Алданов – К. : Вид-во НА СБ України, 2006. – 33 с.
2. Алданов Ю. В., Кримінально-правова охорона державних секретів від розголошення в іноземному законодавстві : Огляд / Ю. В. Алданов, О. В. Шамсутдінов – К. : Вид-во НА СБ України, 2001. – 36 с.
3. Антоненко С. А. Досвід створення та функціонування Державної системи правової інформації Республіки Білорусь / С. А. Антоненко // Інформація і право. – 2011. – № 3(3). – С. 173–182.
4. Артемов В. Ю. Порівняльний аналіз законодавства України та законодавства країн-членів НАТО у сфері захисту інформації з обмеженим доступом : методичні рекомендації / В. Ю. Артемов. – Вид-во НА СБ України. – К., 2006. – 18 с.
5. Артемов В. Ю. Порівняння організаційно-правових норм захисту інформації з обмеженим доступом країн-членів НАТО : навч.-метод. посібник / В. Ю. Артемов – КНТ. – К., 2007. – 172 с.
6. Архіпов О. Є. Нормативно-правове забезпечення захисту інформації з обмеженим доступом : наочний посібник / О. Є. Архіпов, С. О. Князев, О. А. Колеснік, О. І. Матяш. – НТУУ «КПІ». – К., 2008. – 72 с.
7. Благодарний А. М. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю : монографія / А. М. Благодарний. – Вид-во НА СБ України. – К., 2008. – 180 с.
8. Гуз А. М. Забезпечення державної безпеки у сфері охорони державної таємниці : курс лекцій / А. М. Гуз, В. В. Макаренко, М. І. Марченко, Є. Ф. Тищенко, С. Г. Трофімов. – Вид-во НА СБ України. – К., 2006. – 105 с.
9. Допуск осіб до державної таємниці в Російській Федерації та Україні : порівняльно-правовий аналіз : аналітичний огляд / І. В. Романенко, В. В. Макаренко, В. П. Ворожко. – Вид-во НА СБ України. – К., 2004. – 132 с.
10. Касперський І. П. Порядок реалізації організаційно-правових заходів охорони державної таємниці в Україні : навчальний посібник / І. П. Касперський, С. О. Князев, В. В. Макаренко та ін / НА СБ України. – К., 2007. – 142 с.

11. Князев С. О. Генезис системи охорони державної таємниці на території України : Аналітичний огляд / С. О. Князев, О. В. Ботвінкін, О. А. Колеснік – К. : Вид-во НА СБ України, 2005–88 с.
12. Князев С. О. Деякі аспекти забезпечення охорони інформації з обмеженим доступом в провідних країнах світу / С. О. Князев // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. Науково-технічний збірник. – К., 2006. – Вип. 2 (13). – С. 95–99.
13. Князев С. О. Несанкціонований витік інформації з обмеженим доступом : сучасні світові тенденції / С. О. Князев // Вид-во НА СБ України. – Інформаційна безпека людини, суспільства, держави № 2 (9). – 2012 р. – С. 105–112.
14. Романенко І. В. Класифікація вимог до громадянина у зв'язку з допуском до державної таємниці / І. В. Романенко // Теоретичні та практичні проблеми адаптації національного законодавства України до світових стандартів правового регулювання : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, Україна, грудень 2012 р.) – Донецьк, Донецький університет економіки та права, 2012. – С.277–281.
15. Хлевицький В. Б. Проблемні питання забезпечення інформаційної безпеки держави та шляхи їх вирішення / В. Б. Хлевицький. – К., 2010. – № 17. – С. 58–63.

Зеленська Ірина Миколаївна

старший викладач спеціальної кафедри
№ 2 Інституту підготовки юридичних
кадрів для СБ України Національного
юридичного університету імені Яро-
слава Мудрого

СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ – ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Службу безпеки України» Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціально-го призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Основним завданням Служби безпеки України (далі – СБ України) є захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окре-

мих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

Під час виконання завдань, покладених на СБ України, та за наявності правових підстав, виникає необхідність звернення до судових органів за захистом інтересів Служби безпеки України, її Центрального управління, Голови Служби, органів, закладів, установ, підприємств СБ України.

При підготовці позовних заяв до суду, поданні апеляційних та касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень обов'язково має здійснюватися оплата судових витрат у порядку та розмірах, передбачених Законом України «Про судовий збір», незалежно від джерела фінансування юридичної особи, в тому числі і СБ України.

Правові наслідки несплати судового збору при поданні позовної заяви або надання до суду неналежним чином оформлених документів про сплату судового збору передбачені відповідним процесуальним законодавством. Так, наприклад, згідно з частиною 1 статті 108 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) позовна заява залишається без руху, якщо її подано без додержання вимог, встановлених статтею 106 цього Кодексу, зокрема, відсутній документ про сплату судового збору (сплачений судовий збір не відповідає розміру, визначеному Законом, тощо). А у разі невиконання вимог суду в частині усунення недоліків позовної заяви, яку залишено без руху, вона повертається позивачеві (ч. 3 ст.108 КАС України).

Відповідно до статті 2 Закону України «Про судовий збір» платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи – підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Статтею 4 цього Закону встановлені розміри ставок судового збору, що залежать від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду. Також в деяких випадках розміри ставок встановлюються у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

У зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України від 22.05.2015 №484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору», який набрав чинності 01.09.2015, внесено суттєві зміни до Закону України «Про судовий збір», а саме:

1) ставки судового збору за подання позовних заяв, інших заяв, скарг, видачу документів викладено у новій редакції, якою не тільки визначено

найменування документа та дії, за яку справляється судовий збір, а й платника судового збору. Слід зазначити, що суттєво різниться ставка судового збору, що сплачується фізичною особою або фізичною особою – підприємцем, і юридичною особою;

2) змінено порядок обчислення ставок судового збору за подання апеляційних, касаційних скарг на рішення суду першої інстанції, у справах про банкрутство, заяв про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами та заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України. Такі ставки визначаються на підставі ставок, що підлягали сплаті при поданні позовних заяв, інших заяв і скарг, але у більшому розмірі. Якщо до внесення змін до Закону ставка судового збору з апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення суду складала 50–70% ставки (в залежності від судової інстанції), що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, то на даний час розмір ставки судового збору з апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України становить 110–130% ставки (також в залежності від інстанції), що підлягала сплаті при поданні позовної заяви;

3) позбавлено пільг щодо сплати судового збору органи прокуратури, державні органи (зокрема, Міністерство юстиції України, Міністерство фінансів України, Антимонопольний комітет України) та органи місцевого самоврядування;

4) позбавлено права зменшення розміру судового збору в разі подання позовної заяви після подання заяви про вжиття запобіжних заходів чи заяви про забезпечення доказів;

5) доповнено нормою, згідно з якою суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України.

З 01 січня 2016 року відповідно до Закону України «Про судовий збір» та Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» ставки судового збору змінилися. Так, юридичною особою (в тому числі і державною установою) за подання до суду загальної юрисдикції позовної заяви:

– майнового характеру має бути сплачено судовий збір у розмірі 1,5% ціни позову, але не менше 1 розміру мінімальної заробітної плати (1378,00 грн. і більше – без обмежень), тоді як до 01.09.2015 розмір судового збору становив 1% ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальних заробітних плат (243,60 грн. – 3654,00 грн.);

– немайнового характеру має бути сплачено судовий збір у розмірі 1 мінімальної заробітної плати – 1378,00 грн., тоді як до 01.09.2015 цей розмір становив 0,2 розміру, тобто 243,60 грн.

За подання до господарського суду:

– позовної заяви майнового характеру має бути сплачено судовий збір у розмірі 1,5% ціни позову, але не менше 1 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 150 розмірів мінімальних заробітних плат (1378,00 грн. – 206 700,00 грн.), тоді як до 01.09.2015 розмір судового збору становив 2% ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 60 розмірів мінімальних заробітних плат (1827,00 грн. – 73080,00 грн.);

– апеляційної скарги на рішення суду – 110% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви (1515,80 грн. і більше – без обмежень), тоді як до 01.09.2015 розмір судового збору становив 50% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, а у разі позовної заяви майнового характеру – 50% ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми (913,50 грн. – 36540,00 грн.);

– касаційної скарги на рішення суду – 120% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви (1653,60 грн. і більше – без обмежень), тоді як до 01.09.2015 розмір судового збору становив 70% ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, а у разі позовної заяви майнового характеру – 50% ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми (913,50 грн. – 51156,00 грн.).

Всі ці приклади свідчать про значне зростання ставок судового збору, що не може не відобразитися на результатах представництва інтересів Служби безпеки України, Центрального управління, органів, закладів, установ, підприємств СБ України в судах, оскільки:

– статтею 18 Закону України «Про Службу безпеки України» визначено, що фінансування Служби безпеки України здійснюється за рахунок коштів державного бюджету України;

– коштів, що виділяються на оплату судового збору при поданні до суду позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень, тощо, не завжди вистачає;

– Служба безпеки України та її органи не звільняються від сплати судового збору;

– може призвести до обмеження прав на захист інтересів Служби безпеки України як державної установи в частині апеляційного та касаційного оскарження рішень судів, винесених не на користь Служби.

З метою реалізації зазначених вище завдань Служби безпеки України, а також недопущення можливих втрат Державного бюджету України вва-

жаю за доцільне розглянути питання щодо можливості звільнення Служби безпеки України та регіональних органів від сплати судового збору у справах, пов'язаних з питаннями, що стосуються їх повноважень, шляхом внесення змін до статті 5 Закону України «Про судовий збір».

Зоркіна Юлія Володимирівна

суддя Харківського окружного адміністративного суду

СУЧАСНІ УМОВИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Становлення адміністративної юстиції в Україні пройшло доволі тривалий та складний шлях. Так, вперше, створення адміністративних судів задекларовано в Концепції судово-правової реформи 1992 року. У 1996–1998 роках в Конституції України та Концепції адміністративної реформи закріплено функцію судового контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. І тільки під час так званої «малої судової реформи», яка відбулася у 2001–2002 роках прийнято Закон України «Про судоустрій України», яким на законодавчому рівні визначено створення адміністративних судів.

На виконання вказаного закону у жовтні 2002 року Президентом України створено Вищий адміністративний суд України та 06.07.2005 року Верховна Рада України ухвалила Кодекс адміністративного судочинства. Проте з моменту створення адміністративних судів і до сьогодні не припиняються жваві полеміки стосовно доцільності їх існування. Чим же так унікальні адміністративні суди, що саме вони не дають спокою політичній спільноті?

По-перше, на відміну від цивільного судочинства, в адміністративному процесі саме на суб'єкта владних повноважень покладається тягар доказування правомірності оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності; суд через принцип «офіційного з'ясування всіх обставин у справі» має активну позицію та вправі витребувати додаткові докази по справі. Це обумовлено тим, що адміністративний процес покликаний забезпечити паритетність між сторонами, оскільки однією з відмінних рис публічних відносин є саме нерівність, підпорядкованість учасників відносинах.

По-друге, відмінною рисою адміністративного процесу є право суду виходити за межі позовних вимог у разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких

вони просять або не прийняття відмови позивача від заяви, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать закону або порушують чийсь права, свободи чи інтереси.

По-третє, наша країна обрала європейський, демократичний вектор розвитку, а отже поставила собі за мету захист прав, свобод та інтересів своїх громадян та передбачила власну відповідальності перед громадянами за свої рішення та дії і саме адміністративні суди захищають ці права та констатують неправомірність рішень, дій/бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Отже, з урахуванням цих та інших процесуальних особливостей адміністративного процесу, він стає дієвим захистом прав фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин.

Сьогодні у адміністративного судочинства існує достатньо проблем, деякі з яких є штучно створеними: «викривлене уявлення» суспільства про роботу судової системи; незахищеність представників судової влади; відсутність швидкого та своєчасного виконання рішень; розмежування компетенцій тощо.

З метою вирішення цих питань у березні поточного року проведено установчі збори та створено «Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація адміністративних суддів» та у квітні цього року створено відокремлений підрозділ у м. Харкові.

Основною метою Асоціації та її підрозділів є діяльність, спрямована на впровадження принципу верховенства права та законності у всі сфери суспільного життя України, підвищення якості судочинства в Україні, вдосконалення законодавства України та приведення його у відповідність із міжнародними стандартами, професійний розвиток членів Асоціації, суддів адміністративних судів України, захист прав та законних інтересів суддів адміністративних судів України, об'єднання активних суддів, яким не байдужа доля адміністративної юстиції, тощо.

Основними завданнями Асоціації та її відокремлених підрозділів є:

- сприяння процесу розвитку правової держави в Україні;
- сприяння впровадженню принципу верховенства права у всі сфери суспільного життя України;
- сприяння процесу підвищення рівня правової культури в Україні;
- вдосконалення та подальший розвиток системи адміністративних судів та адміністративного судочинства України;
- підвищення якості здійснення судочинства в Україні;
- забезпечення захисту інтересів суддів адміністративної юстиції України;

- захист інтересів членів Асоціації, в тому числі, але не виключно, шляхом звернення до міжнародних інституцій, органів державної влади, засобів масової інформації, подання позовів до суду та здійснення представництва інтересів членів Асоціації в судах;
- створення умов для саморозвитку суддів адміністративної юстиції;
- сприяння розвитку системи постійної професійної підготовки суддів та працівників адміністративних судів України;
- сприяння розвитку та вдосконаленню законодавства України;
- сприяння процесу гармонізації законодавства України із правом Європейського Союзу;
- розвиток системи юридичної освіти України;
- сприяння об'єктивному висвітленню в журналістиці та засобах масової інформації новин щодо діяльності судової гілки влади;
- донесення до громадського суспільства інформацію про проти-правні дії, бездіяльність або рішення суб'єктів владних повноважень;
- участь в розробленні проектів нормативно-правових актів, направ-лених на усунення дискусійних та проблемних питань, що зумовлюють звернення осіб до адміністративної юстиції за захистом своїх прав та ін-тересів;
- захист та представництво інтересів членів Асоціації в органах за-конодавчої, виконавчої та судової влади, органах суддівського самовряду-вання, місцевого самоврядування і громадських організаціях;
- широка комунікація із громадським суспільством, суб'єктами влад-них повноважень для підвищення довіри до судової влади в Україні.

Лічканенко Алла Володимирівна
 помічник начальника управління
 (з правової роботи) – старший юрис-
 консульт Управління СБУ в Кірово-
 градській області

ЩОДО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВЗЯТТЯ НА КВАРТИРНИЙ ОБЛІК ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ЯКІ ПРОЖИВАЛИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ

У квітні 2014 року до Управління СБ України в Кіровоградській об-
 ласті надійшли заяви колишніх співробітників-військовослужбовців СБ
 України, які проходили службу в органах СБУ в Автономній Республіці

Крим, перебували там на квартирному обліку з 10.11.2004 року та були звільнені зі служби в 2006 (за станом здоров'я) та 2010 (за вислугою років) роках, про взяття їх на квартирний облік, що ведеться в Управлінні, обґрунтовані тимчасовою окупацією АР Крим Російською Федерацією та вимушеним переселенням до м. Кіровограда.

Статтею 36 Житлового кодексу Української РСР передбачено, що облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, здійснюється, як правило, за місцем проживання у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті, селищної, сільської Ради народних депутатів.

Відповідно до Основ житлового законодавства Союзу РСР і союзних республік у випадках і в порядку, встановлюваних Радою Міністрів СРСР і Радою Міністрів Української РСР, громадян може бути взято на облік і не за місцем їх проживання.

Згідно зі ст. 37 ЖК УРСР облік потребуючих поліпшення житлових умов громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях, що мають житловий фонд і ведуть житлове будівництво або беруть пайову участь у житловому будівництві, здійснюється за місцем роботи, а за їх бажанням – також і за місцем проживання. Нарівні з ними беруться на облік громадяни, які залишили роботу на цих підприємствах, в установах, організаціях у зв'язку з виходом на пенсію.

Порядок організації забезпечення та надання житлових приміщень військовослужбовцям, у тому числі звільненим в запас або у відставку, що залишилися перебувати на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у військових частинах, закладах, установах та організаціях після звільнення та членів їх сімей визначено ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Порядком забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 року № 1081 (далі – Порядок), та «Інструкцією про організацію забезпечення і надання військовослужбовцям Служби безпеки України та членам їх сімей житлових приміщень», затвердженою наказом СБ України від 06.11.2007 року № 792 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 26.11.2007 року за № 1308/14575 (далі – Інструкція).

Згідно з п.6 Порядку та п.3.1 Інструкції усі питання, пов'язані із забезпеченням житлом співробітників, вирішуються за місцем перебування їх на обліку як осіб, що потребують поліпшення житлових умов, відповідними житлово-побутовими комісіями Центрального управління, органів, закладів та установ СБ України.

Таким чином, до компетенції житлово-побутових комісій регіональних органів СБ України віднесено вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням житлом військовослужбовців, які проходять військову службу саме в цьому регіональному органі, та осіб, які звільнені з військової служби в запас або у відставку за віком, станом здоров'я, а також у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням інших організаційних заходів, у разі неможливості використання на військовій службі, і залишаються на цьому обліку до одержання житла з державного житлового фонду.

Відповідно до абзацу першого ч. 9 ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», п. 29 Порядку, п. 3.13 Інструкції військовослужбовці, які перебувають на обліку, при звільненні з військової служби в запас або у відставку за віком, станом здоров'я, а також у зв'язку зі скороченням штатів або проведенням інших організаційних заходів, у разі неможливості використання на військовій службі залишаються на цьому обліку у військовій частині до одержання житла з державного житлового фонду.

Згідно з п.3.14 Інструкції особи, звільнені з військової служби, при переїзді на постійне місце проживання в іншу місцевість забезпечуються житловими приміщеннями згідно з чинним законодавством.

Пунктом 45 «Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР», затверджених постановою Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради від 11.12.1984 року №470 (далі – Правила обліку громадян), передбачено, що генералам, адміралам, офіцерам і тим, що перебували на військовій службі не менше двадцяти календарних років, військовослужбовцям надстрокової служби, прапорщикам і мічманам Збройних Сил СРСР та прирівняним до них особам, звільненим з військової служби за станом здоров'я, віком або скороченням штатів, жилі приміщення надаються виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів у першу чергу, але не пізніше, ніж у тримісячний строк з дня прибуття до місця проживання, обраного з урахуванням існуючого порядку прописки.

Статтею 19 Конституції України встановлено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

У зв'язку з тим, що заявники не проходять і не проходили військову службу, не працюють і не працювали в УСБУ в Кіровоградській області,

на квартирному обліку в Управлінні не перебували, правові підстави для взяття їх на квартирний облік, що ведеться в Управлінні, відсутні.

Департамент господарського забезпечення СБ України у своєму листі, на наш запит, зазначив, що питання забезпечення прав і свобод громадян, які добровільно покинули тимчасово окуповану територію України визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території». При цьому, зазначеним Законом не врегульовано питання щодо забезпечення житлом осіб, які залишили тимчасово окуповану територію і потребують поліпшення житлових умов.

Під час розгляду питання щодо взяття заявників на квартирний облік в іншому населеному пункті, за наявності підстав для визнання їх такими, що потребують поліпшення житлових умов у м. Кіровограді, необхідно враховувати абзац перший ч.9 ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та п.29 Порядку.

У зв'язку з цим заявників було поінформовано про відсутність правових підстав для взяття їх на квартирний облік, що ведеться в Управлінні. Також, їм було повідомлено, що вони можуть реалізувати своє право на отримання житлового приміщення шляхом звернення до виконавчого комітету Кіровоградської міської ради.

При розгляді зазначених заяв про взяття на облік осіб, які потребують поліпшення житлових умов, Управління діяло в межах компетенції, своєчасно, обґрунтовано, з неухильним дотриманням норм Конституції України, законодавчих і нормативно-правових актів України з питань забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями.

Не погоджуючись із прийнятим Управлінням рішенням, заявники у вересні 2014 року звернулися до Кіровоградського окружного адміністративного суду з адміністративними позовами до Управління СБ України в Кіровоградській області в яких просили:

- визнати протиправними дії Управління щодо відмови у взятті на квартирний облік;
- зобов'язати Управління взяти на квартирний облік зі збереженням попереднього часу перебування на квартирному обліку, з 10.11.2004 року.

Постановою Кіровоградського окружного адміністративного суду від 11 листопада 2014 року позов задоволено повністю. Постановою Кіровоградського окружного адміністративного суду від 21 листопада 2014 року позов задоволено частково. Суд постановив: «Зобов'язати Управління зарахувати позивача на квартирний облік зі збереженням часу перебуван-

ня його на квартирному обліку в органах СБ України в АР Крим, з 10.11.2004 року. В задоволенні решти позовних вимог відмовити».

Тобто, в абсолютно однакових справах суди, в частині щодо визнання протиправною відмову УСБУ взяти позивачів на облік, винесли зовсім різні рішення. Одним рішенням суд визнав протиправною відмову Управління взяти позивача на квартирний облік, а іншим у задоволенні цієї вимоги – відмовив.

Обгрутовуючи свої рішення, Кіровоградський окружний адміністративний суд зазначив, що відповідно до ч.1 ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жила приміщення на підставах, у порядку і відповідно до вимог, встановлених ЖК УРСР та іншими нормативно-правовими актами. З метою забезпечення таких гарантій законодавством передбачено ведення обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

Питання, пов'язані із забезпеченням житлом співробітників СБУ, вирішуються за місцем перебування їх на квартирному обліку, відповідними житлово-побутовими комісіями Центрального управління, органів, закладів та установа СБ України (пункт 3.1. Інструкції).

Відповідно до абзацу першого п.9 ст.12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військовослужбовці, що перебувають на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, при звільненні з військової служби в запас або у відставку за віком, станом здоров'я, а також у зв'язку із скороченням штатів або проведенням інших організаційних заходів, у разі неможливості використання на військовій службі залишаються на цьому обліку у військовій частині до одержання житла з державного житлового фонду або за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жила приміщення, а в разі її розформування – у військових комісаріатах і квартирно-експлуатаційних частинах районів та користуються правом позачергового одержання житла.

З огляду на звільнення позивачів з військової служби у відставку та у запас за станом здоров'я та вислугою років вони мали право перебувати на квартирному обліку і після свого звільнення, у військовій частині до одержання житла з державного житлового фонду.

Беручи до уваги факт реєстрації постійного місяця проживання позивачів за юридичною адресою військової частини на території АР Крим та перебування позивачів до 10.03.2014 року на квартирному обліку в ор-

ганах СБУ в АР Крим, яка є тимчасово окупованою територією України, суд розглянув вищезазначені законодавчі положення у взаємозв'язку з приписами Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Так, ч.1 ст.18 вказаного Закону громадянам України гарантується дотримання у повному обсязі їхніх прав і свобод, передбачених Конституцією України, у тому числі соціальних, трудових, виборчих прав та права на освіту, після залишення ними тимчасово окупованої території. Згідно з ч.9 ст.7 цього Закону громадяни України, які переселилися з тимчасово окупованої території, мають право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг відповідно до законодавства за фактичним місцем проживання, перебування. Тому, позивачам гарантуються їхні житлові права у тому обсязі, в якому вони набули їх в АР Крим, у тому числі й право на перебування на квартирному обліку органів СБ України, за місцем теперішнього фактичного проживання.

Управлінням не заперечувалось право позивача на перебування на квартирному обліку Служби безпеки України. Проте, чинним законодавством не передбачено зарахування на квартирний облік, що ведеться в регіональних органах СБУ, осіб, які не проходили службу в цих органах, та не визначено механізму забезпечення житлових прав колишніх військовослужбовців Служби безпеки України, які залишили тимчасово окуповану територію України.

Суд не спростував таку позицію Управління, але наголосив, що ст.2 КАС України зобов'язує суд у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень перевірити чи вчинені вони обґрунтовано, розсудливо, з дотриманням принципу рівності перед законом та пропорційно.

Україна є соціальною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права (ст.1, ч.1 ст. 8 Конституції України). У рішенні від 02.11.2004 року № 15-рп/2004 Конституційний Суд України зазначив, що «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності». Складовою верховенства права є правова визначеність, яка знаходить свій вияв у принципі законних (легітимних) очікувань.

Так, Європейський суд з прав людини у справі Івонн Ван Дайн проти Міністерства внутрішніх справ (*Yvonne Van Duyn v. Home Office* 04.12.1974) висловив правову позицію, за якою принцип юридичної визна-

ченості означає, що зацікавлені особи повинні мати змогу покладатися на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо такі зобов'язання містяться у законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії. Така дія зазначеного принципу пов'язана з іншим принципом – відповідальності держави. При цьому, якщо держава чи орган публічної влади схвалили певну концепцію (в даному випадку – це взяття військовослужбовця на квартирний облік та надання військовослужбовцям гарантій забезпечення їх житлом або за їхнім бажанням надання грошової компенсації за належне житло), ця держава чи орган вважатимуться такими, що діють протиправно, якщо відступлять від такої політики чи поведінки, зокрема, щодо фізичних осіб без завчасного повідомлення про зміни в такій політиці чи поведінці, оскільки схвалення такої політики чи поведінки дало підстави для виникнення обгрунтованих сподівань у фізичних осіб стосовно додержання державою чи органом публічної влади такої політики чи поведінки.

Відтак, обгрутованими (легітимними) сподіваннями особи є очікування можливості ефективного здійснення певного права, як прямо гарантованого, так і опосередкованого (того, яке впливає з інших прав), у разі, якщо особа прямо не виключена з кола тих, хто є носіями цих прав (рішення Європейського суду з прав людини у справах Баятян проти Вірменії від 27.10.2009 року, Брауер проти Німеччини від 28.05.2009 року).

На підставі викладеного суд дійшов висновку, що посилання Управління на відсутність правового механізму забезпечення житлових прав військовослужбовців СБ України, які залишили тимчасово окуповану територію України, не є належною правовою підставою для відмови позивачам у зарахуванні їх на квартирний облік Управління.

Також суд зазначив, що ч.4 ст.8 КАС України забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини. Згідно зі ст.46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист. Основний Закон України виокремлює певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави. До них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до ст.17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах держави, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку, а саме – у ЗСУ, органах СБУ, міліції, прокуратури тощо (рішення Конституційного Суду України від 06.07.1999 року № 8-рп/99 у справі щодо права на пільги та від 20.03.2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Суд наголосив, що проходження служби у вищезазначених органах покладає на громадян, які перебувають на такій службі, додаткові обов'язки і відповідальність.

Визначений відповідно до положень ст.17 Конституції України комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення соціального захисту військовослужбовців та працівників правоохоронних органів, зумовлений не їх непрацездатністю або відсутністю достатніх засобів для існування, а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум. Тобто, соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів випливають з характеру покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій (абзаци десятий, одинадцятий п.3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів від 17.03.2004 року № 7-рп/2004).

Виходячи з вищенаведеного, суд дійшов висновку, що житлові права позивачів підлягають відновленню шляхом зарахування їх на квартирний облік, що ведеться в органах СБУ, а не шляхом зарахування на облік на загальних підставах – у виконкомі міської ради за місцем фактичного проживання. Також, суд зазначив, що статтею 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи.

Одним із критеріїв перевірки на наявність порушеного права при розгляді справи в Європейському Суді є принцип «якість національного законодавства». Тому вказав, що посилення УСБУ на неврегульованість даного питання не приймається судом до уваги, оскільки нормативно-правові акти, на які посилається УСБУ, були прийняті задовго до анексії АР Крим і при прийнятті цих НПА відповідні органи не мали можливості передбачити такі обставини.

На підставі вищезазначеного, суд дійшов висновку про задоволення позовних вимог в частині зобов'язання УСБУ поставити позивачів на квартирний облік з 10.11.2004 року. Проте, у задоволенні позовних вимог про визнання протиправними дій та бездіяльності відповідача відмовив, з огляду на те, що Управління діяло на підставі нормативно-правових актів, якими врегульовані дані відносини.

Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд своєю ухвалою від 13.01.2015 року апеляційну скаргу Управління залишив без задоволення, постанову Кіровоградського окружного адміністративного суду від 11.11.2014 року залишив без змін.

Вищий адміністративний суд України своєю ухвалою від 9 лютого 2015 року відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Управління.

В іншій справі Дніпропетровський апеляційний адміністративний суд своєю ухвалою від 10.02.2015 року апеляційну скаргу Управління задовольнив частково, постанову Кіровоградського окружного адміністративного суду від 21.11.2014 року скасував, провадження в справі закрив. При цьому, суд зазначив, що ухвалюючи рішення в адміністративній справі суд першої інстанції не взяв до уваги приписи КАС України, згідно з якими завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (ч. 1 ст. 2 Кодексу). Суд першої інстанції не визначив характер спірних правовідносин, адже позивач фактично оспорує своє право на належне житлове забезпечення.

На аналогічну правову помилку суду касаційної інстанції звернув увагу Верховний Суд України в постанові від 11.06.2012 року, яка в силу приписів ч.2 ст. 161 КАС України є обов'язковою для суду. Переданий на вирішення суду спір між фізичною особою та органом державної влади не носить публічно-правовий характер, а впливає із житлових правовідносин. Відповідно до ст.15 Цивільного процесуального кодексу України така категорія спорів відноситься до компетенції місцевих загальних судів та має розглядатися за правилами цивільного судочинства.

Колегії суддів Судових палат в адміністративних та цивільних справах Верховного Суду України в постанові від 02.12.2014 року також указали про належність подібного спору до повноважень цивільних судів, оскільки житлові відносини, в контексті ст.15 ЦПК України, включають і право на одержання житла в зв'язку з проходженням публічної служби.

Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 20.04.2015 року відкрито касаційне провадження в справі за касаційною скаргою позивача на ухвалу Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 10.02.2015 року.

5. РОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У ПРАКТИЦІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Бабаєва Олександра Володимирівна
асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОМ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТА ПРОКУРОРУ

Право суду у підготовчому провадженні прийняти рішення про повернення обвинувального акту прокурору передбачено п. 3 ч.3 ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Втім, підстави та порядок його винесення КПК не врегульовано. І хоча деякі роз'яснення щодо вказаних питань наведено у Листі Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВССУ) з розгляду цивільних і кримінальних справ № 223–1430/0/4–12 від 3. 10. 2012 року (далі – Лист) [1], слід зазначити, що вони не розв'язують усіх проблемних питань.

Так, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК у підготовчому судовому з'єднанні суд має право прийняти рішення про повернення обвинувального акту, якщо він не відповідає вимогам цього Кодексу. Стаття 291 КПК закріплює вимоги щодо форми та змісту обвинувального акту та додатків до нього. Якщо обвинувальний акт не містить відомості, які зазначені хоча б в одному пункті вказаної норми, то є підставою для повернення обвинувального акту прокурору. Так, зокрема, якщо в обвинувальному акті взагалі відсутнє формулювання обвинувачення; при викладенні фактичних обставин кримінального правопорушення формулювання обвинувачення не містить обставин, які характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторону кримінальних правопорушень, або вони наведені вкрай стисло без зазначення способу вчинення; не зазначено ознаки спрямованості умислу, мотиву, дій, мети та суб'єктивного ставлення обвинуваченого до наслідків своїх дій (коли вони є обов'язковими при описуванні злочину); фактичні обставини, що характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторону злочину є незрозумілими та суперечливими, наведено недопустиму натура-

лізацію опису злочину та інші. Також, підставою для повернення обвинувального акта є: відсутність підпису слідчого або його не затверджено прокурором; відсутність підпису прокурора (коли обвинувальний акт склав прокурор); відсутні анкетні відомості або місце проживання обвинуваченого, потерпілого і т.п.

Окрім цього, ч. 4 ст. 291 КПК передбачає, що до обвинувального акту додаються наступні документи: 1) реєстр матеріалів досудового розслідування; 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування; 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування; 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного; 5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, у якій зазначаються: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації. Відповідно до ст. 293 КПК України одночасно з направленням обвинувального акта до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати його копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.

Основними підставами для повернення обвинувального акту з підготовчого провадження є ненадання прокурором разом з обвинувальним актом розписок про отримання обвинуваченим акту, цивільного позову, а також надання реєстру матеріалів досудового розслідування, який не відповідає вимогам ст. 109 КПК України (зокрема в ньому відсутні дані щодо відкриття матеріалів іншої сторони, про допит підозрюваного, а також про виконання інших процесуальних дій тощо).

У вказаному вище Листі зазначено, що ухвалою про повернення обвинувального акту суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків. Ухвала негайно направляється прокурору для їх усунення або для долучення необхідних додатків тощо. Проведення будь-яких слідчих або інших процесуальних дій, окрім тих, що зазначені в ухвалі про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, в кримінально-

му провадженні не допускається. Докази, отримані при проведенні процесуальних дій, не визначених в ухвалі про повернення зазначених матеріалів кримінального провадження, згідно з ч. 8 ст. 223 КПК є недопустимими.

Останнім часом деякі процесуалісти вважають спірною та такою, що не відповідає КПК, позицію ВССУ відповідно до якої, повертаючи обвинувальний акт прокурору, суд може зобов'язати прокурора провести слідчі дії. Так, законодавець у ч.8 ст. 223 КПК встановив, що слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування. Досудове розслідування закінчується направленням обвинувального акта до суду у підготовче провадження. Проведення слідчих дій за дорученням суду можливе лише у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК, де вказано, що у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірі обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії проведені з порушенням цього правила, є незаконними, а зібрані внаслідок них докази – недопустимими. Відтак, прийнявши рішення у підготовчому провадженні про повернення обвинувального акту прокурору для проведення слідчих дій, суд фактично зобов'язує останнього проводити додаткове досудове розслідування [2; 3].

Підсумовуючи викладене та цілком поділяючи вказану точку зору, зазначимо, що надання судом доручень органу досудового розслідування про проведення певних слідчих (розшукових) дій можливо лише за клопотанням сторони кримінального провадження в стадії судового розгляду. Розглядаючи таке клопотання від сторін суд, крім іншого, має можливість встановити її обґрунтованість матеріалами кримінального провадження (що до речі, неможливо зробити у підготовчому провадженні). Тому в даній стадії провадження таке право суду повертає інститут додаткового розслідування, що є неприпустимим.

На підставі наведеного, вбачається необхідним закріплення у КПК окремої норми щодо порядку та підстав прийняття судом у підготовчому провадженні рішення про повернення обвинувального акту прокурору.

Використані джерела:

1. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ

від 03.10.2012 р. № 223–1430/0/4–12 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1430740–12> (дата звернення: 15.11.2015). – Заголовок з екрана.

2. Симоненко З. Теоретичні можливості відновлення досудового слідства після повернення обвинувального акту прокурору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uba.ua/documents/presentation/11-03-2016/Symonenko.pdf>.
3. Пономаренко Д. В. Повернення обвинувального акту. Підстави та процесуальне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/ponomarenko/article/21285.aspx>.

Ганга Дмитро Григорович

студент 1 групи 3 курсу факультету підготовки кадрів для Пенсійного фонду України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Після ратифікації Україною Асоціації із Європейським союзом наша країна стала на шлях економічного, наукового і технічного прогресу, а також імплементації європейського права у національне законодавство. Ефективність діяльності правоохоронних органів з пошуку та отримання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження з кожним днем підвищується. Це пояснюється, в тому числі, і тим, що правоохоронними органами під час розслідування злочинів використовуються різні технічні прилади. Одним із таких є поліграф.

Можливість застосування поліграфа та його використання в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) прямо не передбачено. На стадії досудового розслідування використання поліграфа вбачається можливим відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності підстав надається право опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу; ч. 16 ст. 9 цього закону – для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

Однак, на думку деяких науковців, ч. 16 ст. 9 ЗУ «Про ОРД» є недоречною, оскільки процедура застосування поліграфа, на їх думку, по суті є формою тортур, що принижує людську гідність, а у ст. 28 Конституції України прямо вказано, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Сама процедура використання поліграфа у кримінальному провадженні є проблематичною. Адже, на сьогодні, питання застосування та використання даних, отриманих за допомогою поліграфа, в кримінальному процесі України законодавством чітко не врегульовано. Існує кілька видів судових експертиз із застосуванням поліграфа:

1. Першою експертизою, під час проведення якої поліграф може бути використаний як допоміжний технічний засіб, є судово-психологічна експертиза. Згідно з п. 1. 4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5: «Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи», а також розділом VI «Психологічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень до Інструкції;

2. Аналогічно поліграф може використовуватись і під час проведення судово-психіатричної експертизи (предметом є «визначення психічного стану осіб, яким призначено експертизу, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин, що становлять інтерес для органів слідства та суду» – п. 7 Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 р. № 397).

Працівники правоохоронних органів стикаються з певними труднощами під час вибору форми використання поліграфа. Так, в процесуальних рішеннях по-різному визначається процесуальний статус «поліграфологів» (в одних документах фігурує термін «експерт», в інших – «спеціаліст»). На нашу думку, доцільніше використовувати термін «експерт», адже регламентований вказаною Інструкцією вид використання поліграфа має назву «Психологічна експертиза». Залучатися в якості експерта можуть не тільки судові експерти, але й інші фахівці з відповідних галузей знань згідно із КПК України та Закону України «Про судову експертизу». Відтак, висновок експерта-поліграфолога може мати юридичну силу, оскільки доказами

є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Однак, такий доказ не може бути єдиним доказом винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки є непрямим стосовно предмета доказування.

Разом із тим, законодавчо закріплена можливість проведення психологічних експертиз державними спеціалізованими установами передбачає необхідність здійснення відповідної державної атестації таких експертів-поліграфологів. Тобто на сьогоднішній день чітко не визначено коло суб'єктів, які вправі проводити цей різновид судового-психологічної експертизи, що значно послаблює її доказовий потенціал.

Оскільки у чинному кримінальному процесуальному законодавстві існує певна невизначеність із досліджуваного вище питання, першочерговим кроком на шляху до вирішення окресленої проблеми повинна бути розробка окремих законодавчих актів щодо легалізації застосування поліграфа та використання його результатів у кримінальному провадженні, або шляхом внесенням відповідних змін до КПК України. Цілком очевидно, що законодавець повинен врегулювати використання поліграфа, встановити вимоги до осіб, які повинні отримати документ, що дозволяє бути експертом-поліграфологом. Окрім цього, необхідно законодавчо встановити морально-етичні межі, які не може переступати перевірка на «детекторі брехні». Так само важливо нормативно встановити основні засади використання поліграфа, наприклад, добровільність, вікові та фізичні обмеження, сферу можливого використання тощо. Тільки після проведення ретельної законотворчої діяльності поліграф зможе зайняти гідне місце у системі засобів доказування у кримінальному провадженні України.

Давиденко Світлана Василівна

доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

За загальним правилом, запобіжні заходи, в тому числі і застава, є заходами превентивного характеру, що застосовуються з метою запобігання

протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого. Превентивний характер цих заходів проявляється у двоєдиній меті їх застосування, якою є: 1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також 2) запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки, а саме: а) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; б) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; в) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; г) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; д) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Застава, згідно з положеннями ч. 1 ст. 182 КПК України, полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі їх невиконання, що в значній мірі може гарантувати виконання особою тих обов'язків, що передбачені чинним кримінальним процесуальним законом.

Водночас застосування інституту застави у кримінальному провадженні викликає чимало дискусійних питань. Серед таких, в першу чергу, можна вказати на відсутність встановленого КПК обов'язку підозрюваного, обвинуваченого або заставодавця доводити легальність джерела походження коштів, що вносяться як застава. Важливим кроком на шляху до вдосконалення цього інституту було внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України від 10 лютого 2015 р. № 2086 «Про внесення змін до статті 182 Кримінального процесуального кодексу України (щодо підтвердження легальності походження коштів, внесених у якості застави)». У зв'язку з цим, ч. 6 ст. 182 КПК України запропоновано викласти у такій редакції: «Підозрюваний, обвинувачений, який не тримається під вартою, не пізніше п'яти днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави, зобов'язаний внести кошти на відповідний рахунок або забезпечити їх внесення заставодавцем та надати документ, що це підтверджує, та документи, які підтверджують легальність походження коштів слідчому, прокурору, суду. Зазначені дії можуть бути здійснені пізніше п'яти днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави, якщо на момент їх здійснення не буде прийнято рішення про зміну запобіжного заходу. З моменту обрання запобіжного заходу у вигляді застави

щодо особи, яка не тримається під вартою, в тому числі до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, а також з моменту звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти внаслідок внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням запобіжного заходу у вигляді застави. Підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язаний надати слідчому судді, суду лист-клопотання, в якому зазначити джерела походження коштів, внесених у якості застави, та надати документи, які підтверджують легальність походження таких коштів. ... Слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів з дня отримання документів, які підтверджують легальність походження коштів застави, зобов'язані провести перевірку повноти, достатності, достовірності поданих документів та винести ухвалу про виконання або невиконання обов'язку підозрюваного, обвинуваченого або заставодавця щодо підтвердження легальності походження коштів. Ухвала про невиконання обов'язку підозрюваного, обвинуваченого або заставодавця щодо підтвердження легальності походження коштів є підставою звернення застави в дохід держави і зарахування до спеціального фонду Державного бюджету України».

Зважаючи на істотність запропонованих змін, а також на підтвердження актуальності положень даного законопроекту, слід зазначити, що Європейський суд з прав людини визнає правомірними рішення національних судів про відмову у застосуванні застави, якщо особа, яка заявляє клопотання про її внесення, водночас не надає жодних доказів, які б засвідчували легальність походження відповідних коштів. Так, у § 33 рішення Європейського суду з прав людини «W. проти Швейцарії» (W. v. Switzerland) (скарга № 14379/88) від 26 січня 1993 р. зазначається: «обставини справи та характеристика заявника надали право відповідним судам відхилити його прохання ... про звільнення під заставу: як сама сума (30000 швейцарських франків), так і невідоме джерело походження цих грошей не дозволяли вважати заставу достатньою гарантією того, що заявник не прийме рішення зникнути через побоювання втратити заставу».

Враховуючи вищенаведене, можна констатувати – окремі проблемні питання застосування застави під час здійснення кримінального провадження залишаються нормативно не врегульованими, але своєчасне та правильне вирішення яких є необхідною умовою для: 1) якісного функціонування цього правового інституту; 2) підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Відтак,

вбачається за доцільне внести необхідні зміни до кримінального процесуального законодавства стосовно того, що підозрюваний, обвинувачений або заставодавець при розгляді та вирішенні питання про застосування застави або одночасно з її внесенням зобов'язані, в тому числі, надавати відомості, що могли б засвідчити/підтвердити легальність походження відповідних коштів.

Дроздов Олександр Михайлович
адвокат, Голова ВКДКА, перший про-
ректор Вищої школи адвокатури, доцент
кафедри кримінального процесу Націо-
нального юридичного університету іме-
ні Ярослава Мудрого, кандидат юридич-
них наук, доцент, магістр держслужби

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБОРОНИ ПРОВОКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАКТИКИ ЄСПЛ)

Останнім часом на практиці гострої актуальності набули наступні питання. Чи є обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про одержання неправомірної вигоди, факт реальності тих правовідносин, з приводу яких пропонувалась, вимагалась, отримувалась неправомірна вигода? Відповідно, яким чином впливає факт не доведення таких обставин на наявність в діях особи, яка отримала неправомірну вигоду, складу злочину (за відсутності ознак провокації з боку заявника)? А також, з огляду на латентність корупційних злочинів, яким має бути характер дій прокурора та інших правоохоронних органів, спрямованих на їх виявлення, з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо «необхідності проводити слідство у пасивній манері»? Чи стосується ця вимога процесу саме виявлення злочинів, що готуються?

Наведені питання стосуються заборони провокації злочину відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ) з урахуванням практики ЄСПЛ. Далі надаємо розгорнутий аналіз правових позицій ЄСПЛ з наведених питань.

По-перше, заборона провокації злочину відноситься до загальних гарантій встановлених ст. 6 КЗПЛ та є невід'ємною складовою справедливості судового розгляду. Проте іноді наведені питання ЄСПЛ розглядає в контексті дотримання вимог змагального процесу. Так, наприклад, у рішенні

по справі «Едвардс і Льйоїс проти Сполученого Королівства» заявникам було відмовлено в допуску до доказів, і, відповідно, їх представники не могли повною мірою аргументувати свою позицію у справі про провокацію. ЄСПЛ визнав порушення п. 1 ст. 6, так як процедура, застосована для визначення питань розкриття доказів і провокації, не відповідала вимогам про забезпечення змагального провадження і рівноправності сторін, а також не включала належні гарантії захисту інтересів обвинуваченого.

По-друге, Згідно ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд та службові особи органів державної влади, які мають відношення до здійснення кримінального провадження, повинні неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших законодавчих актів законодавства. Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України). Натомість обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні зазначені у ч. 1 ст. 91 КПК.

По-третє, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи (ст. 17 КПК України).

По-четверте, статтею 13 (Закінчений та незакінчений злочини) КК України встановлено, що закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. В свою чергу, незакінченим злочином є готування до злочину та замах на злочин. Готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину (ч. 1 ст. 14 КК України).

ЄСПЛ визнав, що органам влади необхідно використовувати особливі слідчі методи, особливо в справах, що стосуються організованої злочинності і корупції. У зв'язку з цим ЄСПЛ постановив, що використання особливих слідчих методів – зокрема, агентурних методів – саме по собі не порушує права на справедливий судовий розгляд. Однак зважаючи на ризик підбурювання з боку поліції при використанні таких методів їх використання повинно бути обмежено чіткими рамками («Раманаускас проти Литви», п. 51). В той час як зростання організованої злочинності

вимагає від держав прийняття відповідних заходів, право на справедливий суд, з якого логічно випливає вимога належного забезпечення правопорядку, має застосовуватися щодо всіх злочинів – від простих до найскладніших, у тому числі й злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язані з наданням публічних послуг (див. Розділ XVII Кримінального кодексу України).

Право на справедливий суд займає настільки тверду позицію в демократичному суспільстві, що їм не можна жертвувати заради доцільності («Раманаускас проти Литви», п. 53). У зв'язку з цим ЄСПЛ підкреслив, що правоохоронні органи мають право діяти під прикриттям, але не підбурювати до злочину («Худобін проти Росії», п. 128). Крім того, хоча Конвенція не виключає використання на стадії досудового розслідування (як і в інших випадках, де це може вимагатися з огляду на характер правопорушення) таких джерел інформації, як анонімні інформатори, подальше використання таких джерел судом, який розглядає справу, для визнання винувачення є іншим питанням («Текшейра де Кастро проти Португалії», п. 35). Таке використання допустимо, тільки якщо є належні і достатні гарантії проти зловживання, зокрема чітка і передбачувана процедура видачі дозволу, застосування і контролю таких слідчих методів («Раманаускас проти Литви», п. 51). Що стосується органу, який здійснює контроль за операціями, що виконуються під прикриттям, ЄСПЛ вважає, що, хоча судовий нагляд був би найбільш доречним, можуть використовуватися і інші заходи, за умови, що введені в дію належні процедури та гарантії, такі як нагляд з боку прокуратури («Баннікова проти Росії», п. 50).

Хоча використання секретних агентів може допускатися (за умови, що така діяльність регулюється чіткими обмеженнями і гарантіями), публічний інтерес не може виправдати використання доказів, отриманих в результаті підбурювання з боку правоохоронних органів, так як це піддало б обвинуваченого ризику з самого початку виразно позбутися права на справедливий судовий розгляд («Раманаускас проти Литви», п. 54). Отже, для того щоб переконатися, чи було реалізовано право на справедливий судовий розгляд у справі за участю секретних агентів, ЄСПЛ в першу чергу розглядає, чи мала місце провокація («тест підбурювання по суті») і, в разі позитивної відповіді, чи міг заявник отримати захист від провокацій в національних судах («Баннікова проти Росії», п. 37, 51). Якщо дії агента, незалежно від того, був він найнятий державою або приватною особою, що надає допомогу органам влади, представляють провокацію і доказ, отриманий в результаті таких дій, було використано проти заявника в кримінальному провадженні, ЄСПЛ визнає порушення п. 1 ст. 6 Конвенції («Раманаускас

проти Литви», п. 73). Ураховуючи, що ЄСПЛ напрацьовано значну практику щодо заборони провокації вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, розглянемо, зокрема, на прикладах таких рішень ЄСПЛ питання незалежної оцінки факту підбурювання до вчинення злочину.

ЄСПЛ визначив підбурювання до вчинення злочину (слід мати на увазі, що терміни «провокація», «підбурювання з боку поліції» і «провокатори-агенти» є взаємозамінними в практиці ЄСПЛ) на противагу законному розслідуванню під прикриттям як ситуацію, коли співробітники поліції або сил безпеки або інші особи, діючи на підставі наданих їм вказівок, не обмежуються тільки розслідуванням кримінальних діянь переважно в «пасивній формі», але впливають на суб'єкт з метою спровокувати вчинення правопорушення, яке не могло бути вчинено в інакшому разі, з метою встановити можливість здійснення правопорушення і, таким чином, надати докази і почати кримінальне переслідування («Раманаускас проти Литви», п. 55). При вирішенні, чи було розслідування «по суті пасивним», ЄСПЛ розглядає причини проведення операції під прикриттям і поведінку органів влади, які проводять її. Зокрема, ЄСПЛ визначає, чи була об'єктивно підозра, що заявник брав участь у злочинній діяльності або був схильний до вчинення кримінального правопорушення («Баннікова проти Росії», п. 38).

При здійсненні такої оцінки ЄСПЛ бере до уваги ряд факторів. Наприклад, в раніше наведеному рішенні ЄСПЛ у справі «Текшейра де Кастро проти Португалії» ЄСПЛ взяв до уваги, зокрема, той факт, що заявник не мав раніше судимостей, що стосовно нього не було розпочато розслідування, він був невідомий співробітникам поліції, у його будинку не було знайдено наркотики та кількість наркотиків, знайдених у нього при арешті, не перевищувало кількості, яку запросили співробітники поліції, які працювали під прикриттям. ЄСПЛ постановив, що дії агентів виходили за рамки діяльності таємних агентів, так як вони підбурювали до вчинення правопорушення, і ніщо не говорило про те, що без їх втручання було б вчинено цей злочин (п. 37–38). Колишня судимість сама по собі не вказує на схильність до вчинення кримінального правопорушення («Костянтин і Стоян проти Румунії», п. 55).

Однак той факт, що заявник знав поточні ціни на наркотики і міг легко дістати наркотики, в поєднанні з тим, що він не відмовився від угоди, незважаючи на безліч можливостей для цього, розглядалося ЄСПЛ як свідчення раніше існуючої злочинної діяльності або наміру («Шеннон проти Сполученого Королівства»). Інший фактор, який необхідно брати до уваги, стосується того, чи змусили заявника вчинити розслідуваний злочин. Прояв ініціативи у встановленні контактів із особою за відсутнос-

ті будь-яких об'єктивних підозр, що заявник брав участь у злочинній діяльності або виявляв схильність до вчинення кримінального правопорушення («Барк Хун проти Туреччини», п. 44), повторення пропозиції, незважаючи на початкову відмову заявника, наполегливе підбурювання («Раманаускас проти Литви», п. 67), підвищення ціни вище середньої («Малінінас проти Литви», п. 37) і звернення до співчуття заявника за допомогою згадки симптомів наркотичної абстиненції («Ваньян проти Росії», п. 11, 49) було визнано ЄСПЛ, як поведінка, яку можна вважати примусом особи до вчинення даного злочину, незалежно від того, чи був відповідний агент співробітником органів правопорядку або приватною особою, яка діяла за вказівкою таких органів. Іншим значущим питанням є те, чи можуть представники держави вважатися такими, що «приєдналися» або «проникли» в злочинну діяльність, а не ініціювали таку. У зазначеній нижче справі дія залишається в рамках роботи під прикриттям. У рішенні по справі «Мілінієне проти Литви» ЄСПЛ порадив, що, хоча поліція вплинула на хід подій, зокрема, надавши технічне обладнання приватній особі для запису розмов і підтримавши пропозицію про фінансові стимули для заявника, її дії були розцінені як «приєднання» до злочинної діяльності, а не як її ініціювання, так як ініціативу взяла на себе приватна особа. Остання поскаржилася в поліцію, що заявник вимагає хабар для отримання сприятливого результату по його справі, і тільки після отримання цієї скарги було дано дозвіл на проведення операції, контроль за якою здійснював заступник Генерального прокурора, з метою підтвердити скаргу (п. 37–38).

До речі, аналогічні міркування викладені в рішеннях ЄСПЛ у справах «Секвейра проти Португалії» та «Компанія «Еврофінаком» проти Франції». Спосіб, яким була розпочата і здійснена поліцейська операція під прикриттям, має значення при оцінці, чи мала місце провокація проти особи. Відсутність чіткої та передбачуваної процедури видачі дозволу, використання і контролю застосування розглянутого слідчого методу сприяє висновку про те, що зазначені дії являють собою провокацію (див., наприклад, рішення у справах «Текшейра де Кастро проти Португалії»), де ЄСПЛ відзначив той факт, що втручання агентів, що працюють під прикриттям, яке не здійснювалося як частина офіційної операції по боротьбі з торгівлею наркотиками, яку контролював суддя (п. 38); «Раманаускас проти Литви», в якому не було вказано, які причини або особисті мотиви змусили таємного агента увійти в контакт із заявником з власної ініціативи, не повідомивши про це вищому керівникові (п. 64); «Ваньян проти Росії», де ЄСПЛ зазначив, що поліцейська операція була санкціо-

нована лише адміністративним рішенням органу, який пізніше проводив цю операцію, що в рішенні містилося дуже мало інформації про причини і цілі планованої контрольної закупівлі і що стосовно даної операції не здійснювався ні судовий, а-ні будь-який інший незалежний нагляд (п. 46–47). У зв'язку з цим метод «контрольної закупівлі», використаний російськими органами влади, був детально розглянутий в справі «Веселов і інші проти Росії», де ЄСПЛ ухвалив, що розглянута процедура мала недоліки і що з огляду на її використання особи піддавалися довільних дій з боку поліції і це негативно вплинуло на справедливість кримінального провадження проти них. ЄСПЛ також постановив, що національні суди також не змогли належним чином вивчити аргументи заявників про провокацію і, зокрема, проаналізувати причини для проведення контрольної закупівлі, поведінки поліції і її інформаторів щодо цих осіб (п. 127).

Отже, коротко підсумовуючи викладене слід зазначити, що при визначенні того, чи мало місце порушення п. 1 ст. 6 КЗПЛ у зв'язку з провокацією злочину, ЄСПЛ оцінює ситуацію на предмет, по-перше, наявності ознак підбурювання особи до вчинення злочину співробітниками правоохоронних органів (матеріальний аспект) і, по-друге, дотримання позитивних зобов'язань держави розглянути належним чином заяву особи про схиляння його до вчинення злочину співробітниками правоохоронних органів (процесуальний аспект). На думку ЄСПЛ, провокація злочину по суті має місце, коли співробітники правоохоронних органів не обмежуються переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення особою злочину з метою збору відповідних доказів і, при наявності на те підстав, притягнення його до відповідальності, а підбурюють цю особу до вчинення злочину. При визначенні того, обмежилися співробітники правоохоронних органів переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення злочину, ЄСПЛ розглядає два фактори: 1) наявність підстав для проведення відповідних заходів та 2) роль співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину. Належними підставами здійснення названих вище заходів ЄСПЛ визнає конкретні і достатні фактичні дані, що вказують на можливе вчинення особою злочину.

Що стосується ролі співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину, то ЄСПЛ розглядає момент початку здійснення ними відповідного заходу, щоб визначити, «приєдналися» вони до злочину, який особа вже почала здійснювати без будь-якої участі з їхнього боку. За відсутності у сторони обвинувачення явних доказів того, що провокація по суті не мала місця, обов'язок розглянути заяву особи про здійснену відносно нього провокацію, встановити відповідні фактичні обставини

справі і з'ясувати, чи вбачаються її ознаки, покладається на національний суд. Таким чином, провокація злочину в сенсі, в якому вона заборонена п. 1 ст. 6 КЗПЛ, має місце, коли відсутні підстави для проведення відповідних заходів, співробітники правоохоронних органів не обмежуються пасивним розслідуванням або національні суди нехтують зазначеними вище позитивними зобов'язаннями.

Так, наприклад у справі «Сепіл проти Туреччини» (2013) ЄСПЛ, по-перше, відмовився приймати у якості запропонованого турецькою владою докази наявності підстав для проведення щодо заявника перевіркою закупівлі той факт, що раніше він вже притягувався до відповідальності за зберігання, використання та збут наркотичних засобів та на момент проведення негласного заходу щодо нього навіть було рішення про взяття під варту в зв'язку з визнанням його вироком суду винним у використанні незаконних наркотичних засобів. ЄСПЛ прийняв таке рішення, оскільки все це стало відомо турецькій владі вже після затримання заявника за результатами проведеної щодо нього негласної операції і, відповідно, не могло бути покладено в основу прийняття рішення про її проведення. Цей аспект рішення ЄСПЛ досить важливий, оскільки притягнення раніше до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних злочинів в принципі побічно називалося їм раніше в числі обставин, якими може бути виправдано розумна підозра в вчиненні особою злочину, перевірка якого може здійснюватися в рамках негласного заходу (див. рішення ЄСПЛ у справах «Тейшейра де Кастро проти Португалії», п. 38 та «Барк Хун проти Туреччини», п. 44).

У справах, в яких зачіпаються питання провокації, ст. 6 КЗПЛ буде дотримана тільки в тому випадку, якщо заявник в ході судового розгляду фактично був в стані підняти питання перед судом про підбурювання шляхом заперечення або іншим чином. Недостатньо дотримуватися одних тільки загальні гарантій – наприклад, рівність сторін або право на захист («Раманаускас проти Литви», п. 69). У таких справах ЄСПЛ вказав, що докази відсутності підбурювання повинні бути надані стороною обвинувачення, якщо тільки твердження підсудного не є абсолютно неправдоподібними. За відсутності таких доказів в обов'язки судових органів входить розгляд обставин справи і прийняття необхідних заходів по встановленню того, чи мало насправді місце підбурювання. Якщо вони приходять до позитивної відповіді на це питання, вони повинні зробити висновки відповідно до положень КЗПЛ («Раманаускас проти Литви», п. 70). Більш того, заява про визнання вини в національному законодавстві підсудними кримінальні звинувачення не звільняє суд першої інстанції від обов'язку

вивчити твердження про підбурювання у вчиненні злочину («Раманаускас проти Литви», п. 72).

В зв'язку з цим ЄСПЛ перевіряє, чи представляє первинна скарга на провокацію істотний захист згідно з національним законодавством, чи є вона підставою для виключення доказу або веде до подібних наслідків («Баннікова проти Росії», п. 54). Хоча рішення про те, яка процедура є належною при розгляді заяви про провокацію злочину, відноситься до компетенції національних органів, ЄСПЛ вимагає, щоб ця процедура була змагальною, детальною, всебічною та остаточною у вирішенні питання про провокацію вчинення злочину («Баннікова проти Росії», п. 57).

Більш того, в контексті нерозкриття інформації слідчими органами ЄСПЛ приділяє особливу увагу дотриманню принципів змагального провадження і рівноправності сторін («Баннікова проти Росії», п. 58). Якщо обвинувачений стверджує, що його підбурювали до вчинення злочину, кримінальні суди повинні провести ретельне вивчення матеріалів справи, оскільки в цілях проведення справедливого розгляду за змістом п. 1 ст. 6 КЗПЛ всі докази, отримані в результаті підбурювання з боку поліції, повинні бути вилучені зі справи. Цей висновок є особливо актуальним, якщо операція правоохоронних органів здійснюється без достатнього правового регулювання та належних гарантій («Раманаускас проти Литви», п. 60). Якщо наявна інформація не дозволяє ЄСПЛ зробити висновок про те, чи був заявник об'єктом провокації, судовий нагляд за заявою про провокацію вчинення злочину набуває вирішального значення («Едвардс і Льюїс проти Сполученого Королівства», п. 46; «Алі проти Румунії», п. 101).

В наведеному контексті доречним буде навести рішення ЄСПЛ у справах «Худобін проти Росії», де національні суди не проаналізували відповідні фактичні та правові елементи з метою відмежувати провокацію від законних форм розслідування; «В. проти Фінляндії», де заявник не мав можливості звернутися до захисту від провокації; «Шеннон проти Сполученого Королівства», де виверт, використаний приватною особою, став предметом детального розгляду національними судами, які визнали твердження про провокацію необґрунтованим. В наведеному контексті більш детально розглянемо основні аспекти справи «Лагутін та інші проти Росії», яка була розглянута та вирішена ЄСПЛ у 2014 році. Адже наведена справа значно відрізняється від справи «Веселов і інші проти Росії». У справі «Веселов і інші проти Росії» підстави проведення перевірочних закупівель були очевидні: джерелами відповідної інформації були особи, які виступили потім в якості закупних, мови не йшло про те, що будь-яка інформація, що стосувалася підстав проведення негласних заходів, не була роз-

крита. У справі ж «Лагутін та інші проти Росії» органи влади посилалися на «оперативну інформацію», отриману з неназваних джерел. Ні відгук російської влади, ні матеріали кримінальних справ заявників не містили відомостей, які дозволили б судити про те, чи існувала така інформація, яке її зміст і значення з точки зору проведених перевірочних закупівель. Тому ЄСПЛ не зміг оцінити, чи були підстави для проведення негласних заходів і чи не чинився на заявників тиск з метою схилити їх до вчинення злочинів. За відсутності – як в цих випадках – явних доказів того, що провокація по суті не мала місця, обов'язок розглянути заяву особи про здійснену відносно нього провокацію, встановити відповідні фактичні обставини справи і з'ясувати чи вбачаються її ознаки, лягає на національний суд. Це – процесуальний аспект провокації.

До речі, ЄСПЛ вже визнавав стосовно Росії, що проведення перевірочних закупівель та оперативних експериментів знаходиться під повним контролем виключно органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і це свідчить про системну проблему відсутності гарантій проти провокації. Тому судова перевірка заяв про провокації є єдиний ефективний спосіб контролю над обґрунтованістю рішень про проведення негласних заходів і встановлення того, чи були співробітники правоохоронних органів і особи, що діють під їх контролем, в достатній мірі пасивні, не схилили вони підсудного до вчинення злочину. Беручи до уваги практику ЄСПЛ, вирішення питання про допустимість використання в якості доказів матеріалів перевірочних закупівель, зокрема, через можливу провокацію, вимагає встановлення в змагальному процесі підстав проведення негласних заходів, ролі в їх проведенні співробітників правоохоронних органів і сутності будь-якого тиску, якому піддалися заявники. Щоб ефективно розглянути заяву про провокації, суди повинні, зокрема, визначити, які документи повинні бути для цього долучені до матеріалів справи.

Так, за всіма кримінальними справами, про які йде мова у рішенні ЄСПЛ «Лагутін та інші проти Росії», співробітники ФСКН посилалися на секретну інформацію про причетність заявників до збуту наркотичних засобів, отриману з неназваних джерел. Це вимагало перевірки судами факту існування такої інформації до першого контакту заявників з закупниками, оцінки її змісту та прийняття рішення про те, чи може вона бути надана стороні захисту. Аргументи про провокації не могли бути перевірені без витребування всієї належної інформації, що стосується імовірно існуючих до проведення негласних заходів «оперативних даних», що свідчать про вчинення заявниками злочинів, а також допиту співробітників ФСКН про обставини отримання ними такої інформації. Однак суди

не жили жодних спроб перевірити заяви співробітників ФСКН і погодилися з їх нічим не підтвердженими твердженнями про наявність підстав підозрювати заявників. Суди відхилили аргументи заявників про провокації в порушення процесуальних вимог, сформульованих в практиці ЄСПЛ. За подібних справ питання про наявність провокації є невіддільним від питання про винуватість особи у вчиненні злочину, і відмова розглянути належним чином відповідні аргументи непоправно порочить висновки суду по суті розгляду кримінальної справи. Це також суперечить основним гарантіям справедливого судового розгляду, зокрема, принципам змагальності і рівності сторін. Суди не переконалися в тому, що сторона обвинувачення обґрунтувала належним чином відсутність провокації, необґрунтовано перекинувши тягар доведення її наявності на сторону захисту. Оскільки «оперативна інформація» не була розкрита, заявники були позбавлені можливості оскаржувати її зміст і належність. Відповідно, заявники були поставлені в нерівне становище щодо сторони обвинувачення, і нічого не було зроблено, щоб збалансувати обмеження прав сторони захисту, відновити рівність сторін і досягти загальної справедливості судового розгляду. Беручи до уваги все це, по відношенню до всіх п'яти заявників було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Вище викладене дає підстави стверджувати, що обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про одержання неправомірної вигоди, факт реальності тих правовідносин, з приводу яких пропонувалась, вимагалась, отримувалась неправомірна вигода також підлягають доказуванню. Натомість факт не доведення таких обставин може тягнути за собою виникнення обґрунтованих сумнівів щодо доведеності вини особи у вчиненні злочину. А як відомо, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. З урахуванням наведеної практики ЄСПЛ характер дій прокурора та інших правоохоронних органів, спрямованих на їх виявлення корупційних злочинів не повинні обмежуватися переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення особою злочину з метою збору відповідних доказів і, при наявності на те підстав, притягнення його до відповідальності, а підбурюють цю особу до вчинення злочину. При визначенні того, чи обмежилися прокурор та співробітники правоохоронних органів переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення злочину, ЄСПЛ розглядає два фактори: 1) наявність підстав для проведення відповідних заходів та 2) роль співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину.

Належними підставами здійснення названих вище заходів ЄСПЛ визнає конкретні і достатні фактичні дані, що вказують на можливе вчинен-

ня особою злочину. Що стосується ролі співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину, то ЄСПЛ розглядає момент початку здійснення ними відповідного заходу, щоб визначити, «приєдналися» вони до злочину, який особа вже почала здійснювати без будь-якої участі з їхнього боку. За відсутності у сторони обвинувачення явних доказів того, що провокація по суті не мала місця, обов'язок розглянути заяву особи про здійснену відносно нього провокацію, встановити відповідні фактичні обставини справи і з'ясувати, чи вбачаються її ознаки, покладається на національний суд. Таким чином, провокація злочину в сенсі, в якому вона заборонена п. 1 ст. 6 КЗПЛ, має місце, коли відсутні підстави для проведення відповідних заходів, співробітники правоохоронних органів не обмежуються пасивним розслідуванням або національні суди нехтують зазначеними вище позитивними зобов'язаннями. Наведені вимоги.

Викладені у практиці ЄСПЛ стосуються усіх стадій вчинення злочину, а отже і стадії готування до злочину. Разом з тим нагадаємо, що докази, отримані шляхом провокації, не можуть бути використані у судочинстві, оскільки це є, перш за все, порушенням п. 1 ст. 6 КЗПЛ. Також зазначимо, що саме такого підходу притримуються національні суди під час розгляду справ про корупційні злочини (див., наприклад, рішення Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Львівської області № №466/17/14-к від 11 квітня 2016 року). Крім того, потреба в ретельному дослідженні наведених в питаннях обставин обумовлена й тим, що ст. 370 КК України встановлено кримінальну відповідальність за провокацію підкупу. Протилежне сприймалося б як відмова відповідних правоохоронних органів реагувати на прояви провокації підкупу у ході розслідування обставин готування до вчинення корупційного злочину.

Зоренко Дмитро Сергійович

доцент спеціальної кафедри №3 Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ВЧИНЕННЯ ПОСЯГАННЯ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ І НЕДОТОРКАННІСТЬ УКРАЇНИ ЗА ПОПЕРЕДНЬОЮ ЗМОВОЮ ГРУПОЮ ОСІБ

Як відомо, співучастю у злочині є умисна спільна участь кількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Вчинення протиправного

діяння об'єднаними зусиллями кількох осіб значно підвищує його суспільну небезпеку, що знаходить своє нормативне закріплення в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України в якості кваліфікуючих ознак. Зокрема, ч. 2 ст. 110 КК «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» містить вказівку на одну з форм співучасті – вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

Відповідно до положень ст. 26 та ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо: 1) його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше) – суб'єктів злочину, які 2) заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Другий елемент цієї юридичної конструкції не викликає серед дослідників гострих дискусій – подібна змова має місце до моменту виконання об'єктивної сторони посягання на територіальну цілісність і недоторканність нашої держави (тобто до стадії замаху). Її змістом виступають різні аспекти спільності вчинення злочину – узгодження способу, місця та часу, знарядь, характеру виконуваних функцій тощо. Форма домовленості може носити будь-який характер – письмовий, усний, за допомогою конклюдентних дій чи жестів.

Щодо першого, то в теорії кримінального права домінуючим вважається т. зв. «вузький» підхід до трактування вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. В такій групі принаймні дві особи безпосередньо або опосередковано, повністю або частково виконують об'єктивну сторону досліджуваного злочину, наприклад, здійснюють організацію та проведення місцевого референдуму про проголошення «народною республікою» певної адміністративно-територіальної одиниці України або розповсюджують матеріали із закликами до відокремлення частини нашої держави.

При цьому, між вказаними співвиконавцями не виключається технічний розподіл функцій (ролей), на відміну від юридичного розподілу відповідно до ст. 27 Кодексу, коли можливо наявні інші види співучасників (підбурювач, посібник чи організатор) злочин безпосередньо не вчиняють, а лише беруть у ньому участь.

Прихильники вказаного підходу посилаються на тлумачення положень ч. 1 ст. 28 КК «злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців» як родового поняття для визначення форми співучасті в поєднанні з тим, що в ч. 2 цієї статті види співучасників законодавцем не зазначаються.

Також додатковим аргументом називається позиція Пленуму Верховного суду України за деякими іншими категоріями кримінальних справ.

Наприклад, п. 24 Постанови «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 вересня 2009 року № 10 визначає: «Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб у разі його вчинення декількома (двома і більше) суб'єктами цього злочину, які заздалегідь домовилися про його спільне вчинення. Учасники вчинення злочину групою осіб діють узгоджено, зі спільним умислом, і кожен із них безпосередньо виконує діяння, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу злочину. При цьому можливий розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль у вчиненні злочину» [1].

Це знаходить своє відображення і в правозастосовній практиці. Наприклад, в рамках розгляду справи № 419/1239/16-к судом встановлено, що ОСОБА_2, реалізуючи свій злочинний умисел на організацію та проведення 11.05.2014 року на території с. Капітанове та с. Муратове Новоайдарського району Луганської області так званого «референдуму» щодо підтримки акту про державну самостійність незаконного збройного формування, отримала від невстановлених осіб бюлетені, списки виборців та дві скриньки для голосування. Після чого за вказаною адресою прибули ОСОБА_4, ОСОБА_5 та ОСОБА_6. Продовжуючи свої злочинні дії, вищевказані особи здійснили опечатування скриньок для голосування та заповнили протокол виборчої комісії, відповідно до якого ОСОБА_2 призначено головою комісії, ОСОБА_4 – заступником голови комісії, ОСОБА_6 – членом комісії, ОСОБА_5 – секретарем. Після вказаних дій, ОСОБА_2 видала всім присутнім бюлетені, списки виборців та скриньки для голосування, отримавши які, вищевказані особи провели так званий референдум на території с. Капітанове та с. Муратове Новоайдарського району Луганської області, шляхом по дворового обходу жителів вказаних сіл, після чого в районі лісництва біля с. Муратове Новоайдарського району Луганської області здійснили підрахунок голосів та склали протокол. ОСОБА_2 забрала бюлетені, урни, протоколи та списки виборців, завантажила їх в автомобіль та виїхала у напрямку смт. Новоайдар Луганської області. Вказані дії ОСОБА_2 кваліфіковані за ч. 2 ст. 110 КК України, тобто умисні дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України [2].

Водночас, наведена позиція вищої судової інстанції не завжди є системною, послідовною та позбавленою вад нормотворчої техніки, фактично допускаючи існування групи осіб за попередньою змовою в юридичному сенсі. Так, відповідно до абз. 2 п. 16 Постанови Пленуму «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від

7 лютого 2003 року №2 «з урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють убивство за попередньою змовою, до таких дій належать: «... усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це; надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді порад, передачі зброї тощо); ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед убивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо» [3].

На думку В. О. Навроцького, попередня змова нівелює роль окремого учасника – кожний з тих, хто діє відповідно до змови, в інтересах групи, виконуючи певні функції в спільному посяганні, прирівнюється до виконавця, навіть і тоді, коли особисто не виконує об'єктивну сторону злочину. Інакше кажучи, в групі, яка вчиняє злочин за попередньою змовою, кожний її учасник відповідає як виконавець, незалежно від характеру виконуваної у спільному злочині ролі. Однак при цьому потрібно, щоб учасник групи, діючи відповідно до змови, принаймні, перебував на місці вчинення злочину, надавав сприяння іншим членам групи [4, с. 403].

Крім того, буквально тлумачення положень ч. 2 ст. 28 КК України вказує лише на обов'язкову наявність попередньої змови як суб'єктивної сторони такої співучасті, не обмежуючи її видовий склад. Цей «широкий» підхід дозволяє визначити форму співучасті у випадку вчинення посягання на територіальну цілісність і недоторканність лише одним виконавцем за наявності інших видів співучасників та попередньої змови між ними.

Так, під час розгляду справи №423/898/15-к судом встановлено, що у квітні травні 2014 року ОСОБА_1, обіймаючи посаду голови Золотівської міської ради, перебуваючи в м. Золоте Луганської області, маючи злочинний умисел на зміну меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, вступив у злочинну змову з невстановленими на цей час особами. 08.05.2014 року ОСОБА_1, реалізуючи вказаний злочинний умисел, організував та провів у актовій залі виконавчого комітету Золотівської міської ради нараду депутатів. Також, 08. 05. 2014 року ОСОБА_1 продовжуючи реалізувати свій злочинний умисел, виконуючи відведену йому роль, надав вказівку завгоспу Золотівської міської ради ОСОБА_3 видати урни для голосування з метою проведення так званого «Референдуму щодо підтримки акту про державну самостійність Луганської народної республіки». Крім того, 11.05.2014 року ОСОБА_1 у телефонній розмові вказав завідувачу

будинку культури «Шахтар» (м. Золоте Луганської області) ОСОБА_4 на необхідність надання приміщення будинку культури для проведення вказаного референдуму. Внаслідок зазначених злочинних дій ОСОБА_1 на території м. Золоте Луганської області, зокрема у приміщеннях культурно-освітніх закладів, організовано та проведено так званий «Референдум щодо підтримки акту про державну самостійність Луганської народної республіки» [5].

Таким чином, існуюча нечіткість формулювання законодавцем положень ч. 2 ст. 28 КК фактично змушує звертатися до несистемних узагальнень судової практики, обов'язковість яких на даний час нормативно не закріплена, а також дискусійних напрацювань кримінально-правової науки.

В свою чергу, в слідчо-судовій практиці щодо посягань на територіальну цілісність і недоторканність нашої держави, а також оперативно-службовій діяльності підрозділів СБ України за даним напрямом роботи, вказане питання в переважній більшості вирішується шляхом розширеного тлумачення співвиконавства, яким охоплюють і дії, що за своїм змістом відповідають ознакам інших видів співучасників.

З урахуванням викладеного, нормативно-правове закріплення ознак вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб потребує подальшого вдосконалення та конкретизації.

Використані джерела:

1. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 листопада 2009 року [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>. – Заголовок з екрана.
2. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області у справі № 419/1239/16-к (провадження № 1-кп/419/96/2016) від 14 квітня 2016 року [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57147813>. – Заголовок з екрана.
3. Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. – Заголовок з екрана.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

5. Вирок Рубіжанського міського суду Луганської області у справі №423/898/15-к (провадження № 1-кп/425/32/16) від 16 березня 2016 року [Електронний ресурс] / Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56525992>. – Заголовок з екрана.

Капліна Оксана Володимирівна

завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор

**ПРОБЛЕМИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЗА РЕАБІЛІТУЮЧИМИ ПІДСТАВАМИ**

Згідно з вимогами Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) особа має право на розгляд обвинувачення проти неї у суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження (ч. 1 ст. 283 КПК). У свою чергу, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Стаття 284 КПК передбачає підстави для закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи.

Тлумачення положень § 1 «Форми закінчення досудового розслідування» глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» дає підстави стверджувати, що законодавець був непослідовним у наповненні норм, що їх складають, правовим змістом. Зокрема, ознайомлення зі ст. 284 КПК вказує на те, що в статті 284 КПК йдеться не тільки про закінчення досудового розслідування, а й про закриття кримінального провадження судом, що відбувається в судовому провадженні.

Низка помилок змістовного характеру ставить перед правозастосовниками багато проблемних питань.

Відомо, що в науці кримінального процесу підстави для закриття кримінального провадження поділяються на реабілітуючи та не реабіліту-

ючи. Реабілітуючи підстави – це обставини, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, тягнуть за собою визнання її невинуватою, відновлення її доброго імені, честі та репутації, а також відшкодування шкоди, завданої незаконними притягненням до кримінальної відповідальності

До реабілітуючи підстав закриття кримінального провадження належать:

1) встановлення відсутності події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК);

2) встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК);

3) невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпання можливостей їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК).

Закриття кримінального провадження за пп. 1, 2 ч. 2 ст. 284 КПК суттєвих складностей у правозастосовників не викликає.

Відсутність події кримінального правопорушення означає, що:

а) кримінально караного діяння, щодо якого було розпочате провадження, не існувало (наприклад, мало місце помилкове або завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення);

б) подія існувала, але її причиною були не дії людини, а явища природи (землетрус, блискавка, повінь, буревій тощо);

в) негативні наслідки сталися в результаті хімічних (отруєння), фізичних (переохолодження), фізіологічних (захворювання) процесів, які не залежали від інших осіб, зокрема, стали результатом дій самого потерпілого (наприклад, самогубство).

Відсутність складу кримінального правопорушення має місце у випадку, коли за результатами досудового розслідування доведено, що діяння мало місце, вчинене воно конкретною особою, але в силу ряду причин вказане діяння не підпадає під дію закону України про кримінальну відповідальність. Ця ситуація може мати місце в таких випадках:

а) відсутній один або кілька з чотирьох необхідних елементів складу кримінального правопорушення;

б) діяння не становить небезпеки в силу малозначності (ч. 2 ст. 11 КК);

в) відсутні деякі кваліфікуючі ознаки злочину (наприклад, повторність);

г) особа добровільно відмовилась від доведення діяння до кінця, а вчинені дії не становлять складу кримінального правопорушення;

г) наявні підстави, що виключають кримінальну відповідальність (наприклад, необхідна оборона, крайня необхідність тощо).

Складності на практиці викликають тлумачення п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК про закриття кримінального провадження в разі невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді щодо обов'язкової наявності у провадженні повідомлення особі про підозру для прийняття процесуального рішення із зазначених підстав. У правозастосовників, зокрема, виникає питання – чи є правомірним закриття кримінального провадження з цих підстав у разі, якщо в ході розслідування встановлено наявність окремих доказів стосовно конкретної особи, але які є недостатніми як для підозри, так і для доведення у подальшому винуватості цієї особи в суді.

На нашу думку, нормативна конструкція п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК «не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати» дає підстави вважати, що за цим пунктом кримінальне провадження закривається, якщо певні докази винуватості особи все ж є, їх достатньо для повідомлення про підозру, але відповідно до вимог презумпції невинуватості, провадження щодо цієї особи повинно бути закрито у зв'язку з неможливістю зробити достовірний висновок про винуватість особи, отримати достатню сукупність доказів для складання обвинувального акта, направлення матеріалів кримінального провадження до суду та доведення винуватості в суді.

Словосполучення «не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді» дає можливість припустити, що законодавець мав на увазі таку процесуальну ситуацію, коли на стадії *досудового розслідування* певні докази винуватості конкретної особи слідчим та прокурором зібрані, що дає можливість персоніфікувати провадження – повідомити особу про підозру. Проте подальше провадження здійснюватися не може у зв'язку із тим, що вичерпані можливості отримання нових доказів, сукупність яких може бути представлена на доведення винуватості особи в суді, а вина доведена поза розумним сумнівом. Тобто слідчий та прокурор виконали всі слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, проведення яких було необхідним та можливим у даному кримінальному провадженні. В цій ситуації, керуючись принципом презумпції невинуватості, відповідно до якого недоведена винуватість рівнозначна доведеній невинуватості, усі сумніви щодо доведеності вини мають тлумачитися на користь підозрюваного (ч. 4 ст. 17 КПК), прокурор повинен закрити кримінальне провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК.

Закриття кримінального провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК можливо не щодо будь-якої особи, яка «запідозрена» у вчиненні злочину – така особа не має процесуального статусу, не є учасником кримінального про-

вадження з боку захисту. Закриття можливо лише щодо конкретного учасника кримінального провадження – підозрюваного. В цьому контексті слід зазначити, що підозра – це *обгрунтоване* припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізовано в повідомленні про підозру та повинно бути перевірено під час подальшого досудового розслідування з метою спростування або підтвердження. Якщо мова йде про ймовірне, бездоказове припущення, відсутня сукупність доказів для повідомлення особи про підозру, є обгрунтовані сумніви взагалі про причетність її до вчинення злочину, то така особа не повинна повідомлятися про підозру.

На підтвердження наданого тлумачення можна навести позицію законодавця, який у ч. 4 ст. 284 КПК надає слідчому право закривати кримінальне провадження лише за двома реабілітуючими підставами (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлено про підозру), що також дає підставу зробити висновок – кримінальне провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК закривається, якщо особі повідомлено про підозру.

Отже, кримінальне провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК має закриватися в наступних випадках:

1) встановлено, що кримінально каране діяння, щодо якого було розпочате провадження, мало місце, воно відповідає ознакам, передбаченим законом України про кримінальну відповідальність;

2) встановлена особа, щодо якої зібрані достатні докази для її підозри у вчиненні кримінального правопорушення;

3) особу повідомлено про підозру;

4) доказів причетності особи до вчинення злочину є замало для складання обвинувального акту, направлення його до суду та доведення винуватості цієї особи в суді, у зв'язку із чим кримінальне провадження щодо цієї особи повинно бути закрито.

Варто також зазначити, що недосконалість конструкції ч.1 ст. 284 КПК дає підстави закривати кримінальне провадження за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК також і в наступній ситуації:

1) встановлено, що кримінально каране діяння, щодо якого було розпочате провадження, мало місце, воно відповідає ознакам, передбаченим законом України про кримінальну відповідальність;

2) особі відповідно до вимог ст.ст. 276–278 КПК повідомлено про підозру;

3) *достовірно* встановлено непричетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, при підтвердженні його алібі).

При закритті провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК воно закривається не в цілому, а щодо особи. Розслідування ж продовжується з метою встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Закриття кримінального провадження щодо підозрюваного за п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК цілком реабілітує особу і надає їй право на відшкодування шкоди в порядку і на підставах, визначених Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Кошель Аліна Вікторівна

аспірантка кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ З МАТЕРІАЛАМИ НС(Р)Д ДО ЗАВЕРШЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінального провадження виступає важливою гарантією захисту їх прав, свобод та законних інтересів і носить полістадійний характер. У правозастосовній практиці виникають проблеми реалізації цього права у зв'язку з ознайомленням з матеріалами НС(Р)Д до завершення досудового розслідування, які повинні бути вирішені шляхом вдосконалення деяких норм чинного КПК.

Указом Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 р. була затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, що обумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері. Окреслені стратегічні завдання стосуються всіх ланок життєдіяльності в тому числі й кримінального процесу, оскільки саме під час кримінального провадження відбуваються численні порушення прав, свобод та законних інтересів людини. Враховуючи, що до завдань кримінального провадження віднесено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження можна констатувати, що

їх реалізація покладається саме на відповідні державні органи та посадові особи.

Затвердження Стратегії є одним із послідовних кроків, спрямованих на плідну роботу суду, державних органів та посадових осіб, уповноважених здійснювати кримінальну процесуальну діяльність й тим самим захищати права та законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), виправданого, засудженого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача всіма передбаченими законом засобами.

Зі змісту окремих норм КПК (ст.ст. 221, 253, 317 та ін.) випливає, що термін «ознайомлення з матеріалами кримінального провадження» можна розуміти в широкому та вузькому сенсі.

В широкому значенні ознайомлення з матеріалами кримінального провадження означає діяльність сторін процесу, пов'язану із вивченням необхідних процесуальних документів, їх копіюванням та виписуванням необхідних даних, що вчиняється під час досудового розслідування та судового провадження. В цьому випадку ознайомлення відбувається за клопотанням сторін кримінального провадження в разі його задоволення слідчим, прокурором чи судом.

У вузькому сенсі ознайомлення пов'язується з конкретними процесуальними діями, в тому числі слідчими (розшуковими) та негласними слідчими (розшуковими) діями та їх результатами. Зокрема, сторони ознайомлюються з певними матеріалами (отримують ту чи іншу інформацію) шляхом повідомлення слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. Ознайомлення в цьому аспекті носить частковий характер, оскільки пов'язується тільки з проведенням певної процесуальної дії, прийняттям процесуального рішення чи здійсненням процесуальної дії.

Одним із інститутів, покликаних для забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, є ознайомлення з матеріалами кримінального провадження до завершення розслідування. Підкреслюючи його важливість, законодавець відносить цю процесуальну дію до одного з загальних положень досудового розслідування.

Відповідно до ст. 221 КПК слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кри-

мінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії (ч. 2 ст. 221 КПК).

Разом з тим, КПК України, забороняє виготовляти копії протоколів НС(Р)Д та додатків до них (ч. 3 ст. 254).

Отже, виникає, принаймні, три запитання, які стосуються ознайомлення з матеріалами НС(Р)Д до завершення досудового розслідування. 1. Коли матеріали НС(Р)Д набувають статусу загальнодоступного документа? 2. Чи можуть учасники процесу робити копії з цих матеріалів? 3. Якщо ознайомлення з оригінальним примірником носія інформації потребує використання спецтехніки або спеціального програмного забезпечення і пов'язане з дешифруванням зашифрованої за допомогою спецтехніки інформації, то в якому вигляді ці матеріали надаються для ознайомлення учасникам процесу?

Термін «матеріальні носії інформації» (МНІ) використовується в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі – Інструкція). Причому, під МНІ в цьому нормативному акті розуміються документи: а) щодо організації НС(Р)Д (постанови, клопотання, ухвали, доручення); б) в яких фіксуються результати проведення цих дій (протоколи та додатки до них); в) відповідного службового листування (листи, доповідні, рапорти тощо) (п. 5.6 Інструкції).

Таким чином термін МНІ у сенсі Інструкції не є тотожним терміну «носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії» в сенсі гл. 5 КПК України.

Відповідно до ст.ст. 105, 107 КПК при застосуванні технічних засобів фіксування кримінального провадження аудіо-, відеозаписи процесуальної дії є додатками до протоколів. Оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії зберігаються в матеріалах кримінального провадження. При цьому КПК зобов'язує з метою збереження отриманих відомостей виготовляти їх резервні копії, про що зазначається в протоколі і які зберігаються окремо.

Як зазначається в ч. 1 ст. 252 КПК та п. 4.1. Інструкції протокол прохід і результати проведеної НС(Р)Д (або її етапів) складається слідчим, якщо вона проводиться за його безпосередньої участі, в інших випадках –

уповноваженим працівником оперативного підрозділу і повинен відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження.

МНІ щодо проведення НС(Р)Д долучаються до матеріалів кримінального провадження у встановленому КПК України порядку лише після їх розсекречення та прийняття рішення про їх зняття з обліку в РСО (п. 5.27 Інструкції).

Заборона, передбачена ч. 3 ст. 254 КПК, на виготовлення копій протоколів НС(Р)Д та додатків до них стосується недопустимості робити копії цих документів під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення в порядку ст. 221 КПК. Але звертаємо увагу, що мова йде лише про протоколи НС(Р)Д та додатки до них і не може бути розповсюджена на інші матеріали НС(Р)Д.

І, нарешті, не має жодного сенсу надавати для ознайомлення учасникам процесу оригінальний примірник носія інформації, якщо відтворення зафіксованої на ньому інформації потребує використання спецтехніки.

З огляду на вищесказане, вбачається доречним запропонувати ряд доповнень до чинного КПК.

По-перше, на прокурора необхідно покласти обов'язок повідомляти, принаймні стороні захисту, про розсекречення МНІ НС(Р)Д до завершення розслідування.

По-друге, сторона захисту повинна мати право вимагати якнайшвидшого розсекречення матеріалів НС(Р)Д у тих випадках, коли на ці результати посилається сторона обвинувачення при обґрунтуванні своїх процесуальних рішень.

По-третє, ч. 2 ст. 221 КПК слід викласти у наступній редакції: «Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 254 цього Кодексу».

І, нарешті, стороні захисту, потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надається для ознайомлення резервна копія носія інформації у вигляді, що дозволяє їх відтворення на побутових пристроях, якщо ознайомлення з оригінальним примірником носія інформації потребує використання спецтехніки або спеціального програмного забезпечення і пов'язане з дешифрувкою зашифрованої за допомогою спецтехніки інформації.

Це не позбавляє обов'язку сторони обвинувачення надати в подальшому до суду протокол НС(Р)Д з додатком у вигляді оригінального примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії.

Відповідно до п. 4.8 Інструкції фіксація результатів НС(Р)Д повинна здійснюватись таким чином, щоб завжди була можливість експертним шляхом встановити достовірність цих результатів.

Отже, у разі виникнення у учасників судового розгляду або суду сумнівів щодо тотожності інформації, зафіксованої на оригінальному примірнику та наданої копії у вигляді, що дозволяє відтворення інформації на побутових пристроях, для дослідження додатків та надання висновку може бути залучений експерт, який має відповідний доступ до державної таємниці.

Кропивка Руслан Олегович

старший слідчий слідчого відділу
Управління СБУ в Сумській області,
аспірант Національної академії Служби
безпеки України

ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Однією із новел КПК України 2012 р. є наділення судів функцією судового контролю за прийняттям окремих рішень під час досудового розслідування з метою забезпечення дотриманням прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження.

Найбільшого обмеження конституційні права підозрюваного, обвинуваченого зазнають при обранні запобіжного заходу. Підставами для його застосування є наявність обгрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений може переховуватися від органів досудового розслідування, перешкоджати будь-яким чином здійсненню кримінального провадження і т.п. Лише сукупність зазначених складових дозволяє слідчому, прокуророві ініціювати застосування запобіжного заходу. У протилежному випадку таке ініціювання виключається взагалі, що передбачено ч. 2 ст. 177 КПК України [1].

Рішення про обрання запобіжного заходу приймається виключно на підставі ухвали слідчого судді. При розгляді клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу слідчий суддя виступає незалежним арбітром, гарантом засади змагальності сторін, свободи у по-

данні ними доказів, доведення їх переконливості та належної правової оцінки матеріалів, якими обґрунтовується це клопотання.

Проте здійснення судового контролю за прийняттям рішень під час досудового розслідування, які обмежують права та свободи осіб, не позбавлено певних проблемних питань. Зокрема, у КПК України відсутня сукупність норм, які б чітко регулювали таку діяльність та визначали обсяг повноважень у цій сфері слідчого судді.

Серед недоліків організаційного характеру доречно відзначити неналежний рівень підготовки окремих клопотань про обрання запобіжного заходу, зокрема, відсутність повних даних про підозрюваного чи обвинуваченого, відомостей про їх судимість, обставини вчиненого кримінального правопорушення, дату й час затримання особи, протоколу затримання тощо. Мають місце випадки, коли клопотання надходять до суду безпосередньо перед закінченням установленого законом строку затримання особи, що позбавляє слідчих суддів можливості ретельно вивчити матеріал та перевірити наявність достатніх підстав для обрання підозрюваному (обвинуваченому) запобіжного заходу. Досить часто у клопотаннях про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту не зазначається початок строку тримання особи під вартою, що ускладнює винесення слідчим суддею відповідної ухвали [2, с. 10].

Не завжди у зазначених клопотаннях посилання на відповідні ризики обґрунтовуються матеріалами кримінального провадження. Посилання, що підозрюваний, обвинувачений, який вчинив тяжкий злочин, обов'язково буде переховуватися від органів досудового розслідування, так як санкцією статті КК України за його вчинення передбачено суворе покарання, навряд чи слідче розглядати як вагомий аргумент, адже сама по собі тяжкість покарання за вчинене правопорушення не може бути підставою застосування відносно підозрюваної особи запобіжного заходу.

Підозрюваний, обвинувачений мають право оскаржити до апеляційної інстанції судові рішення щодо обрання відносно них запобіжного заходу. Оскарженню підлягає, згідно ст. 309 КПК України, ухвала слідчого судді про застосування чи продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту або відмова у їх застосуванні чи продовженні. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження у суді [1].

Вважаємо, що слід розширити перелік запобіжних заходів, рішення про застосування яких можуть бути оскаржені, включивши до нього ухвалу про застосування такого заходу, як застава. Зазначена пропозиція зу-

мовлена певними особливостями судової практики, пов'язаної із випадками визначення непомірного розміру застави, що не завжди відповідає майновому стану підозрюваного, обвинуваченого, внесення якої унеможливується відсутністю в них грошових коштів у необхідному розмірі.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що, незважаючи на окремі недоліки в правозастосовній діяльності, судовий контроль у сфері обрання замісного заходу під час досудового розслідування відіграє позитивну функцію. Саме завдяки йому нівелюється значна кількість випадків необгрунтованого застосування або обрання окремих видів замісних заходів, що, у свою чергу, забезпечує належний рівень дотримання прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – С. 88.
2. Керівники суддів обговорили проблеми застосування КПК // Закон і бізнес. – 2013. – № 35 (1125). – С. 10.

Курило Олександр Миколайович
суддя судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Харківської області, кандидат юридичних наук

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Однією з новацій діючого КПК України є суттєве розширення функції суду щодо контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді, як процесуальної фігури, яка спеціально уповноважена на здійснення такого контролю, шляхом, перш за все, вирішення питань, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод осіб та розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора.

Такий контроль, в тому числі, передбачає застосування слідчим, слідчим суддею низки заходів забезпечення кримінального провадження та розгляд клопотань про надання дозволу на проведення слідчих дій.

З набранням чинності КПК України в редакції 2012 року на рівні місцевих судів загальної юрисдикції розпочав функціонувати інститут слідчого судді.

За змістом положень чинного КПК, основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які приймають участь в кримінальному процесі, забезпечення законності і обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудових стадіях кримінального провадження.

До компетенції слідчого судді суду першої інстанції належить прийняття рішень про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення відкритих слідчих дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого та прокурора.

При розгляді та аналізі повноважень слідчого судді місцевого суду, їх можна поділити на дві групи:

- розгляд клопотань, поданих як зі сторони обвинувачення, так і зі сторони захисту;
- розгляд скарг на дії, рішення та бездіяльність слідчого, прокурора під час провадження досудового слідства.

Заходами забезпечення кримінального провадження є передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості.

Ці заходи характеризуються такими специфічними ознаками: 1) мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законом; 2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; 3) спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження; 4) мають виражений примусовий характер оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом; 5) мають виключний характер – тобто застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами публічні завдання кримінального провадження досягнути неможливо; 6) специфічний суб'єкт застосування – ним, як правило, є слідчий суддя, суд.

Процесуальна регламентація інституту заходів забезпечення кримінального провадження зосереджена в розділі II КПК.

У кримінальному судочинстві привід є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, сутність якого полягає у примусовому су-

проводженні підозрюваного, обвинуваченого, свідка, який раніше був викликаний у встановленому законом порядку і не явився за викликом без поважної причини або не повідомив причину свого неприбуття, що здійснюється особою, яка виконує ухвалу про привід, до місця її виклику в зазначений в хвалі час.

Причини неявки особи мають бути перевірені до здійснення приводу. Якщо наявна поважна причина, то привід не застосовується, а особа повторно викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді та суду. При наявності поважної причини неприбуття підозрюваний, обвинувачений або свідок зобов'язані заздалегідь повідомити особу, яка здійснила виклик. Таким чином, можливість застосування приводу визначається не кількістю здійснених викликів, а фактом неявки викликаної у встановленому законом порядку особи при відсутності у неї поважних причин.

Наприклад: 22 березня 2015 року слідчим суддею Комінтернівського районного суду м. Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про здійснення приводу підозрюваного Н. Д. О. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.15, ч.1 ст.185 КК України, так як підозрюваний не явився до Комінтернівського РВ ХМУ ГУМВС України в Харківській області для проведення слідчого експерименту без поважних причин, будучи належним чином повідомленим про необхідність явки.

Клопотання про накладення грошового стягнення застосовується з метою досягнення дієвості провадження і полягає у накладенні цього стягнення ухвалою слідчого судді або суду на визначеного КПК учасника провадження за невиконання ним процесуальних обов'язків.

Слідчий суддя, суд, встановивши, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин, накладає на неї грошове стягнення. Копія відповідної ухвали не пізніше наступного робочого дня після її постановлення надсилається особі, на яку було накладено грошове стягнення.

Наприклад: 01 лютого 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м.Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про накладення грошового стягнення за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст.358 КК України. Як вбачається з наданих суду матеріалів кримінального провадження, П. Т. А., яка проживає за адресою: Київська область, м.Б., вул.М. Л., буд. №, кв. №, завчасно викликана для допиту у якості свідка 11.01.2015р., 28.01.2015р., що підтверджується квитанціями про поштове відправлення. Також в доданих до клопотання матеріалах міс-

титься розписка про отримання повістки про виклик дочкою П. Т. А. З урахуванням викладеного, П. Т. А. відповідно ч.1 ст.133, ч.ч.1,8 ст.135, ч.1 ст.136 КПК України належним чином повідомлена про необхідність прибуття до слідчого, не прибула на виклик, причин неявки не повідомила, тому не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок без поважних причин. Таким чином, судом накладено на П. Т. А. грошове стягнення у розмірі 0,4 розміру мінімальної заробітної плати.

У разі наявності достатніх підстав вважати, що для припинення кримінального правопорушення чи запобіганню вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, необхідно тимчасово обмежити підозрюваного у користуванні спеціальним правом, слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у законно затриманої ними особи у порядку, визначеному статтею 208 КПК України.

Наприклад: 21 червня 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м.Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом у відношенні Г. А. С. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.286 КК України, так як під час розгляду справи слідчий, прокурор довели наявність достатніх правових підстав вважати, що такий захід як тимчасове обмеження підозрюваного у користуванні спеціальним правом – правом керування транспортним засобом, необхідний для запобігання вчинення іншого кримінального правопорушення шляхом керування транспортним засобом.

Спеціальними умовами відсторонення від посади є: наявність в особи процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого і перебування його на посаді.

Відсторонення від посади переслідує не тільки мету попередити спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати кримінальному провадженню, а й забезпечити виконання обвинувального вироку. Передусім цей захід процесуального примусу забезпечує виконання майбутнього покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК).

Відсторонення від посади можна визначити як тимчасове, вимушене недопущення особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами,

установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків з підстав і в порядку, передбачених КПК.

Наприклад: 02 серпня 2015 року слідчим суддею Київського районного суду м.Харкова було розглянуто та задоволено клопотання слідчого про відсторонення від посади підозрюваного К. М. Ф. за матеріалами кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.368 КК України.

Під час розгляду клопотання слідчий довів наявність достатніх підстав вважати, що такий захід як відсторонення К. М. Ф. від посади необхідний для запобігання протиправній поведінці підозрюваного, який, перебуваючи на посаді, може незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином, оскільки К. М. Ф., обіймаючи посаду контролера абонентського відділу Ленінського та Жовтневих районів абонентської служби по роботі з абонентами юридичними особами Департаменту збуту КП «№№№№», є службовою особою, наділений службовими повноваженнями по застосуванню заходів примусу та адміністративного впливу. Слідчим також доведено, що перебування К. М. Ф. на посаді сприяло вчиненню кримінального правопорушення. Таким чином, враховуючи вказане, наявність правової підстави для відсторонення К. М. Ф. від посади, клопотання було задоволено.

Арешт майна застосовується з метою забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову чи можливої конфіскації майна в провадженні щодо кримінальних правопорушень, за які може бути застосовано додаткове покарання у вигляді конфіскації майна (ст.59 КК). Арешт може бути накладено також на майно у вигляді речей, документів, грошей.

Так, наприклад: слідчий суддя Комінтернівського районного суду м. Харкова, заслухавши слідчого, дослідивши копії матеріалів за клопотанням слідчого у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.190 КК України, наклала арешт на квартиру, автомобіль «Skoda oktavia», автомобіль «Mersedens-Bens sprinter 416CDI», автомобіль «ГАЗ 270514».

Інститут тимчасового доступу до речей і документів є однією з новел Кримінального процесуального кодексу України, хоча і містить досить схожі поняття та процесуальні дії, які були притаманні інституту виїмки, що відігравав значну роль при проведенні досудового розслідування за КПК України в редакції 1960 року.

Той факт, що кількість поданих на розгляд слідчих суддів клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів суттєво переважає над кіль-

кістю поданих клопотань про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження, обумовлено тим, що речі та документи мають доказове значення у кримінальному провадженні, а отже отримання до них доступу є необхідним як з метою встановлення обставин у кримінальному провадженні та винних осіб у вчиненні кримінального правопорушення, так і для їх долучення до матеріалів кримінального провадження в якості доказів.

Законодавцем встановлено, що дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів може бути надано виключно на підставі ухвали слідчого судді і відображення в кримінальному процесуальному законі відповідної норми зумовлено тим, що тимчасовий доступ до речей і документів обмежує як суспільні, так і приватні права особи, оскільки документи можуть торкатися як суспільного, так і приватного її життя, знаходитися у неї вдома і на роботі чи в іншому місці, і їх, навіть, тимчасове вилучення або зняття з них копій може привести до розголошення як суспільного так і приватного життя особи, а в подальшому – негативно вплинути на її особисті та суспільні стосунки.

Слід відзначити неоднозначну практику слідчих суддів місцевих судів Харківської області в разі встановлення факту недотримання слідчими та прокурорами вимог кримінального процесуального закону стосовно оформлення клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, оскільки в переважній більшості, в таких випадках слідчі судді приймають рішення про необхідність відмови в задоволенні клопотання або його часткового задоволення, в той час як практика повернення таких клопотань для дооформлення, є досить нерозповсюдженою.

Однією з проблем, яка виникає у слідчих суддів одразу після отримання відповідного клопотання, є невизначення в кримінальному процесуальному законі чіткого переліку документів, які підлягають долученню стороною кримінального провадження до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, незважаючи на те, що судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в Інформаційному листі від 05 квітня 2013 року надала роз'яснення щодо переліку документів, які повинні додаватися до клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, *хотілося б щоб КПК України містив окрему норму, якою б був визначений такий перелік документів і недотримання вимог якої стороною кримінального провадження, було б підставою для прийняття слідчим суддею відповідного рішення, можливо про повернення такого клопотання для доопрацювання.*

Важливим у практичному застосуванні є також визначення поняття, видів, з'ясування мети та загального порядку застосування до осіб запобіжних заходів, у тому числі у вигляді тримання під вартою.

Тримання під вартою – це запобіжний захід, який полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, ув'язненні (арешті) й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах і умовах. Серед п'яти видів запобіжних заходів, перелічених у ст.176 діючого КПК України (особистого зобов'язання, особистої поруки, застави, домашнього арешту, крім тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання особи), п'яте місце по степені суворості відведено триманню під вартою, яке згідно зі ст.183 КПК України, є винятковим запобіжним заходом і застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу.

У відповідності до ч.4 ст.176 КПК України запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Так, наприклад: 24 липня 2015 року до Комінтернівського районного суду м. Харкова надійшло клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо Б. В. В., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.15, ч.2 ст.185, ч.2 ст.263, ст.395 КК України. Заслухавши сторін кримінального провадження, дослідивши копії матеріалів, доданих до клопотання, слідчий суддя дійшов висновку, що клопотання слідчого є обґрунтованим, таким, що підлягає задоволенню з наступних підстав. Метою застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та суду, вчинити інші кримінальні правопорушення.

Позитивною новелою діючого кримінального процесуального закону щодо судового захисту прав підозрюваних/обвинувачених під час розгляду клопотань про застосування до них запобіжних заходів, є ч. 3 ст. 176 КПК України, яка встановлює, що слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених частиною першою цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам вчинення обвинуваченим, підозрюваним відповідних дій.

Як свідчить судова практика, основними причинами відмов у задоволенні клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є недоведеність слідчим або прокурором суду обґрунтованості застосування до особи саме такого запобіжного заходу та неможливість застосування до нього іншого більш м'якого запобіжного заходу, що направлено на запобігання зловживанню слідчими та прокурорами безпідставним ініціюванням питань про застосування до підозрюваного/обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з метою здійснення тиску на нього.

Новелою у чинному КПК є такий вид запобіжного заходу як домашній арешт. Домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби і може бути застосовано до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Наприклад: 26 червня 2015 року до Комінтернівського районного суду м. Харкова надійшло клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до Л. Д. Ю., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.185 КК України. Обґрунтовуючи своє клопотання, слідчий послався на те, що Л. Д. Ю., будучи раніше неодноразово судимим в тому числі за скоєння злочинів проти власності, на шлях виправлення та перевиховання не став, та знов в період з 27.11.2014 по 30.03.2015 скоїв п'ять крадіжок.

Домашній арешт є альтернативою триманню під вартою. Виходячи з ідеї нового кодексу та переліку запобіжних заходів, домашній арешт застосовується у тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим.

Особливих проблемних питань, при розгляді клопотань вказаної категорії, як зазначають слідчі судді, в них не виникало.

За результатами застосування запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання, слідчі судді покладали на підозрюваних зобов'язання, передбачені лише ст.194 КПК України, найпоширенішими з яких є прибуття до слідчого за першою вимогою, не відлучатися із населеного пункту, в якому підозрюваний зареєстрований, без дозволу слідчого, прокурора або суду та повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи.

Причинами повернення клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання були заяви прокурора, в яких він просив відкликати дане клопотання на підставі ст.185 КПК України, вка-

завши, що після подання клопотання йому стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питань про застосування запобіжного заходу.

Так, наприклад: 05 квітня 2015 року до Комінтернівського районного суду м.Харкова надійшло клопотання слідчого щодо застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання щодо К. В. М. за матеріалами кримінального провадження з ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.185 КК України. З наданого клопотання вбачається, що К. В. М. раніше неодноразово судимий однак на шлях виправлення не став та повторно вчинив кримінальне правопорушення при наступних обставинах. 20.12.2014 приблизно о 07.40 К. В. М., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись на зупинці громадського транспорту «28м/р», розташованій біля Комунального ринку в м. Харкові, під час посадки в автобус помітив раніше невідому М. Г. І. Реалізуючи умисел, спрямований на таємне викрадення чужого майна, з корисливих мотивів, діючи повторно, переконавшись, що його злочинні дії ніким не будуть помічені, К. В. М. з кишені плаща М. Г. І. таємно викрав стільниковий телефон «Nokia 2220», вартістю, згідно висновку товарознавчої експертизи №45 від 04.04.2015–425 грн., в якому знаходилась сім карта оператора МТС. Після цього К. В. М. залишив місце скоєння злочину і розпорядився викраденим на власний розсуд, чим заподіяв М. Г. І. матеріальну шкоду на вищевказану суму. 11 квітня 2015 року клопотання слідчого задоволено. Застосовано щодо підозрюваного К. В. М. запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Покладено на підозрюваного К. В. М. такі обов'язки: 1) перебувати до слідчого, прокурора або слідчого судді за викликом; 2) не відлучатися з м. Харкова без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та місце навчання; 4) не відвідувати, кафе, бари, ресторани тощо.

Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2 розмірів мінімальної заробітної плати.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор.

Чинним КПК до повноважень слідчого судді в порядку забезпечення кримінального провадження віднесено вирішення клопотань органів досудового розслідування про арешт майна.

Так, відповідно до ст.170 КПК України арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна у встановленому цим Кодексом порядку. Відповідно до вимог цього Кодексу арешт майна може також передбачати заборону для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном та використовувати його.

Так, до Ленінського районного суду м.Харкова звернувся слідчий з клопотанням про арешт майна підозрюваного «Д», а саме: мобільного телефону, який був вилучений при огляді місця події. Враховуючи те, що слідчим надано достатньо доказів, які вказують на вчинення підозрюваним кримінального правопорушення, та використання даного мобільного телефону як знаряддя вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.259 КК України, та незастосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, може привести до втрати майна та в подальшому перешкодити кримінальному провадженню, суд прийшов до висновку, згідно ст.170 КПК України про задоволення клопотання.

Слідчий суддя або суд під час судового провадження накладає арешт на майно у вигляді речей, якщо є достатні підстави вважати, що вони відповідають критеріям, зазначеним у частині другій статті 167 КПК. Крім того, у випадку задоволення цивільного позову суд за клопотанням прокурора, цивільного позивача може вирішити питання про накладення арешту на майно для забезпечення цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили, якщо таких заходів не було вжито раніше.

Відповідно до ст.193 КПК України клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. При цьому ст.193 ч.6 КПК України передбачає, що слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання від вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише в разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст.177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений в міжнародний розшук.

Відповідно до ст. 199 КПК клопотання про продовження строку тримання під вартою має право подати прокурор, слідчий за погодженням

з прокурором не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку тримання під вартою до закінчення строку дії попередньої ухвали згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Відповідно до ст.234 КПК обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Так, до Ленінського суду м.Харкова звернувся слідчий з клопотанням, в якому просить надати можливість обшуку транспортного засобу – автобусу, який належить «Н». В ході слідства встановлено, що невістановлені особи, знаходячись на проїжджій частині, являючи перешкоду для руху, зупинили автомобіль «Т» під керуванням «К», підійшли до «Т» та один з них зробив постріл з пістолету в область живота останньому, від чого він помер, однак натиснув на педаль акселератору автомобіля, після чого автомобіль набрав некеровану швидкість та скоїв наїзд на стіну житлового будинку. Далі, невістановлені особи підійшли до автомобіля, відкрили двері, оглянули салон та з місця скоєння злочину зникли. Крім того, встановлено, що «Т» був приватним підприємцем та вів активну господарську діяльність, вів документацію, яка містила інформацію, що могла бути вивезена за допомогою автобусів.

Як результат, з метою відишукування документів і речей, які мають значення для розкриття злочину скоєного відносно «Т» та встановлення істини по кримінальному провадженню слідчим суддею клопотання слідчого, згідно ст.234 КПК України, задоволено.

Зважаючи на те, що чинним КПК вперше введено поняття «слідчий суддя», який наділений повноваженням здійснення судового контролю у порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством України, за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, слід вказати на те, що слідчі судді відіграють значну роль у підвищенні якості досудового розслідування та дотриманні прав, свобод учасників кримінального провадження, забезпеченні ефективного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Кримінальним процесуальним кодексом визначено, що на підставі ухвали слідчого судді застосовуються заходи забезпечення кримінального

провадження (ст.132). Слідчий суддя під час досудового розслідування чи суд під час судового провадження має право здійснити судовий виклик, ухвалити рішення про привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна, затримання особи, запобіжні заходи, про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Таким чином, слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого та прокурора.

Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження у справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер виконуваної ним кримінально-процесуальної функції, яка полягає у забезпеченні законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні.

Повноваження слідчого судді визначаються виконуваною ним функцією, яка повинна мати наскрізний характер. Умовно ці повноваження доцільно класифікувати на наступні групи:

- щодо вирішення питання про застосування заходів кримінально-процесуального примусу;
- щодо розгляду скарг на дії (бездіяльність) та рішення слідчого та прокурора;
- щодо вирішення питання про проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права і свободи людини;
- інші повноваження.

Виходячи із призначення слідчого та слідчого судді в кримінальному процесі, всі слідчі та інші дії, які обмежують конституційні права людини, повинні проводитися виключно за рішенням суду. Тому і в тих невідкладних випадках, коли слідчий має право провести процесуальні дії без відповідного рішення слідчого судді, останній має бути негайно повідомлений про них і з урахуванням конкретних обставин прийняти рішення про визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами.

Лазукова Оксана Володимирівна
здобувач кафедри кримінального про-
цесу Національного юридичного уні-
верситету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ ЗНИКЛИ БЕЗВІСТИ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Парламентська асамблея Ради Європи 5 червня 2015 року ухвалила резолюцію 2067 (2015) «Зниклі особи під час конфлікту в Україні», в якій висловлює серйозну стурбованість зростаючою кількістю випадків осіб, що зникли безвісти¹.

Глибоке занепокоєння долею зниклих безвісти осіб в Україні відображене й у численних звітах міжнародних організацій. У 13-й Доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини за період з 16 листопада 2015 р. по 15 лютого 2016 р. окремий розділ присвячено вищевказаному питанню. Як зазначається в Доповіді, пошук зниклих безвісти вимагає тісної координації дій між відповідними урядовими органами, зокрема, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та Міністерством оборони, а також наявності спеціального механізму для отримання заяв від родичів зниклих безвісти осіб в районі проведення антитерористичної операції (далі – район проведення АТО).

Комісар Ради Європи з прав людини Нільс Муйжнієкс під час останнього моніторингового візиту до України відзначив як серйозну проблему питання зниклих безвісти осіб. За його даними, кількість таких осіб у країні стрімко зростає у порівнянні з іншими країнами Європи.

Якщо звернутись до статистичних даних, то за час проведення антитерористичної операції зареєстровано майже чотири тисячі зниклих безвісти громадян, на даний час про півтори тисячі з них нічого не відомо – це остання інформація від МВС, яка була оприлюднена у листопаді 2015 р.

На сьогодні владою нашої держави здійснюються певні кроки, спрямовані на встановлення місцезнаходження зниклих безвісти осіб в районі проведення АТО. З метою координації роботи з надання допомоги громадянам у питанні віднайдення зниклих безвісти в районі проведення АТО при Службі безпеки України створено Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб, заруч-

¹ <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/06/25/7035273/>

ників та встановлення місцезнаходження безвісти зниклих в районі проведення АТО.

Водночас, варто зазначити, що на сьогодні відсутній комплексний дієвий механізм правового регулювання зазначеного питання на державно-му рівні.

Наразі органи досудового розслідування в своїй роботі керуються національним кримінальним процесуальним законодавством, відомчими наказами Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) та внутрішніми інструкціями по розшуку безвісти зниклих осіб.

На початку досудового розслідування фактів безвісного зникнення особи практика стикається з проблемою невизначеності обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Зазвичай відповідна заява чи повідомлення містять лише інформацію про безвісну відсутність особи, не вказуючи на обставини його зникнення.

У відомчих нормативно-правових актах МВС України застосований особливий підхід до реалізації закріпленого у ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) обов'язку слідчого внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та розпочати розслідування. Згідно з пп. 9.4.2 наказу МВС України від 14 серпня 2012 року №700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» начальник слідчого підрозділу протягом 24 годин після подання заяви, повідомлення за фактом безвісного зникнення дитини, якщо за цей час не буде встановлено місця її знаходження, а також у разі безвісного зникнення дорослої особи за обставин, що свідчать про можливість учинення стосовно неї кримінального правопорушення, забезпечує обов'язкове внесення до ЄРДР відомостей про вказане кримінальне правопорушення і його попередню кваліфікацію як умисного вбивства (ст. 115 Кримінального кодексу України) та вживає всіх передбачених КПК України заходів для всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження.

Відповідно до п. 2.2 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, одночасно з визначенням попередньої правової кваліфікації дана заява підлягає внесенню до ЄРДР з додатковою відміткою «зникнення безвісти»¹.

---

¹ Наказ Генерального прокурора України «Про затвердження Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань» від 17.08.2015 р. №69. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522

Практика кримінальних проваджень за фактом зникнення безвісти, смерті/загибелі особи у районі проведення АТО свідчить про те, що окрім таких першочергових слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, як допит, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу особи тощо, обов'язковою слідчою (розшуковою) дією в межах досудового розслідування є проведення молекулярно-генетичної експертизи. Біологічні зразки для проведення експертизи відбираються у батьків/дітей зниклого безвісти на підставі прийнятої слідчим чи прокурором постанови.

Під час досудового розслідування за фактом зникнення особи безвісти у районі проведення АТО слідчі на практиці все більше стикаються з проблемою саме впізнання (ідентифікації) загиблих людей. Це пов'язано із значними пошкодженнями трупів. В багатьох випадках тіла сильно спотворені, фрагментовані внаслідок вибухових та вогнепальних уражень, дії надвисоких температур та несприятливих природних факторів, які призводили до порушення цілісності і гнильних змін. Через це спостерігається втрата ідентифікаційно-значущих ознак для візуального впізнання. Саме тому єдиним способом ідентифікації особи є призначення молекулярно-генетичної експертизи.

При поданні заяви про зникнення близької особи в зоні АТО слідчий видає заявнику направлення на здачу ДНК зразків. Створення подібних центрів ДНК є необхідним і своєчасним. Завдяки їх роботі було упізнано велику кількість тіл загиблих осіб, які зникли безвісти в районі проведення АТО.

Варто відмітити, що основною проблемою залишається розшук та ідентифікація цивільних осіб. Щодо військовослужбовців створені певні бази даних ДНК. Позитивним кроком в цьому напрямі, який відобразиться на підвищенні ефективності досудового розслідування стане прийняття Закону України щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців.

Ще однією проблемою при проведенні досудового розслідування безвісти зниклих осіб та ідентифікації тіл є неможливість їх вивезення для проведення ДНК-експертизи з тимчасово невідконтрольних територій.

Обстановка в районі проведення АТО, відсутність нормативно-правового регулювання та досвіду слідчих з зазначеного питання впливає на здійснення досудового розслідування безвісного зникнення осіб у районі проведення АТО, яке є малоєфективним. Необхідно зазначити, що переважна більшість процесуальних документів, які містяться в матеріалах кримінального провадження, мають організаційний характер (призначення групи прокурорів тощо).

Безвісно зникла та оголошена в розшук особа вважається ідентифікованою або знайденою тоді, коли у результаті процедури ідентифікації буде встановлено, що фізичні чи біологічні характеристики тіла померлого відповідають характеристикам безвісно зниклої особи.

Фактично виходить так, що є тіло загиблого, підтвердження висновком експерта співпадіння ДНК та небезпечні для життя обставини, які стали причиною загибелі людини.

Органи досудового розслідування не вбачають події кримінального правопорушення в умисному позбавленні життя людини. Слідчі закривають кримінальні провадження за фактом загибелі особи у разі підтвердження співпадіння ДНК-профілів за п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України на підставі відсутності події кримінального правопорушення. У межах кримінального провадження не проводиться встановлення обставин загибелі особи. Нівелюються положення ч. 1 ст. 91 КПК України, яка передбачає, що у кримінальному провадженні доказуванню підлягає подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення).

Неспроможність встановити факти та неефективність слідчих дій пояснюють проведенням антитерористичної операції та «неможливістю доступу до території».

Підсумовуючи наведене, хотілось би зазначити, що кожна сім'я має право знати про долю свого родича і реалізація цього права є обов'язком держави, зокрема, у світлі нещодавно ратифікованої Україною Міжнародної Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (червень 2015 р).

Саме тому органи досудового розслідування мають використовувати всі засоби з метою встановлення фактів безвісного зникнення/загибелі осіб в районі проведення АТО у межах кримінального провадження. Тільки в такому випадку будуть дотримані вимоги щодо ефективності розслідування.

Леонов Борис Дмитрович

провідний науковий співробітник
Українського науково-дослідного ін-
ституту спеціальної техніки та судових
експертиз Служби безпеки України,
доктор юридичних наук, старший на-
уковий співробітник

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ СТАТТІ 258–3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтею 258–3 Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачено відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної

організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

У 2015 році обліковано 849 фактів створення терористичних груп та організацій проти 478 в 2014 році, тобто їх кількість зросла удвічі [1, с. 6].

В умовах ескалації тероризму і потреби сучасного нового погляду на його запобігання КК України має відображати сучасне ставлення держави до необхідності забезпечення цієї діяльності з урахуванням вимог Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму з тим, щоб забезпечити близький до оптимального рівень узгодження змісту Особливої частини КК України з більшістю положень цієї Конвенції, що мають кримінально-правовий характер.

З урахуванням приписів цієї Конвенції вказується, що терористична група чи терористична організація – це стійкі злочинні об'єднання, створені з метою вчинення одного чи декількох терористичних злочинів [2, с. 917]. Проте стаття 258–3 КК України не уточнює, створення яких саме терористичних груп тут мається на увазі (створення будь-якої групи підпадає під ознаки цього злочину), що занадто поширює дію цієї статті закону і суперечить як наявним у кримінальному праві положенням стосовно співучасті у злочині та незакінченій злочинній діяльності, так і міжнародним стандартам [3, с. 47–48]. Тому вважаємо обґрунтованими висловлені пропозиції щодо доповнення ст. 258–3 КК України посиланням на ознаки організованої терористичної групи [3, с. 53; 4, с. 35].

Крім цього, стаття 258–3 КК України потребує уточнення, а саме: кримінальна відповідальність настає не тільки за створення, керівництво та участь у діяльності терористичної організації чи групи, а також за участь у злочинах, вчинюваних такою групою чи організацією, як це й передбачено ст. 9 Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму.

Оскільки суспільна небезпечність окремих проявів цього злочину є неоднаковою, вважаємо доцільним диференціювати відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації (ч. 1 ст. 258–3 КК).

Щоб зробити більш ефективним процес розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, доцільно передбачити певні заохочення особам, які допомагають у розкритті цих злочинів.

В КК України передбачено процедуру часткового або повного звільнення від відповідальності учасників терористичної групи чи організації.

Так, ч. 2 ст. 258–3 цього Кодексу передбачає звільнення від кримінальної відповідальності для учасника терористичної групи чи організації (крім організатора і керівника), яка добровільно повідомила правоохоронний орган про певну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, учинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації.

З нашого погляду, враховуючи особливу небезпечність тероризму, було б доцільно визначити відповідні заохочувальні норми і для керівників та організаторів терористичних груп чи організацій, які розкаялися, почали співпрацювати з правоохоронними органами, даючи показання з метою розкриття злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. Без їх допомоги викрити всіх учасників терористичної діяльності майже неможливо.

В першу чергу, криміналізації підлягає організація діяльності терористичної групи чи терористичної організації або участь у ній. У зв'язку з цим статтю 258–3 КК України пропонуємо викласти у такій редакції:

«Стаття 258–3 Організація терористичної групи чи терористичної організації або участь у ній

1. Створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією, – караються ...

2. Участь у терористичній групі чи терористичній організації, або участь у злочинах, вчинюваних такою групою чи організацією, – караються ...

3. Звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою та другою цієї статті, особа, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину».

Оскільки суспільна небезпечність сприяння значно нижча за створення, керування чи участь у діяльності терористичної групи чи терористичній організації, пропонуємо одночасно доповнити КК окремою кримінально-правовою нормою про відповідальність за впорядкування діяльності терористичної групи та організації, яку слід викласти у такій редакції:

«Стаття 258–6 Впорядкування діяльності терористичної групи чи терористичної організації

Координація, організація чи сприяння зустрічі (сходці) представників терористичних організацій чи організованих терористичних груп для роз-

роблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи узгодження дій об'єднань терористичних організацій або терористичних груп, а так само інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, – карається ...».

Враховуючи суспільну небезпечність заздалегідь не обіцяного сприяння терористичному акту, вважається за доцільне встановити окрему відповідальність за таке діяння, визначивши його як злочин певного виду (за аналогією ст. 256 КК).

У зв'язку з цим КК варто доповнити окремою кримінально-правовою нормою такого змісту:

«Стаття 258–7 Сприяння терористичній групі чи терористичній організації

1. Заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам терористичних організацій чи терористичних груп та укриття їх діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, військової техніки, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, переміщення терористів через державний кордон України, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх діяльності, – караються ...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або службовою особою з використанням службового становища, – караються ...».

Крім цього, потребує конкретизації відповідальність за організацію незаконних збройних формувань для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах. З цією метою ч. 5 ст. 260 КК України вважаємо за доцільне викласти у такій редакції:

«Організація зазначених в частинах першій або другій цієї статті формувань для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах, – карається ...».

Реалізація запропонованих змін сприяло б удосконаленню законодавства про кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації.

Використані джерела:

1. Баганець О. Криміногенний вал // Юридичний вісник України. – № 15 (1084). 15–21 квітня 2016 року.

2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., перероб. і доп. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.
3. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України : моногр. / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов, В. Я. Настюк та ін. ; за заг. ред. В. С. Зеленецького, В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2008. – 96 с.
4. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 145 с.
5. Попов В. А. Преступное сообщество (преступная организация): вопросы теории и практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Попов. – Екатеринбург : Уральский государственный юридический университет, 2016. – 20 с.

Лимаренко Сергій Анатолійович
юрисконсульт юридичного сектору
Центру спеціальних операцій боротьби
з тероризмом, захисту учасників кри-
мінального судочинства та працівників
правоохоронних органів Служби без-
пеки України

ЩОДО ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Існування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у вітчизняному законодавстві, є гарантією захисту життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Підстави та порядок застосування заходів із забезпечення безпеки осіб (далі – заходи), які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також перелік способів і засобів їх проведення передбачено ст.206 КПК України, Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон) та іншими відомчими нормативно-правовими актами.

Так, згідно з ч.3 ст.3 Закону, здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань,

органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи.

Водночас, цією ж нормою передбачено, що безпеку осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні провадження знаходяться у провадженні податкової міліції або суду, забезпечує за їх рішенням відповідно орган служби безпеки, Державного бюро розслідувань, орган внутрішніх справ, орган Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України або орган чи установа виконання покарань, слідчий ізолятор.

В розрізі практичного застосування вказаних норм, відносно часто виникають випадки, коли судом на стадії судового розслідування у кримінальних провадженнях, розслідування яких згідно зі ст.216 КПК України здійснюється іншими правоохоронними органами, виконавцем заходів призначаються відповідні підрозділи Служби безпеки України. Фактично, слідчим суддею при призначенні виконавця зазначених заходів не враховуються вимоги Закону щодо дотримання правил підслідності.

Згідно з вимогами процесуального законодавства, вказане рішення суду приймається у формі ухвали, яка не підлягає оскарженню. Таким чином, орган, на який покладено виконання заходів, позбавлений права оскаржувати вказане судове рішення навіть у випадках, коли судом не враховано вимог законодавства України при його винесенні.

Зважаючи на те, що підготовка та проведення вказаних заходів вимагає залучення значних людських та матеріально-технічних ресурсів, виникає необхідність в оскарженні вказаних рішень, що прийняті всупереч вимогам законодавства.

У зв'язку з цим, юридичними підрозділами Служби безпеки України до відповідних судових органів направляються клопотання про зміну виконавця вказаних заходів.

Однак, оскільки направлення клопотань про зміну виконавця заходів не звільняє від виконання ухвали, то відповідні підрозділи Служби безпеки України до прийняття процесуального рішення зобов'язані такі заходи проводити. Зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію в Україні – проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей, а також наявність тимчасово окупованої території АР Крим, такі питання підлягають оперативному вирішенню, а відповідні ухвали – оскарженню.

Зважаючи на викладене, існує необхідність розширення переліку рішень суду, що підлягають оскарженню, зокрема ухвали про забезпечення безпеки осіб, шляхом внесення вказаних змін до положень ст.392 Кримінального процесуального кодексу України.

Як наслідок, у разі прийняття ухвали про забезпечення безпеки осіб з порушенням правил підслідності існуватимуть правові підстави для їх оскарження, а також невиконання відповідними підрозділами Служби безпеки України до отримання результатів оскарження.

Отже, зважаючи на актуальність вказаної проблеми, існуючу складну суспільно-політичну ситуацію в Україні, необхідність задіяння підрозділів СБ України до проведення антитерористичної операції, розробка та внесення відповідних змін до КПК України є однією із багатьох складових ефективного виконання завдань, покладених законодавством на Службу безпеки України.

Маринюк Костянтин Петрович

здобувач науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Згідно ч. 1 ст. 41 КПК України оперативні підрозділи здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора [1]. Однак чітко встановлених вимог до змісту таких доручень кримінальний процесуальний закон не встановлює, тобто законодавець не прагне максимально регламентувати діяльність слідчого. Він залишає за слідчим право вибору найдоцільнішого змісту доручення, прийомів його підготовки і напрямів діяльності оперативного підрозділу залежно від сформованої у кримінальному провадженні ситуації і наявності об'єктивних факторів, що впливають на прийняття процесуальних рішень.

Зрозуміло, що для найбільш ефективного і чіткого виконання доручення останнє повинно бути мотивованим, містити інформацію, яка необхідна для його виконання, строки виконання, визначати конкретного прокурора, якому слід направляти матеріали в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 252 КПК України. Крім того, у дорученні також може визначатися порядок взаємодії між слідчим, прокурором і оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної НСРД або її проміжного етапу [2].

Із процесуальних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами КПК України вказує лише на один її вид – виконання доручень. Надання слідчим вказівок оперативним підрозділам КПК України не передбачено – це виняткове право прокурора. Згідно п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий має право доручати відповідним оперативним підрозділам проведення винятково слідчих (розшукових) дій та НСРД [1]. Тобто, доручити оперативним підрозділам проведення інших процесуальних дій він не уповноважений.

Оперативні підрозділи не мають права виходити за межі доручень слідчого, прокурора. Вони лише зобов'язані повідомляти їх про виявлення обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень. Керівник органу, якому доручено виконання НСРД, повинен негайно повідомити прокурора, слідчого про неможливість виконання доручення або його затримку з обґрунтуванням причини і повідомленням про вжиття заходів до подолання існуючих перешкод.

При наданні доручення оперативному підрозділу слідчий, за рахунок розподілу праці при провадженні НСРД, максимально скорочує час між фактом вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та його розкриттям. Викладене також зумовлено вимогою, щоб під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення були виконані або прийняті у розумні строки. Під розумними строками розуміються такі, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій чи прийняття відповідних рішень. При цьому, вони не можуть перевищувати передбачені КПК України строки виконання окремих процесуальних дій або рішень.

Якщо йдеться про вимоги, що встановлюються до постанови слідчого, прокурора про проведення НСРД, то у ст. 251 КПК України зазначається, що вказані процесуальні документи повинні містити найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті КК України; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводиться НСРД; початок, тривалість і мету зазначеної дії; відомості про особу (осіб), яка буде проводити цю дію; обґрунтування прийнятої постанови, зокрема обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; вказівку на вид НСРД, що проводиться [1].

Слідчий може проводити НСРД самостійно, спільно з оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам (п. 6 ст. 246 КПК

України). У випадку, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення НСРД, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження. Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення НСРД залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи [3].

Матеріали, отримані за результатами проведення НСРД, зазвичай, використовуються як докази у кримінальному провадженні.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генерального прокурора України, Міністерством внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687–5.

Марочкін Олексій Іванович

асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ДОСТУП ДО ТАЄМНИЦІ СЛІДСТВА

Однією із загальних засад кримінального провадження є невтручання у приватне життя осіб, залучених до нього (п. 8 ч. 1 ст. 7 КПК). Це, зокрема, гарантується заборонаю використання інформації про приватне

життя особи, отриманої в порядку, передбаченому КПК, інакше, як для виконання завдань кримінального провадження. Така інформація, отримана під час досудового розслідування, складає його таємницю, під якою у теорії кримінального процесу прийнято розуміти охоронювану кримінальним процесуальним та кримінальним законом інформацію (відомості), спрямовану на забезпечення інтересів слідства у кримінальному провадженні. Конфіденційність такої інформації, виходячи із положень ст. 222 КПК, визначається слідчим або прокурором та захищається з метою попередження завдання шкоди інтересам досудового слідства у цілому, а також інтересам особистості, суспільства та держави.

Інформація, яка акумулюється під час досудового розслідування, становить суспільний інтерес. Тож, громадськість через її висвітлення у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) має право на певний доступ до такої інформації. Втім, з іншого боку така публічна інформація є конфіденційною (з обмеженим доступом) і складає службову таємницю (ст. 6 Закону «Про доступ до публічної інформації»). Тому актуальним залишається питання пошуку необхідного балансу між інтересами досудового розслідування та особами, залученими нього, і правом громадськості знати інформацію, яка збирається під час кримінального провадження.

Аналіз норм міжнародного права (наприклад, п. 29, 30 Рекомендації Ради Європи (далі – РЄ) № R (2000) 19 про роль прокуратури у системі кримінального правосуддя) свідчить про певні обмеження щодо обігу інформації на досудовому слідстві. Йдеться, перш за все, про таємницю досудового слідства, тобто інформацію, віднесену законом до таємної. Разом із цим, право громадськості контролювати систему кримінального судочинства («право знати»), вимагає її відкритості у межах, визначених законом. У рекомендації РЄ № R (2003) 13 щодо надання інформації через ЗМІ стосовно кримінального судочинства підкреслюється важливість ЗМІ в інформуванні громадськості, як засобу забезпечення громадського нагляду за функціонуванням системи кримінального судочинства. В той же час як шкідливе досудове оприлюднення мають розцінюватися випадки, коли обвинувачений може продемонструвати, що надання такої інформації з високою вірогідністю призведе чи вже призвело до порушення права на справедливий суд (принцип 11). Тож, йдеться про неприпустимість зловживання свободою інформації щодо осіб, які залучаються до кримінального судочинства. Зокрема, Бордоська декларація «Судді та прокурори у демократичному суспільстві» (2009 рік), наголошуючи на важливості забезпечення суспільства необхідними відомостями про діяльність правоохоронної системи, акцентує увагу на оприлюдненні такої інформації

ції з урахуванням принципу презумпції невинуватості обвинуваченого, права на справедливий суд та права на повагу до особистого та сімейного життя усіх осіб, які беруть участь у процесі.

У випадках, коли слідчий, прокурор з власної ініціативи надають інформацію ЗМІ у контексті кримінальних судових процесів, відповідно до Рекомендації РЄ № R (2003) 13, така інформація має бути надана на дискримінаційних засадах, тобто з урахуванням передбачених законом обмежень. Наголошується, що навіть у контексті кримінальних судових процесів, що становлять суспільний інтерес або привернули увагу громадськості, правоохоронці мають інформувати ЗМІ про суттєві власні дії, доки це не перешкоджає таємниці слідства або затримує чи заважає завершенню судового процесу (принцип 6). Показовим у цьому сенсі є рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) по справі «Хужин та інші проти Росії» (від 23.11.2008 року), у якому Суд зазначив, що за декілька днів до призначення дати відкриття судового процесу у справі заявників, один із державних телеканалів транслював ток-шоу. У ньому взяли участь слідчий, що займався справою, міський прокурор та начальник управління з особливо важливих злочинів обласної прокуратури. Усі посадові особи кваліфікували дії, інкриміновані заявникам як злочин, і представляли як встановлений факт їх причетність до кримінальних правопорушень. А наприкінці ток-шоу прокурор сказав, що у суду першої інстанції просто не має іншого вибору, ніж призначити належний строк покарання, тим самим визначивши єдиний наслідок судового процесу. ЄСПЛ розцінив такі твердження як спробу схилити загал до думки, що заявники винуваті ще до того, як їхню вину було доведено, чим порушено презумпцію невинуватості заявників.

Про необхідність дотримання ЗМІ принципу презумпції невинуватості йдеться й у інших рішеннях ЄСПЛ. Так, у справі «Компанія «Віртшафтс – Тренд» Цайтштріфен – Ферглаг ГмбХ проти Австрії» (рішення від 14.11.2002 року) зазначено, що суди співвіднесли суспільний інтерес із приватним інтересом громадянина К. та визнали, що опублікування його імені негативно вплинуло на його приватне та громадське життя і, таким чином, порушило його законні інтереси. З урахуванням того, що слідство по кримінальній справі відносно громадянина К. знаходилося на початковій стадії, необхідно було б потурбуватися про дотримання принципу презумпції невинуватості й запобігти «суду друку». У рішенні «Ньюс Ферлагз ГмбХ і КоКГ проти Австрії» (від 11.01.2000 року) ЄСПЛ наголосив, що, вирішуючи питання про можливість опублікування газетою фотографії підозрюваного в контексті незавершеної кримінальної справи

проти нього, необхідно було встановити баланс прав цієї особи, наприклад, права на повагу особистого життя та права видавця на свободу вираження. Суд також зазначив, що до функції ЗМІ, яка полягає у розповсюдженні тієї чи іншої інформації, додається право суспільства її отримувати. Втім, межі допустимих коментарів про поточний судовий розгляд, не можуть охопити заяви, які могли б зменшити шанси особи скористатися правом на справедливий судовий розгляд або підірвати довіру суспільства до тієї ролі, яку здійснюють суди при відправленні правосуддя.

Таким чином, аналізуючи практику ЄСПЛ, можна зазначити, що у будь-якому разі слідчий, прокурор не можуть розголошувати: 1) будь-яку інформацію, яка може вплинути на справедливість правосуддя; 2) конфіденційну інформацію, отриману від третіх осіб, зокрема, якщо йдеться про презумпцію невинуватості, крім випадків, коли тільки її розголошення не буде вимагатися інтересами правосуддя або здійснюватися у відповідності із законом.

Мейдич Ігор Миколайович
здобувач Національної академії Служби безпеки України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 330 КК УКРАЇНИ

Службову інформацію як новий вид інформації з обмеженим доступом запроваджено у 2011 р. Законом України «Про доступ до публічної інформації» [1]. В законодавстві вона, по суті, замінила «конфіденційну інформацію, що є власністю держави», залишивши незмінним ступінь обмеження доступу та відповідний гриф – «Для службового користування».

На відміну від конфіденційної та таємної інформації, визначення службової інформації у Законі України «Про доступ до публічної інформації» (як і в інших законах) не наводиться, проте у ст. 9 згаданого Закону зазначається, що «...до службової може належати така інформація: ... 2) зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці».

Як бачимо, в законодавчому формулюванні визначається не обов'язкове, а альтернативне віднесення зазначеної інформації до служ-

бової, – «*може належати*». Зважаючи на варіативну можливість, логічно припустити, що певна частина зазначеної інформації «*може не належати*» до службової [2, с. 113].

Отже, належність інформації до зібраної у процесі ОРД, КРД та у сфері оборони країни не є, наразі, безумовним свідченням її належності до службової інформації, а отже і до предмету злочину, передбаченого у ст. 330 КК України.

Крім того, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (п. 2 ст. 6) та Закону України «Про інформацію» (п. 3 ст. 21), віднесення інформації до службової має регулюватися законом (не підзаконним актом). Про це йдеться й у ч. 1 ст. 34 Конституції України. Проте, до сьогодні такого закону не існує. Натомість, маємо лише Інструкцію про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію, затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 1893 від 27.11.1998 р. [3].

Також відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (п. 2 ст. 6) обмеження доступу до інформації може бути здійснено лише при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Таким чином, суб'єкт владних повноважень, приймаючи рішення про обмеження доступу до певної інформації, має встановити наявність одночасно всіх цих трьох умов (трискладовий тест). Втім, зробити це на підставі наведених у ч. 2 ст. 9 Закону ознак інформації: «зібрана у процесі ОРД, КРД та у сфері оборони країни»; «її не віднесено до державної таємниці», – вкрай проблематично, оскільки ні у цій статті, ні в інших положеннях Закону не йдеться про інші суттєві ознаки такої інформації: – чи завдає розголошення цих відомостей істотної шкоди і яким (чийм) інтересам, а відтак, – чи підлягають ці відомості охороні державою, чи ні.

Зауважимо, що згадані критерії у визначенні іншого виду інформації з обмеженим доступом – державної таємниці, законодавцем втрачені.

Відповідно до ст. 1 Інструкції, затвердженої постановою КМУ № 1893 від 27.11.1998 р. [3], переліки відомостей, які містять службову інформацію, розробляються відомчими експертними комісіями та затверджуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади. Таким чином, відомості, які можуть бути визнані предметом злочину, передбаченого ст. 330 КК України, містяться у відомчих переліках численних суб'єктів, яким надано право на здійснення контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності (СБ України, УДО України, ГУР МО України, МВС України, СЗР України, ДПС України, підрозділи податкової міліції ДФС України, Державної пенітенціарної служби України та Національного антикорупційного бюро України) або задіяними у забезпеченні сфери оборони країни (МО України, підприємства ВПК тощо).

Як свідчить аналіз відомчих переліків, відомості, що становлять службову інформацію, визначаються в них, як правило, без чіткої типової структуризації та недостатньо конкретно. Формування узагальненого переліку відомостей, що становлять службову інформацію, на кшталт Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, законодавством не передбачено, що певною мірою ускладнює її віднесення до предмета протиправних посягань.

Визначаючи сфери обігу службової інформації, законодавець згадує лише сферу оборони країни, не припускаючи можливості наявності відомостей «Для службового користування» у зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, економічній, військовій, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній сферах та у сферах державної безпеки і безпеки державного кордону, визначених у ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» як такі, що містять реальні та потенційні загрози національній безпеці України та стабільності в суспільстві. А також складові правоохоронної сфери та сфери державної безпеки, – оперативно-розшукову та контррозвідувальну діяльності, не визначаючи самих цих сфер.

Причому, йдеться не про відомості щодо організації ОРД та КРД, методи їх здійснення чи суб'єктів, до цього залучених, а лише про інформацію, *зібрану* під час такої діяльності, причому тільки таку, яку не віднесено до державної таємниці. Зауважимо, що критерії віднесення інформації до «конфіденційної інформації, що є власністю держави», які визначались у додатку 13 (на сьогодні втратив чинність) до згаданої Інструкції, затвердженої постановою КМУ № 1893 від 27 листопада 1998 р., хоча й критикувались тоді науковцями за недосконалість, проте були значно більш конкретними: інформація мала створюватися за кошти державного

бюджету або перебувати у володінні, користуванні чи розпорядженні державної організації; використовуватися з метою забезпечення національних інтересів держави; не належати до державної таємниці; визнавалось, що розголошення такої інформації може призвести до порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина, негативних наслідків у внутрішньополітичній, зовнішньополітичній, економічній, військовій соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній сферах та у сферах державної безпеки і безпеки державного кордону, створення перешкод у роботі державних органів.

На нашу думку, підхід законодавця до тлумачення службової інформації на сьогодні навряд чи можна визнати конструктивним з таких причин.

По-перше, «інформація, зібрана у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці» не охоплює всі сфери діяльності держави, де міститься інформація яка потребує обмеження доступу «Для службового користування» в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя та розголошення якої може завдати шкоди цим інтересам (п. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації»).

По-друге, поєднання у визначенні локацій обігу службової інформації сфери діяльності держави (сфери оборони) та її видів (ОРД та КРД, що є складовими правоохоронної сфери та сфери державної безпеки) порушує усталені правила юридичної техніки щодо формування законодавчих положень.

По-третє, в КРД, а поготів – в ОРД, є значна частина інформації щодо їх організації та здійснення, яка не становить державної таємниці, проте потребує обмеження доступу відповідно до трискладового тесту. Але ця інформація є питомою складовою зазначених видів діяльності, а не *зібраною* в процесі їх здійснення. Власне – це є сам процес, який далеко не завжди становить державну таємницю, а відповідно до закону не може, наразі, становити й службову інформацію.

Таким чином, ґрунтовною проблемою удосконалення кримінально-правової охорони службової інформації є переосмислення її статусу як виду таємної інформації та закріплення в законодавстві її визначення, за аналогією з державною таємницею, яке б конкретизувало її тлумачення та сприяло правильній кваліфікації як предмету злочинних посягань.

Використані джерела:

1. Закон України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації» // *Голос України*. – 2011. – №24.
2. Шлапаченко В. М. Шляхи вдосконалення кримінально-правової охорони службової інформації / В. М. Шлапаченко // *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави* № 2 (15) 2014 – С 111–119.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893 «Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію» // *Урядовий кур'єр*. – 1998. – 10 грудня.
4. Закон України «Про державну таємницю» (у редакції від 19 березня 2004 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Нізовцев Юрій Юрійович

головний спеціаліст (експерт) Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України

ЩОДО ПРОБЛЕМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ЗА НЕЗАКОННІ ДІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПРОГРАМНИМИ ЗАСОБАМИ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття 359 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачає відповідальність за незаконне придбання або збут спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗ НОІ), а також незаконне їх використання [1]. Разом з тим, на даний час, у зв'язку з розвитком та масовим поширенням інформаційних технологій, для негласного отримання інформації значно частіше використовуються не технічні, а програмні засоби, які часто називають шпигунськими програмами, програмами-шпигунами, кібершпигунами, або англійською мовою SpyWare.

Зазначені шпигунські програми мають різні функціональні можливості як щодо проникнення на цільовий комп'ютер, так і щодо отримання конфіденційної інформації з нього. Серед основних способів отримання конфіденційної інформації, як правило, виділяють наступні.

Кейлогер або клавіатурний шпигун (keylogger від англ. key – клавіша, натиснення на клавішу та англ. logger – реєстратор) – це окрема програма, програмний модуль або апаратний пристрій, що реєструє кожне натиснення на клавішу клавіатури комп'ютера. Завдяки цьому збирається інформація про весь текст, що набирається на ураженому комп'ютері, включаючи такі критичні дані як логіни та паролі, номери банківських карт тощо [2].

Формграббер (від англ. form grabbing – захоплювач форм) – шпигунська програма, яка перехоплює паролі та логіни користувача перед тим, як вони будуть передані через Інтернет до серверу. Такий спосіб дії дозволяє отримати інформацію до початку HTTPS шифрування. Цей механізм діє більш ефективно, ніж кейлогер, тому, що може отримати данні користувача при різних способах заповнення форм: з клавіатури реальної чи віртуальної, перетягуванням, копіюванням, автоматичними засобами браузера. Інформація може бути відсортована формграббером по типам даних, такі як e-mail, ім'я облікового запису і пароль. Крім того, формграббер використовуючи URL може отримати данні з відповідного сайту. Перехоплення даних не змінює функціонування основної системи, введена користувачем інформація коректно передається і обробляється.

Екранний шпигун або Screen Scraper (англ. скребок екрану) – шпигунська програма, яка періодично (періодичність залежить від налаштувань та може бути пов'язана з певною подією на комп'ютері) отримує знімки екрану ураженого комп'ютера.

Також шпигунські програми можуть відслідковувати історію відвідування інтернет-сторінок, перехоплювати листування електронною поштою, відшукувати певні файли (наприклад, усі з розширенням «doc» або з певної папки), приховано вмикати веб-камеру та/чи мікрофон та отримувати з них інформацію і т.д. Будучі встановленими на смартфон, шпигунські програми можуть записувати розмови, перехоплювати текстові повідомлення (як SMS, так і різноманітних месенджерів), копіювати списки контактів тощо.

Крім того, у якості шпигунських програм доволі часто застосовують моніторингові програми, які призначені для забезпечення спостереження за обчислювальними системами, а також такі, що дозволяють фіксувати діяльність користувачів і процесів, використання пасивних об'єктів, а також однозначно встановлювати ідентифікатори причетних до певних подій користувачів і процесів – з метою запобігання порушення політики безпеки та/або притягнення до відповідальності за певні дії.

Зазвичай зазначені вище програми відносять до шкідливих програмних засобів, визначення яких наведено у ст. 361–1 КК України, яка перед-

бачає відповідальність за створення з метою використання, розповсюдження або збуту, а також розповсюдження або збут шкідливих програмних чи технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Разом з тим, за своїм функціональним призначенням – для негласного отримання інформації – ці програми можуть підпадати під визначення СТЗ НОІ, закріплене у ст. 359 КК України (з поправкою на те, що мова йде про програмні, а не про технічні засоби). Це може становити певні складнощі під час доказування, а саме – при проведенні судових експертиз. Обумовлено це тим, що відсутність чіткого з точки зору судово-експертної методології визначення як шкідливого програмного засобу, так і спеціального технічного засобу негласного отримання інформації, особливо на тлі значного поширення програмних засобів негласного отримання інформації, які встановлюються на технічні засоби загального користування (комп'ютери, смартфони тощо), фактично змушує експерта приймати рішення на власний розсуд у кожному конкретному випадку. А отже, різні експерти можуть дійти різних висновків щодо одного і того самого об'єкта дослідження.

Слід зазначити, ще одним аргументом на користь віднесення шпигунських програм до СТЗ НОІ можна вважати той факт, що пунктом 1.6 наказу ЦУ СБУ від 31.01.2011 №35 до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації віднесено як технічні, так і програмні засоби [3].

Звичайно, згаданий вище наказ не має прямого відношення до кримінально-правових норм і, до того ж, не є законодавчим актом. Остаточне віднесення шпигунських програм до СТЗ НОІ в рамках кримінального законодавства можливе лише за умови внесення відповідних законодавчих змін.

На думку автора, приведені вище аргументи є досить суттєвими для дискусійного обговорення висвітленої проблеми. За результатами цього обговорення можливо буде визнано доцільним внесення змін до кримінального законодавства, наприклад, сформулювати назву та диспозицію ч.1 ст. 359 КК України наступним чином:

«Стаття 359. Незаконні придбання, збут або використання спеціальних програмних чи технічних засобів отримання інформації

1. Незаконне придбання або збут спеціальних програмних чи технічних засобів негласного отримання інформації, а також незаконне їх використання – ...».

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Обзор клавиатурных шпионов: лучшие кейлогеры / журнал «Хакер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://haker.ru/2006/12/04/35563/>.
3. Наказ ЦУ СБУ від 31.01.2011 № 35 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації та Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0225-11>.

Носкова Марина Сергіївна

студентка 3 курсу 10 групи Слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ СВІДКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Значну роль у реалізації захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі належить забезпеченню праву особи на правову допомогу, закріпленому у ст. 59 Конституції України.

Звернення ж до практики Європейського суду з прав людини свідчить про випадки недотримання цього права у ході досудового розслідування. Так, у рішенні «Тарасов проти України» [1] від 31 жовтня 2013 року заявника, який підозрювався у вчиненні крадіжки було допитано як свідка, допит відбувався без адвоката, що порушило його конституційне право на правову допомогу. У рішенні «Омельченко проти України» [2] від 17.07.2014 року знову ж таки заявник скаржився на те, що його було допитано не як підозрюваного, а як свідка, та йому не забезпечили можливість мати захисника для допомоги під час допиту.

Слід зазначити, що закріпивши право свідка на допомогу адвоката, у КПК, разом із тим, відсутнє нормативне визначення правового статусу

адвоката, який надає таку допомогу, що зумовлює відсутність єдності думок щодо визначення її виду. Право на правову допомогу свідка у кримінальному процесі було передбачено також у КПК 1960 року, втім з того часу у науці кримінального процесу виникали дискусії щодо закріплення у КПК окремої статті, яка передбачала б його правовий статус (права та обов'язки). Так, С. А. Мельников вважає, що адвокат, який надає правову допомогу свідкові, виконує функцію представництва, В. В. Самолук розглядає лише можливість законного представництва свідка, натомість Т. В. Омельченко стверджує, що свідок є особою, яка потребує отримання правової допомоги, яку повинен надавати адвокат. [3]

Отже, важливим для подальшого дослідження є необхідність визначення понять «правова допомога» та «юридична допомога». З цього приводу слід погодитися з точкою зору, відповідно до якої під правовою діяльністю пропонує розуміти один із видів соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів та з метою отримання правового результату, внаслідок чого відбувається створення права, його розвиток та реалізація в процесі функціонування суспільних відносин. Юридична діяльність – це різновид правової діяльності, що здійснюється у формах практичної, освітньої та наукової, юристами на професійній основі з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [4, с.89–91]. Таким чином, на нашу думку, адвокат надає саме правову допомогу.

З цього приводу слід також звернутися до п. 4 ч.1 ст. 19 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», де передбачено надання адвокатом саме правової допомоги свідку, як вид адвокатської діяльності [5]. Адвокатська діяльність, згідно з цим законом – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Тобто по суті адвокат дає роз'яснення свідку як відповідати та коли він може відмовитися від дачі відповідей на запитання, як вести себе під час інших слідчих дій, щоб його права не були порушені, у випадках незаконних способів допиту або ж коли статус свідка перетворюється на статус підозрюваного, незважаючи на те, що стаття 87 КПК вказує на недопустимість доказів, отриманих таким чином.

Не зовсім доречним, на наш погляд, здається запропоноване, у Проекті Закону від 16.03.2016 року «Про внесення змін до статті 66 КПК (щодо забезпечення права свідка на ефективну правову допомогу)», доповнення до статті 66 КПК, якими передбачено, що адвокат, який надає правову

допомогу свідку, користується процесуальними правами, передбаченими пунктами 3, 8–17 частини 3 статті 42 КПК [6], тобто процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого. На наш погляд, адвокат свідка не набуває процесуальних прав свідка та не представляє його, а саме надає йому правову допомогу. Виходячи зі сказаного, вважаємо, що адвокат свідка не може бути ні представником свідка, ні його захисником.

Аналізуючи особливості правового статусу адвоката у вищезазначених положеннях, вбачаємо змістом надання адвокатом правової допомоги свідку у кримінальному провадженні наступне: 1. Присутність протягом усього часу провадження допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка; 2. Надання консультацій у присутності слідчого (в тому числі конфіденційно); 3. Роз'яснення свідку його прав, та звернення уваги слідчого на порушення закону (психологічний тиск, приниження честі і гідності, тощо); 4. Заперечення проти незаконних дій слідчого та вимога внесення заперечень у протокол; 5. Ознайомлення з протоколами процесуальних дій, які проведені за участю свідка; 6. Оскарження дій слідчого, прокурора, тощо. Маючи такі права, адвокату разом з тим, забороняється використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема спонукати свідків до надання завідомо неправдивих показань, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу, тощо), використовувати свої особисті зв'язки (чи в окремих випадках особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво, або захист інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або Правилам адвокатської етики [7].

Таким чином, на підставі вищевикладеного вважаємо за необхідне нормативне закріплення процесуального статусу адвоката, який надає правову допомогу свідку на досудовому провадженні.

Використані джерела:

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Тарасов проти України» від 31.10.2013р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1383219429>.
2. Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.07.2014. Справа «Омельченко проти України» (Заява №34592/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/24103-sprava-omelchenko-proti-ukrayini-zayava-34592-06>.

3. Закон України Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 14.10.2014 // Голос України від 14.08.2012 – №№ 148–149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/507617/print1456407251221265>.
4. Юшкевич Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг [Текст] / Г. Юшкевич // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 89–1.
5. Проект Закону про внесення змін до статті 66 Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення права свідка на ефективну правову допомогу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58414.
6. Титова Н. В. Щодо законодавчого регулювання діяльності захисника свідка у кримінальному процесі України / Н. В. Титова // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 793–799 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP>.
7. Правила адвокатської етики: Схвалені Установчим з'їздом адвокатів України 17.11.12 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkdk.org/pravil-advokatskoji-etiki>.

Панасюк Олександр Анатолійович
асистент кафедри правосуддя Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПРОБЛЕМИ ДОПУСТИМОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ НАДАНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЩО МІСТЯТЬ ПОКАЗАННЯ

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) закріпив у вітчизняному кримінальному судочинстві принципово важливу новелу щодо дослідження в судовому розгляді показань. Відповідно до ст. 23, ч. 4 ст. 95 КПК, суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них; суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання (за винятком випадків, передбачених КПК). Таким чином, виклик особи для здійснення безпосереднього допиту її в судовому засіданні, якщо її показання є необхідними для правильного вирішення кримінального провадження, є обов'язковим. Винятки з цього правила, згідно ч. 2 ст. 23 КПК, допускаються лише в разі, коли закон чіт-

ко вказує на таку можливість (наприклад, якщо такі показання містяться в матеріалах допиту, проведеного відповідно до ст. 225 КПК).

У зв'язку з цим, задля справедливості відмітимо, що правозастосовна практика підтверджує той факт, що практично викликати особу безпосередньо до суду для дачі показань є іноді вкрай проблематично, подеколи навіть об'єктивно неможливо (з різних причин). Проте, як убачається, навіть у таких випадках, на сьогодні це не може бути виправданням для того, щоб порушувати відповідні статті КПК, і всупереч вимог їх положень використовувати показання осіб, які безпосередньо не були надані в судовому засіданні й заслухані судом та всіма учасниками судового провадження (у всякому разі, навіть цілком розуміючи та усвідомлюючи такі практичні труднощі, ще раз вважаємо за необхідне наголосити на тому, що допоки в законі не будуть чітко прописані відповідні винятки з загально-го правила, недотримання приписів ст. ст. 23, 95 КПК є неприпустимим).

Однак усе та ж правозастосовна практика свідчить про те, що *фактично* (тут і далі – курсив мій. – *О. П.*) суд першої інстанції використовує показання осіб, надані ними на досудовому розслідуванні слідчому або прокурору, та використовує їх при постановленні рішення, оскільки сторона обвинувачення, нехтуючи вимогами *правових* норм, і при цьому прямо не порушуючи норм *закону*, надає суду для дослідження під час судового розгляду матеріали, у яких містяться показання. При цьому в судовому засіданні безпосередньо не заслуховують цих осіб. Аргументує це прокурор, як правило, таким чином.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК, показаннями є лише ті відомості, які надаються під час провадження такої слідчої дії, як допит. Звідси випливає, що ті відомості, які містяться в протоколах інших слідчих дій, які були проведені під час досудового розслідування, не є показаннями. Складені за результатами таких слідчих дій протоколи з відповідними додатками, є документами (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК), які можуть бути надані для дослідження в суді першої інстанції та використані для обґрунтування судового рішення (ст. ст. 358, 359 КПК). Прямої заборони кримінального процесуального закону на використання в суді таких документів як процесуальних джерел доказів (а не показань) не міститься.

Практична й теоретична проблема полягає в тому, що відомості, які надаються в усній або письмовій формі підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (тобто фактично – показання), можуть бути надані й під час проведення інших процесуальних, у тому числі – слідчих, дій.

Так, наприклад, перед тим, як пред'явити особу, річ або труп для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу (річ, труп), *опитує* її про зовнішній вигляд і прикмети особи (трупа, або ознаки речі), а також про обставини, за яких вона бачила цю особу (річ, труп), про що складається протокол (ст. ст. 228–231 КПК). Під час проведення обшуку особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити *заяви*, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПК). Під час здійснення огляду особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити *заяви*, що підлягають занесенню до протоколу огляду (ч. 4 ст. 237 КПК).

Отримати відомості, які по суті є фактично показаннями, слідчий, прокурор на досудовому розслідуванні можуть також під час проведення слідчого експерименту (ст. 240 КПК). І хоча прямо закон не містить відповідних положень, однак традиційно багаторічна теорія і практика проведення цієї слідчої дії виділяють як окрему форму здійснення останньої – «перевірку показань на місці»¹. Так, після отримання згоди особи (якою відповідно до ч. 3 ст. 240 КПК може бути, зокрема, підозрюваний, потерпілий, свідок) на участь у слідчому експерименті їй пропонується дати показання про обставини певної події. Слідчий має право надати особі змогу супроводжувати свої показання демонстрацією якихось дій, навичок, указати місця знаходження схованок, слідів, окремих прикмет або позначок, які сприяють орієнтації тощо. З метою уточнення окремих важливих деталей, заповнення прогалин, усунення суперечностей після вільної розповіді й демонстрації слідчий має право поставити запитання особі, яка дає показання про обставини певної події. Не допускається при цьому постановка навідних запитань².

Показання підозрюваного можуть також міститися в протоколі такої процесуальної дії, як затримання особи без ухвали слідчого судді, суду як тимчасового запобіжного заходу. Так, згідно ст. 208 КПК, уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно роз'яснити затриманому право, зокрема, мати захисника, *давати пояснення, показання* або не говорити нічого з приводу підозри проти нього (ч. 4 ст. 208 КПК). У протоколі затримання обов'язково мають бути зазначені, зокрема, *клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили*.

¹ Див., наприклад, Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – С. 404–408.

² Там само. – С. 407.

Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК).

З вищесказаного логічно випливає не лише складна теоретична, але й практична проблема щодо вирішення судом першої інстанції під час здійснення судового розгляду та дослідження доказів, питання стосовно допустимості отримання й дослідження наданих стороною обвинувачення відповідних доказових матеріалів, а також можливості використання їх та посилання на них у судовому рішенні. Вважаємо за необхідне так прокоментувати це питання.

Традиційно в науці кримінального процесу (не вдаючись до подробиць цієї наукової дискусії) докази поділяються за джерелом формування інформації, що міститься в них. Якщо сліди злочину (відомості про факти) збереглися в пам'яті людини, її свідомості (т. зв. «ідеальні сліди»), то вони трансформуються у кримінальному провадженні в показання. Якщо ж сліди відобразилися в предметах матеріального світу, обстановці, на місці події тощо (матеріальні сліди)¹, то в цьому разі доцільно говорити про те, що така доказова інформація трансформується й закріплюється в інших процесуальних джерелах доказів, які не є показаннями. Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський зробили висновок про те, що за механізмом формування та носієм доказової інформації докази доцільно поділити на дві групи: ті, які одержуються від людей, і ті, що містяться в предметах і документах². Тому коли носієм доказової інформації є людина, яка сприймала певну подію і якій відомі обставини, що мають значення для кримінального провадження, то незалежно від процесуальної форми фіксації такої інформації, по суті остання може набути лише процесуальної форми та бути «залученою» до сфери кримінального судочинства як показання.

Таким чином, вважаємо за необхідне зробити **висновок** про те, що суд не має права використовувати як допустимі й належні докази в судовому засіданні, а також покладати в основу судового рішення, ті, надані сторонами матеріали, інформація в яких за своєю правовою і процесуальною природою є показаннями осіб, якщо такі особи, всупереч вимогам ст. ст. 23,

¹ Детальніше про поділ слідів на ідеальні й матеріальні див., наприклад: Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2010. – С. 13, 58–62, 111, 279; Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2005. – С. 53–57 та ін.

² Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник. – К.: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – С. 100, 108.

95 КПК, не були безпосередньо допитані та заслухані під час судового розгляду.

Інакше розуміння в теорії та застосування на практиці відповідних положень норм закону є неприпустимим, оскільки суперечило б самій меті та духу, змісту й формі тих ідей, що закріплені в ст. ст. 23, 95 КПК. Подальшими ж завданнями юридичної науки та правозастосовної практики має стати не пошук «кмітливих», але досить сумнівних, способів уникнути прямого виконання й дотримання приписів закону, а розробка найбільш оптимальних і дієвих механізмів, умов, критеріїв, які б дозволили прямо передбачити в КПК той вичерпний перелік випадків, коли більш доречно було б навпаки – як того й вимагає об’єктивна практична необхідність – не слідувати правилам, прописаним у ст. ст. 23, 95 КПК. Ще раз наголосимо, що це має стати винятками із загального правила, які об’єктивно зумовлені потребами практики, а не суб’єктивним бажанням (чи небажанням) окремих правозастосувачів «спростити», «оптимізувати» діяльність щодо доказування фактів та обставин у кримінальному провадженні; та «полегшити» процес притягнення осіб до кримінальної відповідальності всупереч основним засадам кримінального судочинства.

Парфило Олег Анатолійович

начальник відділу Українського науково – дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПИТАННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТІВ, ВЧИНЕНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ САМОРОБНИХ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Терористичні акти з використанням саморобних вибухових пристроїв (СВП) відносяться до найнебезпечніших різновидів тероризму, оскільки в результаті таких злочинних дій істотно збільшується кількість жертв злочину, значно зростає розмір майнової шкоди, руйнуються будівлі, інженерні спорудження, інші об’єкти життєзабезпечення.

СВП – це пристрій, в якому один або кілька елементів конструкції виготовлені або зібрані саморобним способом та має сукупність ознак, що вказують на його призначення й придатність для здійснення вибуху [1, с.56]. Найпоширеніші СВП складаються із заряду вибухової речовини, конструктивно об'єднаного із засобами ініціювання, корпусом і допоміжними елементами, що забезпечують його функціонування.

Як правило, СВП виготовляють з підручних матеріалів, що мають у своєму складі вибухову речовину або запальну суміш. Встановлюють їх з метою вбивства людей, заподіяння значних матеріальних збитків, деморалізації населення та створення нестабільної обстановки в регіоні. Для досягнення терористичної мети злочинці часто споряджають СВП додатковими вражаючими елементами, такими як: цвяхи, гайки, дріт, кульки від підшипників та ємності з горючими речовинами.

Особливістю використання СВП є те, що існує безліч варіантів для встановлення пристрою на місці вчинення злочину (вибухівка може проноситися у вигляді пакетів, згорток, сумок та інших ємностей у приміщення й залишатися там або в такому ж замаскованому вигляді залишатися у місцях масового скупчення людей (зупинки громадського транспорту, стадіони, парки тощо). Висока ефективність СВП полягає в тому, що кожний пристрій є унікальним, а тому дуже важко простежити весь ланцюг його використання – від збору складових до виготовлення СВП та приведення його в дію.

До основних напрямів пошуково-пізнавальної діяльності слідчих і оперативних працівників при розслідуванні злочинів, пов'язаних з застосуванням СВП, відносять:

- виявлення та ідентифікація виконавців вибуху, організаторів та їх співучасників;
- виявлення місця виготовлення СВП та осіб, пов'язаних з виготовленням і зберіганням цих об'єктів [2, с.79].

При розслідуванні зазначених злочинів основним завданням техніко-криміналістичного забезпечення (ТКЗ) є застосування ефективних засобів, технологій та методів криміналістичної техніки з метою пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і збереження компонентів СВП та інших виявлених носіїв оперативно значимої і доказової інформації. У зв'язку з цим, важливою умовою ТКЗ процесу розслідування є своєчасність застосування засобів і методів криміналістичної техніки.

Розглянемо найбільш типові ситуації в разі виявлення спорядженого вибухового пристрою, який ще не спрацював, але існує загроза його вибуху будь-якої миті.

Як показує практика, в разі наявності прямої загрози життю та здоров'ю людей приймається рішення негайного знешкодження СВП без огляду його спеціалістом. Існують різні способи знешкодження вибухового пристрою, як шляхом механічного руйнування елементів СВП (наприклад, застосування гідроруйнівника), так і за допомогою направлено-го вибуху. В останньому випадку це може призвести до втрати важливих слідів злочину, оскільки при здійсненні вибуху залишається мінімум слідів у порівнянні з іншими способами впливу на об'єкт. Під час такого вибуху практично у будь-якого СВП відбувається руйнування або сильна деформація всіх елементів його конструкції. Через сильний температурний вплив і високий тиск продуктів вибуху знищуються сліди біологічного походження (сліди пальців рук, кров, волосся тощо) на корпусі і деталях вибухового пристрою, а також може бути назавжди втрачена доказова інформація щодо виготовлення, установки і маскування СВП. Слід зазначити, що злочинці, знаючи цю корисну властивість вибуху, часто нехтують приховуванням своїх слідів при виготовленні та встановленні пристрою [3, с.26]. Тому в інтересах слідства вкрай важливо до знешкодження СВП здійснити всі необхідні дії щодо огляду місця події та фіксації слідів злочину. Водночас дотримання необхідних правил безпеки є беззаперечним, зокрема, у випадку виявлення радіокерованого вибухового пристрою встановлюється генератор радіоперешкод з метою блокування кодового сигналу. Вживаються інші заходи безпеки на прилеглій території для уникнення небажаних наслідків у разі приведення СВП в дію.

Відповідно до Інструкції про участь співробітників та працівників ІСТЕ СБУ як спеціалістів у кримінальному провадженні – спеціальні вибухотехнічні роботи, а також рентгенографування, переміщення вибухових пристроїв, вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів здійснюються у разі необхідності з мінімальною зміною зовнішнього вигляду предметів, обстановки місця події та супроводжуються фотозйомкою (відеозаписом) їх проведення, що долучається як додаток до протоколу слідчої (розшукової) дії [4].

При огляді місця виявлення СВП до першочергових дій необхідно віднести орієнтуючу, оглядову і детальну фотозйомку та відеозапис, оскільки попередньо виконані фотозйомка та відеозапис дозволяють зберегти стан місця виявлення СВП до внесення в нього змін, зумовлених вимогами безпеки проведення робіт по знешкодженню вибухового пристрою.

Крім цього, для встановлення особливостей внутрішньої будови вибухового пристрою, визначення наявності детонатора та інших прихованих деталей може робитися рентгенограма СВП.

Також особливу увагу слід приділити виявленню на місці події слідів рук, тому що саме ці сліди несуть досить точну ідентифікаційну інформацію про злочинця і подальше встановлення його особи можливе за існуючими автоматизованими пошуковими системами. При пошуку слідів рук на місці виявлення вибухового пристрою слід застосовувати не лише традиційні засоби пошуку за допомогою різних дактилоскопічних наборів і порошків (наприклад, уніфікований дактилоскопічний набір «Дакто»), але і використовувати передові розробки. Так, наприклад, одним із сучасних засобів пошуку слідів і інших речових доказів є прилад для виявлення слідів при ультрафіолетовому освітленні «RUVIS» виробництва компанії «SIRCHIE». Таке обладнання дозволяє оперативно оглядати великі площі та шукати сліди пальців без застосування дактилоскопічних порошків і хімічних речовин, які унеможливають подальше вилучення ДНК з потожирової речовини слідів. «RUVIS» використовує технологію формування зображення по відбитому ультрафіолетовому випромінюванню, щоб визначати місцезнаходження на більшості непористих поверхонь прихованих відбитків пальців, які є невидимими для неозброєного ока. При цьому не вимагається попереднє застосування порошків і хімікалій та виключається будь-який фізичний контакт з вибуховим пристроєм. На відміну від систем, що використовують спеціальні джерела світла і лазери, прилади «RUVIS» не залежать від навколишнього освітлення і можуть використовуватися в різних умовах – при денному світлі або в повній темряві, в закритому приміщенні або на відкритому повітрі.

На сьогодні одним із самих перспективних напрямків використання науково-технічних досягнень при розслідуванні таких складних злочинів, як терористичний акт, вчинений з використанням СВП, є ідентифікація особи підозрюваного методом ДНК-аналізу з наступним формуванням ДНК-обліків. Мікрооб'єкти, виявлені на місці вчинення злочину, зокрема на самій поверхні вибухового пристрою, стають в подальшому прямими доказами причетності конкретних осіб до вчинення терористичного акту. Перевагами дослідження ДНК є те, що воно проводиться в короткий термін і з високою точністю, що вкрай актуально у зв'язку з потребою в оперативному отриманні достовірної інформації.

Водночас, як показують результати вивчення практики, найбільш поширеними та відповідно небезпечними стають СВП електричного способу підриву із затримкою. Цей тип СВП дає можливість підри-

нику знаходитися на відстані від зони враження в момент вибуху, залишитися живим і неушкодженим, а також з високою ймовірністю уникнути покарання за злочин, адже, як було вже зазначено, під час вибуху знищуються майже всі докази. У разі підозри виявлення такого типу вибухового пристрою, наприклад, запакованого усередину непримітної господарської сумки, стає гостро проблема вилучення об'єктів-зразків для проведення молекулярно-генетичної експертизи. У такому випадку є доцільним застосування робото-технічних комплексів типу «CALIBER MK4 Large EOD» компанії «Robotic System» або «R-510 PackBot» компанії «iRobot». За їх допомогою оператор може на безпечній дистанції не лише сфотографувати об'єкт та записати відео, а й вилучити сліди біологічного походження, що могли належати особі, яка споряджала та/або встановлювала СВП. Зокрема у нашому прикладі – зрізати ручки сумки, на поверхні яких можна буде виявити епітеліальні клітини шкіри людини та провести відповідне ДНК-дослідження.

Цілком очевидно, що застосування сучасних техніко-криміналістичних засобів не повинне обмежуватися розкриттям конкретного злочину. Варто використовувати результати такого застосування у превентивних цілях шляхом створення баз даних криміналістично значимої інформації. Створення окремої бази даних щодо фактів виявлення СВП дозволить впроваджувати нові та ефективні підходи до боротьби із цим небезпечним видом зброї терористів.

Використані джерела:

1. Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семёнов А. Ю., Шмырёв А. А. Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств. – М., 1991. – 94 с.
2. Бульба Т. М. Криміналістичне дослідження саморобних вибухових пристроїв: окремі питання / Т. М. Бульба // Право України. – 2007. – № 5. – С. 78–82.
3. Колотушкин С. М., Федоренко В. А. Взрывные устройства и следы их применения: Учебник. – Волгоград: ВА МВД России, 2004. – 296 с.
4. Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138 «Про затвердження Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні».

Повзик Євген Вікторович

асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Одним із прогресивних положень КПК України є здійснення провадження на підставі угоди про визнання винуватості, яке характеризується розширенням змагальності, диспозитивності, доцільності, процесуальною економією, що, у свою чергу, наближує його до світових стандартів, забезпечує його ефективність, доступність правосуддя, правову захищеність учасників кримінальних процесуальних відносин, однією з гарантій якої є законодавчо закріплені вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, порядок її укладення, розгляду та затвердження.

Провадження на підставі угоди про визнання винуватості в певній мірі досліджені науковою доктриною, однак, на практиці зустрічаються непоодинокі випадки неоднакового та неправильного застосування нормативних положень, що стосується питання укладення угоди. Це, у свою чергу, свідчить про актуальність дослідження питань, які стосуються змісту угоди про визнання винуватості, підстав та порядку її укладення.

Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України угоду про визнання винуватості може бути укладено між підозрюваним, обвинуваченим та прокурором щодо кримінальних проступків та злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Однак, щодо особливо тяжких злочинів угода може бути укладена лише за наявності наступних умов: ці злочини віднесені до підслідності Національного антикорупційного бюро України; підозрюваний, обвинувачений викриває іншу особу у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України; інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами. Зазначені умови є обов'язковими при укладенні угоди у провадженні стосовно особливо тяжких злочинів. Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення

судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015 року¹ у провадженні на підставі угоди про визнання винуватості стосовно особливо тяжкого злочину підозрюваний, обвинувачений повинен до укладення угоди про визнання винуватості (попередньо) викрити іншу особу у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України (незалежно від ступеня тяжкості вчиненого останнім злочину та в межах якого кримінального провадження здійснюється досудове розслідування).

На нашу думку, виконання умови щодо викриття іншої особи у вчиненні злочину до укладення угоди про визнання винуватості може негативно вплинути на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, який бажає укласти таку угоду. Це пов'язано з тим, що, виконавши зазначену умову, у прокурора не виникає обов'язку укласти угоду та направити її до суду. Відповідно, може скластися ситуація, коли прокурор отримавши інформацію, яка викриває іншу особу у вчиненні корупційного злочину, може продовжити досудове розслідування в загальному порядку та після його завершення направити обвинувальний акт до суду без угоди про визнання винуватості або під час судового розгляду не виявити бажання укласти таку угоду. За такої ситуації можуть залишитися незахищеними приватні інтереси підозрюваного, обвинуваченого щодо пом'якшення покарання, що, у свою чергу, може негативно вплинути на динаміку застосування досліджуваного інституту та рівень довіри до правоохоронних органів. Зважаючи на це, законодавцю доцільно врахувати інтереси підозрюваного, обвинуваченого при правовому регулюванні порядку укладення цієї угоди.

Відповідно до ст. 472 КПК України в угоді про визнання винуватості зазначаються: її сторони; формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; істотні для відповідного кримінального провадження обставини; беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення; обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце); умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді від-

---

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. – Заголовок з екрана.

шкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення; узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням; наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України; наслідки невиконання угоди; дата укладення угоди та підписи сторін.

Отже, ст. 469 КПК України передбачено можливість укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим. Однак, це не всі учасники кримінального процесу, які є сторонами цієї угоди. У провадженні на підставі угоди про визнання винуватості з моменту ініціювання укладення такої угоди обов'язкову участь бере захисник підозрюваного, обвинуваченого (п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України), відомості щодо якого повинні бути зазначені в змісті угоди про визнання винуватості, яку він засвідчує своїм підписом. Угода про визнання винуватості також може укладатися, якщо підозрюваний, обвинувачений є неповнолітнім. У такому випадку угода укладається за участю його законного представника. При цьому, якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди на укладення угоди про визнання винуватості неповнолітнім, його законним представником обов'язково має бути зазначено в змісті угоди¹. Якщо ж підозрюваний, обвинувачений не володіє мовою, якою здійснюється кримінальне судочинство, то в такому кримінальному провадженні обов'язкову участь бере його перекладач. В такому разі, на нашу думку, доцільно скласти та направляти до суду два примірники угоди про визнання винуватості, один з яких на рідній мові підозрюваного, обвинуваченого, який підписується перекладачем (ч. 4 ст. 29 КПК України). Разом з тим, вважаємо, в змісті угоди повинно бути зазначено та засвідчено підписом про те, що перекладач попереджений про відповідальність за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Саме таке вирішення цього питання, на нашу думку, забезпечуватиме дотримання прав та захист інтересів підозрюваного, обвинуваченого, сприятиме його обізнаності щодо покладених на нього угодою про визнання винуватості обов'язків.

---

¹ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс]: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. // ВССУ : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>. – Заголовок з екрана.

В змісті угоди про визнання винуватості обов'язково повинно бути зазначено формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність. При цьому, слід відзначити, що кваліфікація дій підозрюваного, обвинуваченого не може бути предметом домовленостей сторін угоди про визнання винуватості, на відміну від американської моделі угоди про визнання вини, за якою обвинувачений визнає себе винним у вчиненні злочину в обмін на певні поступки держави – або стосовно можливості перекваліфікації злочину на менш тяжкий або суттєве зниження покарання (або разом обидві обставини).

Факультативним елементом змісту угоди за КПК України можуть бути обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Такі обов'язки можуть передбачати виконання дій, спрямованих на розкриття і розслідування злочину, викриття та кримінальне переслідування інших співучасників вчинення правопорушення, розшук майна, отриманого в результаті вчинення правопорушення тощо.

Резнікова Олена Ігорівна

науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖЕРТВ (ПОТЕРПЛИХ) ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ: СТОКГОЛЬМСЬКИЙ СИНДРОМ

Загальна декларація прав людини встановлює, що визнання гідності, рівних і невід'ємних прав людини – основа свободи, справедливості та миру [1]. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека в Україні – найвища соціальна цінність. Утвердження та забезпечення її прав і свобод – головний обов'язок держави [2], виконанню якого нині перешкоджає збройний конфлікт. Так, боротьба за європейське майбутнє України відкрила нову сторінку в її історії, а людські жертви під час Революції Гідності стали *alea iacta est*. Відданість українського народу демократичним цінностям посилила геополітичну кризу і протисто-

яння, в якому, як *ultima ratio*, керівництво РФ розв'язало збройний конфлікт в Україні. У лютому 2014 р. відбувається військова агресія і вторгнення збройних сил цієї держави в АР Крим, у результаті чого її було анексовано. Вже у квітні 2014 р. спецоперація РФ поширюється на схід країни, за її підтримки бойовики захоплюють частини Донецької й Луганської областей. Так *de facto* почалась непроголошена гібридна війна РФ проти України, в якій терористичні організації «ДНР» і «ЛНР» мають усесторонню підтримку ворога.

Міжнародний збройний конфлікт в Україні супроводжується вчиненням злочинів, відповідальність за які передбачена національним і міжнародним законодавством. Утворення ж чисельних терористичних організацій, захоплення заручників, катування, жорстоке поводження та залякування громадян, їх вбивства, терористичні акти, використання вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв і важкого озброєння на територіях, де проживає три мільйони цивільних, порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них негативно позначаються на віктимологічній складовій злочинності в Україні, детермінують знецінення людського життя та значну кількість жертв і потерпілих. На засіданні Ради Безпеки ООН Т. Б. Зеріхун заявив, що станом на 28 квітня 2016 р. від збройного конфлікту постраждало більше 30 700 осіб, з яких – 21 400 поранено і 9 333 загинуло [9]. Такі цифри відрізняються від оприлюднених двома місяцями раніше даних Управління Верховного комісара з прав людини ООН [3] і свідчать про зростання числа постраждалих. Збройний конфлікт негативно позначається на житті 580 тис. дітей, з яких 200 тис. свідків вбивств та обстрілів потребує психологічної допомоги [4]. Зміст Єдиних звітів про кримінальні правопорушення вказує, що у 2015 р., порівняно з 2014 р., кількість потерплих збільшилась з 393 532 до 412 689 осіб, а їх число від тяжких й особливо тяжких злочинів зросло з 140 452 до 155 162 осіб. Значно підвищилась віктимність працівників прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки. Кількість потерпілих військовослужбовців зросла у 9 раз, а загиблих – у 161 раз [5].

Умови життя в Україні вимагають уважного ставлення до жертв збройного конфлікту, створення гідних законодавчих і правозастосовних засобів відновлення їх порушених прав, свобод і законних інтересів, своєчасної медичної, психологічної, соціальної й юридичної допомоги, відновлення почуття справедливості та стану захищеності, гарантування їх безпеки. Виконати такі завдання можливо шляхом здійснення правосуддя, тому злочини, вчинені у збройному конфлікті вимагають швидкого, повного і неупередженого розслідування та судового розгляду у межах національного й міжнарод-

ного кримінального судочинства. Однак, нині можна констатувати відсутність комплексних наукових досліджень і практичних рекомендації, присвячених розслідуванню таких злочинів. Хоча значне розповсюдження у просторі, не підконтрольність територій, велика кількість епізодів і учасників терористичних організацій, протидія розслідуванню та інші чинники ускладнюють формування доказової бази у кримінальних провадженнях злочинів, учинених у ході збройного конфлікту. Натомість, специфічна обстановка їх вчинення та розслідування (бойові дії) вимагає розроблення нових і переосмислення наявних криміналістичних рекомендацій. Складний процес розслідування злочинів, учинених у збройному конфлікті, спонукає національні правозахисні організації та політиків інших держав збирати доказову базу вчинення, зокрема воєнних злочинів і злочинів проти людяності [6; 7], у тому числі через опитування й анкетування постраждалих. Цей підхід вірний, адже історія та міжнародна судова практика вказує, що такі особи та їх показання відіграють важливу роль у притягненні винних до відповідальності. Тому суттєвого значення набуває розробка рекомендації з криміналістичного дослідження жертв і потерпілих збройних конфліктів.

У криміналістиці жертва і потерпілий розглядаються як *суб'єкт* – учасник злочинної події і кримінального провадження, та *об'єкт* злочинного посягання й дослідження у кримінальному провадженні. Такі особи можуть впливати на перебіг злочину і кримінального провадження, зазнавати протиправного впливу злочинця та правомірного впливу правоохоронців. Потерпілий (жертва), залежно від характеру і змісту наслідків злочину, як об'єкт криміналістичного дослідження, постає в якості: *фізичного об'єкта, організму, особистості*. Тому жертва та її поведінка досліджуються у докримінальний і кримінальний періоди задля відтворення фактичної картини злочину (аналіз його механізму і слідів). У посткримінальний період потерпілий досліджується задля оптимізації розслідування злочину, прогнозування та припинення негативного впливу зацікавлених осіб на нього або потерпілого на хід кримінального провадження. Через це, особи, постраждали від збройного конфлікту під час кримінального провадження повинні піддаватися криміналістичному дослідженню, у результаті якого встановлюються важливі для розслідування *віктимологічні дані*¹. Такі дані покликані допомогти вирішити про-

---

¹ Примітка. Тобто системи криміналістично значущої інформації про жертву (потерпілого) як особистість, організм і фізичний об'єкт, що включає відомості про біологічні, психологічні, соціальні властивості й ознаки особи, її поведінку (до, під час і після злочину), які встановлюються та широко використовуються у досудовому розслідуванні й судовому провадженні злочинів.

міжні завдання розслідування (пізнавальні, організаційні, профілактичні та ін.) й стратегічні – завдання кримінального провадження, можуть мати доказове або орієнтуюче значення, зокрема сприяти: відтворенню картини злочину, її моделюванню; висуненню версій про злочинця; побудові портрету (профілю) жертви і злочинця; плануванню та обираючому тактики слідчих (розшукових) і судових дій, оперативно-розшукових заходів і заходів забезпечення безпеки потерпілого та його близьких, нейтралізувати протидію розслідуванню й ін.

Штучна природа збройного конфлікту в Україні та інформаційна війна, яка його супроводжує, вимагають ретельної діагностики, прогнозування та корегування позиції потерпілих у ході досудового розслідування та судового розгляду злочинів, учинених у збройному конфлікті. Тому серед усіх напрямів використання віктимологічних даних особливе місце посідає *нейтралізація протидії жертви (потерпілого) розслідуванню злочинів, учинених у збройному конфлікті*. Так, значна кількість осіб, які проживали (проживають) на підконтрольних терористам територіях, тобто мали (мають) статус «заручника», відчувають *Стокгольмський синдром (синдром ідентифікації або виживання заручника)*. Це психологічний стан жертв за якого вона прихильна до злочинця, спотворює інформацію про злочин, розуміє, схвалює та підтримує злочинну діяльність [8, с. 238]. Цей синдром – підсвідомий захисний травматичний зв'язок, взаємна чи одностороння симпатія жертви до злочинця, що виникає як реакція на психотравмуючі події. Може виникати не лише під час захоплення заручників, а й у ході військових операцій [10]. Виникає як результат дії *захисного механізму психіки людини*¹, до якого належить й *інтроєкція*, зокрема *ідентифікація з агресором* – неусвідомлене включення у внутрішній світ особи поглядів, мотивів та установок інших людей. Виникнення синдрому заручника пов'язано також з емоційною відстороненістю та неусвідомленням ситуації як реальної (*примітивна ізоляція*). Такий синдром не є психічним розладом або психічним захворюванням, скоріше це нормальна реакція на психотравмуючі фактори. [10]. Часто розвивається при тривалому спільному перебуванні злочинця та жертви, іноді вистачає 3–4 діб. Виникає приблизно у 20% заручників [8, с. 238], які переконанні: «допоможеш злочинцеві – не станеш об'єктом агресії». Тривале перебування із злочинцем породжує звикання жертви його «товариства», виникнення контакту та пізнання злочинця, причин і мотивів його дій. Здебіль-

¹ Примітка. Тобто неусвідомленого психічного процесу, який мінімізує негативні переживання і внутрішні особистісні конфлікти, зумовлені протиріччями інстинктивних імпульсів несвідомого і засвоєних вимог зовнішнього середовища.

шого, такий синдром розвивається, коли злочинцем керують політичні або ідеологічні мотиви (знаходять розуміння жертв). Все це знижує відчуття вітальної загрози з боку злочинця, натомість, воно виникає відносно правоохоронців, які намагаються звільнити заручників, оскільки для жертв їх дії непередбачувані та смертельно небезпечні. Такі жертви протидіють спецоперації з їх визволення, а деякі – розслідуванню, приховуючи або спотворюючи дані про нього, його сліди та речові докази [8, с. 238–240].

Отже, в умовах інформаційної війни і збройного конфлікту в Україні варто пам'ятати, що його жертви (потерпілі), їх психіка перебувають в уразливому стані, який може нести загрозу досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних проваджень. Негативні стани психіки жертв збройних конфліктів (синдром заручника, посттравматичний синдром, фрустрація тощо) вимагають дослідження їх психологічних особливостей та поведінки до, під час і після захоплення, характеру та мотивів дій і ролі у злочинах. Особливого значення може набувати складання профілю жертви (потерпілого) збройного конфлікту.

Використані джерела:

1. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Заголовок з екрану.
2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. – Заголовок з екрану.
3. Report on the human rights situation in Ukraine 16 November 2015 to 15 February 2016 [Electronic resource] // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – Access mode: <http://un.org.ua>. – Title from the screen.
4. Півмільйона дітей постраждали від дворічного конфлікту на сході України [Електронний ресурс] // Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – Режим доступу : <http://www.unicef.org>. – Заголовок з екрану.
5. Єдині звіти про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2013–2015 рр. [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>. – Заголовок з екрану.
6. Найцікавіші аспекти зустрічі «Документування порушень прав людини та воєнних злочинів у зв'язку із військовим конфліктом на Сході України» [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська спілка з прав людини : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua>. – Заголовок з екрану.

7. IPHR передала до МКС матеріали про воєнні злочини на Донбасі [Електронний ресурс] // Deutsche Welle : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://www.dw.com>. – Заголовок з екрану.
8. Тимченко А. В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности (в схемах и таблицах) : учеб. пособ. / А. В. Тимченко, В. Е. Христенко. – Х. : Одиссей, 2004. – 448 с.
9. У Донбасі за 2 місяці зросла кількість жертв – ООН [Електронний ресурс] // Журнал Корреспондент.net : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net>. – Заголовок з екрану.
10. Требін М. П. «Стокгольмський синдром» / М. П. Требін // Політологічний енциклопедичний словник / Ю. Г. Барабаш [та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – С. 676–677.

Рибка Дмитро Миколайович

начальник слідчого відділу Управління
СБ України в Кіровоградській області

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ОТРИМАННІ ДОЗВОЛУ ТА ПРОВЕДЕННІ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити виїмку). Аналогом тимчасового доступу та його попередником в Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року була виїмка – самостійна слідча дія, що провадиться у випадках необхідності вилучення лише певних предметів і документів, коли точно відомо, де і в кого вони знаходяться.

В новому Кримінальному процесуальному кодексі тимчасовий доступ до речей і документів (виїмка) регламентується главою 15 та відноситься до заходів забезпечення кримінального провадження, тобто вже не є слідчою дією, оскільки вичерпний перелік останніх наведений в главах 20, 21 КПК України.

Слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений Кримінальним процесуальним кодексом захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний

і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Таким чином тимчасовий доступ до речей і документів, хоча і фактично виконує завдання, покладені на слідчі (розшукові) дії, законодавцем до них не віднесений.

Виключення тимчасового доступу з переліку слідчих (розшукових) дій та ускладнення порядку отримання дозволу на його проведення значно знижує швидкість досудового розслідування, його ефективність і ускладнює дотримання учасниками кримінального провадження положень статті 2 КПК України (Завдання кримінального провадження). Це полягає в наступному.

Оскільки тимчасовий доступ не є слідчою дією, слідчий, прокурор не може доручити його проведення оперативному підрозділу чи іншому органу досудового розслідування в порядку статей 36, 40, 218 КПК України.

В ухвалі слідчого судді, суду про надання дозволу на проведення тимчасового доступу обов'язково повинно бути зазначене прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право тимчасового доступу до речей і документів. Недодержання цих вимог тягне за собою видачу неналежним чином оформленої ухвали суду, що створює передумови для сумнівів щодо законності такого рішення, а отриманих речей і документів на її підставі – належними і допустимими. Отже, перед отриманням санкції суду, слідчий, прокурор повинен наперед з'ясувати питання, хто безпосередньо буде проводити тимчасовий доступ та вказати цю особу в клопотанні.

Іншим не менш важливим питанням при отриманні санкції на тимчасовий доступ до речей і документів є затягування строків пов'язане з «паперовою тяганиною». Так, в Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року виймка проводилась на підставі вмотивованої постанови слідчого, що значно скорочувало строки проведення даної слідчої дії.

Як показує практика, час, що проходить від підписання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів до отримання ухвали на його проведення значно варіюється і в багатьох випадках залежить від суб'єктивного відношення конкретних осіб до виконання своїх посадових обов'язків, а не об'єктивних причин затягування цього процесу. В статті 163 Кримінального процесуального кодексу України, яка регла-

ментує порядок розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, на відміну від розгляду інших клопотань, не зазначений строк. Таким чином, при призначенні часу розгляду такого клопотання, слідчий суддя керується загальними положеннями. Оскільки поняття «розумні строки» є оціночним та не має кількісного вираження слідчий суддя вправі призначити розгляд клопотання і через декілька тижнів. Це може призвести не тільки до затягування процесу розслідування кримінального провадження, а і ставить питання доцільності проведення доступу взагалі.

Звісно, така позиція законодавця може пояснюватись часом, необхідним на належне повідомлення особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, її виклик до суду і час на прибуття. Однак, якщо проводити аналогію із таким заходом забезпечення як виклик слідчим, прокурором, судом, де чітко регламентовано, що особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до того, коли вона зобов'язана прибути за викликом, постає питання, чому законодавець не встановив такий саме строк і для прибуття до суду для участі в розгляді клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Також, аналізуючи проблемні питання, з якими можуть стикатись органи досудового розслідування та суд, не можна не звернути увагу на належність та допустимість як доказів інформації приватного характеру, що зберігалась в електронному вигляді на предметах, вилучених в ході тимчасового доступу (наприклад телефонів, планшетних комп'ютерів і т.д.). Так, частина суддів дотримується точки зору, що для ознайомлення з такою інформацією, в ухвалі має бути конкретизовано, з якими саме відомостями прокурор, слідчий хоче ознайомитись. Це призводить до ще більшого затягування слідства, оскільки після вилучення речей, прокурор, слідчий повинен отримати ще і санкцію на ознайомлення з інформацією, яка на них зберігається. Причиною цього явища можна вважати відсутність відповідних роз'яснень з боку законодавця щодо самого процесу тимчасового доступу та отриманих після його проведення результатів.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаю за необхідне внести наступні зміни до кримінального процесуального законодавства: 1) віднести тимчасовий доступ до речей і документів до розділу слідчих дій; 2) встановити строк розгляду клопотання 3 дні з моменту надходження, а у випадку не виклику особи – 1 день; 3) повернути прокурору, слідчому право вилучати матеріальні носії або документи, які не містять секретної інфор-

мації чи банківської таємниці, за умови що така виїмка не є примусовою, на підставі вмотивованої постанови; 4) дати роз'яснення щодо статусу інформації, яка зберігається на вилучених в ході тимчасового доступу речах та порядку доступу до неї.

Рубашенко Микола Анатолійович

асистент кафедри кримінального права
№ 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
доктор філософії

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЯНЬ ПОСАДОВИХ ТА СЛУЖБОВИХ ОСІБ НЕЗАКОННО СТВОРЕНИХ ОРГАНІВ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

У практиці судів та правоохоронних органів України виникає багато питань щодо запобігання порушення прав і свобод громадян України на інтересів України на тимчасово окупованих територіях України. Складним є питання кримінально-правової оцінки дій осіб, що обіймають посади в незаконних органах на таких територіях та осіб, які перебували на державній (в т. ч. військовій) службі України під час здійснення окупації. Працівники правоохоронних органів відчують труднощі в оцінці дій тих осіб, які під час захоплення окупантом територій не вчиняли ніяких дій (вживали недостатніх заходів) задля захисту інтересів України та її громадян, а так само осіб, які зараз перебувають на посадах різноманітних незаконно створених законодавчих, виконавчих, правоохоронних і правозастосовчих органів на вже окупованих територіях, підтримуючи псевдолегітимність влади окупанта та сприяючи йому в утриманні стану порушення цілісності і недоторканності України.

1. Кримінально-правова оцінка діянь, які вчинювалися в процесі фактичного захоплення територій окупантом (до моменту позбавлення України фактичного територіального верховенства над цими територіями). Мова йде про оцінку діянь, які мали місце в лютому-березні 2014 р. на території Кримського півострову (а за наявності доказів планування окупації чи змови на її здійснення – й до цього періоду), а також з квітня 2014 р. – на окремих територіях Донецької та Луганської областей.

По-перше, ті посадові та службові особи, які здійснювали дії, спрямовані на зменшення території України (втрату фактичного територіального

верховенства України над АР Крим, м. Севастополем та окремими районами Донецької та Луганської областей) чи сприяли цьому, підлягають відповідальності або за ст. 110 КК (посягання на територіальну цілісність України) або за ст.ст. 436 і 437 КК (пропаганда війни, а також планування, розв'язування та ведення агресивної війни).

Територіальна цілісність і недоторканність є складовими конституційного ладу України, охоронюваного ст. 109 КК, однак статті 109 і 110 КК у разі посягання на територію України перебувають у відношенні конкуренції, при якій застосовується спеціальна норма, передбачена ст. 110 КК. Варто звернути увагу, що в разі встановлення причинного зв'язку між діями, спрямованими на захоплення частини території України та наслідком у вигляді втрати Україною територіального верховенства над цією територією, кваліфікація має здійснюватися за ч. 3 ст. 110 КК (за ознакою настання тяжких наслідків).

Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. визначено статус території України як такої, що тимчасово окупована внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а постановою Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. Російська Федерація визнана державою-агресором. Ураховуючи зазначені нормативні акти та залежно від зібраної доказової бази слід мати на увазі, що можлива конкуренція: а) статей 110 і 437 КК – коли додатковим об'єктом учинюваних особою агресивних дій виступала цілісність території України; б) статей 110 і 436 КК – у випадках закликів до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту іншою державою з метою порушення територіальної цілісності України, або розповсюдження матеріалів з такими закликами. При такій конкуренції вчинене кваліфікується за статтями 436 або 437 КК, а якщо агресивні дії призвели до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 110 КК – за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 110 і 437 КК.

По-друге, посадові (службові) особи України можуть підлягати відповідальності ще й за ст. 111 КК (державна зрада). При оцінці діянь як державної зради слід ураховувати таке: 1) перехід на бік ворога як форма державної зради, за відсутності оголошеного воєнного стану, може мати місце тільки під час збройного конфлікту саме на відповідній території (Кримський півострів або окремі райони Донецької та Луганської областей); під ознаки збройного конфлікту підпадає не тільки реальне застосування зброї обома сторонами (Україною та окупантом), але й реальна загроза (погроза) її застосування окупантом (наприклад, оточення військових частин України, їх блокування, пересування військ Чорноморського

флоту РФ сухопутною територією України поза межами, встановленими двосторонніми домовленостями тощо); 2) як перехід на бік ворога, так і надання допомоги у проведенні підривної діяльності можуть полягати як в активній, так і в пасивній поведінці; так, бездіяльність службової особи може полягати в заздальгідь обіцяному окупанту невчиненні дій, які вона повинна була вчинити згідно законодавства України щодо захисту території та конституційного ладу України.

По-третє, за наявності до того підстав, діяння службової особи можуть бути кваліфіковані також і за іншими статтями КК на загальних підставах (наприклад, за статтями 113, 256, 258–258–5, 341, 364, 365, 366, 367 КК чи військові злочини).

2. *Кримінально-правова оцінка діянь, які вчинювалися після фактичного захоплення територій окупантом.* Мова йде про оцінку діянь тих посадових та службових осіб, які почали або продовжили виконувати свої посадові (службові) обов'язки, але вже фактично не від імені та не в інтересах України, а в незаконно створених органах – від імені та в інтересах РФ, ЛНР чи ДНР.

По-перше, ускладнено виглядає можливість кваліфікації діянь цих осіб за статтями 109 і 110 КК. Це пов'язано з тим, що в них передбачено відповідальність лише за дії, які спрямовані на зміну конституційного ладу, меж території, повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. Тому виходячи з буквального тлумачення цих норм, вони не передбачають відповідальність за дії тих осіб, які не брали участь в самих зміні, поваленні, захопленні чи в діях, спрямованих на це, а лише своїм перебуванням на тих чи інших посадах в незаконно створених органах реалізують волю окупанта, незаконно сприяють поширенню його влади й утриманню фактично встановленого територіального верховенства над окупованою територією. Разом з тим, кваліфікація за цими статтями можлива в разі, якщо такі особи вчинятимуть дії, зокрема, спрямовані на реалізацію подальших планів окупанта щодо збільшення захоплених територій, повалення конституційного ладу України як такого або захоплення державної влади в Україні в цілому.

По-друге, при вирішенні питання про кримінально-правову оцінку посадових і службових осіб незаконно створених органів слід виходити з того, що зазначені особи не можуть здійснювати свої функції від імені державних органів України чи органів місцевого самоврядування. Указані особи виконують відповідні функції незаконно створених на тимчасово окупованій території України органів Російської Федерації, ДНР, ЛНР, але не України. Здійснення функцій державних органів України чи органів

місцевого самоврядування в Україні можливе лише шляхом застосування законодавства України і відповідно до цього законодавства. Зазначений висновок ускладнює, якщо не унеможливує, кваліфікацію діянь цих осіб за злочини у сфері службової діяльності, окремих злочинів проти правосуддя та за деякі інші злочини, пов'язані із здійсненням функцій державних органів України.

Фактично з тих же підстав, неможливо застосувати й ст. 353 КК, яка передбачає відповідальність за самовільне присвоєння владних повноважень чи звання службової особи, поєднане із вчиненням будь-якого суспільно-небезпечного діяння. Стаття 353 КК передбачає відповідальність за неправомірне прийняття таких владних повноважень чи звання службової особи, які мають самі собою законний характер; при цьому оточуючі вводяться в оману стосовно дійсного статусу особи, яка їх присвоює. Дії ж посадових (службових) осіб незаконно створених органів полягають у прийнятті юридично не визнаних та не визначених за законодавством України повноважень (звання), адже незаконно наділяються повноваженнями РФ, ДНР чи ЛНР; при цьому вони не намагаються здійсненням цих повноважень видати себе за представника влади України чи службової особи України (ввести в оману).

По-третє, не викликає сумнівів можливість кваліфікації дій таких осіб за ст. 111 КК («Державна зрада»), якщо їх громадянство України не було припинено у встановленому порядку. Відповідно до Закону «Про громадянство України» в Україні діє принцип єдиного громадянства – громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. При цьому якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України (ст. 2). Добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави не тягне за собою автоматичного припинення громадянства України. Датою припинення громадянства України в такому випадку є дата видання відповідного указу Президента України (ст. 19). Це означає, що керівники відповідних органів та їх підлегли, які працюють в органах, що незаконно здійснюють правоохоронні та інші державні функції на тимчасово окупованій території України, які набули громадянство Російської Федерації, у відносинах з Україною залишаються громадянами України до видання відповідного указу Президента України щодо припинення їх громадянства. Набуття ж «громадянства» ДНР чи ЛНР взагалі не може мати ніякого юридичного значення.

Отож, залишаючись громадянами України, за наявності в їхніх діяннях усіх ознак складу злочину, стосовно цих осіб може бути поставлено питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності за державну зраду (ст. 111 КК) у формі надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (за умови, що конкретні дії таких осіб були спрямовані на підрив інтересів Української держави та були відсутні обставини, що виключають злочинність діяння). Разом з тим, за такі ж самі дії, вчинені не громадянином України за відсутності іншого злочину, а не просто допомоги в підривній діяльності, фактично не є караними.

Таким чином, можливості правозастосувача стосовно притягнення службових та посадових осіб незаконно створених органів є суттєво обмеженими стосовно дій, вчинюваних вже після фактичної анексії Кримського півострова та захоплення окремих районів Донецької та Луганської областей. Законодавцю необхідно ще раз із залученням провідних науковців підняти питання про вдосконалення кримінального законодавства в частині встановлення кримінальної відповідальності за керівництво та перебування на посадах в незаконно створених органах, якщо це поєднано з діями, які підривають (істотно порушують) інтереси України чи права і свободи громадян України, при цьому суб'єктом такого злочину має бути особа, незалежно від її громадянства.

Соколов Олександр Володимирович
аспірант кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного Університету імені Ярослава Мудрого

УХВАЛА СЛІДЧОГО СУДДІ ПРО ДОЗВІЛ НА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

З початку 80-х років XX століття в європейських країнах спостерігається нова тенденція, яка полягає в наданні діяльності, що за своєю правовою природою є оперативно-розшуковою, процесуальної форми. До таких країн можна зарахувати Великобританію, Німеччину, Бельгію, Францію тощо.

Ця тенденція не оминула й країни пострадянського простору, у яких з 2000-х років у межах реформування національного кримінального про-

цесуального законодавства з'явилися нові процесуальні засоби доказування, що за своїм характером наближаються до передбачених раніше чинним законодавством оперативно-розшукових (Литва, Молдова, Естонія, Латвія і т.ін.). Такі спеціальні (таємні) слідчі дії мають різну назву та види відповідно до національного законодавства, утім їх правова природа залишається єдиною.

Реформування досудового слідства в цьому напрямі мало на меті вирішення таких завдань:

- розповсюдження судового контролю на більшість таємних слідчих дій;
- унормування підстав та порядку проведення таємних слідчих дій;
- обмеження можливості проведення таємних слідчих дій кримінальними провадженнями про тяжкі та особливо тяжкі злочини;
- встановлення строків проведення таємних слідчих дій та порядку продовження цих строків;
- впровадження процедури повідомлення особі про проведення стосовно неї таких дій;
- визнання за протоколами таємних дій аналогічного доказового значення, як і за протоколами слідчих дій [8, ст. 4–5].

В Україні вищевказані новації були реалізовані в 2012 році з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України), який містить главу 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» і передбачає 13 видів таких процесуальних дій.

Разом з тим, аналіз практики застосування норм КПК України, які регламентують підстави та порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, свідчить про недосконалість їх чинного правового регулювання, наявність певних прогалин, які негативно позначаються як на ефективності взаємовідносин слідчого, прокурора зі слідчим суддею, так і на рівні правової захищеності учасників кримінального провадження. Вказане свідчить про необхідність більш детального, науково обгрунтованого дослідження зазначених проблем з метою напрацювання пропозицій для удосконалення чинного законодавства у цій частині.

Відповідно до ст.ст. 31, 32 Конституції України кожному гарантоване право на приватне спілкування, а також право на таємницю його особистого та сімейного життя. З урахуванням того, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій спеціально уповноваженими органами вищевказані конституційні гарантії зазнають тимчасових обмежень, законодавцем було передбачено щодо 10 НС(Р)Д обов'язкові заходи судового контролю. При цьому, запровадження нормами КПК України нового

процесуального суб'єкта, уповноваженого на здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, – слідчого судді, спричинило в науковій літературі дискусію стосовно сутності та функціональної характеристики його діяльності, а також предмета судового контролю. На думку М. Багрія, під судовим контролем слід розуміти діяльність слідчого судді з перевірки, санкціонування або скасування тих чи інших рішень, які приймаються компетентними органами. А вирішення питань, пов'язаних із законністю проведення НС(Р)Д, є однією із форм судового контролю за досудовим розслідуванням кримінального провадження [9, ст. 87]. Це твердження сприймається досить аргументованим.

Згідно з ч. 3 ст. 246 КПК України рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором.

Відповідно до ст. 247 КПК України розгляд клопотань, який віднесений згідно з положеннями 21 глави до повноважень слідчого судді, здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Слід відзначити, що серед вищевказаних пострадянських країн лише в Україні судовий контроль за проведенням НС(Р)Д покладено на голову або визначених ним суддів Апеляційного суду відповідної юрисдикції, а не на слідчого суддю суду першої інстанції, до обов'язків якого законодавцем віднесено здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час проведення досудового розслідування. У зв'язку з цим доцільно звернутися до позиції О. Банчука, який зазначає, що вказана ситуація має виключно історичне пояснення. Так, у 2001 році при введенні судового порядку санкціонування обмеження таємниці листування і телефонних переговорів вказані повноваження були віддані головам обласних судів (які були одночасно перейменовані в апеляційні). Це робилося, також, для демонстрації важливості прав людини, які підлягали захисту, підвищення рівня судового захисту та не мало інших правових або організаційних пояснень. Такий підхід суперечить концептуальній точці зору, оскільки очевидно, що позиція вищих судів може обмежувати суди нижчих інстанцій при оцінці законності проведення негласних дій, за якими клопотання щодо їхнього проведення були задоволені вищестоящими суддями. Крім того, на думку зазначеного автора,

через вказаний підхід значно збільшилось навантаження на суддів Апеляційної інстанції, що, в свою чергу, призводить до порушення строків розгляду клопотань про проведення НС(Р)Д у 6-ти годинний термін, а їхній розгляд має формальний характер [8, ст. 8].

На нашу думку, вказана позиція є правильною. З метою більш ефективного й швидкого розгляду клопотань про проведення НС(Р)Д необхідно внести зміни до ст. 247 КПК України, поклавши обов'язок з розгляду відповідних клопотань на слідчих суддів судів першої інстанції, яких значно більше, ніж слідчих суддів Апеляційних судів. Це суттєво зменшить навантаження із розгляду клопотань про надання дозволу на проведення НС(Р)Д і сприятиме об'єктивному вивченню питання наявності підстав до них. Слід відзначити, що для реалізації вказаного нововведення необхідно буде (на прикладі реформування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ і органів прокуратури) впровадити відповідний режим секретного діловодства в судах першої інстанції та надати допуск і доступ до відомостей, що становлять державну таємницю, слідчим суддям цих судів.

Відповідно до п. 4 ч. 2 та п. 3 ч. 4 ст. 248 КПК України клопотання про надання дозволу на проведення НС(Р)Д та ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д має містити відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію.

На нашу думку, не є логічною передбачена законодавцем можливість підготовки одного клопотання і, як наслідок, винесення однієї ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д щодо декількох осіб, оскільки можливість постановлення ухвали щодо отримання дозволу на проведення НС(Р)Д одночасно в декількох місцях або за декількома речами чинним КПК не передбачена.

Крім того, хибність вказаного рішення підтверджується тим, що для повної, всебічної та об'єктивної перевірки правових підстав для проведення НС(Р)Д слідчим суддею має бути вивчена викладена у клопотанні роль конкретної особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також доказова база, якою слідчий, прокурор обґрунтовує необхідність проведення НС(Р)Д. Також, необхідність індивідуалізації особи або її ідентифікуючих ознак у відповідному клопотанні та ухвалі підтверджується роз'ясненнями Вищого спеціалізованого суду України (далі – ВССУ) від 29.01.2013 р. «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», у яких вказано, що НС(Р)Д провадиться щодо будь-якої особи, за наявності згідно ст. 246

КПК достатніх підстав вважати, що відповідна процесуальна дія є необхідною для отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, а інформацію про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [5, ст. 4].

Тому вважаємо доцільним вилучити зі змісту п. 4 ч. 2 та п. 3 ч. 4 ст. 248 КПК України слово «осіб», виключивши таким чином можливість винесення однієї ухвали стосовно декількох осіб.

Згідно п. 6 ч. 2 та п. 4 ч. 4 ст. 248 КПК України у клопотанні про надання дозволу на проведення НС(Р)Д та ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д зазначається вид негласної слідчої (розшукової) дії.

На практиці досить часто це положення закону тлумачиться переважно буквально, результатом чого є вимога слідчих суддів щодо подання слідчим або прокурором на кожний вид НС(Р)Д окремого клопотання, за результатами розгляду якого, відповідно, виноситься окрема ухвала. Така практика призводить до збільшення таємного документообігу та затягування досудового розслідування, що порушує одну із засад кримінального провадження – розумність строків. Неправильність такої позиції окремих суддів підтверджується вищевказаними роз'ясненнями ВССУ, у яких зазначено, що слідчі судді мають враховувати, що однорідні питання, які необхідно з'ясувати в межах одного кримінального провадження шляхом проведення НС(Р)Д одного або різних видів, пов'язаних між собою (при цьому необхідність з'ясування таких питань обґрунтовується однаковими обставинами), можуть ініціюватися слідчим (прокурором) у межах одного клопотання та вирішуватися слідчим суддею однією ухвалою. Наприклад, в одному документі може міститися клопотання про дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК) та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК) із метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи; про дозвіл на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж кількох видів. При цьому, слідчий суддя розглядає необхідність проведення таких дій щодо кожного виду НС(Р)Д чи мережі окремо та за відсутності підстав для постановлення ухвали про відмову може приймати рішення як про повне, так і часткове задоволення клопотання (наприклад, щодо частини таких мереж) [5, ст. 5].

З урахуванням викладеного, пропонуємо внести зміни до п. 6 ч. 2 та п. 4 ч. 4 ст. 248 КПК України, що стосуються надання можливості постановлення ухвали слідчого судді щодо декількох негласних слідчих (розшукових) дій.

Також у ч. 4 ст. 248 КПК зазначається, що ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК. Зокрема, судові рішення має бути обґрунтованим. Згідно ч. 3 ст. 370 КПК обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 КПК.

Із зазначеної норми можна зробити висновок, що ухвала про надання дозволу на проведення НС(Р)Д може бути визнана обґрунтованою лише у тому разі, якщо суд безпосередньо в судовому засіданні дослідив докази, що містяться в матеріалах кримінального провадження і на які посилається в клопотанні слідчий, прокурор. Разом із тим, відповідно до п. 2.2 «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» (далі – Інструкція) клопотання слідчого, прокурора слідчому судді про надання дозволу на проведення НС(Р)Д повинно відповідати вимогам, зазначеним у ст. 248 КПК України, та матеріалам кримінального провадження, які надаються лише на вимогу слідчого судді для підтвердження необхідності проведення НС(Р)Д. При цьому, відповідно до п. 2.4 Інструкції лише на прокурора під час розгляду клопотання слідчого про надання дозволу на проведення НС(Р)Д покладено обов'язок вивчати матеріали кримінального провадження, які є підставою для прийняття рішення про погодження клопотання. На нашу думку, розробники вказаного підзаконного нормативно-правового акту, передбачивши не обов'язок, а право слідчого судді досліджувати матеріали кримінального провадження, які підтверджують необхідність проведення НС(Р)Д, намагалися зменшити навантаження на суддів та мінімізувати строк розгляду відповідного клопотання, оскільки передача матеріалів кримінального провадження, у тому числі таємних, слідчому судді значно б затягувала строк досудового розслідування, а в деяких випадках призводила б до не актуальності проведення певної негласної слідчої (розшукової) дії і, як наслідок, втрати доказів протиправної діяльності.

Підсумовуючи викладене, вважаємо необхідним закріпити у ст. 248 КПК України, яка унормовує порядок розгляду клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, положення, відповідно до якого клопотання слідчого, прокурора слідчому судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д повинно відповідати матеріалам кримінального провадження, які надаються на вимогу слідчого судді для підтвердження необхідності проведення НС(Р)Д.

Крім того, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 372 КПК в мотивувальній частині ухвали зазначаються встановлені судом обставини із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів. При цьому, аналіз узагальнень судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення НС(Р)Д слідчим суддею свідчить, що здебільшого висновки слідчих, викладені в клопотаннях про те, що особа причетна до вчинення злочину, контактує з підозрюваним або з інших підстав володіє інформацією про злочин, є лише припущеннями, які не обґрунтовуються жодними доказами, які б підтверджували ці висновки. Трапляються також випадки, коли слідчі посилаються на докази, що, на їх думку, свідчать про причетність особи до вчинення злочину, однак за своїм змістом зазначені докази таких обставин не підтверджують або такі докази взагалі відсутні в матеріалах кримінального провадження [10]. Наслідком подібних недоліків є винесення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення НС(Р)Д. Разом із тим, на практиці непоодинокими є випадки, коли слідчі судді постановляють ухвали про дозвіл на проведення НС(Р)Д без посилання на відповідні докази, що, на нашу думку, є неприпустимим.

Викладене дає підстави констатувати необхідність подальшого удосконалення норм глави 21 КПК України, спрямованого на забезпечення об'єктивності розгляду клопотань про надання слідчим суддею дозволу на проведення НС(Р)Д, дотримання прав і свобод людини під час їх проведення, прискорення досудового розслідування та підвищення його ефективності.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 року.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року.
3. «Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5.
4. Роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29.01.2013 № 223–158/0/4–13 «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні».

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бордуль та ін. за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків: Право, 2012.
6. Кримінальний процес: підручник/ за заг. ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. – Харків: Право, 2010.
7. Збірник зразків процесуальних документів (досудове розслідування): Науково-практичний посібник./ [Авторський колектив: Бабіков О. П., Жицький Є. О., Захуцький А. В. та інш.] – Харків: Оберіг, 2014.
8. Банчук О. А. Аналітичний огляд «Правове регулювання спеціальних (таємних) слідчих дій в пострадянських країнах». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lprc.kz/files/library/206/rus/Специальные%20следственные%20действия.pdf>.
9. Багрій М. В. Судовий контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій: окремі аспекти – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.35/part_3/21.pdf.
10. Чернушенко А. В., Приндюк М. В. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про дозвіл на проведення НС(Р)Д слідчим суддею – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/2/>.

Стецюк Михайло Миколайович

старший викладач кафедри кримінального права та кримінального процесу
НА СБ України, заслужений юрист
України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІКСУВАННЯ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ З ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМ ДОКУМЕНТУВАННЯМ

Взаємозв'язок як категорія філософська відображає взаємовідношення і взаємодію предметів та явищ у процесі руху й розвитку, виникнення і зникнення. Завдання полягає в тому, щоб розкрити універсальний зв'язок досліджуваних явищ, осягнути предмет означає вивчити його в усій різноманітності [1, с.64–65]. Розкриття взаємозв'язку сучасних фіксування досудового провадження і оперативно-розшукового документування в науковому плані вимагає визначення їх сутнісних ознак, здійснення аналізу

яких дозволить визначити зміст фіксування та документування, досягнути їх взаємозв'язок і його значення у кримінальному провадженні.

На початку потрібно визначити сутнісні ознаки фіксування кримінального провадження оскільки воно в такому напрямку науковцями не розглядалося з часу дії чинного КПК [2]. У зв'язку з цим потрібно зауважити про наступне. Термін «фіксування» походить від французького слова «fixer», що означає закріплювати, зокрема, закріплювати у свідомості, запам'ятовувати, записувати, реєструвати [3, с.845; 4, с.391].

Для систематизації сутнісних ознак фіксування досудового провадження їх доцільно визначати з огляду на загальнонаукові методи пізнання та кримінальні процесуальні положення чинного КПК України. Зокрема аналіз наукових джерел засвідчив, що до таких методів пізнання, насамперед, відноситься метод описування, що використовується за результатами застосування у фіксуванні інших методів пізнання: спостереження, порівняння, вимірювання, моделювання, експерименту та опитування, які в сукупності визначають пізнавальну спрямованість фіксування досудового провадження [5, с.19].

Ураховуючи наведене вище та відповідні положення чинного КПК, до сутнісних ознак фіксування досудового провадження слід віднести наступні: правові підстави фіксування досудового провадження передбачено кримінальним процесуальним законодавством; фіксування, крім окремих випадків зазначених в КПК, розпочинається після початку кримінального провадження; здійснюється уповноваженими суб'єктами відповідно до встановленого порядку, у визначених формах із застосуванням гласних і негласних заходів; має пізнавальний характер та спрямовується на виконання завдань кримінального провадження; воно підпорядковано єдиним процесуальним правилам і вимогам щодо закріплення отриманих результатів.

Отже під *фіксуванням досудового провадження* пропонується розуміти діяльність уповноважених законом учасників кримінального процесу, яка здійснюється відповідно до встановленого законодавством порядку, у визначених формах із застосуванням гласних і негласних процесуальних заходів, має пізнавальний характер та спрямована на виконання завдань кримінального судочинства.

Дослідженню положень, що визначають зміст оперативно-розшукового документування в науковій літературі, належної уваги не приділено. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон «Про ОРД») визначення оперативно-розшукового документування також не наводиться [6]. У сучасній українській мові термін «документування»

тлумачиться як дія за значенням документувати – обґрунтовувати документами [7, с.314]. Щодо оперативно-розшукової діяльності, з погляду автора, термін «документування» означатиме обґрунтовування документами усього процесу вказаного виду державної діяльності.

У теорії оперативно-розшукової діяльності окремими науковцями наводяться визначення поняття оперативно-розшукового документування. Зокрема, М. Погорецький під оперативно-розшуковим документуванням розуміє здійснюваний уповноваженими посадовими особами встановлений відомчими нормативно-правовими актами, комплекс взаємозалежних дій і рішень, спрямованих на достовірне відбиття (закріплення, фіксацію) у матеріалах ОРД порядку і результатів як окремих оперативно-розшукових заходів і рішень, так і всього ходу й результатів ОРД з метою вирішення завдань цієї діяльності та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу. [8, с.209–210]. Схожу думку з означеного питання висловили Дідоренко Е. А. і Бараненко Б. І. [9, с.146–149].

За своєю сутністю ОРД є також пізнавальною діяльністю і документування результатів цієї діяльності на матеріальні носії набуває пізнавально-посвідчувального характеру, наукова основа якого, як і для фіксування досудового провадження, ґрунтується на тих же загальних методах пізнання, про які зазначено вище.

Наведені положення дозволяють визначити сутнісні ознаки, що характеризують оперативно-розшукове документування як діяльність. До таких ознак слід віднести: оперативно-розшукове документування здійснюється лише в межах оперативно-розшукової діяльності; має пізнавальний характер; здійснюється службовими особами і підрозділами; проводиться на підставах і у порядку, встановлених законодавством із застосуванням гласних і негласних заходів; спрямовується на достовірне і об'єктивне закріплення результатів та прийняття рішень; створює необхідні передумови для фіксування досудового провадження та сприяє вирішенню його завдань.

З огляду на викладене, під *оперативно-розшуковим документуванням* пропонується розуміти пізнавально-посвідчувальну діяльність уповноважених службових осіб і підрозділів, яка здійснюється на підставах та в порядку, встановлених оперативно-розшуковим законодавством із застосуванням гласних і негласних заходів, метою якої є виконання завдань ОРД та сприяння у виконанні завдань кримінального судочинства.

Зауважимо, що для розкриття змісту взаємозв'язку фіксування досудового провадження і оперативно-розшукового документування необхідно брати за основу те документування, яке в ОРД має кримінальне процесуальне значення [10, с.59].

Порівнюючи сутнісні ознаки фіксування досудового провадження та оперативно-розшукового документування можна дійти висновку, що поєднує їх пізнавальна спрямованість, яка ґрунтується на одних і тих же зазначених вище загальнонаукових методах пізнання, що дозволяє виявляти і фіксувати фактичні дані з одних і тих же слідів: ідеальних, що залишаються в пам'яті очевидців подій та явищ і матеріальних, що відбиваються на об'єктах і предметах матеріального світу в результаті їх взаємодії. Однак, коли ці зафіксовані фактичні дані потрапляють в сферу ОРД та вводяться до кримінального провадження, вони відповідно набувають правових ознак матеріалів оперативно-розшукового документування та матеріалів досудового провадження, за якими суттєво відрізняються одне від одного.

Отже, фактичною основою, котра пов'язує фіксування досудового провадження і оперативно-розшукове документування, є наявність в матеріалах останнього достатніх фактичних даних, на підставі яких уповноважені законом суб'єкти визначають приводи і підстави: для початку здійснення фіксування кримінального провадження шляхом внесення необхідних даних про кримінальне провадження до ЄРДР, для здійснення фіксування результатів слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та для фіксування результатів застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також визначають приводи і підстави для формування в процесі фіксування кримінального провадження на підставі матеріалів оперативно-розшукового документування речових доказів (ч.2 ст.98 КПК), документів доказів (ч.2 ст.99 КПК), показань (ст. 95 КПК) та висновків експертів (ст. 101 КПК).

Таким чином взаємозв'язок досудового провадження і оперативно-розшукового документування необхідно розглядати як єдність їх зв'язку і відособленості. Сутність зв'язку фіксування досудового провадження і оперативно-розшукового документування проявляється у такій загальній формі взаємозв'язку як взаємодія, котра обумовлюється напрямками використання матеріалів вказаного документування для здійснення фіксування кримінального провадження. Відособленість або роздільність фіксування кримінального провадження та оперативно-розшукового документування вказує на їхню відносну незалежність і самостійність.

Автор усвідомлює те, що низка питань, які всебічно, повно і неупереджено характеризують взаємозв'язок фіксування досудового провадження і оперативно-розшукового документування залишилось за межами цього дослідження, а тому можуть стати, предметом наступних наукових розвідок, деякі з них можливо є дискусійними і не претендують на остаточне вирішення.

Використані джерела:

1. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9–13. – Ст. 88
3. Новейший словарь иностранных слов и выражений . Минск.: Современный литератор, 2006. – 976 с.
4. Русско-украинский словарь юридической терминологии / Под общей редакцией академика АН УССР Б. М. Бабия // Киев, Наукова думка. 1985. – 408 с.
5. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер; М.: Изд. «Юрлитинформ». 2001. – 208 с.
6. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 22, ст. 303.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
8. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М. А. Погорецький; Х.: Арсіс ЛТД, 2007. – 576 с.
9. Дидоренко Е. А., Бараненко Б. Н. и др. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие: принципы: правовое обеспечение). Учебное пособие / [Э. А. Дидоренко, Б. И. Бараненко, В. А. Глазков, Н. И. Курочка, В. А. Силуков; А. Г. Цветков]; – К.: Центр учебной литературы, 2007. – 264 с.
10. Негласні слідчі розшукові дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: Навчально-практичний посібник / [Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Грищенко С. О.]; – Х.: «Оберіг», 2013. – 344с.

Стонога Олександра Андріївна
студентка 11-ої групи 3-го курсу Слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАСАДА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОМУ, ОБВИНУВАЧЕНОМУ ПРАВА НА ЗАХИСТ

В Україні сучасна правова політика здійснюється на основі орієнтування на міжнародні стандарти в галузі прав людини та конституційні

засади, відповідно до яких найвищою соціальною цінністю проголошується людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини виступає головним обов'язком держави. Саме тому Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року (далі – КПК України) побудований таким чином, щоб здійснення правового захисту особи мало надійний механізм реалізації.

Ступінь юридичної захищеності особи в суспільстві, розвиненість правових механізмів забезпечення її законних інтересів належать до найважливіших показників його цивілізованості і демократичності.

Відповідно до ст. 11 Загальної декларації прав людини кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист. Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Дане положення дублюється у ст. 63 Конституції України.

Також, згідно з ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Право на захист включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті і майнові інтереси.

Воно забезпечується тим, що закон:

а) наділяє обвинуваченого цілим комплексом процесуальних прав, використання яких дозволяє йому особисто захищатися від підозри й обвинувачення у вчиненні злочину;

б) надає йому право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає участь захисника у провадженні обов'язковою;

в) покладає на слідчі органи, прокурора і суд обов'язок роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його процесуальні права (статті 53, 277, 345 КПК) і забезпечити можливість здійснення цих прав і захисту від підозри й обвинувачення.

Відповідно до п. 1 ст. 20 КПК України розкривається зміст поняття фундаментального, конституційного об'єктивного права особи на захист від підозри, обвинувачення, а саме «підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою за-

хисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК».

Важливою гарантією забезпечення права на захист є участь захисника у кримінальному провадженні, діяльність якого зорієнтована на спростування обвинувачення, встановлення обставин, які пом'якшують відповідальність підзахисного, запобігання порушенню його конституційних прав, вона здійснюється в інтересах не тільки обвинуваченого (підозрюваного), а й правосуддя.

Відповідно до положень ст. 48 КПК захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Крім того, право захисника на захист підозрюваного (обвинуваченого) забезпечується, зокрема, нормами КПК, які регламентують обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні (ст. 49, 52 КПК), визнання недопустимими доказів, отриманих внаслідок порушення права особи на захист (ст. 87 КПК), особливості реалізації права на відмову від захисника (ст. 54 КПК), можливість підготовки до захисту від нового (ст. 338 КПК) або від додаткового обвинувачення (ст. 339 КПК), здійснення судового провадження за відсутності захисника як підставу для скасування судового рішення (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК).

Важливою складовою права на захист у кримінальному провадженні є також забезпечення ефективності захисту та створення умов для вільного вибору захисника. Недотримання цих складових права на захист навіть за умови участі захисника у провадженні на різних стадіях може призвести до істотних порушень вимог КПК та скасування судового рішення.

Належна реалізація права на захист у кримінальному провадженні вимагає застосування практики Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), згідно з правовою позицією якого, відображеною, зокрема, у п. 262 рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», «право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником... є однією з основних ознак справедливого судового розгляду».

Також необхідною умовою реалізації права на захист є забезпечення основних його гарантій на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів, на яких ґрунтується обвинувальний акт прокурора. При цьому призначення захисника у судовому провадженні у таких справах не може саме по собі відновити порушене право на захист. Правову позицію ЄСПЛ щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні викладено, зокрема, в п. 63 рішення ЄСПЛ від 09 червня 2011 року у справі «Лучанінова проти України», де зазначено, що «для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження».

На жаль, в правозастосовній практиці зустрічаються випадки порушення реалізації зазначеної засади, які полягають у відмові підозрюваному, обвинуваченому запросити кількох захисників; відмові захиснику в ознайомленні з матеріалами, що обґрунтовують затримання, чи необґрунтовану заборону застосовувати науково-технічні засоби при ознайомленні з матеріалами кримінального провадження; необґрунтованому обмеженні підозрюваного, обвинуваченого та його захисника в строках ознайомлення з матеріалами кримінального провадження тощо.

Порушення права на захист завжди означає істотне порушення вимог кримінального процесуального закону і є однією з беззаперечних підстав для скасування вироку та інших рішень у кримінальному провадженні.

Тарасенко Дмитро Іванович

старший викладач СК №2 Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС КОМП'ЮТЕРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ГЛАСНИХ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Інформатизація сучасного суспільства виводить комп'ютерну інформацію на рівень чи не основного джерела отримання будь-яких відомостей.

Слід зауважити, що за окремими підрахунками на сьогоднішній день вже діє принаймні 148 електронних реєстрів відкритих для публічного користування громадянами України. Ці реєстри створені урядовими інституціями та охоплюють широке коло послуг для громадян: переліки юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, платників податку на додану вартість, реєстр громадських об'єднань, публічна кадастрова карта тощо¹. Міністерством юстиції України опубліковано переліки єдиних та державних реєстрів з їх держателями², а також створено та введено в експлуатацію систему електронних сервісів³, яка містить Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр актів цивільного стану, Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження про банкрутство, систему електронної звітності арбітражних керуючих, електронний суд.

Крім того, сучасний стан поширення комп'ютерних систем у суспільному житті, існуюча тенденція заміни особистої взаємодії на рівні фізичних контактів соціальною комунікацією за допомогою соціальних мереж виводить комп'ютерну інформацію у сучасному інформаційному суспільстві на рівень чи не основного джерела відомостей про особу [1, 2]. Використання вказаних джерел інформації у кримінальному процесі можливе виключно за умови належного законодавчого регулювання використання комп'ютерної інформації для отримання доказів у кримінальному процесі.

Метою цієї статті є визначення процесуального статусу комп'ютерної інформації, отриманої під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.

У відповідності до статті 256 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватись в доказуванні на тих саме підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час розслідування, отже результати НСРД за своїм процесуальним статусом є процесуальними джерелами доказів.

Перед розглядом питання щодо процесуального статусу комп'ютерної інформації отриманої під час проведення НСРД слід зупинитись на понятті комп'ютерної інформації як такої.

---

¹ Створено перелік із 148-ми відкритих баз даних для громадян України. – Електронний ресурс / режим доступу : <http://corruptua.org.ua/2015/04/stvoreno-pelik-iz-148-mi-vidkritih-baz-dlya-gromadyan-ukraini>.

² <http://old.minjust.gov.ua/22253>.

³ <http://minjust.gov.ua/ua/services>.

Нажаль, криміналістична наука на сьогоднішній день не містить єдиного підходу до визначення поняття комп'ютерної інформації. Так, М. І. Панов виділяє два різновиди комп'ютерної інформації:

1) *комп'ютерна інформація як така* – це текстова, цифрова, графічна, чи інша інформація (дані, відомості) про осіб, предмети, події, явища, що існує в електронному вигляді і знаходиться в ЕОМ, АС чи в комп'ютерній мережі, а також зберігається на відповідних електронних носіях, до яких належать гнучкі магнітні диски (дискети), жорсткі магнітні диски (вінчестери), касетні магнітні стрічки (стрімери), магнітні барабани, магнітні та електронні картки, зокрема, засоби флеш-пам'яті, інші електронно-магнітні носії електронної інформації, зафіксовані із використання сучасних інформаційно-електронних технологій, та ін.;

2) *інформація, що передається мережами електрозв'язку (телекомунікаційними мережами)* – будь-які відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, зображень чи в інший спосіб (телефонні повідомлення, радіо- та телепередачі тощо), у тому числі і за допомогою комп'ютера, якщо вона передається через мережі електрозв'язку [4, С. 769].

Паламарчук Л. П. називає комп'ютерною інформацією, яка знаходиться на машинних носіях [5, С. 15].

Зігура Н. А. під комп'ютерною інформацією розуміє відомості, що відображені в електронно-цифровій формі на матеріальному носіїві, створені апаратними та програмними засобами фіксації, обробки та передачі інформації, а також набір команд (програм), які призначені для використання в електронно-обчислювальних машинах (ЕОМ), системі ЕОМ або керування ними [6, С. 9] (переклад авт.).

В. А. Мещеряков, досліджуючи комп'ютерну інформацію, називає її складною ієрархічною структурою, яка має такі рівні:

- фізичний – рівень матеріальних носіїв інформації, де інформація надана у вигляді характеристик речовини або магнітного поля;
- логічний – рівень представлення складних інформаційних структур (від байта до файлу) на підставі фізичного рівня;
- семантичний – рівень смислового навантаження інформації [7, с. 18].

Автором наголошувалось, що на прийняття рішення уповноваженим суб'єктом впливає семантичний рівень інформації (рівень доказу), у той час як законодавством встановлюються правила отримання фізичного рівня інформації – допустимість доказів (рівень процесуального джерела доказу) [8]. Семантичний рівень інформації не обмежується виключно її змістом, а також включає до себе і так звану метайнформацію (наприклад, змістом інформації під час телефонної розмови є текст розмови, а мета-

інформацією – відомості про належність голосів конкретним особам, час та тривалість розмови, місця знаходження абонентів, номери телефонів, номери ІМЕІ мобільних терміналів тощо). Також слід враховувати, що метаінформація може бути встановлена та сприйнята уповноваженими суб'єктами не одразу та не безпосередньо, а як наслідок проведення додаткових слідчих (розшукових) дій: огляди, призначення експертиз, допити тощо. Враховуючи викладене, в подальшому, коли мова йтиме про комп'ютерну інформацію, ми будемо мати на увазі інформацію, яка обробляється у комп'ютерних системах (у сенсі наведеному у Конвенції про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 року, ратифікованої Законом України від 7 вересня 2005 року № 2824-IV), або зберігається на носіях інформації, з яких вона може бути безпосередньо зчитана комп'ютерними системами, на рівні процесуального джерела доказу.

Аналізуючи положення глави 21 КПК, можна дійти висновку, що як результат проведення НСРД комп'ютерна інформація може бути отримана під час здійснення аудіо-, відеоконтролю особи (стаття 260 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (стаття 263 КПК), зняття інформації з електронних інформаційних систем (стаття 264 КПК), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (стаття 267 КПК), спостереження за особою, річчю, місцем (стаття 269 КПК), аудіо-, відеоконтролю місця (стаття 270 КПК) та контролю за вчиненням злочину (стаття 271 КПК).

КПК частково встановлює правила фіксації та збереження інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем (стаття 265 КПК), а також правила дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (стаття 266 КПК). Аналізуючи положення цих статей, можна дійти висновку, що вони орієнтовані на фіксацію явної інформації, сприйняття якої не потребує додаткового, експертного дослідження. На це вказує положення про те, що зміст інформації, що передається особами через транспортні телекомунікаційні мережі зазначається у протоколі про проведення НСРД. При виявленні в інформації відомостей, що мають значення для конкретного досудового розслідування, в протоколі відтворюється відповідна її частина, після чого прокурор вживає заходів для збереження знятої інформації. Така регламентація цілком та повністю задовольняє випадки зняття мовної інформації, яка передається без використання засобів шифрування телефонної розмови. Тобто інформації, яка може бути безпосередньо сприйнята людиною. У випадках передачі інформації не придатної до безпосереднього сприйняття людиною, реалізувати положення вказаних статей вже не можливо.

Загальні положення КПК також не містять визначення процесуального статусу комп'ютерної інформації. Так, у відповідності до статті 84 КПК до процесуальних джерел доказів належать показання, речові докази, *документи* та висновки експертів. Вказаний перелік процесуальних джерел доказів є вичерпним. Отже у контексті теми статті залишається з'ясувати чи може бути віднесена комп'ютерна інформація до визначених статтею 84 КПК процесуальних джерел доказів.

Комп'ютерна інформація не може бути у жодному разі віднесена до речових доказів, враховуючи матеріальний характер останніх (стаття 98 КПК України), а також до висновків експертів, оскільки форма останніх передбачає наявність особистого підпису експерта(стаття 102).

Єдиним процесуальним джерелом доказів, до якого можливо віднести комп'ютерну інформацію, залишаються документи. Статтею 99 КПК документи визначені як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображень тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

До документів серед іншого КПК відносить матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні). Цікавим є положення про те, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Не зовсім зрозумілим є використання законодавцем терміну «електронний документ» без наведення його визначення. Оскільки в цьому випадку слід застосовувати положення Закону України «Про електронні документи та документообіг»(далі – Закон), яким електронний документ визначено як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, *включаючи обов'язкові реквізити документа*. Вказане визначення не може бути застосовано для цілей кримінального процесу, оскільки не завжди документи – процесуальні джерела доказів містять притаманні звичайним документам атрибути. Крім того, суттєво відрізняються позиції стосовно оригіналу електронного документа за КПК та Законом. На відміну від КПК Закон визначає оригіналом електронного документа його електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора.

Звичайно, документом може бути визнана комп'ютерна інформації семантичний рівень якої відповідає переліченим у пункті 1 частини 2 статті 99 фотознімкам, звукозаписам, відеозапису. Водночас виникає пи-

тання, чи може бути визнано документом не окремий файл (як типова логічна організація комп'ютерної інформації на відповідному носієві), а інформація, яка містить на окремій ділянці носія, що позначена файловою системою як її об'єкт? Також виникає питання, що слід визнати документом конкретний файл чи носій, на якому такий файл міститься з урахуванням положень КПК, що документом є *спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт*? Яскраво проблему ілюструє ситуація, коли досудове слідство цікавить конкретний файл, що віддалено зберігається на носієві, який є частиною серверу якого-небудь дата-центру, наприклад, MiroHost, Дата-центр ВОЛЯ тощо.

Отже виникає необхідність у законодавчому визначенні процесуального статусу комп'ютерної інформації. Пропонуючи доповнити перелік процесуальних джерел доказів комп'ютерної інформації, Зігура Н. А. зазначає, що комп'ютерна інформація, як джерело доказів, є комплексним утворенням, що повинно складатись з таких елементів [6, С. 10]:

- 1) носія інформації;
- 2) процесуального акту – протокол огляду, у якому слід вказати *походження носія інформації*, умови та обставини його виявлення, вилучення упакування тощо;
- 3) постанови про визнання комп'ютерної інформації доказом.

Вважаємо, що такий підхід є не зовсім виваженим та таким, що не у повній мірі відповідає вимогам сучасності, оскільки основою процесуального джерела доказів у цьому випадку стає знову ж матеріальний носій інформації, а не сама інформація, що в свою чергу призводить до процесуальної регламентації та встановлення правил допустимості носія інформації, а не самої інформації.

На думку автора, вирішення цих питань вбачається у введенні у кримінальний процес України нового процесуального джерела доказів – комп'ютерної інформації з відповідними правилами фіксації, вилучення, зберігання, копіювання, підтвердження ідентичності та автентичності її змісту за допомогою сучасних досягнень комп'ютерних технологій.

Використані джерела:

1. Цехан Д. М. Використання можливостей соціальних мереж у боротьбі зі злочинністю / Д. М. Цехан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=3453>.
2. ФБР хоче стежити за соціальними мережами в реальному часі / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bezpeka.com/ua/news/2012/01/03/fbi-releases-plans-to-monitor-social-networks.html>.

3. Гавловський В. Д. Правоохоронний моніторинг соціальних мереж / В. Д. Гавловський // Правова інформатика № 3(43)/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14gydmsm.pdf>.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
5. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Л. П. Паламарчук ; Академія адвокатури України. – Київ., 2002. – 22 с.
6. Зигура Н. А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юр. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Н. А. Зигура ; Уральская государственная юридическая академия. – Челябинск., 2010. – 26 с.
7. Мещеряков В. А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / В. А. Мещеряков ; Воронежский государственный университет. – Воронеж., 2001. – 39 с.
8. Тарасенко Д. І. Доказ як результат суб'єктивного сприйняття інформації // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право – 2014. – Випуск 29. Том 2 . – С. 196–201.

Тищенко Євген Федорович

провідний науковий співробітник науково-організаційного центру Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук, доцент

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ПРЕДМЕТА ДОПИТУ СПІВРОБІТНИКІВ ОРГАНІВ СБ УКРАЇНИ В ЯКОСТІ СВІДКІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

У кримінальному судочинстві давно використовуються результати оперативної діяльності. Після прийняття у 2012 році нового Криміналь-

ного процесуального кодексу України (далі – КПК України), в якому з'явилася Глава 21 (Негласні (розшукові) слідчі дії), це питання актуалізувалося. Варіантом уведення в кримінальний процес матеріалів, отриманих негласним шляхом, є показання визначених законодавством учасників провадження, зокрема, свідків. Частина 2 ст. 256 КПК прямо передбачає, що особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. За ч. 1 ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту... свідком щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Поняття допиту у чинному КПК України відсутнє. За однією з наукових дефініцій, з процесуальної точки зору допит – це слідча (розшукова) дія, що проводиться з метою збирання доказів шляхом отримання зафіксованих у словесній формі в протоколі й іншими передбаченими законом способами показань допитаної особи про відомі їй обставини кримінального правопорушення, або такі обставини, що мають чи можуть мати значення для кримінального провадження.

У криміналістичному сенсі допит – це засіб збирання і перевірки не лише доказів, а й такої інформації, відомостей про факти й обставини, що мають орієнтуюче значення, і які слідчий чи інша уповноважена особа отримує від допитуваного шляхом проведення бесіди за допомогою вербальної та невербальної комунікації [1, С. 487]. Предмет допиту, зазвичай, визначається як коло тих обставин, які суб'єкт розслідування має намір з'ясувати шляхом допиту, або ж як сукупність фактів, дій чи епізодів, про які передбачається отримати показання допитуваної особи. Предмет допиту у загальній формі окреслений предметом доказування (ст. 91 КПК України) або складом злочину, або слідчою ситуацією, або висунутими версіями; або процесуальним становищем допитуваного чи інформацією, яку він може мати у своєму розпорядженні. Практично предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для виконання перерахованих у ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження.

Свідками у кримінальному процесі іноді виступають співробітники правоохоронних органів. Їх допит у такій якості на теренах нашої країни практикується здавна. Так, у книзі Ю. Удовенка «Агенты России» згадується, що керівник Київського губернського жандармського управління Г. П. Судейкін у 1879 р. впровадив агента Забрамського у Київське об'єднане співтовариство організацій «Чорний переділ» та «Народна воля», які використовували терористичні методи боротьби з владою. У березні 1880 р. тридцять один терорист із тридцяти п'яти був заарештований.

У день їх арешту учасник підпільної групи, вчинив замах на життя Забрамського, якого запідозрили у співпраці з поліцією. Через страх, обумовлений тим, що трапилося, останній відмовився давати показання у Київському військово-окружному суді. Однак це зробив за нього Г. П. Судейкін (нині ст. 97 КПК України таку ситуацію визначає як показання з чужих слів). За результатами судового розгляду, у тому числі й завдяки зазначеним показанням, двом злочинцям оголосили вирок у вигляді смертної кари, дев'ятнадцять учасників підпілля засудили до тривалих строків каторги, чотирьох терористів в адміністративному порядку вислали до Східного Сибіру, ще чотирьох відправили у розпорядження начальників Харківського і Бессарабського жандармських управлінь для притягнення до відповідальності за вчинені там злочини [2, С. 133–134].

Хоча й відносно нечасто, допити в якості свідків співробітників оперативних підрозділів за результатами негласної оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності у вітчизняному кримінальному судочинстві продовжували успішно практикувати. Так, у вирокі від 7 квітня 2006 р. військового місцевого суду Київського гарнізону у кримінальній справі за обвинуваченням колишнього подружжя Г. у вчиненні державної зради у формі шпигунства та інших злочинів зазначено, що вина підсудних підтверджена, окрім інших доказів, показаннями свідка – оперативного співробітника регіонального органу СБ України, який у судовому засіданні показав про обставини виявлення у тайнику під час негласного огляду і вилучення дискети із шпигунською інформацією, призначеною для передачі представнику іноземної спецслужби. Існують інші аналогічні приклади.

Однак окремі результати сучасної досудової і судової практики демонструють, що під час допиту у якості свідків співробітників правоохоронних органів, через необізнаність у специфічних питаннях негласної діяльності, упередженість або особисту зацікавленість деяких слідчих, прокурорів, суддів, сторони захисту (підозрюваних, обвинувачених, підсудних, їх захисників), з метою можливої компрометації доказів, у деяких випадках до предмету таких допитів включають питання, відповіді на які, у певних ситуаціях, можуть містити інформацію з обмеженим доступом, включаючи державну таємницю. Наприклад, нещодавно керівника оперативно-технічного підрозділу одного із регіональних управлінь СБ України неодноразово викликали до кількох судів на допити у якості свідка за фактами здійснення за завданням оперативно-розшукових підрозділів того ж органу оперативно-технічних заходів у різних оперативно-розшукових справах. Під час допитів прокурори, судді, захисники, підсудні задавали

йому питання стосовно місця роботи, посади, яку він займав, військового звання, адреси проживання, відповідності вимогам законодавства документального оформлення і фактичного проведення заходів співробітниками оперативно-розшукових і оперативно-технічних підрозділів на усіх етапах їх діяльності, який зовнішній вигляд мали оперативно-технічні засоби, де вони були встановлені, хто конкретно із підлеглих керівника оперативно-технічного підрозділу здійснював контроль під час заходу, ким і на які саме носії інформації початково фіксувалися відомості заходу, чи передані до суду матеріальні носії інформації-першоджерела (оригінали) або ж їх копії за результатами перезапису, змісту та результатів кожного заходу (які конкретні протиправні діяння були вчинені тим чи іншим підсудним) тощо.

За деяких обставин вичерпні відповіді на такі питання свідків-співробітників органів СБ України, можуть потягти за собою юридичну відповідальність до кримінальної включно. Адже відповідно до п. 4.1.1. Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (далі – ЗВДТ) [3] до державної таємниці, за певних умов, можуть бути віднесені відомості про *причетність працівників СБ України до здійснення оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності (тут і далі виділено мною – Є. Т.), розголошення яких може завдати шкоду цій діяльності або життю чи здоров'ю цих працівників (персоналу), їх близьких родичів у зв'язку з виконанням цими працівниками (персоналом) завдань цієї діяльності.* На підставі п. 4.1.3. ЗВДТ державною таємницею можуть бути відомості про персональні переліки, *посади, належність до підрозділів, домашні адреси особового складу (персоналу)* за окремими показниками в цілому щодо підрозділу СБ України. Згідно з п. 4.4.1. того ж документа, аналогічними можуть стати відомості за окремими показниками про *зміст, форми, методи, організаційні положення, оперативну тактику здійснення органами СБ України оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці.* Як визначено у п. 4.4.3. ЗВДТ, державною таємницею є відомості про *організацію, завдання, результати оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці.* Перелік можна продовжити.

Нажаль, централізованої загальнодержавної чи навіть відомчої статистики щодо кількості допитів у якості свідків конкретних категорій співробітників правоохоронних органів, видів кримінальних проваджень за статтями КК України, у яких вони здійснювалися, судів (регіонів), де це відбувалося, та щодо предмету, ходу й результатів таких допитів, тактики

поведінки на них співробітників тощо не ведеться. У практичних оперативних, оперативно-технічних і слідчих підрозділах на організаційно-методичному рівні, та у відомчих наукових установах зміст таких допитів на досудовому слідстві і в суді цілеспрямовано не вивчається і надбанням ширшого кола зацікавлених споживачів майже не стає. Предметних і систематичних фахових публікацій саме з цього питання після набрання чинності КПК України 2012 р. мало. У зв'язку з викладеним вважаємо, що настав час зібрати, вивчити, упорядкувати й узагальнити інформацію щодо питання, яке розглядається. Джерела інформації – наявні документальні матеріали відповідних підрозділів правоохоронних органів, судових проваджень, результати опитувань (анкетувань) за детально розробленою програмою обізнаних осіб. Виконавцем наукових досліджень можуть і мають стати наукові чи науково-навчальні установи (підрозділи) правоохоронних органів. У результаті цієї роботи повинні з'явитись обґрунтовані методичні рекомендації щодо предмета допиту як для осіб, які здійснюють допит співробітників оперативно-розшукових чи контррозвідувальних підрозділів за результатами їх діяльності, так і для самих співробітників щодо змісту їх показань і лінії поведінки під час слідчої (розшукової) дії.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Удовенко Ю. Агенты России / Ю. Удовенко // Набережные Челны. – 2012. – С. 133–134.
3. Наказ СБ України від 12.08.2005 р. №440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» (зі змінами і доповненнями). Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05>.

Уманець Богдана Богданівна

аспірант Класичного приватного університету

ЩОДО СУТНОСТІ КАРИ ЯК МЕТИ ПОКАРАННЯ

Відповідно до ст. 50 КК України, можна зробити висновок, що наш кримінальний закон побудований на змішаній теорії про мету (цілі) покарання, оскільки покарання має на меті не тільки кару, але й виправлен-

ня засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів, як засудженим, так і іншими особами, та не має мети завдати фізичних страждань, або принижувати людську гідність.

Питання кари, як мети покарання, завжди було дискусійним на протязі багатьох віків. Існує безліч різноманітних точок зору із цього приводу. Однак розуміння кари у будь-якому випадку залежить від рівня розвитку суспільства. Покарання призначається не тільки для мети загальної та спеціальної превенції, але й як відплата за вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Кара – це свого роду прояв задоволення в суспільстві почуттів моральної справедливості та незадоволеності, викликаної вчиненням злочином.

В той же час в Законі України від 14.10.2014 року № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України», який набрав чинності із 25.01.2015 року, законодавець фактично дійшов до висновку, що покарання за вчинені корупційні злочини наділене виключно каральною метою, оскільки в даному Законі щодо осіб, які вчинили корупційні діяння, унеможливлено застосування положень статей 45, 46, 47, 48, ч. 1 ст. 69, ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75, ч. 1 ст. 79, ст. 91 КК України, та суттєво обмежено застосування положень КК щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (п. 1 і 2 ч. 3 ст. 81 КК), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 1 і 2 ч. 4 ст. 82 КК), повного або часткового звільнення від відбування покарання за амністією та помилюванням (ч. 4 ст. 86, ч. 3 ст. 87 КК).

Відомо, що в даний час пріоритетним напрямком у розвитку нашої держави є боротьба із корупцією, а тому ряд науковців вважають, що і надалі є необхідним звуження підстав для звільнення осіб, які вчинили корупційні діяння, від кримінальної відповідальності, у зв'язку із чим планується внесення змін до ряду нормативно-правових актів в напрямку збільшення розміру покарання у вигляді позбавлення волі за окремі небезпечні корупційні діяння, відповідно збільшення і строків давності притягнення до відповідальності і строків погашення судимості. Окрім того ведеться активна робота, направлена на оптимізацію можливості для звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили корупційні злочини, за законом про амністію, і актом про помилювання, умовно-дострокового звільнення таких осіб від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

Вважаємо, що тут має місце нерозуміння того факту, що кара – це не самоціль покарання. Даним же Законом роль кари як мети покарання виведена на перше місце, тоді як історично доведено, що її роль є набагато скромнішою.

Виникає думка, що законодавцем в бажанні якнайшвидше досягнути євроінтеграції не враховано, що потребує виведення на інший рівень не тільки законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини, але й вдосконалення іншого національного законодавства, яке б належним чином захищало інші не менш важливі соціальні цінності як, наприклад, життя та здоров'я людини, основи національної безпеки України, громадська безпека, оскільки тільки таким чином можливо досягнути розуміння того, що, будучи одним із важливих елементів покарання, кара виступає мірилом справедливості покарання, і тому за більш небезпечні злочини настає і більш тяжка кара.

Безумовно, боротьба із корупцією в умовах сьогоднішніх реалій є одним із напрямків розвитку нашої держави яка прагне євроінтеграції, однак нажаль у пошуку якнайшвидших її шляхів це приводить до прийняття ряду нормативно-правових актів, у зв'язку із якими автоматично на другорядне місце ставляться більш важливі соціальні цінності.

Із даного конкретного прикладу може видатися, що законодавцем дещо знівельовано положення Конституції України, відповідно до ст. 3 якої зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а держава відповідає за свою діяльність, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У зв'язку із цим відчувається нелогічність при призначенні покарання за корупційні діяння в порівнянні із призначенням покарання за злочини, вчинені проти особи чи проти основ національної безпеки України, оскільки за вчинення останніх злочинів винна особа може понести покарання менш суворе, ніж за корупційне діяння. В даному випадку порівняльна невідповідність покарання не викликає сумнівів та спостерігається небезпечна тенденція, що таке покарання сприймається суспільством як несправедливість права.

Із метою уникнення розвитку такої тенденції, законодавець повинен працювати не тільки в напрямку посилення відповідальності за корупційні діяння, що є безумовно досить важливо, але й в напрямку розвитку у суспільства відчуття захищеності з боку органів державної влади та розуміння того факту, що норми Конституції України є не тільки декларативними, а діяльність органів державної влади дійсно направлена на розуміння того, що саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Філін Дмитро Віталійович

доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

МЕЖІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЧАСІ

Визначення меж досудового розслідування в часі має значення для визначення можливостей провадження процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, пов'язаних із встановленням всіх обставин кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили.

Слід враховувати, що строки досудового розслідування, які обчислюються за правилами, передбаченими ст.219 КПК України, не збігаються з реальним часом досудового розслідування, яке починається після внесення відповідного реєстраційного запису в ЕРДР (ч.2 ст.214 КПК). Однак, кримінальна процесуальна діяльність починається ще раніше, а саме з моменту прийому заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення. У п.10 ч.1 ст.3 КПК вказується, що кримінальне провадження це процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Таким чином процесуальна діяльність починається ще до початку досудового розслідування, коли до відповідної службової особи, або органу, надійшли заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Кримінальна процесуальна діяльність, у відповідності із ч.1 ст. 9 КПК, регулюється не тільки законами України, але й іншими актами законодавства. У широкому сенсі до актів законодавства слід віднести не тільки закони, але й підзаконні акти, у тому числі і відомчі. Таке тлумачення підтверджується практикою нормативного регулювання кримінальної процесуальної діяльності. Наприклад, порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій врегульований не тільки КПК, але ж і відповідною відомчою інструкцією. Також порядок прийому та реєстрації заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення у документах поліції регулюється Інструкцією МВС про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події від 1 грудня 2015 року. У відповідності до п.2 додатку 1 Інструкції усні заяви про вчинення кримінального правопорушення заносяться до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується, який під-

писують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву. У свою чергу у додатку 3 наданий зразок протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення, або таке що готується, вказано, що протокол складається з дотриманням вимог ст. 60, 104 та 214 КПК. Немає сумнівів, що складання наведеного протоколу є кримінальною процесуальною дією. Також кримінальними процесуальними діями є дії, врегульовані КПК та пов'язані з перевіркою інформації, яка міститься у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення (див. ст. 60 та ч.8 ст. 95 КПК). Викладене свідчить про те, що межі досудового провадження не охоплюються тільки строками досудового розслідування, вказаними у ст. 219 КПК. Досудова кримінальна процесуальна діяльність починається навіть раніше, ніж досудове розслідування. Така діяльність, на мій погляд, починається з моменту отримання відповідною службовою особою заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. З цього моменту починається самостійна стадія кримінального провадження – вирішення питання про реєстрацію заяви чи повідомлення у ЄРДР. Після позитивного вирішення вказаного питання розпочинається наступна стадія досудового провадження – досудове розслідування.

Досудове розслідування починається після реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення у ЄРДР (ч.2 ст. 214 КПК) Тому час початку досудового розслідування не співпадає із початком обчислювання строку досудового розслідування, який починається із дня повідомлення особи про підозру (ст. 219 КПК).

Окрім визначення часу початку досудового розслідування важливим є й момент його закінчення. Із закінченням досудового розслідування пов'язані суттєві процесуальні наслідки. Так, коли досудове розслідування закінчене, слідчий не має права проводити слідчі (розшукові) дії, приймати процесуальні рішення. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій після закінчення досудового розслідування, також переривається (крім випадку, передбаченого ч. 4 ст. 249 КПК).

Момент закінчення досудового розслідування у КПК трактується по різному. У відповідності із ч. 1 ст. 290 КПК прокурор або слідчий, визнавши зібрані під час досудового слідства матеріали достатніми для складання обвинувального акту.... повідомляють відповідним учасникам кримінального провадження про завершення досудового розслідування. Пункт 5 ч.1 ст. 3 КПК вказує, що досудове розслідування закінчується закриттям кримінального провадження, або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від

кримінальної відповідальності. От же, на відміну від ч.1 ст. 290 КПК пункт 5 ч.1 ст.3 КПК пов'язує момент закінчення досудового розслідування не з рішенням прокурора або слідчого про відкриття матеріалів досудового розслідування, а із складанням відповідних процесуальних актів, та направлення їх, у відповідності з вимогами закону, до суду (за виключенням постанови про закриття кримінального провадження). З урахуванням того, що положення ст. 3 КПК розповсюджуються на усе кримінальне провадження, слід вважати, що досудове розслідування закінчується у момент, вказаний у п.5 ч.1 ст.3 КПК. Таким чином, при виконанні вимог ст. 290 КПК прокурор чи слідчий зобов'язані приймати та розглядати клопотання осіб, які ознайомлюються із матеріалами досудового розслідування. Якщо клопотання стосується проведення слідчих дій, що мають значення для доказування, прокурор чи слідчий зобов'язані їх провести та розкрити протоколи особам, що мають право ознайомитися з матеріалами досудового розслідування. Після того, як обвинувальний акт направлений у суд, ніяких процесуальних та слідчих дій сторона обвинувачення проводити не може.

Фомін Сергій Борисович

доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ФІКСАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕНОЇ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Під тактичною операцією у криміналістичній науці розуміють підсистему слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій і оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям досудового розслідування [1].

Тактична операція входить в загальну систему розслідування як його найважливіша підсистема. Процес розслідування стає найбільш оптимальним, якщо проводиться не одна, а кілька тактичних операцій, що дозволяють не тільки успішно вирішити проміжні завдання, але і максимально наблизитися до досягнення кінцевої мети розслідування. Зміст і спрямо-

ваність тактичної операції обумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину.

В даний час до найбільш поширених тактичних операцій можна віднести наступні: переслідування злочинця по гарячих слідах; пошук і фіксація доказів на місці вчинення злочину; розшук і затримання підозрюваного; викриття винних осіб; розшук безвісно відсутніх осіб; атрибуція трупа; розшук викраденого майна; контрольоване отримання неправомірної вигоди та інші.

В правозастосовній практиці виникають окремі проблеми щодо фіксації результатів проведеної тактичної операції.

Так, неоднозначно вирішуються ситуації коли під час огляду місця події (обшуку) складається протокол затримання особи в порядку ст. 208 КПК України та проводиться особистий обшук особи. Виникають запитання до якого протоколу мають вноситись результати такого особистого обшуку та чи має при цьому зупинитись проведення огляду місця події?

Аналогічні питання виникають, коли під час огляду місця події виникає необхідність провести освідчення за постановою прокурора в порядку ст. 241 КПК України з метою виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення.

В теорії кримінального процесу ще в середині ХХ століття точилися дискусії щодо можливості складання єдиного протоколу проведення декількох слідчих дій (наприклад, якщо при проведенні обшуку виявляються ознаки нового злочину пропонувалося скласти «протокол огляду-обшуку»).

З критикою таких пропозицій в свій час виступив О. Р. Ратінов, який вважав, що кожна слідча дія повинна бути проведена окремо, тобто необхідно зафіксувати результати обшуку, а у випадках коли є відомості про те, що площа, яка була об'єктом обшуку, одночасно є місцем події – окремо оформити протокол такого огляду.

Вчений зазначав, що сприйняття помилкової рекомендації, спрямованої на змішування різних слідчих дій, означало би, що особа, яка здійснює розслідування, діє у довільному порядку і в непроцесуальній формі.

Виходячи з положень чинного КПК слід зазначити, що про проведення кожної окремої процесуальної дії повинен складатися окремий протокол («хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі» (ч. 1 ст. 104 КПК) – слова «процесуальна дія» та «протокол» вживаються в однині).

Виключеннями з цього правила є положення ч. 5 ст. 236 КПК коли при обшуку в житлі чи іншому володінні може бути проведений обшук осіб, які

перебувають в ньому, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження; ч. 5 ст. 237 КПК коли при огляді місцевості та приміщень повинен бути проведений огляд усіх вилучених речей і документів (крім випадків якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями); ч. 2 ст. 238 КПК коли огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події та ч.ч. 3 та 5 ст. 208 КПК коли уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи і у протоколі затримання, крім інших відомостей, повинні бути зазначені результати особистого обшуку.

Виходячи з напрацювань криміналістичної науки, слідча дія повинна проводитися, за загальним правилом безперервно, крім випадків необхідних для відпочинку, безпосереднього виїзду на місце проведення слідчої (розшукової) дії та повернення до місця провадження досудового розслідування або нагальної необхідності проведення інших невідкладних процесуальних дій.

В протоколі слідчої (розшукової) дії повинні зазначатися час її початку та закінчення, а в протоколі затримання – час затримання та час складання протоколу.

Задля унеможливлення оскаржень результатів процесуальної дії з боку учасників процесу (коли захисники ставлять під сумнів безпосередність проведення слідчим одночасно декілька процесуальних дій, які оформлюються окремими протоколами) вважаємо за доцільне рекомендувати зупиняти проведення слідчої (розшукової) дії при необхідності негайно провести іншу процесуальну дію, про що зазначити в протоколі.

Таким чином, огляд місця події повинен бути зупинений у разі нагальної необхідності затримати особу (хоча доречніше було б затримати особу і провести її особистий обшук, а потім розпочинати огляд місця події) та проведення освідування особи (у цьому випадку слід нагадати, що особа на момент освідування повинна мати відповідний процесуальний статус – підозрюваного, свідка чи потерпілого).

З впровадженням до КПК інституту НС(Р)Д виникають питання: «Яка подія останньою має бути відображена в протоколі проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, який закінчується відкритим фіксуванням та чи можуть і чи повинні результати огляду місця події (обшуку, особистого обшуку під час затримання в порядку ст. 208 КПК України) бути включені до такого протоколу?»

Відповідаючи на це запитання, слід виходити з визначення понять НС(Р)Д, а саме, що це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про

факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК), та спеціального слідчого експерименту, який полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину (п. 1.12.4 Інструкції).

Отже, контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту повинен бути завершений в момент вчинення особою злочину, тобто здійснення нею дій, які складають об'єктивну сторону злочину (якщо мова йде про злочин, передбачений ст. 368 КК України – з моменту передачі предмету неправомірної вигоди від безпосереднього виконавця цього різновиду контролю за вчиненням злочину до особи, яка виявила намір вчинити злочин) і після чого дії правоохоронних органів перестають бути негласними.

Обшук, особистий обшук під час затримання в порядку ст. 208 КПК України мають інший правовий режим їх проведення і провадження цих слідчих (розшукових) дій в жодному разі не повинне фіксуватися в протоколі НС(Р)Д.

Окремо хотілось зупинитись на формах закінчення контролю за вчиненням злочину: з відкритою фіксацією та без відкритої фіксації.

Згідно з ч. 4 ст. 271 КПК якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Отже, відповідно до ч. 4 ст. 104 КПК перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії повинна бути надана можливість ознайомитись із текстом протоколу.

Незважаючи на те, що, як зазначається у ч. 5 ст. 271 КПК, порядок і тактика проведення форм контролю за вчиненням злочину повинен визначатися законодавством, на теперішній час це питання залишається нормативно неврегульованим, оскільки ознайомлення особи, щодо якої здійснювались ці дії, протирічить законодавству України про охорону державної таємниці, оскільки постанова прокурора про здійснення контролю за вчиненням злочину, протокол огляду особи, яка буде його проводити, із врученням їй заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів та й сам протокол спеціального слідчого експерименту, в якому можуть міститися дані про конфідентів, відомості про використані конспіративні прийоми тощо, є на момент його складання не розсекреченими, а отже, дії слідчого, який ознайомлює особу, що не має допуску до державної

таємниці, з протоколом формально підпадають під ознаки злочину, передбаченого ст. 328 КК України. Саме тому, в практиці правоохоронних органів, принаймні в СБУ Харківської області, контроль за вчиненням злочину дуже рідко завершується відкритою фіксацією.

Використані джерела:

1. Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия. – Л., 1976. – С. 54.
2. Мудьюгин Г. Н. Методика следствия по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего // Социалистическая законность. – 1953. – № 5. – С. 67–70.
3. Ратинов А. Р. Обыск и выемка. Гос. изд-во юрид.лит. – М. 1961. – С. 14–15.

Шаренко Світлана Леонідівна

голова Київського районного суду
м. Харкова, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук,
доцент

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Сьогодні одним із найбільш ефективних слідчих підрозділів є слідчі підрозділи Служби безпеки України. Зазначені підрозділи здійснюють досудове розслідування найбільш складних та актуальних злочинів, як то: терористичний акт; створення терористичної групи чи терористичної організації; фінансування тероризму; контрабанда; напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточуючих; незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою; військові злочини; злочини проти основ національної безпеки України; злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Разом з тим, наявні недоліки кримінального процесуального законодавства суттєво впливають на ефективність роботи органу досудового

розслідування. Так, ст.207 КПК України передбачає можливість затримання особи не інакше, як за ухвалою слідчого судді.

Відповідно до ст.188 КПК України прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися з клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Зазначене свідчить про необхідність наявності наступних умов: у кримінальному провадженні є підозрюваний, тобто особа, якій вручена в письмовій формі підозра у вчиненні кримінального правопорушення та зазначений підозрюваний переховується від органів досудового розслідування. Слідчий суддя в закритому судовому засіданні вирішує питання про надання дозволу на затримання підозрюваного.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу повинна містити: дату її постановлення; найменування суду, прізвище та ініціали слідчого судді; прізвище, ім'я, по батькові підозрюваного; короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, і його правова кваліфікація за законом України про кримінальну відповідальність; посилання на обставини, які дають підстави для: обґрунтованої підозри про вчинення особою кримінального правопорушення; висновку про існування ризику, зазначеного у клопотанні про застосування запобіжного заходу; висновку про існування обставин, що підтверджують, що підозрюваний переховується від органів досудового розслідування та одержавши відомості про те, що слідчий звернувся з клопотанням про застосування запобіжного заходу буде впливати на свідків, потерпілого, переховуватиметься від органу досудового розслідування, вчинить інше кримінальне правопорушення.

Слідчий суддя повинен також зазначити строк дії ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу, який не може бути більшим чим 6 місяців. Після сплину визначеного слідчим суддею терміну, у разі якщо особа не затримана, вона втрачає силу, а слідчий вправі повторно звернутися з аналогічним клопотанням до слідчого судді.

За наявності ухвали слідчого судді уповноважена службова особа може затримати підозрюваного та не пізніше тридцяти шести годин з моменту затримання доставити його до слідчого судді, який постановив ухвалу про затримання для вирішення клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Безумовно така вимога закону є гарантією дотримання прав людини щодо конституційної гарантії на її особисту недоторканість.

Ч.2 ст.207 КПК України передбачає можливість затримання без ухвали слідчого судді будь-якої особи тільки у таких випадках: 1) при вчиненні або замаху вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення; 3) під час безпосереднього переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Законом передбачена можливість затримання особи безпосередньо на місці вчинення злочину, в момент вчинення злочину і під час переслідування підозрюваного. При цьому п.2 ч.1 ст.208 КПК передбачає можливість затримання особи без ухвали слідчого судді якщо **безпосередньо** після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа вчинила злочин.

Разом з тим, затримати особу під час вчинення диверсії, терористичного акту чи інших не менш тяжких злочинів, які розслідуються слідчими служби безпеки, вкрай складно, оскільки особи готуються до вчинення злочинної діяльності, інколи проходять спеціальну підготовку на території інших держав, мають навички ведення терористичної та диверсійної роботи. За результатами слідчих (розшукових) і негласних (слідчих) розшукових дій слідчі встановлюють особу, яка можливо причетна до вчинення кримінального правопорушення, однак затримати таку особу неможливо, оскільки вона не є підозрюваним та не затримується безпосередньо в момент вчинення злочину. Вірогідніше за все така особа, яка до цього свідомо вчиняла дії направлені проти миру, безпеки людства не буде чекати виклику до слідчого, а отримавши його – проігнорує та вчинить активні дії для уникнення від кримінальної відповідальності за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

В зв'язку з чим бачиться за необхідне ініціювати внесення змін до КПК України щодо редакції ч.2 ст.207 та ч.1 ст. 208 КПК України в частині визначення можливості затримувати особу без ухвали слідчого судді, але не у будь-якому випадку, а лише у кримінальних провадженнях по тяжким та особливо тяжким злочинам. Обов'язковою умовою такого затримання має бути дотримання п.3 ст.5 Конвенції щодо права негайно постати перед суддею. Як зазначається в рішенні Європейського суду з прав людини «Нечипорук і Йонкало проти України» негайний судовий контроль є вагомим аспектом гарантії, закріпленої в п.3 ст.5, яка покликана зводити до мінімуму ризик свавілля і забезпечувати верховенство права – один з основоположних принципів демократичного суспільства. Хоча негайність має оцінюватися в кожній справі залежно від її особливостей, вимогу про суворі часові рамки не можна тлумачити надто гнучко, оскільки таке тлумачення серйозно послабило б процесуальну гарантію

на шкоду особі і загрожувало б підірвати саму суть права, передбаченого цим положенням. З огляду на це, можливо використати наявну норму – ст.211 КПК, яка передбачає необхідність доставки затриманої без ухвали слідчого судді особу до слідчого судді – в строк не пізніше 72 годин, а можна скоротити цей строк до 36 годин, як передбачено ст.191 КПК в разі затримання особи на підставі ухвали слідчого судді.

В будь-якому випадку питання доповнення випадків затримання особи без ухвали слідчого судді повинно бути вирішено шляхом внесення відповідних змін до КПК України, адже суспільний інтерес цього вимагає. Відомі випадки коли окремі слідчі підрозділи проводять затримання без ухвали слідчого судді та не під час вчинення злочину або безпосередньо після нього, а на засіданні Уряду, Верховної Ради України. Однак, в разі відсутності на цей час такої процесуальної можливості, визнати таке затримання правильним досить складно. В рішенні Європейського суду з прав людини «Заїченко проти України» зазначено, що закон має бути доступним і передбачуваним, тобто сформульованим достатньо чітко, щоб забезпечити особі можливість регулювати свою поведінку. Щоб національне законодавство відповідало цим вимогам, воно повинно надавати адекватний юридичний захист від свавілля та, відповідно, із достатньою чіткістю зазначати межі повноважень, наданих компетентним органам влади, та спосіб їх здійснення.

Досить складно органам досудового розслідування забезпечувати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороняти права, свободи та законні інтереси фізичних та юридичних осіб, за умови наявності зазначеної правової проблеми, а тому слід звернути увагу не тільки на права затриманої особи, а забезпечити рівний, однаковий підхід до захисту прав потерпілого, суспільства в цілому.

Швидкова Олена Володимирівна
доцент кафедри кримінального права
та кримінального процесу Національ-
ної академії Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО

Одним з наслідків погіршення соціально-економічної ситуації в країні є збільшення рівня корисливих злочинів проти власності, розкриваємість яких

є невисокою. За неофіційними даними тільки у Києві у 2013 році було зареєстровано 4539 проваджень за фактом так званих «квартирних крадіжок». Лише у 805 з них злочин було розкрито. У 2015 році зареєстрованого вже 6400 проваджень за фактом вчинення таких злочинів, з яких розкрито 724 [1]. Науковці та практики також відмічають, що «серед нерозкритих злочинів, понад 80% – це крадіжки, грабежі й розбійні напади» [2, с. 111–117].

Наведені статистичні дані свідчать про те, що визначене у ст. 2 КПК України завдання кримінального провадження із захисту особи від кримінальних правопорушень виконується не повною мірою, оскільки без встановлення злочинця та доведення його вини в судовому порядку жертви злочинних посягань не можуть відновити свої права, порушені внаслідок вчинення злочину. Це пояснюється тим, що закріплене у ч. 3 ст. 127 КПК України та у ст. 1177 Цивільного кодексу України право потерпілого на компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди з Державного бюджету так і залишилось декларативним. Адже, умови та порядок такого відшкодування мають встановлюватися окремим законом, який не прийнятий по цей день.

В сучасних умовах роботи слідчих підрозділів Національної поліції, коли велика кількість зареєстрованих кримінальних проваджень призводить до значного перенавантаження слідчих, потерпілий при вирішенні питання про відновлення своїх порушених прав має розраховувати, в першу чергу, на власну процесуальну активність.

Виникає питання, чи достатньо у фізичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, процесуальних засобів для забезпечення її законного інтересу з розкриття злочину.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 56 КПК України потерпілий для активізації досудового розслідування може користуватися такими правами: 1) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді; 2) заявляти відводи та клопотання; 3) давати пояснення, показання; 4) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 5) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; 6) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі.

Крім цього, згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України потерпілий має право самостійно у передбачений законом спосіб збирати фактичні дані, які

можуть бути доказами, а також ініціювати з цією метою проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань.

Розглянемо ефективність негласних слідчих (розшукових) дій як засобу захисту прав і законних інтересів осіб, яким завдано шкоду внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

По-перше, слід зазначити, що відповідно до ст. 300 КПК України заборонено проводити вказані процесуальні дії для розслідування кримінальних проступків. Закон України про кримінальні проступки поки що не прийнятий. Однак глава 25 КПК України регламентує порядок їх розслідування у формі дізнання. Заборона здійснення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проступків є справедливою. Адже, неприпустимо застосовувати у кримінальному провадженні обмеження прав людини, які не співрозмірні із суспільною небезпечністю вчиненого протиправного діяння.

По-друге, тільки дві негласні слідчі (розшукові) дії проводяться незалежно від тяжкості злочину, що розслідується: 1) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 2) зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується власником, володільцем, утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України). Застосування інших негласних способів збирання та перевірки доказів для розслідування злочинів невеликої чи середньої тяжкості законом заборонено.

По-третє, ефективність будь-якої процесуальної дії залежить від того, наскільки простим є порядок прийняття і оформлення рішення про її проведення. Більшість негласних слідчих (розшукових) дій, за загальним правилом, здійснюється за ухвалою слідчого судді, яка виноситься на підставі клопотання прокурора або клопотання слідчого, погодженого з прокурором. В цілому це відповідає міжнародним стандартам прав людини, визнаним Україною, та національним конституційним положенням. Адже держава зобов'язана створити умови, за яких особа під час кримінального провадження зможе користуватися таким ступенем захисту, якого вимагають принципи верховенства права в демократичному суспільстві [3, с. 183, 185].

Фактично КПК України встановлює дворівневу систему перевірки правомірності обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Спочат-

ку обґрунтованість і законність клопотання слідчого про дозвіл на їх проведення перевіряє прокурор. І тільки після отримання погодження з прокурором, слідчий направляє клопотання на розгляд слідчого судді апеляційного суду. При цьому, слід враховувати, що всі процесуальні документи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають гриф обмеження доступу «таємно». Тому слідчий, прокурор і слідчий суддя зобов'язані поводитися з ними за правилами таємного діловодства. Це також ускладнює порядок отримання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. По неофіційній інформації, отриманій автором від співробітників органів досудового розслідування Національної поліції, на дотримання цієї «процедури» витрачається декілька тижнів.

В окремих кримінальних провадженнях описаний вище порядок прийняття рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій «спрацьовує» не на користь потерпілого. Наприклад, при розслідуванні крадіжки (ст. 185 КК України), предметом якої став мобільний телефон, його локацію можна було б швидко з'ясувати в результаті установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України). Однак, велика кількість кримінальних проваджень, зареєстрованих за ст. 185 КК України при їх незначному суспільному резонансі, призводить до того, що слідчий не поспішає вживати всіх передбачених законом заходів для розкриття злочину. При цьому потерпілому, який клопоче про установлення місцезнаходження його мобільного телефону, слідчі Національної поліції пояснюють, що їх клопотання про дозвіл на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії тривалий час перебувають на погодженні у прокурора та нерідко не задовольняються слідчим суддею.

Як бачимо, у сучасних реаліях роботи органів досудового розслідування передбачені законом порядок і умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій не здатні належним чином забезпечити права та законні інтереси потерпілого. На мою думку, недоречно встановлювати судовий контроль в тих випадках, коли ризик протиправного негласного обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження є мінімальним, а ускладнена процедура отримання дозволу на проведення процесуальної дії може призвести до порушення прав потерпілого.

У зв'язку з цим, доцільно доповнити ст. 268 КПК України новою частиною такого змісту «За клопотанням потерпілого установлення радіоелектронного засобу, володільцем якого він є, здійснюється на підставі постанови слідчого, прокурора».

Використані джерела:

1. Рост преступности. В Украине чаще грабят и убивают // Корреспондент.net, 10 февраля 2016 [Електронний ресурс] // korrespondent.net/ukraine/3627563-rost-prestupnosti.
2. Корж В. П. Проблеми процесуального та криміналістичного забезпечення прав учасників і суб'єктів криміналістичної діяльності / В. П. Корж // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – №1 (32). – С. 111–117.
3. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Д. Макбрайд. – К. : «К. І. С.», 2010. – 576 с.

Шилін Олександр Миколайович

здобувач НА СБ України

МОЖЛИВІ ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА КАНАЛАХ В'ЇЗДУ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНУ

Зміст адміністративно-правового режиму в'їзду іноземців в Україну залежить від конкретних історичних умов становлення і розвитку України як незалежної держави та визначається низкою факторів. До них, зокрема, відносяться: міжнародна обстановка в цілому і міжнародне становище нашої держави; інтереси забезпечення державної безпеки; оперативна обстановка у середині країни і за кордоном; потреби і плани економічного, соціального, культурного розвитку України; рівень і характер відносин України з іншими державами.

Сьогодні правове положення іноземців в Україні характеризується сукупністю прав та обов'язків, наданих їм як міжнародним правом, так і різними галузями внутрішньодержавного права (цивільним, адміністративним, кримінальним, кримінально-процесуальним та ін.). При цьому кожна галузь права регулює лише окремі сторони правового положення іноземних громадян. Загалом можна стверджувати, що діючий адміністративно-правовий режим в'їзду іноземців в Україну за основними параметрами частково відповідає задачам побудови незалежної правової держави, інтересам забезпечення державної безпеки. Він певним чином сприяє розширенню контактів між українськими громадянами та іноземцями, що з одного боку забезпечує розвиток міжнародного співробітництва України, а з іншого несе в собі і певні загрози їй, зокрема, пов'язані з розвідувально-підривною діяльністю спецслужб іноземних держав. Особливу ж не-

безпеку становить поширення у світі діяльності міжнародних терористичних організацій.

22 вересня 2011 року Верховною радою України прийнято новий Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [1]. Цей Закон визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні, встановлює порядок їх в'їзду в Україну та виїзду з України. Згідно нього іноземні громадяни в Україні наділені широким колом прав, свобод та водночас несуть певні обов'язки. Так, у статті 3 Закону, зазначається, що «іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини. Цей припис повністю узгоджується із статтею 26 Основного закону нашої держави, де наголошується, що іноземці мають ті ж права і свободи та виконують ті ж обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не передбачено Конституцією та іншими законами України, а також її міжнародними угодами [5]. Відповідно до ч. 3 статті 3 Закону від 2011 року «іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно дотримуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтересів суспільства та держави». У статті 4 визначені підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території країни. А стаття 9 «В'їзд в Україну іноземців та осіб без громадянства та строки їх перебування в Україні» цього ж нормативно-правового акту наголошує : «Іноземці та особи без громадянства, за винятком тих, які перетинають державний кордон України з метою визнання їх біженцями або такими, що потребують додаткового або тимчасового захисту чи отримання притулку, в'їжджають в Україну за наявності визначеного цим Законом чи міжнародним договором України паспортного документа та одержаної у встановленому порядку візи, якщо інше не передбачено законодавством чи міжнародними договорами України. При цьому іноземці та особи без громадянства під час проходження прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон зобов'язані подати свої біометричні дані для їх фіксації». Окрім того згідно статті 21 вони зобов'язані подавати інформацію про підтвердження наявності фінансового забезпечення на вимогу уповноважених законом службових осіб [1].

Прибуваючи на територію нашої держави, іноземні громадяни, зобов'язані зареєструвати свої національні паспорти або документи, що їх замінюють, та виїздити з України після закінчення відповідного строку перебування. Так, стаття 16 «Реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну або перебувають на території України» Закону наголошує : «1. Реєстрація іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну, здійснюється в пунктах пропуску через державний кордон України органами охорони державного кордону. 2. Відмітка про реєстрацію іноземця або особи без громадянства в паспортному документі та/або імміграційній картці або інших передбачених законодавством України документах дійсна на всій території України незалежно від місця перебування чи проживання іноземця або особи без громадянства на території України» [1].

Як бачимо, вказані нормативно-правові документи містять основні правові положення на які, в свою чергу, посилаються і використовують правоохоронні органи (зокрема Служба безпеки, Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба та ін.), при вирішенні завдань пов'язаних з забезпеченням контролю та організацією контррозвідального супроводження процесів в'їзду, реєстрації, перебування та виїзду іноземців з території нашої держави.

Разом з тим, на відміну від попереднього, у новому Законі в розділі 2 «В'їзд в Україну і виїзд з України» визначені правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, виїзду з України та транзитного проїзду через територію України, які встановлювалися раніше Кабінетом Міністрів України, зокрема його Постановою від 29 грудня 1995 року № 1074 [2]. При цьому окремі положення зазначених правил входять у певне протиріччя з приписами інших нормативно-правових актів України. Так, у новій редакції Закону, як бачимо, зазначається про обов'язок іноземних громадян пройти реєстрацію лише на пункті пропуску через державний кордон і не передбачається їх реєстрація в органах внутрішніх справ регіону в який вони прибули, на відміну від того як було раніше. Це певною мірою не узгоджується із статтею 6 «Реєстрація місця проживання особи» Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [4], в якій є такі приписи : «...іноземець чи особа без громадянства, які постійно або тимчасово проживають в Україні, зобов'язані протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання. Реєстрація місця проживання особи здійснюється в день подання особою документів. Реєстрація місця проживання за заявою особи може бути здійснена з одночасним зняттям з реєстрації попереднього

місця проживання» ... «реєстрація місця проживання або місця перебування особи – внесення відомостей про місце проживання або місце перебування із зазначенням адреси одного житла особи чи адреса спеціалізованої соціальної установи, закладу соціального обслуговування та соціального захисту, військової частини до визначених цим Законом документів та до реєстраційного обліку Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реєстрації фізичних осіб» ... «документи, до яких вносяться відомості про місце проживання та місце перебування особи, – паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України, посвідчення на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення біженця, посвідчення особи, яка потребує тимчасового захисту, посвідчення особи, якій надано тимчасовий захист, довідка про звернення за захист в Україні» [4]. Щодо останнього припису виникає питання, а в який документ вносяться відомості про місце проживання та місце перебування іноземця – його реєстрацію, адже про це в ньому не йдеться.

Зазначена новація Закону «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» також суттєво звужує можливості правоохоронних органів, зокрема і СБ України, з моніторингу ситуації на каналах в'їзду іноземців в Україну, з метою попередження загроз національній безпеці. А відтак, можна дійти висновку, що чинне законодавство України, яке визначає правовий статус іноземців потребує удосконалення з урахуванням динаміки оперативної обстановки. Зокрема, на наш погляд, необхідно передбачити внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців», зокрема передбачити в ньому розділ «Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію», визначивши в ньому чіткий порядок їх реєстрації не лише при безпосередньому в'їзді в Україну, а й у визначених пунктах перебування згідно мети поїздки, відповідальність за його порушення, а також надання права правоохоронним органам щодо здійснення відповідного моніторингу за перебуванням іноземців на території України з метою виявлення їх можливої протиправної діяльності.

Водночас, вважаємо за доцільне внести зміни до статті 262 «Органи (посадові особи), правомочні здійснювати адміністративне затримання» Кодексу України «Про адміністративні правопорушення», зокрема доповнити п 5) зазначеної статті таким змістом: 5) органами Служби безпеки України – при порушенні особами порядку в'їзду на тимчасову окуповану територію чи виїзду з неї, правил перебування іноземцями та особами без громадянства на території України і транзитного проїзду через територію України.

Запропоновані зміни, на наш погляд, можуть стати як певним профілактичним заходом, так і сприятливою умовою для проведення контр-

розвідувального пошуку, реалізації оперативними співробітниками СБ України, отриманої ними оперативної інформації в інтересах забезпечення державної безпеки.

Використані джерела:

1. Закон України від 22.09.2011. – № 3773-VI Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства // Відомості Верховної Ради. – 2012. – № 19–20. – Ст. 179.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1995 року № 1074 «Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію».
3. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 23. – ст. 161.
4. Закон України від -IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» // Відомості Верховної Ради № 14. – 2004. – Ст. 232.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – К.: Україна – 1996. – ст. 26, ст. 33, ст. 36.

Шило Ольга Георгіївна

завідувач кафедри кримінального процесу та ОРД Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із заходів забезпечення кримінального провадження є арешт майна, застосування якого, як свідчить практика, викликає низку проблемних питань, що обумовлено складністю передбаченої законом процедури, динамічним розвитком законодавства в цій частині, яке за останні три роки зазнало низку змін і доповнень.

До таких проблемних належить питання стосовно необхідності (відсутності такої необхідності) накладення арешту на майно, яке було вилучено під час обшуку за умови, що в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук було викладено чіткий перелік речей, документів та майна, що планується відшукати. На практиці в таких випадках, як пра-

вило, слідчі не звертаються до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на вилучене майно, оскільки законність його вилучення була предметом попереднього судового контролю. Утім, як свідчить судова практика, в багатьох випадках відсутність звернення до суду з клопотаннями про арешт тимчасово вилученого майна в порядку ст. 171 КПК України судами розглядається як порушення закону, яке має наслідком визнання отриманих під час обшуку доказів недопустимими.

Отже, таким, що має важливе прикладне значення, є питання належної правової процедури, яка має застосовуватися після вилучення майна під час обшуку, в ухвалі про надання дозволу на який було чітко зазначено предмети та документи, які планується відшукати і які мають значення для кримінального провадження.

Для правильного розуміння змісту положень КПК України в частині правового регулювання підстав і порядку вилучення майна під час слідчих (розшукових) дій та подальшого накладення на нього арешту необхідно тлумачити відповідні законодавчі приписи у їх системному зв'язку.

Так, за змістом ч. 7 ст. 236 КПК вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Таким чином, майно, яке може бути вилучено під час обшуку, набуває правового статусу: 1) тимчасово вилученого майна (у разі, якщо воно не було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку); 2) речових доказів, якщо воно було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук і при цьому воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК.

У першому випадку його вилучення здійснюється в результаті законно проведеної слідчої (розшукової) дії, проте предметом попереднього судового контролю (тобто, такого, що здійснюється до проведення обшуку) у даному випадку виступає вирішення питання законності обмеження конституційного права людини на недоторканність житла чи іншого володіння у спосіб і в порядку, передбачених КПК для проведення обшуку. Правова природа цієї слідчої дії передбачає можливість застосування примусу і вилучення тих речей і документів, які, на думку слідчого, можуть мати значення для кримінального провадження. Утім, зв'язок цих речей і документів з кримінальним провадженням, а тому і необхідність їх вилучення і обмеження у такий спосіб конституційного права власності на момент проведення обшуку не було предметом судового контролю, у зв'язку з чим за змістом закону такі речі вважаються тимчасово вилученим майном. Згідно до ч. 5 ст. 171 КПК у разі тимчасового вилучення майна під час об-

шуку, огляду, здійснюваних на підставі ухвали слідчого судді, передбаченої ст. 235 КПК, клопотання про арешт такого майна повинно бути подано слідчим, прокурором протягом 48 годин після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено. Встановлення чіткого строку подання клопотання про арешт тимчасово вилученого майна обумовлено необхідністю ефективного судового захисту права власності, що реалізується у формі подальшого судового контролю (тобто, такого, що здійснюється після проведення слідчої (розшукової) дії, у ході якої таке майно було вилучено), під час якого слідчий суддя перевіряє наявність підстав і мети арешту цього майна.

У *другому випадку* якщо майно, що підлягає вилученню під час обшуку, було прямо вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук (тобто вказані ознаки, які індивідуалізують таке майно), предмет судового контролю має декілька складових, а саме – законність обмеження у такий спосіб конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи, а також права власності.

Подальший правовий статус вилученого під час обшуку майна визнається з урахуванням наявності у нього ознак, що дозволяють констатувати його доказове значення для даного кримінального провадження.

Якщо таке майно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК, воно визнається речовим доказом і в цьому випадку застосуванню підлягають норми, які регулюють порядок зберігання речових доказів. Згідно до ч. 1 ст. 100 КПК речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених статтями 160–166, 170–174 КПК.

Виходячи із змісту вказаних статей КПК, можна дійти висновку про те, що речовий доказ повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків його вилучення під час тимчасового доступу до речей і документів або накладення на нього арешту. Інших винятків із правила, що міститься у ч. 1 ст. 100 КПК, законодавець не передбачив.

Тому, якщо вилучене під час обшуку майно, що прямо було вказано в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук, відповідає критеріям ч. 1 ст. 98 КПК і на цій підставі визнано речовим доказом, на нього має розповсюджуватися встановлений статтею 100 КПК порядок зберігання речових доказів. Це означає, що у зазначених випадках слідчий, прокурор мають звернутися до слідчого судді із клопотанням про накладення арешту на таке майно з метою збереження речових доказів (п.1 ч. 2 ст. 170 КПК). При розгляді клопотання слідчий суддя вирішує в ухвалі питання стосовно позбавлення права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розум-

них підозр вважати, що воно є доказом злочину. При цьому важливою гарантією забезпечення прав власника такого майна є те, що клопотання розглядається слідчим суддею за участю цієї особи, і за наявності також захисника (ч. 1 ст. 172 КПК).

Підсумовуючи сказане, видається, що незалежно від правового статусу вилученого під час обшуку майна (будь то тимчасово вилучене майно чи речові докази), необхідність та законність його подальшого зберігання у сторони кримінального провадження мають бути предметом судового контролю і вирішуватися в ухвалі слідчого судді про арешт майна чи відмову в ньому.

Наведене доктринальне тлумачення вказаних положень КПК вбачається правильним з огляду також і на те, що право власності, будучи конституційним, має бути забезпечено ефективним судовим захистом, що передбачає, зокрема, можливість оскарження рішення, на підставі якого воно було обмежено. Якщо припустити, що вилучене майно, індивідуальні ознаки якого були наведені в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на обшук, не потребує подальшого накладення на нього арешту, заінтересована особа позбавляється можливості оскарження в апеляційному порядку рішення про обмеження її права власності (а тому і позбавляється ефективного судового захисту свого права, що гарантується ст. 55 Конституції України), оскільки предметом апеляційного оскарження під час досудового розслідування є лише ті рішення слідчого судді, що визначені в переліку ч. 1 ст. 309 КПК, серед яких є тільки арешт майна або відмова в ньому (п.9 ч. 1 ст. 309 КПК).

Зважаючи на сказане, правильною видається практика визнання судами порушення вимог закону у випадках, коли слідчий, прокурор не звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, вилученого під час обшуку.

Шингарьов Денис Олександрович
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОСОБА ЯКОГО НЕ ВСТАНОВЛЕНА

Частиною 1 ст. 224 КПК України передбачено, що перед тим, як провести допит того чи іншого учасника кримінального провадження слідчий,

прокурор зобов'язаний встановити особу допитуваного, роз'яснити її права, а також порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Одним із способів встановлення особи, що допитується, є отримання відомостей про анкетні дані та відповідних документів безпосередньо від такої особи. Проте в практиці проведення досудового розслідування мають місце випадки, коли підозрювані, на підставі ст. 63 Конституції України та п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК України, відмовляються давати не тільки показання, пов'язані з фактичними обставинами кримінального правопорушення, а й показання щодо своїх особистих даних.

З огляду на це, слідчий, прокурор вимушені звертатися до інших способів встановлення особи допитуваного підозрюваного, одним із яких, зокрема, є використання даних дактилоскопічного обліку.

У відповідності до п. 1.3. Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України № 785 від 11.09.2001 року, однією із цілей ведення дактилоскопічного обліку визначено підтвердження особи людини, яка раніше була піддана дактилоскопіюванню. В той же час, зазначеній процедурі, згідно п. 1.5 вказаної Інструкції підлягають особи, які: 1) затримані за підозрою у вчиненні злочину; 2) взяті під варту; 3) звинувачуються у вчиненні злочину; 4) піддані адміністративному арешту.

Сказане обумовлює ту обставину, що можливості встановлення особи в такий спосіб поширюються лише на тих підозрюваних, які раніше потрапляли до сфери кримінального судочинства або до них було застосовано такий вид адміністративного стягнення, як адміністративний арешт. Саме тому, коло таких осіб є обмеженим і як наслідок – використання дактилоскопічного обліку не завжди надасть змогу ідентифікувати підозрюваного.

У зв'язку з цим, цілком імовірним вбачається виникнення ситуації, за якої підозрюваний відмовляється самостійно повідомити свої анкетні дані, при цьому жодних свідків, які могли б посприяти у встановленні його особи, не виявлено, а інформація, що міститься в дактилокартах вказує на те, що така особа не була піддана дактилоскопіюванню. Ще більше ускладнюється зазначена ситуація у випадках, коли така особа є іноземцем та нелегально перебуває на території України. З огляду на це, виконання вимоги закону щодо встановлення особи допитуваного підозрюваного фактично стає неможливим.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить положень, які б регламентували діяльність слідчого та прокурора у разі виникнення зазначеної ситуації. Більше того, імперативна вимога щодо

необхідності встановлення особи підозрюваного висувається також і до протоколу затримання особи (ст. 104, ч. 5 ст. 208 КПК України), письмового повідомлення про підозру (п. 2 ч. 1 ст. 277 КПК України). Такі законодавчі положення закономірно впливають з принципу особистої відповідальності, що діє в кримінальному праві (ч. 1 ст. 2, ст. 23, п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України).

В той же час, КПК України не закріплює жодних правових наслідків, у випадках проведення досудового розслідування та судового розгляду щодо підозрюваного або обвинуваченого, особа якого не встановлена. Зокрема, відсутність даних про особу не входить до переліку підстав для зупинення досудового розслідування (ч. 1 ст. 280 КПК України), продовження строків досудового розслідування.

На нашу думку, відсутність норми, яка б регулювала окреслену правову ситуацію свідчить про наявність у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві значної прогалини. Між тим, реалізація завдань кримінального провадження, а саме – забезпечення швидкого та повного досудового розслідування вимагають від слідчого та прокурора застосовувати належну правову процедуру до кожного учасника кримінального процесу, в тому числі і до підозрюваного, особу якого не було встановлено.

З огляду на це, кримінальні процесуальні відносини, в яких бере участь підозрюваний, особа якого є невстановленою, в обов'язковому порядку повинні бути врегульовані на законодавчому рівні. В світлі сказаного, ми пропонуємо доповнити ст. 110 КПК України – «Процесуальні рішення» частиною 9, в якій має зазначатися наступне: «У разі неможливості встановлення особи підозрюваного, зокрема, коли підозрюваний відмовляється надати відомості про свої анкетні дані, а інші способи встановлення особи не дали результату, слідчий, прокурор, зобов'язані винести постанову, а слідчий суддя – постановити ухвалу, якою має надати зазначеній особі вигадані ім'я, прізвище, по батькові. Подальше проведення процесуальних дій із зазначеною особою, а також прийняття щодо неї процесуальних рішень можливі із використанням зазначених вигаданих анкетних даних. Після присвоєння вигаданих ім'я, прізвища та по батькові, посадові особи, що здійснюють кримінальне провадження, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення дійсних даних про особу підозрюваного, обвинуваченого».

Крім того, доречним вбачається також закріплення в ч. 2 ст. 242 КПК України пункту 7, який би визначав такий обов'язковий випадок проведення експертизи, як «встановлення віку підозрюваного, якому надано вигадані ім'я, прізвище, по батькові, через неможливість встановлення

дійсних даних про його особу». Висновок такої експертизи, по-перше, сприятиме виконанню вимог закону щодо вказівки віку підозрюваного, обвинуваченого у процесуальних документах (ст.ст. 277, 291 КПК України), а, по-друге, надасть орієнтовну інформацію для встановлення справжніх анкетних даних такого підозрюваного.

Варто пам'ятати, що надання вигаданих анкетних даних підозрюваному не повинно ніяким чином обмежувати його процесуальних прав, зокрема, права на захист. У тих випадках, коли підозрюваний, з такими даними, виявить бажання залучити захисника самостійно або заявить клопотання про залучення захисника слідчим або прокурором, в документах, що підтверджують повноваження захисника, зокрема, ордері та договорі або дорученні органу (установи) уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, цілком можливим вбачається відображення вигаданих ім'я, прізвища та по батькові підзахисного.

Між тим, в практиці проведення досудового розслідування не можна виключати імовірність виникнення ситуації, за якої підозрюваний не відмовляється називати свої анкетні дані, однак називає їх лише частково. Наприклад, на питання слідчого про ім'я, прізвище та по батькові, підозрюваний повідомляє лише своє ім'я – «Сергій», «Іван», «Асатулло», «Зафар» тощо. Крім того, не виключаються випадки, коли підозрюваний повідомляє неправдиві дані про свою особу, оскільки таке право є одним із проявів *favor defensionis* (переваг захисту) або змінює ці дані в ході досудового розслідування, користуючись тим, що його особа не встановлена.

На нашу думку, в обох зазначених випадках не можна говорити про те, що особа підозрюваного вважається встановленою. З огляду на це, процесуальна діяльність слідчого та прокурора буде фактично залежати від того, як підозрюваний назве себе в той чи інший час (а показання щодо цих даних можуть змінюватися підозрюваним неодноразово і за його бажанням). Отже вважаємо, що з метою запобігання складним ситуаціям у правозастосуванні, доцільно використовувати запропоновані нами вище положення КПК України до підозрюваних, які не надають жодних даних про свою особу.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Матеріали постійно діючого науково-практичного семінару
(м. Харків, 27 травня 2016 року)

Випуск 7

Технічний редактор *А. Т. Гринченко*

Підписано до друку з оригінал-макета 23.05.2016.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$, Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 21,83. Ум. друк. арк. 22,20. Вид. № 1466.
Тираж 78 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено в друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80